

HZ. PEYGAMBER VE GÜVEN TOPLUMU
(20 Nisan 2017)

Editörler:

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN
Yrd. Doç. Dr. Ömer SABUNCU
Arş. Gör. Mehmet Haşim AKSU

Araştırmacılar:

Prof. Dr. Âdem APAK
(Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
(İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Kasım ŞULUL
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ
(Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Abdullah YILDIZ
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmed Zekeriya
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Salih Mustafa
(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAKMAK

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. M. Askeri KÜÇÜKKAYA

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. M. Nuri GÜLER

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Ömer SABUNCU

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Ramadan Omar

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

SEMPOZYUM BAŞKANLIĞI

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)

İhsan AÇIK (Şanlıurfa İl Müftüsü)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

(Düzenleme Kurulu Başkanı - Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Rıfat ÇEVİK (Şanlıurfa İl Müftü Yardımcısı)

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KURT

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Ömer SABUNCU

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Mehmet Vehpi TOKTAY

(Merkez Vaizi)

Mehmet Emin ÇİFTÇİ

(Merkez Vaizi)

Arş. Gör. Mahmut SABUNCU

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Arş. Gör. Selim YILMAZ

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Arş.Gör. Mehmet Haşim AKSU

(Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Ahmed Ayesh Albder al HUSİNİ (Ümmü'l-Kura Üniversitesi/Suudi Arabistan)

Prof. Dr. Ahmed NASRY (University Hassan II, Casablanca, Morocco)

Prof. Dr. Kasım ŞULUL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Moulay al Mustapha LHEND (University Hassan II, Casablanca, Morocco)

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Sevil SADIKZADE (Devlet Ressamlık Akademisi – Azerbaycan)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Abdullah YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Atilla YARGICI (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Alnura AZİZOVA (Khazar Üniversitesi)

Doç. Dr. Cavid QAİMOV (Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü)

Doç. Dr. Celil ABUZER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Dr. Hassan NOUR (Faculty of Art - Sohag Universty – Egypt)

Dr. Muhammed Adil (Turkish-Arab Institute for Strategic Studies)

Dr. Zahraa Hameed Halil el-BAHRÂNÎ (Faculty of Art - Sohag Universty – Egypt)

Sekretarya:

Arş. Gör. Mehmet Haşim AKSU

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi & Şanlıurfa İl Müftülüğü

Şanlıurfa Uluslararası XI. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri

ISBN: **978-975-7113-63-8**

Şanlıurfa, Aralık 2017

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
KISALTMALAR.....	7
TAKDİM	9
ÖNSÖZ	10
BİRİNCİ BÖLÜM: GÜVEN TOPLUMUNUN ÖNEMİ	11
Güven Toplumunun Oluşmasında Kur'an-ı Kerim'in Rolü	11
İslâm'da Ümmetin Güvenliğine Verilen Önem.....	24
Güven Toplumu Oluşturulmasında Emanet Bilincini Yaygınlaştırmanın Önemi	35
Toplumsal İnşa Sınırlarının Bulanıklaşması: Emanet Kavramından Güvenlik Stratejilerine.....	49
Barış Ortamını Sağlamada Selam'ın Rolü	54
İKİNCİ BÖLÜM: GÜVEN TOPLUMU OLUŞTURMANIN İLKELERİ	57
Güven Toplumunun Ahlaki İlkeleri.....	57
Hz. Peygamber'in (sav) Güven Toplumu Oluşturmasında Adalet İlkesi	69
"Güven Toplumu Oluşturmada Emanet, Ehliyet ve Liyakat İlkeleri"	78
Hz. Peygamber Örneğinde Ailede Güven	88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÜVEN TOPLUMUNUN İNŞASI	113
Güven Toplumu İnşa Etme Hedefi Bağlamında Hz. Peygamber Döneminde Himaye ve Eman Uygulamaları	113
الأمن الاجتماعي في وثيقة المدينة المنورة.....	120
İfk Hadisesi Çerçevesinde Medine Toplumuna Bakış	126
Hz. Peygamber Devrinde Muahat.....	134
İslam Kardeşliğinin Toplum Hayatına Etkileri	140
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: GÜVEN YÖNETİMİ	145
Güven Açısından Çağdaş Müslümanların "İslamofobi"deki Sorumluluğu (Öz eleştirel bir kimlik ve kişilik sorgulaması).....	145

فقه التدرج منهج نبوي في بناء المجتمعات الآمنة.....	152
Hz. Peygamber ve Arap Yarımadası'nda Kurduğu Güven Toplumunun Yönetimi.....	158
مناهج التكفير وأثرها على أمن المجتمع.....	166

Kısaltmalar

(as)	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn: Oğlu
bs.	: Baskı, basım
bt.	: Bint: Kızı
bk.	: Bakımız
c.	: Cilt
(cc)	: Celle celâluh
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
<i>İFAV</i>	: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
<i>İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
<i>İSAV</i>	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
<i>İSTEM</i>	: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
no:	: Numarası
Nşr.	: Neşriyat
ö.	: Ölüm tarihi
red.	: Redaksiyon
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştirenler
(sas)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
<i>TTK</i>	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve benzeri

v.d. : Ve devamı
t.y. : Basım tarihi yok
y.y. : Basım yeri yok
Yay. : Yayınları

Takdim

İhsan Açıık*

Allah'a Allah'a hamd, Resûlü'ne salât u selâm olsun.

Diyanet İşleri Başkanlığımız 1989 yılından beri Türkiye Diyanet Vakfı ile işbirliği içerisinde Peygamberimizin dünya âlemine teşriflerini “Kutlu Doğum Haftası” olarak hem ülke içinde hem de yurt dışında birçok etkinliklerle kutlamaktadır. Şöyle ki: Yüce milletimiz tarihi geçmişinde uzun yıllardan bu yana Peygamberimizin doğumunu büyük bir coşku ile kutlamıştır. Bütün bu merasimlerde Peygamberimiz anılmış ve onun her yönüyle anlatılmasına gayret gösterilmiştir.

Bizler; iyiyi kötüden ayırt etmeyi, birbirimizi sevmeyi, paylaşmayı, yardımlaşmayı, ahlakın güzelliklerini, dürüstlüğü, doğruluğu, erdemli bir davranışı, hoşgörünün en mükemmelini, insana saygının en yücesini, şefkat ve merhametin sınır tanımayan boyutunu, adaletin en güzel tatbikatını, kısaca her şeyin en iyisini ve en güzelini, o Rahmet Peygamberinin tebliğ, tavsiye ve uygulamalarından öğrendik. Hayatımızı anlamlı kılan değerlerimizi, dünya ve ahiret dengesini, insan onuruna uyan yaşama sanatını bizlere hep o gösterdi.

Doğan oğlumuz Ahmet, Mehmet, Mustafa; kızımıza Gül ismini, ona sevgimizin bir nişanesi olarak biz verdik. Bahçemize, evimizdeki saksımıza rengârenk gülleri ona olan muhabbetimizden diktik. Yüreğimizin sesini gözyaşı ile ıslattığımız sayfalara mısra mısra “Na't” olarak döktük. Onu anlatıyor diye sevincimizde ve hüznümüzde mevlid merasimleri tertipleyip, şefaati umarak bu duygularımızı paylaştık. Sınırdan nöbet tutan askerimize, vatan için şehâdet şerbetini içmeye hazır erimize Mehmetçik adını biz verdik. Evet bütün bunları biz yaptık. Bu hasletimizle Millet olarak birlikte sevindik, birlikte ağladık.

O bizi hayat verecek şeylere çağırıyordu. O bize sevgi ve barış dini olan İslâm'ı tebliğ etmişti. Bir cahiliye toplumundan medeni bir millet oluşturmanın sırlarını öğretmişti. İnsanların birbirini göz kırpmadan boğazladığı bir dönemde, barış içerisinde yaşamının yollarını insanlığa sunmuştu. Birbirine düşman olan kabileleri kardeş yapmış, yüreklere çöreklenmiş kin ve nefret tohumlarının yerine sevgi ve hoşgörü duygularını ekmişti.

Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığımız son yıllarda toplumun acil ihtiyaç duyduğu bir konuyu gündeme taşıyıp, onu Kur'an ve Sünnet çerçevesinde topluma yansıtmaktadır. Amaç, Peygamberimizi sadece camilerde değil, uygun her mekânda onun şanına yakışan bir şekilde anmak ve anlamaya çalışmaktır.

“Hz. Peygamber ve Güven Toplumu” teması etrafında sevgili Peygamberimiz'in (s.a.s.) getirdiği evrensel mesajların; başta ülkemiz olmak üzere bütün Müslümanların birliğine, dirliğine ve huzuruna vesile olmasını, insanlığın merhamet dini İslâm'ın rahmet ve adaletinden hiçbir zaman nasipsiz kalmamasını Yüce Rabbimden niyaz ediyor, sempozyuma emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

* Şanlıurfa İl Müftüsü.

Önsöz

Prof. Dr. Murat Akgündüz*

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak 30. yılımızda İl Müftülüğümüzün katkılarıyla XI. Uluslararası Kutlu Doğum Sempozyumu'nu düzenledik. Bu şekilde 2007 yılından beri her Kutlu Doğum Haftasında sempozyum düzenleyen tek ilahiyat fakültesi olma sıfatını kazandık. Önümüzdeki yıldan itibaren bu güzel geleneği İl Müftülüğümüzün destekleriyle “Mevlid-i Nebi Sempozyumu” şeklinde devam ettirmeyi düşünüyoruz.

Diyanet İşleri Başkanlığımız, yaşadığımız güncel olaylarla ilgili olarak bu seneki son Kutlu Doğum Haftası'nın konusunu “Hz. Peygamber ve Güven Toplumu” olarak belirlemiştir. Peygamberimiz, risalet öncesi dönemde de “Muhammedü'l-Emin” olarak biliniyordu. Peygamberliğin sıfatlarından biri de emanettir. Hicretten sonra Medine'de sadece Müslümanları değil gayrimüslimleri de içine alan bir güven toplumu oluşturulmuştur. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn'in üçünün şehid edilmesi, İslam tarihinde ilk iç savaşlar olan Cemel ve Sıffin Savaşlarının yaşanması, güven toplumunu zedelemiştir. Sonraki dönemlerde yaşanan isyanlar ve iç savaşlar dışında Emevîlerden Osmanlı Devleti'ne kadar İslam tarihinde kurulan bütün devletlerde bir güven toplumu tesis edilmiştir.

Dört oturum halinde yapılan sempozyumda, güven toplumun önemi, güven toplumu oluşturmanın ilkeleri, güven toplumunun inşası ve güven yönetimi başlıkları altında 18 bildiri sunulmuştur. Bu bildirilerin bir araya getirilmesiyle “Hz. Peygamber ve Güven Toplumu” konusunda değerli bir kaynak eser ortaya çıkmıştır.

Sempozyumun hazırlanmasında ve yürütülmesinde katkıları olan İl Müftülüğümüze, Rektörlüğümüze, Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin ve Yrd. Doç. Dr. Ömer Sabuncu'ya, bildiri sunan bütün hocalarımıza teşekkürü bir borç bilirim.

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Aralık 2017

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

BİRİNCİ BÖLÜM: GÜVEN TOPLUMUNUN ÖNEMİ

Güven Toplumunun Oluşmasında Kur'an-ı Kerim'in Rolü

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR*

Kur'an-ı Kerim'in insanlık tarihinde gerçekleştirdiği inkılabı tam olarak kavrayabilmek için nüzul zamanından önceki Cahiliye toplumunun bütün yönleriyle iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira bu bilgi vasıtasıyla Kur'an-ı Kerim'in ve onu insanlara tebliğ edip pratik hayata aktaran Allah Resûlü'nün (s) böyle bir toplumu yirmi üç sene gibi kısa bir süre içinde nereden nereye getirdiği daha iyi anlaşılacaktır.

Cahiliye döneminde Hicaz'daki toplum hayatını genel hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

“Cahiliye çağında Hicaz'da kuvvetli bir merkezî hükümet mevcut değildi. Halk kabileler halinde yaşardı. Her kabilenin ‘Şeyh’ adı verilen bir başkanı bulunur ve bu başkanlık babadan oğula geçerdi. Bazen bir kabile birkaç kola ayrılır ve hepsine ‘Şeyhu’l-Meşayih’ ya da ‘Emîr’ unvanı verilen bir genel başkan riyaset ederdi.

Cahiliye Devrinde Araplar hürler, esirler ve mevali olmak üzere üç sosyal sınıfa ayrılmışlardı. Hürler, aile topluluğunun veya kabilenin ortak adını taşıyan eşit haklara sahip kimselerdi. Bunlar birlikte göç eder, savaşır ve aynı seviyede bir hayat standardını paylaşırlardı. Ancak bunlar arasında kâhinler, şairler ve savaşlarda kahramanlık göstererek meşhur olanlar diğerlerinden üstün bir konumda idiler. Mekke'de Kusay soyundan olanlar da hürlerin üstünde bir sınıf teşkil ediyorlardı.

Esirler sınıfı ise savaşlarda tutsak edilen veya pazarlardan satın alınan köle ve cariyelerden oluşurdu. Bunlar, hürlerin sahip oldukları haklardan mahrum idiler. Mal ve eşya gibi alınıp satılır, miras yoluyla varise intikal eder, hediye olarak sunulur veya gelin mehri olarak verilirdi. Cariyelerden doğan çocuklar da esir veya cariye sayılırdı. Bunlara çok kötü muameleler reva görülür, hayvanlardan bile daha aşağı tutulurlardı. Sahibi tarafından ölünceye kadar dövülebilir, kulağı - burnu kesilebilir, gözü çıkarılabilir, hatta öldürülebilirlerdi.

Mevali sınıfı, esirler ve hürler arasında orta bir sınıftı. Genel olarak azat edilmiş köleler ve cariyelerden meydana gelirdi. Azat edilen köle, azat edenin mevlası olur, bir nevi akrabalık kazanarak onun kabilesine intisap etmiş sayılırdı. Ama yine de hürlerin sahip olduğu bütün haklara sahip olamazlardı. Mesela mevla, hür bir kimseyle evlenemezdi. Bunların diyeti ve kısas cezaları hür kimselere oranla yarı yarıya düşük tutulurdu. Köle azat etme işlemi ‘mükâtebe’ denilen karşılıklı satış anlaşmasıyla olduğu gibi, hiçbir şarta bağlı olmadan efendinin serbest bırakması suretiyle de

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı

gerçekleşebiliyordu.

Yerleşik düzen bakımından Araplar iki kısma ayrılıyordu: Çölde göçebe hayatı yaşayan bedevîler ve yerleşik düzene geçmiş olan şehirliler. Bedevîler geçimlerini hayvancılıkla sağlardı. Meşru olan başka bir geçim kaynakları yoktu. Hayvanlarının etlerini yer, sütlerini içer, yünlerinden elbise yapıp giyerlerdi. Hayvanlarına verimli otlaklar bulmak için onlarla beraber, zaman zaman gezip dururlardı. Hayvanlarından elde edemedikleri ürünleri ise (meyve, hurma v.b.) hayvanlarıyla mübadele ederek satın alırlardı. Bunların meşru olmayan bir başka geçim vasıtaları daha vardı ki o da 'gasp ve talan' idi. Düşman oldukları bir kabileye saldırır, onların hayvanlarını ve mallarını ganimet gibi gasp eder, kadın ve çocuklarını esir alırlardı. Diğer bir kabile de onları gözetler, yaptıklarının aynısını onlara yapardı. Hatta saldıracak düşman kabile bulamadıklarında aynı kabile mensuplarının kendi aralarında savaştıkları da olurdu.

Şehirlere gelince, onlar bedevîlerden biraz daha ileri bir hayat düzeyine sahiptiler. Şehirlerde oturur, ticaret veya ziraat ile uğraşırlardı. Ancak medeniyet yönüyle bunların bedevîlerden pek farkları yoktu. Adet, gelenek ve görenekler aynı idi. Sadece iktisadî durumları farklıydı.

Cahiliye devrinde kadın, gerçekten çok perişan bir durumdaydı. Bu dönemde, bir âile içerisinde erkekle hanımı arasındaki muamele, efendi ile kölesi arasındaki muameleden pek farklı değildi.”¹

Kısacası kabile düzeniyle işleyen Cahiliye toplumunda ahlakî değerler yozlaşmış, hak ve adalet rafa kaldırılmış, güçlünün her zaman haklı olduğu bir sistem kurulmuştu. Güçlü kabileleri zayıf olanlara saldırmaktan alıkoyacak herhangi bir ahlakî ya da hukukî müeyyide olmadığı için savaş, zulüm, gasp ve talan eksik olmuyordu. Böylece zayıf olan kabilelerin mensupları sürekli olarak baskı ve zulüm altında inliyorlar; kendilerini güven içinde hissetmiyorlardı. Bu güvensiz ortamdan dolayı mütamadiyen korku ve endişe içinde yaşıyorlardı. Bazı nadir istisnalar olsa da Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu sırada Hicaz'da genel tablo böyleydi.

İşte böyle bir dönemde nazil olan Kur'an-ı Kerim, onu hayata aktaran Allah Resûlü'nün (s) marifetiyle kısa bir sürede kötü ahlak, adet ve uygulamaları ortadan kaldırıp onların yerine güzel olanları getirmiş; zulüm, korku ve endişeyi adalet ve güvene tebdil etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in bu değişimin ana aktörü ve temel faktörü olduğu hiçbir şüpheye mahal bırakmayan sosyolojik bir gerçektir. O zaman burada üzerinde durulması gereken husus Kur'an-ı Kerim'in bu değişimdeki rolünü değil de bunu hangi unsurlar vasıtasıyla gerçekleştirdiğini ortaya koymaktır. Bu unsurlardan en önemli olanlarını şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

1-Allah ve Ahiret İnancı

¹ Akdemir, Hikmet, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur'an-ı Kerim'in Rolü*, Şanlıurfa 2001, s. 12-13.

Herkesçe malum olduğu üzere Kur'an-ı Kerim ferdin ıslahına önce inanç sisteminden başlamıştır. Kâinattan getirdiği delillerle iman esaslarının iki temel rüknü olan tevhid ve ahiret inancını müminlerin kalbine yerleştirmiştir. İnsana başıboş olmadığı, her zaman her şeyi bilen ve gören bir yaratıcının murakabesi altında olduğu; bütün yaptıklarının hesabını vereceği şuurunu vermiştir. Bu şuur başta günde beş vakit namaz olmak üzere diğer ibadetlerle devamlı olarak teyit edip canlı tutmuştur. Elbette ki böyle bir şuura sahip olan bir Müslüman'dan aynı değerlere inansın ya da inanmasın hiçbir kimseye zarar gelmez. Böyle bir insandan herkes emin olur. Nitekim Allah Resûlü (s) Müslüman'ın bu vasfını "*Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden salim oldukları kişidir. Mümin, insanların malları ve canları konusunda kendisinden emin oldukları kişidir.*"² buyurmak suretiyle güzelce özetlemiştir.

2-Kardeşlik Şuuru

Kur'an-ı Kerim bütün müminlerin kardeş olduklarını beyan buyurmuş,³ Allah Resûlü (s) de hicretten sonra Medine'de Muhacir ile Ensar'ı kardeşleştirme uygulamasında görüldüğü gibi bütün hayatı boyunca bu şuur büyük bir hassasiyet göstererek canlı tutmaya gayret etmiş; toplumda adeta nesep kardeşliğinden daha ileride bir kardeşlik tesis etmiştir. "*Mümin kendi nefsi için istediğini mümin kardeşi için de ister.*"⁴ buyurarak empatiye dayalı güzel bir ölçü vermiştir. Dolayısıyla bir Müslüman, başkasını nefsi gibi gören hatta "*fedakârlık yaparak mümin kardeşini kendi nefesine tercih eden*"⁵ birinden asla endişe duymaz.

3-Kul Hakkına Riayet⁶

Güven toplumunun oluşmasında kul hakkını gözetmenin büyük bir rolü vardır. Zira bu şuura sahip olan bir insan asla bir başkasının hukukuna tecavüze yeltenmez. Böylece diğer insanlar ondan emin olurlar. Bundan ötürü Allah Resûlü (s) bu husus üzerinde titizlikle durmuştur. Kul hakkı denince "*bir insanın maddî ve manevî bütün hakları*" bu kavramın içine girmektedir. Birisinin gıybetini yapmak, yani arkasından aleyhinde konuşmak, hoşlanmayacağı şeylerle onu anmak kul hakkı olduğu gibi; borcunu ödememek, başkasının malını gasp etmek veya çok küçük bile olsa herhangi bir insana maddî bir zarar vermek de kul hakkıdır. Hatta kötü vücut kokusuyla başkalarını rahatsız etmek⁷, yoldan geçen insanlara eziyet vermek de kul hakkıdır ve Allah Resûlü (s) bunlardan insanları sakındırmıştır.⁸

Kul hakkına riayet etmenin ne denli önemli olduğunu gösteren en büyük göstergelerden birisi Allah'ın kulların arasındaki muameleler sonucu ortaya çıkan haksızlıkları affetme yetkisini bizzat kendilerine haksızlık yapılan kullarına vermesidir.

² Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman 8.

³ Hucurat 49/10.

⁴ Buhari, İman 7; Müslim, İman 71; Tirmizî, Kıyame 59.

⁵ Haşr 59/9.

⁶ Bkz. Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur'an-ı Kerim'in Rolü*, s. 72-74.

⁷ Ebû Davud, Taharet 128.

⁸ Buharî, İsti'zan 2, Mezâlim 22; Müslim, Libas 114, Ebû Davud, Edeb 13.

Allah kendi hakkı dairesine giren, şirkin dışındaki bütün suçları (ibadetlerin aksatılması veya yerine getirilmemesi gibi) dilediği takdirde affetmektedir.⁹ Ama bir kuluna yapılan en ufak bir haksızlığı, mağdur ve mazlum olan o kulun kendisi affetmedikçe Allah da affetmemektedir. Bu kişi, peygamberlikten sonra manevî derecelerin en yükseği olan şehitlik mertebesine çıkmış biri dahi olsa “*Borç hariç, şehidin bütün günahları affedilir.*”¹⁰ meâlindeki hadiste ifade edildiği gibi onun üzerindeki kul hakkı affedilmez. İşte, önemli kul haklarından biri olan borç, şehidin bütün günahlarının affedilmesinden sonra sırtında kalan “tek yük” olma özelliğini taşımaktadır. Kişinin bir kişiye olan borcunu ödemedi ve ödeyecek karşılık da bırakmadan ölmesinin “*en büyük günahlardan hemen sonra gelen büyük bir günah olduğunu*”¹¹ ifade eden Allah Resûlü (s) borcun ödenmesinin güzel bir şey olduğunu da şöyle dile getirmektedir: “*Sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyendir.*”¹²

Sadece borcun değil bütün kul haklarının ölümden önce ödenmesi veya sahibine affettirilmesi gerektiğini, aksi takdirde mahşer günü karşılıklı hesaplaşmanın vuku bulacağını şu hadis bize açıkça bildirmektedir: “*Kimin üzerinde, ırz veya başka bir şeyden dolayı kardeşinin bir hakkı varsa, dinar ve dirhem bulunmadığı gün, (mahşer günü) gelmeden önce bugün burada helalleşsin. Aksi takdirde o gün onun salih bir ameli varsa, o zulmü nisbetinde alınır (zulmettiği kişiye verilir). Eğer iyilikleri yoksa (zulmettiği) arkadaşının günahından alınır ve bu günah kendisine yüklenir.*”¹³

Buna benzer bir hadis-i şerif de şöyledir: “*Ümmetimden müflis olan o kimsedir ki, kıyamet günü namazı, orucu ve zekâtı olduğu halde gelir. Ancak birine küfretmiş, diğerinin kanını dökmüş, bir başkasının da malını yemiştir. Bu kişinin iyilikleri, şuna, buna, öbürüne dağıtılır. Üzerindeki borçlar (haklar) bitmeden iyilikleri tükenirse, onların (haksızlık yaptığı kimselerin) günahlarından alınır, bu kişinin üzerine yüklenir ve böylece cehenneme atılır.*”¹⁴

İşte bu hadis-i şerif açıkça göstermektedir ki bir Müslüman’ın Allah rızasına nail olup cenneti kazanması, sadece ibadetleri yerine getirmesiyle mümkün olmamaktadır. İbadetleri koruyan ve bir nevi sigorta eden şey, “kişinin diğer insanların haklarını gözetmesi ve onlara haksızlık yapmamasıdır.”

Müslüman bir kimse tüm insanların haklarına riâyet etmelidir. Ancak onun, devamlı beraber olduğu veya aynı çevrede yaşadığı insanların haklarını daha fazla gözetmesi gerektiğini, komşu haklarıyla ilgili şu hadisler bildirmektedir:

“*Hz. Cebraîl (a.s.), komşu hakkında bana o kadar çok tavsiyede bulunmaya devam etti ki, komşuyu komşuya mirasçı yapacağımı zannettim.*”¹⁵

9 Nisa, 4/116; Zümer, 39/53.

10 Müslim, İmaret 118.

11 Ebû Davud, Büyü 9.

12 Buharî, İstikraz, 4, 6, 7, 13; Müslim, Müsakat 118-122; Tirmizî, Büyü 75; Nesâî, Büyü 64.

13 Buharî, Mezalim 10, Rikak 48; Tirmizî, Kıyamet 2.

14 Müslim, Birr 60.

15 Buharî, Edeb 28; Müslim, Birr 140; Ebû Davud, Edeb 132; Tirmizî, Birr 28.

“Komşusu zararlarından emin olmayan kimse cennete giremez.”¹⁶

“Kim (herhangi bir Müslüman’a canı, malı, ırzı yönünden bir) zarar verirse Allah da ona zarar verir. Kim (haksız yere Müslüman’lara husumet edip onlara) sıkıntı verirse Allah da ona sıkıntı ve zorluk verir.”¹⁷

4-Dürüst Olmak

Dürütlük karşıdaki insana güven veren önemli vasıflardan biridir. Bu nedenle güven toplumunun temel taşlarından biri olan bu vasıf aynı zamanda Müslüman’ın da imandan sonraki daha doğrusu imanın neticesinde hasıl olan birinci vasfıdır. Zira Cenab-ı Hak Kur’an-ı Kerim’de pek çok yerde imandan sonra salih ameli zikrederken iki yerde bunun yerine “*Rabbimiz Allah’tır deyip sonra da istikamet üzere olanlar/dürüst olanlar...*” buyurmak suretiyle bu hakikate işaret etmektedir:

Şüphesiz “*Rabbimiz Allah’tır*” deyip de, sonra dosdoğru olanlar var ya, onların üzerine akın akın melekler iner ve derler ki: “*Korkmayın, üzülmeyin, size (dünyada iken) vaad edilmekte olan cennetle sevinin!*”¹⁸

Şüphesiz *Rabbimiz Allah’tır*” deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir.¹⁹

Kısaca söylemek gerekirse Kur’an’ın müminlerde aradığı ilk ve en önemli ahlakî değer dürütlüktür.²⁰ Dürüst olmak, kişinin söz ve davranışlarında doğru olması demektir. Başka bir deyişle dürüst olan bir kişi, insanları aldatmaya ve yanıltmaya yönelik her türlü söz ve davranıştan uzaktır. Dolayısıyla bu ahlakî değeri taşıyan bir Müslüman, samimidir ve ihlas sahibidir;²¹ davranışlarında Allah’ın rızasından başka bir şey gözetmez.²² İnsanlara riyakârlık yapmaz. Güzel ve doğru söz söyler;²³ yalan söylemez;²⁴ verdiği sözde durur;²⁵ yeminini yerine getirir;²⁶ emanete riayet eder;²⁷ ölçü-tartıda ve ticaretle hile yaparak insanları kandırmaz;²⁸ böylece müşterilerin kendisine güvendikleri, varsa malının ayıbını söyleyen, malını fahiş fiyata satmayan, malları piyasadan çekip stoklayarak arzı kısmak suretiyle fiyatların yükselmesini tetiklemeyen ticarî ahlak sahibi bir tüccar olur.²⁹

5-Adil Olmak

¹⁶ Müslim, İman 73.

¹⁷ Ebû Davud, Akdiye 31.

¹⁸ Fussilet 41/30.

¹⁹ Ahkâf 46/13.

²⁰ Tevbe 9/19; Hud 11/112; Fussilet 41/30; Şurâ 42/15; Ahkâf 46/13.

²¹ Zümer 39/14; Mümin 40/14, 65.

²² Bakara 2/272; Rum 30/38-39; İnsan 76/9.

²³ Bakara 2/83; Nisâ4/9; Ahzâb 33/70.

²⁴ Bakara 2/10; En’âm 6/116; Tevbe 9/77, 90; Hac 22/30.

²⁵ Ra’d 13/20; İsrâ 17/34; İnsan 76/7.

²⁶ Bakara 2/27; Mâide 5/89; Ra’d 13/25; Nahl 16/91.

²⁷ Nisâ 4/58; Müminûn 23/8; Meâric 70/732.

²⁸ En’âm 6/152; Hud 11/85; İsrâ 17/35; Şuara 26/181; Rahman 55/9; Mutaffifin 83/1-6.

²⁹ Bkz. Akdemir, Hikmet, *Mesnevi’de Kur’an Yorumları*, İstanbul 2010, s. 171-172.

Ferdin toplumdaki diğer bireylere ve siyâsî otoriteye güvenmesinin teminatı olan adalet, Kur'an-ı Kerim'in önemle vurguladığı kavramlardan biridir. Bunun için Allah birçok ayette Müslümanlara adil olmalarını emretmektedir.³⁰ Bu emir, aynı zamanda sosyal ilişkilerde hakkaniyete uygun davranmayı da içine almaktadır.³¹

Adalet üzerinde bu kadar durulmasının sebebi onun barış ve huzuru sağlayarak güven toplumunu inşa eden ve onu ayakta tutan temel değerlerden biri olmasıdır.³²

6-İnsanlara İyi Davranmak

İdeal bir fert, hem kendisiyle hem de toplumla barışık olan bir insandır. Böyle bir insan hem kendi nefesine hem de diğer insanlara iyi davranır. Bunun içindir ki Kur'an, insana hemcinslerine iyi davranmasını emretmektedir.³³ Birbirlerine iyi davranan fertlerden oluşan bir toplum şüphesiz güvenin hâkim olduğu bir toplumdur. Hedeflerinden birisi de böyle bir toplum inşa etmek olan Kur'an-ı Kerim, bu emrin hakkıyla yerine getirilebilmesi için gerekli olan şu temel prensipleri koymuştur:³⁴ İyiliği tavsiye edip kötülüklerle engel olmak;³⁵ iyilikte yardımlaşmak;³⁶ iyiliği başa kakmamak;³⁷ kusurları affetmek;³⁸ fedakârlık yaparak diğer insanları kendi nefesine tercih etmek;³⁹ kötülüğü iyilikle ve güzellikle savmak;⁴⁰ insanlarla alay etmemek;⁴¹ kötü lakap takmamak;⁴² başkalarının ayıplarını ve gizli hallerini araştırmamak;⁴³ iftira atmamak;⁴⁴ laf taşımamak;⁴⁵ fitne ve fesat çıkarmamak.⁴⁶

7-İffetli Olmak

Özellikle aile içinde güveni sağlayan ve hem aile düzenini, hem de toplum düzenini temin eden unsurlardan biri de fertlerin iffetli olmasıdır. Eşlerden birinin bile iffetsiz olması, karşılıklı güvenin yok olması ve boşanmayla sonuçlanacak bir sürecin başlaması için yeterli olmaktadır. Yapılan araştırmalar, günümüzde boşanmaların en önemli ve en birinci sebebinin eşlerin birbirlerini aldatmaları olduğunu göstermektedir. İşte bu nedenle, toplumun çekirdeği olan ailenin sağlam temeller üzerine bina edilmesini ve

³⁰ Mâide 5/8, 42; A'râf 7/29, 181; Nahl 16/90; Şura 42/15.

³¹ Nisâ4/135; Hucurât 49/9.

³² Bkz. Akdemir, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, s. 174.

³³ Bakara 2/237; Nisâ 4/19; Talâk 65/6.

³⁴ Bkz. Akdemir, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, s. 175.

³⁵ Al-i İmrân 3/104, 110, 114; Tevbe 9/71, 112; Hac 22/41; Lokman 31/17.

³⁶ Mâide 5/2.

³⁷ Bakara 2/264; Müddessir 74/6.

³⁸ Al-i İmrân 3/134, 159; Mâide 5/13.

³⁹ Haşr 59/9.

⁴⁰ Ra'd 13/22; Müminûn 23/96; Kasas 28/54.

⁴¹ Hucurât 49/11; Hümeze 104/1.

⁴² Hucurât 49/11.

⁴³ Hucurat 49/12.

⁴⁴ Nisâ 4/112; Nur 24/11, 23.

⁴⁵ Kalem 68/11.

⁴⁶ Bakara 2/11, 27; Ra'd 13/25.

onun özenle korunmasını amaçlayan Kur'an, müminlere iffetli olmalarını emretmektedir.⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki emirlerinde dikkat çeken bir husus vardır. O da şudur: Kur'an "Zina etmeyin!" emri yerine "Zinaya yaklaşmayın!" ifadesini tercih etmiştir. Bu da bireyi zinaya götürecek vesilelerin de haram olduğuna ve onlardan da kaçınılması gerektiğine delalet etmektedir.⁴⁸

8-Su-i Zan ve Gıybetten Uzak Durmak

İnsanlar arasındaki güven unsurunu zedeleyen önemli sebeplerin başında su-i zan ve gıybet gelmektedir. Birisi hakkında kötü düşünceler besleyen bir kişi, bu yanlış zannı sebebiyle o kişinin olumlu davranışlarını dahi kötüye yorabilir. Bu da ona karşı kötü davranmaya kadar varan sonuçlar doğurabilir. Bir kişinin bulunmadığı ortamda "duyduğunda hoşlanmayacağı şeyleri söylemek" diye tarif edilen gıybet ise su-i zandan daha kötü bir iştir. Gıybet insanlar arasındaki güzel ilişkilerin bozulmasına, karşılıklı saldırılara hatta bazen cinayetlere dahi sebep olabilecek bir potansiyele sahiptir. Bundan dolayıdır ki Kur'an-ı Kerim hem su-i zannı hem de gıybete yasaklamıştır.⁴⁹ Böylelikle toplumda güveni sarsan iki dehşetli tehlikeyi bertaraf etmiştir.⁵⁰

9-Kıskanç Olmamak

Bir kişi de bulunan nimetin kendisinde de olmasını istemek demek olan "gıpta" caizdir. Ancak bir nimetin kendinden başka herhangi bir kimseye verilmesine tahammül edemeyip "O nimet neden bana değil de ona verildi? Onda olmasın, bende olsun!" diyerek adeta kadere itiraz edercesine feveran etmek kıskançlıktır ve haramdır.⁵¹ İslam literatüründe "hased" diye adlandırılan kıskançlık, sahibini için için kemirip her zaman huzursuz ve rahatsız eder. Bazen de kıskanılan kişiye zararı dokunur. Bu nedenle güven duygusunun yok olmasına sebep olur.

Müslüman kıskanç olamaz. Çünkü o daha önce de zikrettiğimiz gibi Peygamberimizin (s) ifadesiyle "*kendi nefsi için istediğini mümin kardeşi için de ister.*"⁵² Çünkü onun kalbindeki iman, hasedin orada barınmasına izin vermez. Zira Peygamberimiz (s) "*İman ve hased, bir kulun kalbinde bir arada bulunmaz.*"⁵³ buyurmuştur. Ayrıca hiçbir Müslüman güzel amellerinin boşa gitmesini istemez. Zira yine Peygamberimizin (s) ifadesiyle "*hased, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri yer, bitirir.*"⁵⁴ Dolayısıyla hiçbir akıl sahibi yaptığı iyiliklerin boşa gitmesini istemez.⁵⁵

10-Can Güvenliğini Sağlamak

⁴⁷ İsrâ 17/32; Müminûn 23/5; Nur 24/30-31; Furkan 25/68; Mümtehine 60/12; Meâric 70/29.

⁴⁸ Bkz. Akdemir, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, s. 177-178.

⁴⁹ Hucurât 49/12.

⁵⁰ Bkz. Akdemir, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, s. 178.

⁵¹ Felak 113/5.

⁵² Buhari, İman 7; Müslim, İman 71; Tirmizi, Kıyame 59.

⁵³ Nesai, Cihad 8.

⁵⁴ Ebû Davud, Edeb 44; İbn Mace, Zühhd 22.

⁵⁵ Bkz. Akdemir, *Mesnevi'de Kur'an Yorumları*, s. 179.

Kur'an-ı Kerim önce insanın ve insan hayatının değerini ortaya koymuş; akabinde de böylesine değerli bir hayatı yok etmeyi yasaklayarak korunması için hukukî müeyyideler getirmiştir. İnsanın ve insan hayatının değerli olduğunu beyan eden bazı ayetler şöyle sıralanabilir:⁵⁶

*“Gerçekten biz Adem oğullarını şerefli kıldık. Onlara, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar ihsan ettik, temiz ve helal rızıklar verdik ve onları, yarattığımız varlıkların çoğundan üstün kıldık.”*⁵⁷

*“O vakit meleklerle “Âdem’e secde edin!” dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler. İblis bunu yapmadı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.”*⁵⁸

*“Andolsun ki sizi yarattık, sonra size şekil verdik. Sonrada meleklerle “Âdem’e secde edin!” diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı.”*⁵⁹

*“İşte bundan dolayı, İsrail oğullarına kitapta şunu bildirdik: Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir kişinin canını kurtarırsa, sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur.”*⁶⁰

Gerçekten insan hayatının değerini, onu yok etmenin cezasını ve devamına vesile olmanın mükâfatını bu âyetten daha güzel ifade edecek başka bir söz bulmak mümkün değildir. Ona hayat bahşeden yaratıcısının rızası olmadan haksız bir şekilde bir cana kıymak, Allah’ın en mükemmel sanat eserini söndürmek ve en büyük nimetin zevaline yol açmak olduğundan, sanki bütün insanları öldürmek gibi büyük bir cinâyettir. Aynı şekilde, bu harikulâde şaheserin parıldamasına ve bu en büyük nimetin devamına sebebiyet vermek de sanki bütün insanların hayatını kurtarmak gibi büyük bir iyiliktir.

Madem ki Kur'an-ı Kerim’in nazarında insan hayatı bu kadar önemlidir, öyleyse onu korumak için Kur'an ne gibi tedbirler getirmiştir? Böyle bir soruya verilecek cevaplar arasında şüphesiz ilk akla gelen “kısas” hükmüdür. Maktulun varisleri diyete razı olmadıkları müddetçe, haksız yere adam öldürün kişiye ölüm cezası verilir.⁶¹ Bu ceza ilk bakışta “bir başka hayatın da yok edilmesi” anlamına gelse de hakikatte öldürüleceğini kesin olarak bilen kişileri adam öldürmekten büyük ölçüde vazgeçireceği için, pek çok hayatın devamına sebep olan caydırıcı ve adil bir cezadır ki bu hususu Kur'an-ı Kerim “sizin için kısasta hayat vardır”⁶² âyetiyle gâyet veciz bir şekilde ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim’de adam öldürme ve yine buna benzer bir suç olan isyan edip dağa

⁵⁶ Bkz. Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur'an-ı Kerim'in Rolü*, s. 20-22.

⁵⁷ İsrâ, 17/70.

⁵⁸ Bakara, 2/34.

⁵⁹ A'raf, 7/11.

⁶⁰ Mâide, 5/32.

⁶¹ Bkz. Bakara, 2/178; Mâide, 5/45.

⁶² Bakara, 2/179.

çıkarak yol kesme, adam öldürme, malı gasp etme suçundan⁶³ başka herhangi bir cürüm için “idam cezası” zikredilmez.

Kur’an-ı Kerim baştan beri bir kısmını zikretmeye çalıştığımız ahlakî ve hukukî müeyyideler sonucunda İslam toplumunda can güvenliğini tam olarak tesis etmiştir. Şu rivayet bunun en güzel örneklerinden biridir:

“Allah Resûlü (s), hicretin dokuzuncu veya onuncu senesinde kendi yanına gelmiş bulunan ve o anda Hıristiyan olan, Tayy kabilesinden cömertliği ile meşhur Hâtem-i Taî’nin oğlu Adıyy’e Müslüman olmasını teklif ederken, fetihlerle İslâm devletinin sınırları genişlese bile, can güvenliğinin devam edeceğini, diğer bazı müjdelerle beraber şöyle haber vermektedir: “*Ey Adıyy, İslâm’a gir, selâmeti bul! İslâm’ı kabul etmene mani olan etrafımdakilerin zayıflığı ise şunu bil ki, kısa bir müddet sonra bütün insanların tek bir cemaat olduğunu; Hîre’den⁶⁴ devesine binen bir kadının hiçbir himayeye ihtiyaç duymadan tek başına, korkusuzca Beytullah’ı tavaf edeceğini, göreceksin. Yine göreceksin ki yakında Kısra’nın hazineleri bize açılacak. Kısra’nın hazineleri bize açılacak. Öyle ki kişi, ‘zekâtımı kime vereyim’ diye sıkıntıda kalacak. Bunları nakleden Adıyy der ki: Allah Resûlünün (s) haber verdiklerinden ikisini gördüm: Kadın korkusuzca seyahat edip Beytullah’ı ziyaret edebilmektedir. Kısra’nın hazinelerini fethetmek üzere yapılan ilk savaşa bizzat kendim katıldım. Yemin ederim ki Allah Resûlünün (s.) söylediği üçüncü şey de gerçekleşecektir.”⁶⁵*

11-Mal Güvenliğini Sağlamak

Kur’an-ı Kerim’in ve Hz. Peygamber’in (s) toplumda mal güvenliğini sağlamak için getirdikleri en önemli hüküm ve tedbirlerin bazıları şöyle sıralanabilir:⁶⁶

a-Haksız sebeplerle, gayr-i meşru yollarla insanların mallarının yenmesi yasaklanmıştır.⁶⁷

b-Hırsızlık haram kılınmıştır.⁶⁸

c-Yol kesip soygun yapmak da haram olup büyük bir cürümdür.⁶⁹

d-Gasp, hırsızlık gibi haram olan suçlardandır.⁷⁰ Özellikle kamu malını gasp (gulül) çok daha büyük bir cürümdür.⁷¹

e-Yersiz tüketim ve harcama demek olan malın en önemli itlaf sebeplerinden biri

⁶³ Bkz. Mâide, 5/33.

⁶⁴ Kûfe’ye üç mil uzaklıkta olan bir şehirdir. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, Beyrut 1995, II, 328.

⁶⁵ *Ahmed b. Hanbel*, IV, 257; Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur’an-ı Kerim’in Rolü*, s. 83.

⁶⁶ Bkz. Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur’an-ı Kerim’in Rolü*, s. 36-37.

⁶⁷ Bakara, 2/188; Nisa, 4/29.

⁶⁸ Mâide, 5/38.

⁶⁹ Mâide, 5/33.

⁷⁰ *Buharî*, Mezalim 13, Bed’ül-Halk 2; *Müslim*, Müsakat 141.

⁷¹ *Âl-i İmrân*, 3/161; *Müslim*, İmaret 30.

sayılan israf haramdır.⁷²

f-Malını koruyamayıp israfla ona zarar veren, malını nerede ve nasıl kullanacağını bilmeyen kimseler, mallarındaki tasarruf haklarından men edilirler.⁷³

g-Bütün bunların yanı sıra kişinin özel mülkiyetini koruma hakkı vardır, hatta bu bir görevdir. Bu uğurda ölen kimse şehittir.⁷⁴

12-Ailenin Korunması

İslâm dini, toplumun temelini ve çekirdeğini oluşturan ailenin sağlam bir yapıya kavuşturulması, bu sağlam yapının korunarak devam ettirilmesi ve böylece güven toplumunun oluşması için gerekli olan tedbirleri almıştır. Bu tedbirler, nikâh akdine karar verme aşamasından başlayıp aile fertlerinin ölümüne kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bunların en önemli olanlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:⁷⁵

a-Birbirlerine denk olması istenen müstakbel eşlerin birbirlerini görerek ve (meşrû daire içinde kalmak şartıyla) tanıyarak kendi hür iradeleri ile evlenmeye karar vermeleri, evliliğin sağlam bir zemine oturması için atılan ilk adımdır.

b-Evlilik eşler arasındaki karşılıklı sevgi, saygı, güven ve hoşgörü neticesinde ortaya çıkacak olan “güzel bir geçim” havası içerisinde sürdürülmelidir.⁷⁶

c-Karşılıklı iyi niyet ve bütün gayretlere rağmen, “ebediyen devam etmesi esası” üzerine kurulan evlilikte anlaşmazlıklar çıkacak olursa, tayin edilen birer hakem aracılığı ile bu pürüzler giderilip âile yuvasının dağılmasına engel olunmalıdır.⁷⁷

d-Aile fertleri arasında, özellikle, yaşlılara karşı sevgi, saygı ve yardımlaşmada kusur edilmemelidir.⁷⁸

e-Aile fertleri, mümkün olduğu kadar birbirlerinden uzun müddet ayrı kalmamalıdır. Çünkü bu, aile bağlarının gevşemesine ve zamanla kopmasına sebep olur: “*Yolculuk azaptan bir parçadır. Her birinizin yiyeceğine, içeceğine ve uykusuna mani olur. Öyleyse işini bitiren, âilesine dönmede acele etsin.*”⁷⁹

f-Boşanma, helal olan hükümler arasında en arzu edilmeyen şeydir: “*Allah’ın en sevmediği helal talaktır.*”⁸⁰ Dolayısıyla ailenin dağılmaması için gerekli olan bütün fedakârlıklara katlanılmalıdır. Buna rağmen boşanma sonucu dağılan aile, çocukların yetiştirilmesi gibi ortak sorumluluk isteyen durumlarda bir araya gelip anlaşmalı,

⁷² A’raf, 7/31; İsrâ, 17/26-27.

⁷³ Nisa, 4/5.

⁷⁴ *Buharî*, Mezalim 33; *Müslim*, İman 226; *Ebû Davud*, Sünne 29; *Tirmizî*, Diyat 21; *Nesâî*, Tahrim 22, 23, 24; *İbn Mâce*, Hudûd 21; *Ahmed b. Hanbel*, 1/79, 305; 2/163, 194.

⁷⁵ Bkz. Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur’an-ı Kerim’in Rolü*, s. 35.

⁷⁶ “*Onlarla güzelce geçinin!*” (Nisâ, 4/19).

⁷⁷ Nisâ, 4/35.

⁷⁸ İsrâ, 17/23-24.

⁷⁹ *Buharî*, Umre 19, Cihad 136, Et’ime 30; *Müslim*, İmaret 179, *Muvatta’*, İstizan 39.

⁸⁰ *Ebû Davud*, Talak 3.

karşılıklı muamelelerinde fazileti unutmamalıdır.⁸¹

g-Maddî imkansızlıklar, boşanma ve diğer herhangi bir sebepten dolayı, âile fertleri ve özellikle çocuklar, bakıma muhtaç hale gelirlerse, bunların sorumlulukları topluma intikal eder. Dolayısıyla nafaka masrafları devlet hazinesinden karşılanır. İşte bu hususu açıkça vurgulayan bir hadis: “*Ben her mümine, dünya ve ahirette insanların en yakınıyım. Dilerseniz şu ayeti okuyun: ‘Peygamber müminlere öz nefislerinden daha evladır (Peygamberin müminler üzerindeki hakkı, onların bizzat kendi üzerlerindeki haktan daha fazladır.) Onun eşleri de müminlerin anneleridir.’ (Ahzab, 33/6). Hangi mümin (vefatında) bir mal bırakırsa mirasçuları ona varis olsunlar. (Vefat eden kimse, şayet) borç veya bakıma muhtaç birini bırakmış ise, o da bana gelsin, ben onun mevlasıyım.*”⁸²

13-Mesken, Özel Hayat, Irz ve Namusun Korunması⁸³

Güven toplumunun oluşmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri de meskenin, özel hayatın, irz ve namusun dokunulmazlığıdır. Bundan dolayıdır ki Kur’an-ı Kerim özel hayatın gizliliğine ve dokunulmazlığına özel bir önem verir ve bu işe meskene izinsiz girmeyi (ki bu meskene tecavüz anlamına gelir) yasaklayarak başlar: “*Ey iman edenler, kendi evleriniz dışındaki evelere sahiplerinden izin isteyip onlara selam vermeden girmeyiniz. Böyle yapmanız sizin için daha uygundur. Olur ki düşünür, hikmetini anlarsınız. Şayet orada hiçbir kimse bulamazsanız size izin verilmeden oraya girmeyiniz. Eğer size “müsait değiliz, geri dönün” denirse, dönün. Bu sizin için daha nezih, daha münasiptir. Allah yaptığınız her şeyi bilir.*”⁸⁴ Açıkça görülmektedir ki bu iki ayet mesken dokunulmazlığını tespit etmekte ve meskenlere giriş adabını öğretmektedir.

Hız. Peygamberimiz (s) de aynı husus üzerinde titizlikle durmuş ve bu konuda birçok tavsiyede bulunmuştur. Biz burada bunlardan sadece birini zikretmekle yetineceğiz: “*Rıb’î b. Hıraş, Benî Âmir’e mensup bir adamdan naklediyor: Resûlullah (s) bir evde bulunduğu sırada, o kişi izin istedi ve ‘Gireyim mi?’ dedi. Allah Resûlü (s) hizmetçisine, ‘Çık, şuna izin istemesini öğret ve ona de ki şöyle söylesin: ‘Essalamü aleyküm, girebilir miyim?’ O adam, bunu duydu ve ‘Essalamü aleyküm, girebilir miyim?’ dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s) ona izin verdi.*”⁸⁵

Kur’an-ı Kerim, meskeni sadece yabancılara karşı tecavüzden korumakla yetinmeyip, aynı mesken içinde oturan veya çalışan fertlerin de birbirlerinin odalarına girerken aynı şekilde mahremiyete riayet etmelerini ve özellikle belli bazı vakitlerde izin istemelerini emretmektedir: “*Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunan köle ve hizmetçileriniz ile içinizden henüz ergenlik çağına ermemiş çocuklarınız, odanıza girmek için şu üç vakitte sizden izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle vakti*

⁸¹ Bakara, 2/237.

⁸² *Buhari*, Tefsir, Ahzab 1, Kefalet 5. İstikraz 11, Nafakat 15, Feraiz 4, 15, 25; *Müslim*, Feraiz 14.

⁸³ Bkz. Akdemir, *İnsan Hak ve Hürriyetlerinin Gelişmesinde Kur’an-ı Kerim’in Rolü*, s. 30-31.

⁸⁴ Nur. 24/27-28.

⁸⁵ *Ebû Davud*, Edeb, 137.

*istirahat için elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve bir de yatsı namazından sonra. İşte bu üç vakit mahremiyet vakitlerinizdir. Bunların dışında izinsiz girmelerinde ne sizin için, ne de onlar için bir mahzur yoktur...”*⁸⁶

Mesken içi mahremiyet konusunda Hz. Peygamberimizin (s) şu hadisi pek manidardır: *Bir adam Resûlullah'a (s) "annemin yanına girerken izin isteyeyim mi?" diye sordu. Allah Resûlü (s), "evet" dedi. Adam, "ama ben onunla aynı evde beraber kalıyorum" deyince Allah Resûlü (s) tekrar, "onun yanına girerken izin iste!" diye mukabele etti. Adam "ben ona hizmet ediyorum" dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s) şöyle buyurdu: "Onun yanına girerken izin iste! Onu çıplak olarak görmeyen hoşuna gider mi?"*⁸⁷

Kur'an, özel hayatın gizli kalmasını ve başkaları tarafından araştırılıp ortaya dökülmemesini emretmektedir: *"Ey iman edenler! Zandan çok sakının, çünkü zanların bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli hallerini araştırmayın..."*⁸⁸

Bu ayette yasaklanan teccüs (gizli hallerin araştırılması), özel hayatın mahremiyetini, sırlarını ve insanların ayıplarını kapsamaktadır. Önceki ayetlerde olduğu gibi, bu ayetin manasını ve hükmünü destekleyen pek çok hadis-1 şerif mevcuttur. Biz burada bunlardan iki tanesini zikretmekle yetineceğiz:

*"Kim Müslüman kardeşinin ayıbını örterse, kıyamet gününde Allah da onun ayıbını örter. Kim de Müslüman kardeşinin ayıbını ortaya çıkarırsa, Allah da onun ayıbını ortaya çıkarır ve evinin içinde onu rezil eder."*⁸⁹

*"Şayet bir kişi, izinsiz olarak seni gizlice gözetleyip sırlarını öğrenmek isterse, sen de bir taş atıp onun gözünü çıkarsan, bu hususta sana hiçbir günah yoktur."*⁹⁰

İnsanların gizli hallerini araştırmak, onların haberi ve izni olmadan onları gözetlemek her fert için yasaklandığı gibi, bu işi çeşitli bahaneler ileri sürerek meşru göstermek suretiyle ya da ellerindeki imkânları kullanarak hiç kimseye sezdirmeden çok gizli bir şekilde yapacak olan idarecilere de yasaklanmıştır. Bu yasağı vurgulayan Hz. Peygamberimiz (s) yasağa uyulmadığı takdirde ortaya çıkacak mahzurları da beyan etmektedir: *"Şayet idareci halkın mahrem ve gizli hallerini araştırırsa, onların ahlakını ve düzenlerini bozar."*⁹¹

Bütün bu koruyucu tedbirlerin yanı sıra İslâm nazarında kişinin canı gibi, ırz ve namusu da korunması gereken kutsal değerlerden olup dokunulmazdır. Bu hususu Hz. Peygamberimiz (s) veda hutbesinde şöyle dile getirmektedir: *"Ey insanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, şu şehriniz nasıl mukaddes ve mübarek bir şehir ise canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öyle*

⁸⁶ Nur, 24/58.

⁸⁷ Muvatta', İstizan 1.

⁸⁸ Hucurat, 49/12.

⁸⁹ İbn Mâce, Hudûd 5.

⁹⁰ Buharî, Diyat 23; Müslim, Adab 9.

⁹¹ Ebû Davud, Edeb 37.

mukaddes ve dokunulmazdır, her türlü tecavülden korunmuştur.”⁹²

Sonuç

Sonuç olarak özetle şunları söyleyebiliriz: Kur'an-ı Kerim onu insanlara tebliğ ederek pratik hayata aktaran Allah Resûlü (s) marifetiyle bedevî bir Cahiliye toplumunu yirmi üç sene gibi kısa bir süre içinde medenî bir güven toplumuna dönüştürmüştür. Bu güven toplumunda ihtiyar bir kadın kilometrelerce uzak bir mesafeden tek başına devesine binerek gelmiş ve Kâbe'yi tavaf edip dönmüştür. Ancak Asr-ı Saadetten sonraki dönemlerde zaman zaman Müslümanlar, Kur'an ve Sünnet ekseninden ayrıldıkları oranda bu güven toplumundan uzaklaşmış; korku, endişe ve anarşi girdabına düşmüşlerdir. Özellikle günümüzde bu uzaklaşma had safhaya ulaşmıştır. Örneğin dolmuşta yalnız kalan bir genç kızımız hunharca katledilmiştir. Maalesef ticarî ahlak diye bir şey kalmamıştır. Yazılı ve görsel basında çıkan haberlere göre daha fazla kazanma hırsıyla yiyecek ve içeceklere zararlı, hatta kanser gibi hastalıklara sebep olan birçok katkı maddesi ilave edilerek halkın sağlığı hiçe sayılmaktadır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Günümüzdeki güvensiz toplum, Asr-ı saadetteki güven toplumundan ne kadar uzak ise günümüzdeki Müslümanların İslam'ı, Ashab-ı Kiram'ın İslam'ından o denli uzaktır. Öyleyse acilen Müslümanlığımızı sorgulamamız; Kur'an ve sahih sünneti hayatımızın merkezine yerleştirmek suretiyle yeniden güven toplumunu inşa etmemiz gerekmektedir.

⁹² *Tirmizî, Fiten 2, Tefsir 2, Müslim, Hac 194.*

İslâm'da Ümmetin Güvenliğine Verilen Önem

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ*

Giriş

Güvenlik insan için zaruri bir ihtiyaçtır ve hayatî bir öneme sahiptir. İlk insan topluluklarından günümüze kadar bu ihtiyaç, her devirde güçlü bir şekilde hissedilmiş ve akîl insanlar toplumun güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır. Bu akîl insanların içinde en ileri görüş sahibi olanlar kuşkusuz peygamberlerdi. Allah, Mekke toplumuna sağladığı güvenlik nimetinden söz ederken, nankörlük yaparak bu nimeti görmezden gelen Mekkeli müşriklere şu şekilde serzenişte bulunuyor: (**أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا**) (**وَيَتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ**) **“Onlar görmezler mi ki, kendilerinin etrafındaki insanlar enselenip atılıyorlarken (her türlü saldırıya ve güvensizliğe açık olmanın tedirginliğini yaşarken) biz onlara güvenli bir dokunulmazlık sağladık. Hala mı batul inançlara saplanıp Allah’ın nimetlerine nankörlük edecekler?”**⁹³

Ayetten de anlaşıldığı gibi toplumun güven içinde yaşaması Allah’ın büyük bir nimetidir. Çünkü insanlar ancak güvenlik içinde oldukları zaman nefislerine, mallarına, namuslarına, ailelerine ve özellikle çocuklarına karşı kendilerini rahat hissederler. Bu yüzden denilebilir ki, tıpkı bir binanın temeli gibi toplumun manevi temeli de güvenlidir. Hayatta kalmanın ve mutluluğun garantisi güven içinde yaşamaktır. Fakat insanlar genellikle gafletle bu nimetin kadrini idrak edemiyorlar. Güvenliğin kaybolması halinde güvensizliğin ne büyük bir musibet olduğu ancak o zaman anlaşılmaktadır. Çevremizde yaşanan olaylar sebebiyle, güven duygusunu kaybeden insanların nasıl büyük bir endişe ve tedirginlikle sağa-sola kaçıştıklarını ve mutlu hayatlarının sona erdiğini görmekteyiz.

Resûlullah (s) bir hadisinde, güven içinde mutlu olmanın, bütün dünyaya bedel olduğunu şu şekilde ifade eder: (**مَنْ أَصْبَحَ مِنْكُمْ مَغَافِنًا فِي جَسَدِهِ ، آمِنًا فِي سِرْبِهِ ، عِنْدَهُ قُوَّةٌ يَوْمَهُ ،**) (**فَكَأَنَّمَا حِيزَتْ لَهُ الدُّنْيَا**) **“Sizden kim vücut bakımından sağlıklı, kalben emin olup yanında gününe yetecek kadar azığı bulunursa bütün dünya ona verilmiş gibidir.”**⁹⁴ Bu yüzden eski toplumlarda yaşayan akîl insanlar, **“En lezzetli hayat güven içinde olmaktır; en güçlü ordu da adalettir”** demişlerdir.

Denilebilir ki, güven içinde yaşamak tek başına yaşayan insanın yalnızlığını giderirken, korku içinde yaşamak milyonlarca nüfusa sahip toplulukları darmadağın eder ve mutsuz kılar. Başka bir deyişle, korku içinde ama varlıklı bir kişi olarak yaşamaktansa, güven içinde fakir olarak yaşamak daha güzeldir. Bu itibarla asayiş

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı

⁹³ Ankebut, 29/67.

⁹⁴ Tirmizi, Zühd, 34; İbn Maceh, Zühd, 9.

sağlamaya çalışmak, ya da sağlamaya çalışanlara yardımcı olmak her Müslümanın en temel vazifesidir. Güvenliğin sağlanması ve istikrar içinde devam etmesi için bütün gücümüzle katkı sağlamak mecburiyetindeyiz.

Hız. Peygamber'in (s) Toplum Güvenliğiyle İlgili Dehası

Hız. Peygamber (s) Medine'ye hicret eder etmez ilk iş olarak İslam toplumunun güvenliğini garanti altına almıştır. Bunun için Muhacir ile Ensar arasında kardeşlik antlaşmasını gerçekleştirmiştir. Bilindiği gibi, Hız. Peygamber (s) Medine'ye hicret ettiğinde orada yaşayan **Evs** ve **Hazrec** Kabileleri, aralarındaki kavgayı ve düşmanlıkları din kardeşliği içinde unuttular. Bu iki Kabile İslam sancağı etrafında toplanarak İslam cumhuriyetinin temelini oluşturmuşlardı. Evs ve Hazrec kabileleri, aralarındaki ihtilafları yok ederek bunalım dönemlerinde İslâm'a yardım ettikleri için tümüne birden "**Ensar**" adı verilmiştir. Doğum yerleri olan memleketlerini terk eden ve yurtlarıyla olan bütün irtibatlarını keserek hicret eden müminlere de "**Mühacir**" unvanı verilmiştir.

Mühacir ve Ensar İslâm'ın rükünleriydi. Bu iki grubun Hız. Peygamber'e bağlılıkları sonsuzdu. "Mühacirler", evlerini ve yurtlarını terk etmişler, bütün Arap geleneklerine aykırı bir şekilde dinleri uğruna akrabalık bağlarını çığnemişler, tüm zahmet ve meşakkatlere göğüs gererek sırf Allah rızası için her türlü tehditlere karşı koymuşlardı. Medine-i Münevver'deki Ensar da bu din kardeşlerine kucak açmışlar, onların fakirlerine mal-mülk vererek diğer ihtiyaçlarını da temin etmişlerdi. İslâm'ın kurduğu din kardeşliği bir takım çekememezliklerin ortaya çıkmasına engel olduğu gibi Allah ve Resulü uğrunda en büyük fedakârlığı seçmek konusunda Muhacirler ile Ensar arasında bir fazilet yarışının doğmasına da vesile olmuştu. Erkek ve kadın Müslümanların bu yeni uyanış yolunda gösterdikleri büyük arzu ve kaynaşma, hayatlarını feda edebilmek için duydukları heyecan, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından beri dünyada benzeri görülmemiş bir olaydı.

İkinci olarak da Hız. Peygamber (s), Medine'ye varır varmaz ilk yaptığı işlerden biri Medine ve çevresinde yaşayan ve birbirine düşman olan unsurlardan düzenli bir şehir devleti oluşturmaktı. Bu amacını gerçekleştirmek için Hız. Peygamber, Müslümanların, müşriklerin ve Yahudilerin hak ve sorumluluklarını ihtiva eden bir beyanname yayınlamıştı. Resûlullah'ın (s) bu ön alması karşısında çaresiz kalan kurnaz Yahudiler, karşı çıkılması imkânsız bu denli insanî bir hareket karşısında sözleşmeyi memnurlukla kabul etmek zorunda kaldılar. İbni Hişam'ın Siyer'inde aynen yazılı bulunan bu vesika Hız. Peygamber'in (s) gerçek büyüklüğünü, sadece kendi devrinde değil, bütün dönemleri etkileyen dehasını da göstermektedir.⁹⁵

Evet, Hız. Muhammed (s) Allah'ın kendisine öğrettiği siyaset ile dünya çapında bir devlet kuran ve sosyal bir toplum meydana getiren benzersiz ve güçlü bir devlet adamıydı. Yeryüzünün en eski İnsan Hakları Beyannamesi olarak değerlendirilen

⁹⁵ Vesika için bkz. İbni Hişam, Siret, II, 147; İbnu Kesir, el- Bidaye ve'n-Nihaye, III,223

Medine Vesikası, aynı zamanda bir vicdan özgürlüğü beratı niteliğindedir. Resulüllah (s) bu beyannamede farklı sosyal sınıfları “ümme” adı altında bir araya getirmeye muvaffak olmuştur. Şöyle buyuruyor:

"Bismillahirrahmanirrahim, Resulüllah Muhammed tarafından verilen bu antlaşmayla Kurayş ve Yesrib Müslümanları ile onlarla müşterek bir davada olup herhangi bir köke mensup olan insanların tümü bir tek ümme olmuştur."

Bu girişten sonra birçok kavim ve kabile tarafından, suç işlenmesi halinde verilecek diyetlerle, Müslümanların kendi aralarında yerine getirecekleri özel görevler açıklanmaktadır.

Vesikanın bir maddesinde şöyle buyrulur: *"Savaş ve barış durumları Müslümanlar arasında müşterektir. Bunların hiçbirisi yalnız başına Müslüman kardeşinin düşmanlarıyla barış antlaşması yapmak yahut savaş ilan etmek hakkına sahip değildir."* Bu ifade ile Müslümanlar arasında dâhilde bir anlaşmazlık çıkmasının asla kabul edilemeyeceğini dile getirmektedir.

Hz. Peygamber'in (s), Medine güvenliğini esas alan bu beyannamesi sevgi, dostluk, suçu ve suçluyu korumama ve herkesin adalet önünde eşit olarak yargılanma prensiplerini öne çıkarmıştır. Bu yönüyle vesika tam bir özgürlük ve demokrasi beyannamesi gibidir. Şöyle der:

Gerçek müminlerin hepsi bir cürüm, bir zülüm ya da asayiş ihlal eden hareketler karşısında suçlu olan herkesi nefretle karşılarlar. En yakın akrabasından bile olsalar hiç kimse bir suçluyu saklamayacaktır."

Devletin iç idaresine ait bir kaç satırdan sonra bu olağanüstü vesika şu ifadelerle son buluyordu: *"Bu antlaşmayı kabul edenler arasında vaki olabilecek bütün anlaşmazlıklar Allah'a ve O'nun Resülü'ne takdim edilecektir."* Başta Müslümanların ve tüm Medine'nin güvenliğini sağlayan Medine Vesikasının en önemli maddesi de budur. Çünkü bu madde Resülüllah'ın (s) devlet başkanlığını fiilen ve resmen ilan etmiştir.

Resulüllah (s) bu beyannamesiyle Medine'deki asayiş ve güvenliği zapt-u rapt altına alarak Arapların terörle karışık geleneklerine kesin bir darbe indirmişti. Araplar bugüne kadar bir zarar veya felakete maruz kalanların intikamını alma işini kabile ya da ailenin gücüne bırakmışlardı. Hz. Peygamber (s) bu vesikayı yayınlamakla ümmetin en büyük hâkimi durumuna geldiği gibi, ilk kez sorunları hukukla ve şeffaflıkla çözmeyi hedef alan bir devletin başkanı da olmuştu.

Medine Vesikasıyla Amaçlanan Güvenlik Tedbirleri

Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi, bu sözleşmenin en önemli maddesi, vatandaşlar arasında doğabilecek her türlü ihtilaf'ın Allah ve Resülüne götürülecek olmasıydı. Başka bir deyişle, Resülüllah'ın (s) her türlü ihtilafın tek mercii olmasıydı. Bu da Medine'deki Müslümanların güvenliği için çok önemli bir konuydu. Resülüllah (s) bu hareketiyle şunları amaçlamıştı:

1) Toplumunu Kanun Hâkimiyetine Alıştırmak: Bir toplumun korkudan emin olması için o toplumda Allah adına kanun hâkimiyetinin sağlanması gerekir. Kanun hâkimiyeti sağlandığı zaman kişiler can ve mal güvenliğinden emin olurlar ve hayatları için korkuya kapılmazlar. Ülkede kanun adil bir şekilde uygulanmadığı zaman insanlar korkuya kapılır ve mutsuz bir hayat yaşamaya mahkûm olurlar.

Hiz. Peygamber (s), “*Bir mümine eziyet veren bana eziyet vermiş gibidir*”⁹⁶ hadisiyle, bir Müslümanın masumiyetini ihlal etmenin, Peygamberliğin masumiyetine tecavüz etmekle eşdeğer olduğunu ifade ediyor. Keza, “*Kıyamet günü, bir zimmiye haksızlık yapanın hasmı olacağım*”⁹⁷ buyurarak, aramızda dostluk bulunan bir gayri Müslime eziyet etmenin, peygambere eziyet etmek gibi çirkin bir cüretkârlık olduğunu ifade ediyor. Bir diğer hadiste, “*Bir Müslüman için, şaka yollu bile olsa bir mümini korkutması helal değildir.*”⁹⁸ Buna göre toplumda yaşayan herkesin, güvenliğe zarar verecek bir haksızlık yaptığı takdirde başına nelerin gelebileceğini hesaplaması gerekir. Bu da, ancak Allah adına kanun hâkimiyetiyle sağlanabilir.

2) Toplumda Barış ve Kardeşliğin Egemen Olmasını Sağlamak: Toplum bireyleri arasında sevgi ve saygının, barış ve kardeşliğin sağlanması esastır. Nitekim Kur’an müminlerin kardeş olduklarını ilan ederek⁹⁹ toplum güvenliğinin sağlanması açısından müminlere büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Bu ayet e göre müminler, dünyada haksızlıkların engellenmesi ve güvenliğin sağlanmasından sorumludurlar. Ayrıca din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak, bunlara ilaveten mümin kardeşler arasında vuku bulacak anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrarcı olanlara karşı haklının yanında yer almakla da yükümlüdürler.¹⁰⁰

Diğer taraftan Resul-i Ekrem (s) müminleri, birbirilerine karşı gösterdikleri sevgi ve saygıda bir insanın cesedine benzetmiştir. Nasıl ki bir cesedin bir organı rahatsız olduğunda cesedin her tarafı onun yardımına koşup onun için rahatsız oluyorsa, tıpkı bunun gibi müminlerden birisi rahatsız olduğu zaman diğer müminler de hemen onun yardımına koşup onun sıkıntısını ve acısını kendi içlerinde hissetmeleri gerekir.¹⁰¹

Toplumda her zaman iki grup insan olur. Birisi toplumdaki güvenliği, sevgi ve saygıyı esas alır bu değerlere zarar vermemek için elinden geleni yapar. Bunun için şahsî fedakârlıklarda bulunur, İhtiyaç sahiplerine yardım eder. Bu grup topluma hâkim olduğu sürece güvensizlik ve korku topluma egemen olamaz. Resûlullah (s) “*Kul kardeşinin yardımına koştuğu sürece Allah da kulun yardımına koşar*”¹⁰² buyurarak

⁹⁶ Tirmizi, Menakıb, 58.

⁹⁷ Ebû Davud, İmare, 11.

⁹⁸ Ebû Davud, Sünen, Edeb, 85.

⁹⁹ Hucurat, 49/10.

¹⁰⁰ Kur’an Yolu Meali, s. 515; Diyanet yayını, Ankara, 2015.

¹⁰¹ Buhari, Edeb, 27. (*مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ؛ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ*)

بِالسَّهْرِ وَالْحَمَى

¹⁰² Ahmed b. Hanebel, II/274.

toplumda bulunan bu müspet grubun çoğalması için büyük gayret sarf etmiştir. Diğer bir grup ise fırsatçı olur, menfaatini elde etmek için hiçbir değer yargısını tanımaz. Bu ikinci grup toplumda egemen olursa güvenlik diye bir şey kalmaz. Bu yüzden Allah, (وَمَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ) (الْقُرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلِهَا) “Size ne oldu da, Allah yolunda ve: ‘Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar’ diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşıyorsunuz?” buyuruyor. Resûl-i Ekrem (s) de, “Kardeşinize karşı şeytana yardımcı olmayın”¹⁰³ buyurmuştur.

Güvenliğin Sürekliliği İçin Hoşgörünün Önemi

Hiç şüphesiz Resulullah’ın en büyük muhaliflerinin başında münafıklar gelmekte idi. Münafıklar Medine’nin güvenliği için büyük risk oluşturuyorlardı. Bunlar zahirde Müslüman göründükleri için Resulullah (s) onların demokratik ve insanî haklarına zarar vermeden onlara karşı hoşgörü çerçevesinde bir takım tedbirler almıştır. Bu tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1)Her şeyden önce Hz. Peygamber (s) münafıkların şahsiyetlerinin gizli kalmasını istiyordu. Kendisine yakın sırdaşı olarak kabul edilen bir iki zatın dışında münafıkların isimlerini hiç kimseye paylaşmamıştır. Buna Karşılık Hz. Peygamber (s) de Kur’an’a uyararak münafıkların alametleri üzerinde durmuş ve ehl-i imanı nifak alametlerine karşı uyarmıştı. Kuşkusuz Hz. Peygamber’in münafıkların listesini gizli tutması, insan hakları açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Eğer Resulullah (s) münafıkların isimlerini herkes ile paylaşırdı, münafıkların İslam toplumu içerisinde yaşama şansları azalabileceği gibi, daha da sertleşmelerine yol açabilirdi. Resulullah (s) onları deşifre etmemekle bir bakıma onlara değer veriyor ve onların toplum içindeki kişiliklerinin rencide olmasına izin vermiyordu. Bunu sağlamak için de münafıklara karşı Müslüman muamelesi yapıyordu.

2)Hz. Peygamber’in (s) münafıklara Müslüman muamelesi yapmasının diğer bir amacı, onlara Müslüman toplum içinde ayrı bir hüviyet kazandırmak istememesiydi. Hatta müşrik ve Yahudilere karşı Toplumun birliğini korumak için, sahabiler tarafından gelen münafıkların öldürülmesi yönündeki talepler, Hz. Peygamber tarafından hep reddedilmiştir. Kendisine böyle bir taleple gelen sahabilere: “İnsanlar arasında, Muhammed artık arkadaşlarını öldürtüyor, denilmesine müsaade etmem” buyurmuştur.¹⁰⁴ Hz. Peygamber’in münafıklara karşı yürüttüğü bu siyaset, münafıkların kötü niyetlerinden vazgeçmelerini sağlamış veya bazılarının pişmanlık duymalarına yol açmıştır. Nitekim Beni Mustalık gazvesinden dönüş sırasında münafıkların başı olarak bilinen Abdullah b. Übey, Allah tarafından bildirilen: (لَنْ رَجَعْنَا) (إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ) “And olsun

¹⁰³ Buhari, Hudud, 5.

¹⁰⁴ Buhari, Menakıb, 8.; Müslim, Birr, 63. (Daha Fazla bilgi için bk. Abdullah Yıldız, Hz. Peygamber’in Gizli Düşmanları: Münafıklar, s.188 vd., İz Yayıncılık, İst., 2000).

ki, Medine'ye varınca en şerefli ve en kuvvetli olan, en zayıf ve en hakir olanı çıkaracaktır”¹⁰⁵ şeklindeki sözünü inkâr etmiştir.¹⁰⁶

3)Hz. Peygamber (s) münafıkların kişiliklerini rencide etmemek için onların mazeretlerini dinler ve kabul ederdi. Mesela suç işlediklerinde veya münafıklık yaptıkları ortaya çıktığında Hz. Peygamber'e gelerek muhtelif mazeretler uydururlardı. K'ab b. Malik'in rivayetine göre Hz. Peygamber (s), Tebük seferine katılmayıp Medine'de kalma hususunda özür beyan eden 80 kadar münafığı Tebük dönüşü mescitte kabul etmiş, özür beyan ederek af dileyen bu kişileri bağışlayarak gizli durumlarını Allah'a havale etmiştir.¹⁰⁷

Buharî'nin rivayetine göre bir gün Huneyn'de ganimetler taksim edilirken Hurkus b. Züheyr el-K'abî (Zü'l-Huvaysıra) adlı bir kişi ayağa kalkarak: (اعْدِلْ يَا مُحَمَّدُ فَإِنَّكَ لَمْ تَعْدِلْ) “Ey Muhammed adil davran, sen adil davranmadın” demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) (وَيْحُكَ... إِذَا نَمَّ أَعْدِلْ أَنَا فَمَنْ يَغْدِلُ؟) “Yazıklar olsun sana, ben adil davranmazsam kim adil davranır?” dedi. Olaya şahit olan Hz. Ömer'in de “Ey Allah'ın Resulü, izin ver de şu adamın boynunu vurayım” demesi üzerine, Resulüllah (s): “Onu bırak, onun sulbünden öyle insanlar çıkacaktır ki, okun yaydan fırlaması gibi dinden çıkacaklardır” demiştir.¹⁰⁸

4)Hz. Peygamber (s) kendisini rencide eden muhaliflerine karşı bile nezaket ve centilmenliği esas almıştır. Hz. Peygamber'in bu tutumunun en bariz örneğini münafıkların başı olarak bilinen Abdullah b. Übey ile yaşadığı olaylarda görmek mümkündür. İbni Übey'in Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'le karşılaştığı bir gün edebe aykırı bazı sözler söylediği rivayet edilmiştir. Hadiseye şahit olan Üsame b. Zeyd'in anlattığına göre Hz. Peygamber, evinde hasta yatan S'ad b. Übade'yi ziyarete giderken aralarında Abdullah b. Übey'in de bulunduğu Müslüman, müşrik ve Yahudilerden oluşan bir toplulukla karşılaşmış, onlara yaklaştığı sırada Abdullah kaftanı ile burnunu kapatarak “Toz kaldırmayın” demişti. Bununla birlikte Hz. Peygamber bineğinden inerek onlara selam vermiş, Kur'an okumuş ve Müslüman olmayanları İslâm'a davet etmişti.¹⁰⁹

Ebu Davud'un naklettiği bir habere göre, hicretten birkaç gün sonra Kurayş'ın ileri gelenleri Abdullah'a bir mektup göndererek Muhammed'i öldürmelerini veya Medine'den çıkarmalarını istemişlerdi.¹¹⁰ Abdullah'ın Müslüman olmasında etkili olan sebep kuşkusuz Bedir zaferidir. Çünkü Bedir zaferi onun gözlerini kamaştırmış ve korkutmuştu. Ancak Müslüman olduğunu söylediği halde Abdullah sürekli olarak Hz. Peygamber ve Müslümanların aleyhinde bulunmuş, Medine'deki Yahudilerle ve Mekke müşrikleriyle işbirliği halinde çalışmıştır. Uhud savaşında bozgunculuk yapmış, Beni

¹⁰⁵ Münafikun, 63/8.

¹⁰⁶ Hz. Peygamber'in Gizli Düşmanları, s.190.

¹⁰⁷ A.g. e., s. 197.

¹⁰⁸ Buharî, Sahih, Tefsir, 9-10; Edeb, 95.

¹⁰⁹ Buhari, Edeb, 115; Müslim, Cihad, 116, Müsned, V, 203.

¹¹⁰ Ebu Davud, Harac, 22.

Nadir'in Hz. Peygamber'e karşı gelmelerini sağlamış, Mühacirler aleyhine çirkin sözler söylemiş, Hz. Aişe hakkında uydurulan İfk hadisesinin baş tertipçisi ve yayıcısı olmuştu. Kur'an'da Abdullah b. Übey kasedilerek, (وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ) “İftiranın büyüğünü üstlenen adam için en büyük azap vardır”¹¹¹ buyrulmuştur. Fakat Hz. Peygamber her şeye rağmen daima ona karşı hoşgörülü olmuş ve onu öldürmek isteyenleri engellemiştir.

5)Abdullah b. Übey hicretin dokuzuncu yılında Şeval ayının sonlarına doğru hastalandı. Yirmi gün süren bu hastalıktan sonra da öldü. Oğlu Abdullah, babasını kefenlemek için Hz. Peygamber'den gömleğini istedi ve cenaze namazını kıldırmasını rica etti. Hz. Peygamber gömleğini verdi, fakat namazını kıldırarak hareketine geçtiği sırada Hz. Ömer'in ısrarlı itirazlarıyla karşılaştı. Hz. Ömer, Tevbe Suresinin 80. ayetine dayanarak münafıkların affı için dua edilemeyeceğini ileri sürdü. Nihayet aynı Surenin o sırada nazil olan 84. ayeti Hz. Ömer'i tasdik eder mahiyette, münafıklara dua etmeyi ve kabirlerini ziyaret etmeyi kesinlikle yasakladı.

Güvenlik ve Şükür

Kâinata hiçbir olayın sebepsiz olarak meydana gelmediğini herkes bilir. Başka bir deyişle, bu dünyada insanın başına gelen bir belanın, bir günaha bağlı olmadan geldiğini söylemek imkânsızdır. Günümüzde İslam dünyasının merkezinde yer alan İslam ülkeleri, en güvensiz ülkeler arasında yer almaktadır. Acaba bunun sebebi nedir? Her şeyin bir sebebi olduğu gibi bu güvensizliğin ve Müslümanların başına gelen bu büyük musibetlerin de mutlaka bir sebebi vardır.

Şunu hemen ifade etmeliyiz ki, Allah'ın lütuf ve keremi olmadıkça hiç kimsenin güvende olması söz konusu değildir. Allah bunu mütaddit ayetlerde dile getiriyor. Şöyle buyuruyor: (وَإِنقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) “Öylesine çetin bir fitneye karşı tetikte olmalısınız ki, içinizden sadece zalim olanlara bulaşmakla kalmaz. Bilin ki, Allah'ın azabı pek şiddetlidir.”¹¹² Anlaşıyor ki, toplumda hiç kimse sürekli olarak güven içinde kalamaz. Çünkü Allah imtihan sırrı için, bazen toplumlara altüst eder ve güvenliklerini ortadan kaldırır. Nitekim bu ayetten hemen sonra gelen ayette Allah şöyle buyuruyor: (وَادْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخْتَفِكُمْ النَّاسُ) (فَأَوَّاكُمْ وَأَيْدِيكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) “Hatırlayın ki, bir zamanlar siz yeryüzünde ezilen bir azınlıktınız; insanların sizi kapıp götürmelerinden (öldürmelerinden) endişe ederdiniz. Böyle iken, sizi yardımıyla güçlendirdi ve size güzel ve temiz rızıklar bahşetti. Belki şükredersiniz...”¹¹³

Bu ayette de güvenliği sağlamanın amacı Müslümanların şükretmelerini sağlamaktır. Şükretmedikleri takdirde güvenliğin kaybolması söz konusu olabilir.

İnsanlık güven içinde yaşayabilmek için, tarih boyunca en büyük güvensizliği oluşturan korku ve açlık gibi büyük problemlerle mücadele etmiştir. Bir taraftan

¹¹¹ Nur, 24/11.

¹¹² Enfal, 8/25.

¹¹³ Enfal, 8/26.

savaşların meydana gelmesiyle canlarına yönelik güvensizliği ortadan kaldırmaya çalışırken bir taraftan da hırssızların, dengesiz insanların ve yan kesicilerin mala yönelik tehditlerini bertaraf etmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan kıtlığın yol açtığı açlık ve sefaletle mücadele etmişlerdir. Zaten Allah bizleri korkuyla, açıklıkla, mal, can ve verim kaybıyla imtihan edeceğini bildiriyor.¹¹⁴ Bu da, insanlığın her zaman bir güvensizlikle karşı karşıya kalabileceğinin işaretlerini veriyor.

Ancak Allah, Mekkelileri açlık ve korkudan emin kılmasına karşılık onlardan bir şükür istiyor. O da sadece Kâbe'nin Rabbine ibadet etmeleridir.¹¹⁵ Bu da gösteriyor ki, güven içinde yaşamamanın, Kâbe'nin Rabbine ibadet etmek gibi önemli bir bedeli vardır.

Şükürsüzlüğün Cezası

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, başımıza gelen her belanın mutlaka bir sebebi vardır. Biz insan olarak başımıza gelen musibetlerin sebebini Allah'a karşı yaptığımız hatalar içinde aramalıyız. Cenab-ı Allah şöyle buyurur: (**وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ**) “*Hani Rabbiniz, eğer şükrederseniz size nimetimi daha çok vereceğim. Eğer nankörlük ederseniz şüphesiz azabım pek şiddetlidir, diye bildirmişti.*”¹¹⁶ Buradan anlıyoruz ki, Allah şükürü ve güvensizlik sonucu gelen azabı birbirine alternatif kılmıştır. Şükür olduğu takdirde azap olmaz, ama nankörlük olursa azap olacağı kesindir.

Peki, insanlar neden şükretmelidirler? Çünkü şükür, Allah'ın bize ihsan ettiği sayısız nimetlerin karşılığıdır. Unutmamalıyız ki bu kâinat insan için müsahhar kılınmış, içindeki güzellikler ve nimetler ona ikram edilmiştir. Nitekim Resul-i Ekrem (s) bir hilali ilk gördüğünde, (**هَلَالٌ خَيْرٌ وَرَشْدٌ**) “*Bu bir hayır ve irşat hilali olur inşallah*” buyurmuştur.¹¹⁷ Yani geceleyin ışıyla bize fayda sağlayacak ve bir ayet oluşuyla da bizi Rabbimize irşat edecektir.

Bu hadisten yola çıkarak tefekkür ettiğimiz zaman kâinatta yaratılan her şeyin iki amacının olduğunu anlarız: Birisi insanlara yönelik menfaat, diğeri de insanları irşat etmek... Gayri Müslimler, yaratılmış olan her şeyden en azami bir şekilde istifade etmeye çalışıyor ve eşyayı menfaatleri için azami şekilde kullanıyorlar. Eşyanın insanı irşat etmesi yönüne gelince maalesef gayri Müslimler tamamen sınıfta kalmışlardır. Ne var ki, İslam dünyası da eşyanın her iki yönünden de yeterince istifade edememektedir. Oysa Kur'an'ın da ifade ettiğine göre, yaratılmış olan her şey Allah'ın varlığına ve birliğine şahadet ediyor. Bu açıdan “*göklerde ve yerde tefekkür edin*” şeklindeki ilahî fermanların amacı Allah'ı tanımak ve ona şükretmektir. Allah'ın tanımayan bir kişi veya toplum hiçbir şeyi yeterince anlamış sayılmaz. Konuyu biraz daha açalım:

Allah insanları meleklerden üstün olarak yaratmıştır. Allah meleklerle şehvetsiz bir akıl ihsan etmiş; hayvanlara akılsız bir şehvet ihsan etmiş; insana ise hem akıl hem

¹¹⁴ Bakara, 2/155.

¹¹⁵ Kureyş, 106/3-4.

¹¹⁶ İbrahim, 14/7.

¹¹⁷ Ebû Davud, Sünen, Edeb, 103.

şehvet ihsan etmiştir. Eğer insanın aklı şehvetine galip gelirse o insan meleklerin fevkinde olur. Eğer şehveti aklına galip gelirse o insan hayvandan aşağı bir derekeye düşer. (أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا) “Yoksa sen onların büyük çoğunluğunun senin davetine kulak verdiklerini ya da doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler. Hatta tuttukları yol bakımından daha da sapıktırlar” (Furkan, 25/44) ayetinde ifade edilen mana bunu açıkça gösteriyor. Yani eğer insan, insanlığın gereği olan iman ve şükürü yerine getirmezse hayvandan daha aşağı bir derekeye düşer.

Kısaca, bir insan hata yaptığı zaman önümüze hemen şu ayet-i kerime gelir: (مَا يَفْعَلُ) “Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin?”¹¹⁸. Allah bu ayetle, “Bir hata yaptığın zaman hemen korkma. Çünkü tevbe edip istiğfarda bulunabilirsin. O takdirde Allah sana azap vermez” demek istiyor. Başka bir deyişle, eğer müminler Allah’ı hakkıyla tanıyıp ona şükredecek olurlarsa azaba uğramayacakları garanti altına alınmıştır.

Resûlüllah’ın Sünneti Ve Güvenlik

İslam ümmeti Resûlüllah’ın (s) takip ettiği metodu takip ettiği, başka bir deyimle, onun Sünnet-i seniyyesine tabi olduğu sürece güvende olur. Bunun garantisi de Enfal Suresindeki ayettir. Allah Enfal Suresinin 33. Ayetinde Resûlüne hitaben, (وَمَا كَانَ اللَّهُ) “Sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap vermez. Tövbe edip dururken de Allah onlara azap vermeyecektir” buyuruyor. Resûlüllah (s) hayattayken bu ayetin manasını anlamak zor değildi. Fakat Resûlüllahın (s) vefatından sonra bu ayeti nasıl anlamalıyız acaba?

Kuşkusuz Resûlüllah’a hitaben inen bütün ayetler gibi bu ayet de Resûlüllah’ın vefatından sonra da geçerlidir. Bunu anlayabilmek için önce biraz ayetin tahlili üzerinde duralım: Ayetin başında yer alan (مَا كَانَ) nefyin mübalağası için kullanılan bir sığadır. Mesela eğer bir insana, “Sen aç mısın?” diye sorulduğunda, eğer o şahıs, (لا) diyerek aç olmadığını söylerse herkes onun aç olmadığına inanır. Fakat saygın bir kimseye, “Sen hırsız mısın?” diye sorulduğu zaman o şahıs sadece, (لا) diyerek hırsız olmadığı konusunda muhataplarını ikna etmiş olmaz. Aksine (مَا كَانَ لِي أَنْ أَسْرِقَ) veya (مَا كَانَ لِي أَنْ) “Ben hiçbir zaman hırsız olamam” diyerek mübalağalı bir şekilde üzerine atılı iftirayı reddetmeye çalışır. Tıpkı bunun gibi, Allah bu ayetle, “Bir toplumun suçsuz ve günahsız olarak azap edilmesi mümkün değildir” demek istiyor. Yani her azabın bir sebebi vardır.

Allah zımnen şöyle diyor: “Ey Habibim, senin sünnetin bir toplumda dikkate alındığı ve sünnetine uyulduğu sürece toplum azaptan emin olacaktır.” Görülüyor ki, ferdin güvenliği iman ve şükre bağlı iken, toplumun güvenliği Resûlüllah’ın (s) sünnetine tabi olmaya bağlıdır. Bu açıdan denilebilir ki, bugün İslam dünyasındaki bela ve musibetlerin asıl sebebi Sünnet-i Seniyyenin hayatımızdan çıkarılmasıdır.

¹¹⁸ Nisa, 4/147.

Netice itibariyle, topluma yön veren İslam âlimleri büyük bir saygıyla sünneti yeniden ihya etmelidirler. Kur'an'ın yeterli olduğunu savunan ve Sünnetin aleyhinde konuşan bazı filozof kafalı hocalara karşı dikkatli olmalıdırlar. Diğer taraftan insanların hem akıllarına hem de kalplerine hitap ederek Sünnetin önemini yeni nesle aktarmalıdırlar.

Sünneti anlatırken sert ve kaba davranışlardan uzak durmalıyız. İşidvari söylemlerden ve radikal hitabelerden sakınmalıyız. Allah Al-i İmran Suresinin 159. ayetinde Resûlüne hitaben, (فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ) (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ) “*Sen onlara Allah'ın rahmeti ve lütfü sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz senin etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet ve onların bağışlanmasını dile, iş hakkında da onlara danış. Karar verince de Allah'a güven. Doğrusu Allah, kendisine güvenenleri sever*” buyuruyor.

Allah'ın insana en yakın iki ismi vardır. O da besmelede geçen **Rahman** ve **Rahim** isimleridir. Allah zatında Rahman, fiillerinde Rahimdir. Bu yüzden bizler mahlûkat olarak Rahim ismine yakınız ve o ismi her şeyden daha çok severiz. Rahim ismi mahlûkatla iç içedir. Allah Al-i İmran ayetinde şunu demek istiyor: “Ey Habibim, tarafımızdan senin kalbine verilen bir rahmet sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer katı davranıp onlarla irtibatını kesseydin senin etrafından dağılıp giderlerdi.” Eğer bizler de insanlara karşı merhametli davranırsak insanlar Kur'an ve sünnetin etrafında toplanır. Biz konuşmalarımızla insanları kendi etrafımızda değil, Kur'an'ın ve sünnetin etrafında toplamalıyız.

Sonuç

Toplum içinde güvenliği sağlamanın en kestirme yolu tevhidî, imanî ve takvayî muhafaza etmektir. Allah tevhidin ve imanın hiçbir şeye feda edilemeyeceğini ve gerekirse her şeyin tevhid için feda edilebileceğine işaret ediyor.¹¹⁹ Zira varlık âleminin en büyük hakikati tevhitir. Bu temel yasaları topluma egemen kıldığımız takdirde, Allah Kur'an'da biz müminlere güvenli bir toplum sözü veriyor ve şöyle buyuruyor:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ (لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا) *Allah, içinizden iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar.”*¹²⁰

Resul-i Ekrem (s), Bedir savaşına başlayacağı sırada, Müslümanların güvende kalmaları için ellerin açmış ve Rabbine yakarıştta bulunmuştur. Duasında şöyle

¹¹⁹ Lokman, 31/15.

¹²⁰ Nur, 24/55.

buyurmuştur: (اللَّهُمَّ أَنْجِرْ لِي مَا وَعَدْتَنِي اللَّهُمَّ آتِ مَا وَعَدْتَنِي اللَّهُمَّ إِنَّ تَهْلِكُ هَذِهِ الْعِصَابَةُ مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ لَا (تُعِيدُ فِي الْأَرْضِ).) “Allah’ım, bana vadettiğini yerine getir. Allah’ım, vadettiğin şeyi bana ver. Eğer bu Müslüman topluluğu helak edecek olursan yeryüzünde sana ibadet edilmeyecektir.”¹²¹ Resûlullah (s) o kadar huşu ve tezellül içinde dua ediyordu ki, ridası omuzlarından düşmeye başlamıştı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (r) yanına gelir, ridasını alır ve omuzuna koyar sonra şöyle der: “Üzülme ya Resûlellah, Allah sana vadettiğini verecektir” dedi. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: (إِذْ تَسْتَعِينُونَ رَبِّكُمْ فَأَسْتَجَابَ لَكُمْ) (أَنِّي مُمَدِّكُمْ بِالْأَفِّ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ) “Hani Rabbinizden yardım dileğinde bulunuyordunuz. Bunun üzerine, ‘Size, birbirini izleyen bin melekle yardım edeceğim’ şeklinde cevap vermişti.”¹²²

¹²¹ Müslim, Cihad, 58.

¹²² Enfal, 8/9.

Güven Toplumu Oluşturulmasında Emanet Bilincini Yaygınlaştırmanın Önemi

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK*

Giriş

Emanet, sözlükte “gönül huzuru” ve “korkunun giderilmesi” manasına gelen “emn” kökünden türetilmiştir. Aynı kökten türeyen iman, tasdik etmek anlamına gelir. Allah Teâlâ'nın bir sıfatı olarak “mümin” yaratıklarına güven veren ve onları korkudan beri kılan manasındadır.¹²³ Emanet lafzı Kur'an-ı Kerim'de iki yerde tekil, dört yerde çoğul olarak geçmektedir.¹²⁴ Müfessirler bu ayetlerde geçen “emanet” lafzını “geri alınmak üzere birisine bırakılan şey, görev ve sorumluluk, farz kılınan ibadetler, Cenâb-ı Hak'a ve diğer insanlara verilen ahitler, sahip olunan bedeni nimetler ve mallar,”¹²⁵ “yöneticilik, emanet bırakılan her şey, görevi ehline vermek, zekât ve sakıncalı şeylerden sakınmak”¹²⁶ olarak yorumlamışlardır. Yorumlar bunlarla da sınırlı değildir. İslam literatüründe emanet, “ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddî haklar yanında iman, ibadet gibi dinî yükümlülükler, beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyeti gerektiren hususlar, mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür, selâma karşılık verme, sırların saklanması vb. dinî, ahlâkî, içtimâî ilke ve kuralları da içine almaktadır.”¹²⁷ Emanet kapsamında mütalaa edilen bu örnekler baktığımızda emanetin geniş bir kullanım sahasına sahip olduğunu görürüz. Bu örneklerden yola çıkarak emanet/sorumluluk bilincini iki şekilde gruplandırabiliriz. Birisi daha önce nail olunan nimetlerin verilmiş nedenine muvafık davranışlarda bulunmak, diğeri, maddi veya manevi nimetlerin iade edilmek üzere verili/geçici olduğunu idrak etmektir.

Emanet'in toplum nazarındaki önemi atasözlerimize ve deyimlerimize de yansımıştır: “Allah'a emanet, emanet bırakmak (etmek, vermek) emanet hayvanın (eşeğin) kuskunu (paldımı) yokuşta kopar, emanete hıyanet olmaz, emanet ata binen tez iner, emanet usulü, emanet-i Hak, Emanet-i Şerife”¹²⁸ ve benzeri veciz ifadeler emanetin hem doğasını hem de nasıl hassas bir dengede bulunduğunu ifade etmektedir.

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı

¹²³ Cevheri, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad (ö. 400/1009), *es-Sihah tacü'l-luga ve sıhahi'l-'arabiyye (Tacü'l-luga)* (thk. Ahmed Abdülgafur Attar) Dârü'l-İlm li'l-Melayin Beyrut, 1990, V, 351.

¹²⁴ Bkz.: Bakara, 2/283; Nisa, 4/58; Enfâl, 8/27; Müminun, 23/8; Ahzâb, 33/72; Meâric, 70/32.

¹²⁵ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim (Te'vilâtu ehli's-sünne)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, 287; III, 221; 7, 453; X, 210.

¹²⁶ Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *Tefsirü'l-Maverdî (en-Nuket ve'l-uyun)*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, byy, I, 359, 498; VI, 95.

¹²⁷ Toksarı, Ali, “Emanet” *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 82.

¹²⁸ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, Ankara, 2011, “Emanet” maddesi, Oymak, Mehmet, *Şanlıurfa'dan Derlenen Atasözleri ve Deyimler*, Edessa Yayınları, Şanlıurfa, 2017.

Kur'an-ı Kerim’de emanet lafzı bir yerde zıddı olan “ihamet” kavramı ile birlikte zikredilmiştir: “Ey iman edenler! Allah'a ve Peygambere hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.”¹²⁹ Âyetin sahabeden Ebû Lübâbe hakkında nazil olduğu nakledilmektedir. Kurayzaoğullarının 21 süren kuşatılmasından sonra onlar teslim olma şartlarını görüşmek üzere Ebû Lübâbe’nin kendilerini gönderilmesini istemişler, Ebû Lübâbe -eşi ve çocukları onların yanında bulunduğu için- haklarında verilecek cezanın ölüm olduğunu beden dili ile onlara hissettirmiştir. Âyet onun bu davranışını “ihamet olarak” nitelemiştir.¹³⁰ Ebû Lübâbe’nin kendisi bu davranışının ihanet anlamına geldiğini hissettiğini bildirmiştir.

“Hıyanet “emanete riayet etmemek, genellikle sahibinin bilgisi dışında hak yemek, hukuku çiğnemek, ödev ve görevi hakkıyla yapmamak”tır. Allah’a karşı kulluk ödevlerini yapmayanlar O’nun hakkını çiğnemiş, kullarına emanet ettiği yükümlülüklerle hıyanet etmiş olurlar. Resul aynı zamanda ilk İslâm toplumunun lideri ve devletinin başkanıdır. Onu hakkıyla desteklemeyenler, devlet sırlarını yabancılara açanlar, şahsî menfaatlerini ümmetin menfaatine tercih edenler de ona hıyanet etmiş sayılırlar.”¹³¹

Takip eden âyette mallardan ve evlattan söz etmesi onların da birer emanet olduğunu hatırlatmaktadır. Emanete riayet, emanet sahibinin talebini gözetmekle mümkündür. Demek ki mal ve evlat emanetine riayet, Allah’ın onlar hakkında emrettiği davranışları sergilemekle mümkün olacaktır. Bunun tersi ise hıyanete girer.

Emanet’in kullanıldığı kavramlardan bir diğeri “ahit”tir. Müminlerin erdemli davranışlarından söz eden ayetler grubu içerisinde “Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler;”¹³² ifadesi iki ayrı sûrede tekrar edilmektedir. Bu yüzden müfessirler Allah’a ve diğer insanlara verilen sözleri de emanet kapsamında değerlendirmişlerdir. Her taahhütte başka birisine verilmiş bir güvence söz konusudur. Söz veren kişi şöyle demiş olmaktadır. Üzerinde mutabakata vardığımız şu şey hakkında bana güvenebilirsin. Ne zaman bana uğrasan beni üzerinde antlaşmaya vardığımız hal üzerinde bulacaksın. Ben senin için o hali/durumu/bilgiyi korumaya devam edeceğim.

Emanetle aynı kökten gelen güvenilir anlamındaki “emin” lafzı Şuarâ suresinde Hz. Nuh, Hz. Hz. Salih, Lût, Hz. Şuayb hakkında kullanılmıştır.¹³³ Diğer peygamberler de Kur'an-ı Kerim’de aynı anlama gelecek benzer vasıflarla nitelendirilmiştir. İlâhî buyrukları tahrif etmeden Hz. Peygamber’e ulaştırdığı için Hz. Cebrâil’e “Rûhulemîn”,

¹²⁹ Enfâl, 8/27.

¹³⁰ Vahidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, bty, s.175.

¹³¹ Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrâhim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, *Kur'an Yolu*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, II, 681.

¹³² Müminun, 23/8; Meâric, 70/32.

¹³³ Şuarâ, 26/108-178.

denilmiştir.¹³⁴ Her türlü tehlikeden emin kılınmış olmasından dolayı Mekke'ye “Beledü'l-Emin” denilmiştir.

Hiz. Peygamber'in “Muhammedü'l-Emîn” sıfatını da bu bağlamda zikretmek gerekir. Lakapların insana en meşhur özelliğinden dolayı verildiği bilinen bir gerçektir. Hiz. Peygamber'e de Mekke'de sarsılmaz bir güven kazandığı için Muhammedü'l-Emin lakabı layık görülmüştür. Onun bu vasfa hakkıyla layık olduğu, Kâbe'nin onarımı sırasında Hacerü'l-Esved'in yerine konulması tartışmalarında ortaya koyduğu çözümler bir kez daha ortaya çıkmıştır. Hicret etmeden önce müşriklerin kendisine verdikleri değerli emanetleri sahiplerinde iade etmek üzere Hiz. Ali'ye teslim ettiği bilinmektedir.

Kavramsal çerçeve sadedinde sunduğumuz bu girişten sonra, fert ve toplum hayatında huzurun ve güvenin tesisinde emanet bilincinin rolü üzerinde duracağız.

1. Hukukullah - Emanet İlişkisi

Allah Teâlâ insanları kendisine kulluk etsinler diye yarattığına göre, insanlarla iletişime geçmesi mukadder olur. İslam literatüründe bu iletişim Allah'la insanlar arasında ruhlar aleminde yapıldığı kabul edilen antlaşmayı ifade eden *Bezm-i Elest'e*¹³⁵ kadar geri götürülür. Bu tabir Farsça'da sohbet meclisi anlamına gelen *Bezm* kelime ile A'râf suresinde geçen *Elestü* kelimesinden oluşturulmuştur. “*Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”¹³⁶ Âyeti mecazi anlamda yorumlayıp, dünya yaratılmadan önce değil, her insanın kendi yaratılışı sırasında gerçekleştiğini ifade edenler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre soru ve cevap sözlü olarak ifade edilmemiştir. “İnsanoğlunun yaratılması sürecinde Allah Teâlâ, onun doğasına ya da fitratına kendi varlık ya da birliğini tanıma, kavrama ve dolayısıyla kendisine inanma yeteneğini yerleştirmektedir. Şu halde Allah her insanı, iman etmesi için yeterli zihni ve psikolojik donanıma sahip kılmakta; iç ve dış âlemde kendi varlığına ve birliğine kılavuzluk edecek birçok kanıtlar yaratmaktadır. Böylece o sanki insanlara “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sormakta, onlar da “evet” diyerek bunu tasdik etmektedirler.”¹³⁷

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'in muhtelif ayetlerinde zatının sözünden dönmeyeceğini,¹³⁸ müminlerinde verdikleri sözde durmalarını gerektiğini bildirir.¹³⁹

¹³⁴ Şuarâ, 26/193; Yavuz Yusuf Şevki - Zeki Ünal, “Cebrâil”, *DİA*, İstanbul, 1993; VII, 203.

¹³⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, *Bezm-i Elest*, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 106.

¹³⁶ A'râf, 7/172.

¹³⁷ Karaman, vd, *Kur'an Yolu*, II, 624.

¹³⁸ Âl-i İmrân, 3/9; Ra'd, 13/31; Zümer, 39/30.

¹³⁹ Nakl, 16/91.

Sözünde duranları ve aynı bilinçle beklemekte olanları da över.¹⁴⁰ Allah'ın kendilerine vadettiği nimetlere ulaşmanın verdikleri sözde durmalarına bağlı olduğu bildirilir.¹⁴¹

“*Emredilen şeyleri işlemek, yasaklanan şeylerden uzak durmak*” şeklinde formüle edilebilecek bu saha Râzî'nin deyimini ile sahili olmayan bir deniz gibidir. İbn Mesud her şeyde emanete riayet edilmesi gerektiğini belirtir. Bu düşünce tarzına göre abdest, namaz, oruç, zekât gibi ibadetler de layıkıyla yerine getirilmek manasında birer emanettirler. İnsanın organları da birer emanettir. Bu anlamda emanete riayet, azaların yaratılış amaçlarına göre kullanılması ile gerçekleşmiş olur. Dilde emanete riayet, yalan konuşmamak, dedikodu, gıybet, küfür, bidat ve benzeri şeyleri terk etmekle, gözde emanet harama içlerde kullanılmamakla eda edilebilir. Diğer vücut azalarının emanet oluş keyfiyeti de benze şekildedir.¹⁴²

Ayetlerin muhtevassından anlaşıldığı üzere en büyük emanet verilen sözde durmaktır. Varlığının esamisi bile okunmazken Allah tarafından yaratılan insanın sahip olduğu her şeyin birer emanet olduğu tebarüz etmiş olmaktadır. Sahip olduğumuz hiçbir değeri kendi gücümüzle temin etmediğimize göre, onların Allah tarafından bize sunulan ikramlar olduğunu unutmadan muamelede bulunmak şuurun gereğidir. Emanetle ilgili davranışlarımızın tamamı Allah'a verilen sözde mündemiç olduğundan, emanete riayet etmenin en büyük göstergesi ubudiyet olmaktadır.

2. Emanetin Toplumsal Değeri

İnsanların bir arada yaşama kararı kökleri çok derinlere varan bir mutabakatla sağlanabilir. Dil, din, örf, adet, kültür ve benzeri hususlardaki uyum insanları bir arada tutmayı kolaylaştırır. Medeni toplumlarda bu konudaki farklılıklar bile zenginlik olarak değerlendirir. İnsanların tek ihtiyacı güvenlik olmadığından toplumsal hayatta insanlar birbirlerine zımnen söz vermiş sayılırlar. Güvenlik, sağlıklı gıda, ulaşım, eğitim, barınma ve benzeri pek çok hizmet, sözel olarak dile getirilmemiş bir mutabakatla temin edilebilir. Aksi halde bir toplumdan söz edilemez.

Bütün dinlerde toplum huzurunu bozacak hareketler günah olarak tanımlar. Dini referanslı olmayan yönetimlerde bile ortak menfaatler evrensel ahlak kuralları göz ardı edilmez. Bu bağlamda Müslüman ahlakının sürdürülebilir dünya barışına büyük katkılar sağlayacağını söylemek mümkündür. “Güven ve güven toplumunu anlatan kelimeleri, içinde yer aldıkları ayetler bağlamında tahlil ettiğimizde, kulların Allah ile ilişkisinin mana ve ruhunu aydınlattığını görürüz. Din bunlarla kaim ve daim olur. Bu kelimelerle inşa edilen düşünce ve davranışlar, sadece kişide kalmaz; onlar mümin kişinin vasfı, davranış melekesi (ahlâkı) hâline gelir; yerine göre iman, ibadet, hukuk gibi başka

¹⁴⁰ Ahzâb, 33/15, 23.

¹⁴¹ Bakaea, 2/40.

¹⁴² Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *et-Tefsirü'l-kebir (Mefâtihi'l-gayb)*, Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, byy, 1999, X, 109.

alanları da ilgilendirir ve oralara sirayet eder, böylece insanlarla ilişkilere yansır.”¹⁴³ İslam ahlakında önemli olan bir davranışın Müslümandan sadır olup olamayacağıdır. Hedefin kim olduğu ikinci planda kalır. Örnek vermek gerekirse bir Müslüman için, emanete ihanet, yalan, iftira, gıybet, komşuya eziyet, haset, kıskançlık gibi davranışlar bizatihi yasaklanmıştır. Karşısındakinin Müslüman veya gayr-ı Müslim olması fark etmez.

Hadisi- şerifte çerçevesi çizilen, “Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu kimsedir. Mümin ise insanların mal ve can güvenliği konusunda kendilerine güvendiği kimsedir.”¹⁴⁴ İlkesi, Müslüman ahlakının karakteristik özelliklerindedir. Bu karakterde olan bir Müslümanın çevresine sadece güven duygusu vereceği açıktır.

İlkesel düzeyde teorileştirilen bu erdemlerin pratik hayata yansımalarına da tarih şahittir. Hz. Peygamber dönemindeki Medine Müslüman olmayan kadınların bile sığındıkları güvenli bir liman konumuna yükselmiştir. Sonraki dönemlerde görülen aksaklıklar bireysel tercihlerden ve Kur’anî referanslara mesafeli durmaktan kaynaklanmaktadır.

Müfessirler bir toplumda bireylerin birbirlerinden beklentilerini emanet kapsamında ele almışlardır. Alınan şeylerin zamanı gelince iade edilmesi, tartı ve ölçüde eksik yapılmaması, insanların gizli hallerinin ifşa edilmemesi, âlimlerin halka batıl şeyleri öğretmemesi, dünya ve ahiret saadetleri temin etmeye yarayacak ibadet ve inanca taalluk eden şeyler öğretmesi, eşlerin birbirlerine sadık kalması, emanet riayet, aksi ise ihanet olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁵

İslamiyet emanet bilincini öylesine önemsemiştir ki ihanete bile karşılık verilmemesini emretmiştir. “Sana bir şey emanet edenin emanetini muhafaza ederek iade et. Sana ihanet edene ihanet ederek karşılık verme!”¹⁴⁶ Bu emre ittiba eden bir müminin toplumdaki huzursuzluklara taraf olmayacağı açıktır.

3. Aileyi Emanet Bilme

İnsanı mükemmel şekilde yaratan Allah Teâlâ görevleri itibariyle de onu çok özel bir konuma yerleştirmiştir. İnsanların fiziksel özellikleri onu uzun süre tek başına yaşamasına imkân tanımaz. Bebeklik ve çocukluk döneminde, fiziksel özellikleri açısından, canlıların en zayıfları arasında yer alan insanoğluna Rabbimiz, kendisini koruyup kollayacak bir aile bahşetmiştir. Fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilecek yaşa ve

¹⁴³ Çalışkan, İsmail, “Güven Toplumunun Kur’anî Temelleri” *Hz. Muhammed ve Güven Toplumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, 107-126, s. 37.

¹⁴⁴ Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adli ila Resûlillah s.a.v. (Sahihu Müslim.)* (thk. Muhammed Muad Abdulbaki) Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, byy-bty, iman 12.

¹⁴⁵ Razî, *Me-fatihü'l-gayb*, X, 109.

¹⁴⁶ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (ö. 279/892), *el-Câmiü'l-kebir (Sünenü't-Tirmizi)*, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, Buyu, 38.

güce ulaştığında bile duygusal olarak bir aileye aidiyet insanın fitratında bulunan bir özelliktir.

Bu yüzden kişinin hayatında önem vermesi gereken değerlerin başında aile gelmektedir. Hiçbir şeye sahip olmadan -normal şartlarda- dünyaya gelen bir çocuğun hiç olmazsa bir ailesi vardır. Onu emzirip bakımını yapan annesi, ihtiyaçlarını temin eden babası, koruyup gözeten kardeşleri, kendisine verili nimetlerdendir. Bu durum tersi için de gereklidir. Çocuk da aileye verilmiş bir nimettir, dolayısıyla bir emanettir. Veda hutbesinde Resulullah kadınların Allah'tan alınmış birer emanet olduğunu hatırlatarak eşlerine karşı duyarlı olmaları hususunda erkekleri uyarmıştır.

Emanete riayet neyi gerektiriyorsa her ferдин diğer aile bireylerine karşı sorumlulukları bu ölçüye göre belirlenmelidir. Erkek, eşini Allah'ın bir emaneti olarak görmeli, çocuklarını, yeni bir yuva kurmak üzere yanında geçici bir süre kalacak olan emanetler olarak görmelidir. Bu bakış açısıyla sorunlarında daha çabuk ve kolaylıkla çözümlenmesini sağlanabilir. Diğer açıdan aile fertlerine karşı gözetilmesi gereken ilahi emirleri de unutmamalıdır. Kişi kendisini ve aile fertlerini dünya ve ahiret saadetine temin edecek, onu cehennemden koruyacak tedbirleri almalıdır. Onların haklarına riayet edip gücü nispetinde aralarında adaleti gözetmelidir. Onların varlığının “nimet” kadar “imtihan” anlamını da taşıdığını her zaman hesaba katmalı ve Hakk'ın hatırını her zaman daha yüksek tutmalıdır. Ancak o zaman aile emanetine riayet etmiş olur.

Bir aile reisinin ailesine karşı en büyük sorumluluğu onları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmaktır. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e yönelttiği *“Ailene namazı emret”*¹⁴⁷ emri diğer Müslümanlar için de geçerlidir. Hz. Peygamber'in aile terbiyesiyle ilgili emirleri emanet olarak verilen çocukların hakkına riayet anlamı taşır. Yine Kur'an-ı Kerim'de müminlerin aile hayatını cehennem azabından korunacak şekilde tanzim etmelerini emretmektedir: *“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır”*¹⁴⁸

Ailede fertler birbirlerine tahakküm etmek için değil, birbirlerine yardımcı olmak için vardır. Zira aile kesben elde edilecek bir nimet değildir. Kişi anne ve babasını seçemediği gibi, çocuğunu seçme şansına da sahip değildir. Bunların Allah tarafından verilen nimetler olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Belli bir süre sonunda zorunlu olarak bu nimetlerden ayrılmak mukadder olduğundan aile fertlerinin “emanet” oluş keyfiyetleri de ortaya çıkmaktadır. Emanete ise ihanet değil, riayet yakıştır. Bu da emanete hakkınca ve layığınca muamele etmekle sağlanır. İslam ahlakının yaşandığı, helalden kazanılan rızıkların tüketildiği, ruhi ve bedeni gelişime uygun bir zeminin hazırlandığı bir aile, emanete riayet edilen bir haneye dönüşmüş demektir.

4. Nefse Karşı Sorumluluk

¹⁴⁷ Tâhâ, 20/131.

¹⁴⁸ Tahrîm, 66/6

İnsanın üzerine düşen sorumlulukları yerine getirebilmesi, öncelikle nefesine karşı sorumluluklarını yerine getirmesine bağlıdır. İnsan ruh ve bedenden oluşan bir yapıya sahiptir. Her ikisinin ayrı ayrı ihtiyaçları bulunmaktadır. Hiçbirisi ihmale gelmediği gibi, şımartılmaya da gelmez. Bedenin ihtiyaçları beslenme, giyinme, barınma, dinlenme, temizlik ve cinsel olarak sıralanabilir. Bu ihtiyaçların yerinde, kararında ve zamanında helal dairesinde karşılanması gerekir. Aksi halde –kişiden kişiye değişmekle beraber- bedene eziyet edilmiş olur. Bu da emanete ihanet manası taşır. Örneğin gereğinden az veya çok yemek, tembellik veya durup dinlenmeden çalışmak, hiç evlenmemek veya cinsel hazlar peşinden koşmak, bütün bunlar bedenin dengesini bozacak davranışlardır. Allah'ın hiç kimseye gücünden fazla bir sorumluluk yüklenmeyeceğini bildirmesi bu anlamda da yorumlanabilir. Aynı şekilde insanların ruhunu da gıdasız bırakmaması gerekir. Başta inanç olmak üzere ruhun, bilme, öğrenme ve zevk-i selim ihtiyaçlarının tatmin edilmesi gerekir. İnançtan toksun bırakılan ruhun sapkın düşüncelere iptila olması mukadderdir. Keza cahil bırakılan nefsin ihtiyaçlarını karşılaması zorlaşır. Bedenle ilgili aşırılıklardan içtinap ruh için de geçerlidir.

İslam dininde hiçbir aşırılığa güzel bakılmaz. Bu tavır ibadetler için bile geçerlidir. Bir kişi bedenine eziyet etme pahasına ibadet edemez. Uykuyu tamamen ihmal edip ilimle uğraşmaz/böyle bir çalışmadan verim alamaz. Farz ve kefaret oruçları hariç, uzun süre iftar etmeden peş peşe oruç tutamaz. Allah Müslümanları “Vasat Ümmet” olarak tanımlamıştır. “Vasat Ümmet” tabiri, mümin tavrının ifrat ve tefritten uzak durmasını, ümmet açısından ise en âdil, en mutedil, en hayırlı ve hayat çizgisi bakımından en istikametli olmayı ifade eder.¹⁴⁹ Bazı klasik tefsirlerde “dinin hakikatlerini araştırmak, hükümlerini tam olarak tatbik etmek, manalarında derinleşmek, delilleri elde etmek için var gücüyle çalışmak”, makbul ve güzel olan aşırılık şeklinde gruplandırılırsa –aşırılık kelimesinin taşıdığı negatif anlamdan hareketle- bunu dini konularda hassasiyet olarak değerlendirmenin daha yerinde olacağı kanaatindeyiz.¹⁵⁰

Yüce Allah Kur'an'da hayırda bile ölçülü olmayı emretmiş, Hz. Peygamber de ibadette bile olsa aşırı gidenlerin kendi kendilerini mahvettiklerini ve bu şekilde davranışlarının eninde sonunda bu sıkıntıyı yaşayacaklarını bildirmiştir. Bunun bir örneği olarak Hz. Peygamber de malın tamamını tasadduk ya da vasiyet edilmesini yasaklamıştır.¹⁵¹

Nail olduğu bütün güzelliklerin sahibi olarak Allah Teâlâ'yı gören bir mümin, kendi bedeni üzerinde bile istediği gibi tasarruf hakkı olmadığı bilincindedir. Varlığının bir emanet olduğunu bilerek hareket etmesi gerekir. “İçki, kumar, zina, haram lokma, gibi yasakların toplumsal boyutu olduğu gibi, şahsi bakan yönleri de bulunmaktadır. Onun ruh ve beden sağlığını bozacak her şey İslam dini tarafından yasaklanmıştır. Bu

¹⁴⁹ Geniş bilgi için bakın: Şahinalp, Mehmet Vehbi, Vasat Ümmet Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIX, sayı: 31, s. 184-222.

¹⁵⁰ Geniş bilgi için bakınız: Akdemir, Hikmet, Kur'an-ı Kerim'de İsrâf Kavramı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: VII, sayı: 1, s. 31-61.

¹⁵¹ Demir, Recep, “Doyumsuz Tüketim Arzusu ve Çevre Sorununa Kur'an Çerçevesinde Bakış”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2012, cilt: I, sayı: 4, s. 1-12, 6.

sebeple kişinin nefisine karşı sorumlulukları, kişinin dinini ve dünyasını ıslaha mani olacak şeylerden uzak durması olarak tarif edilmiştir.”¹⁵²

Gitmesi halinde bir daha geri gelmesi mümkün olmayan sağlık ve serbest zaman hakkında Hz. Peygamberin dikkat çeken ifadeleri bu iki nimetin emanet olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.¹⁵³ Günümüzde insanı saran en büyük felaketlerden birisi israf edilen zaman, diğeri de ruh ve beden ihtiyaçlarının layığıyla karşılanamamasından kaynaklanan sağlık sorunlarıdır. Hz. Peygamber’in bu öngörüsü asrımızda mucizevi olarak tahakkuk etmiştir.

5. Kamu Görevlerini Emanete Riayet

Toplumsal hayatta insanların sevk ve idaresinin bir takım kurallara bağlanması esastır. Yönetim bir hiyerarşi içinde yukarıdan aşağıya doğru şekillendirilir. Toplumun ailelerden oluşması gibi, devletler de binlerce kurumdan oluşur. Birbirleriyle kurdukları yatay ve dikey bağlantılarla, devlet yapılanmasında birer yapıtaş gibi vazife gören kurumların hizmet sağlayıcıları ve hedef kitlesi insandır. Dolayısıyla insan doğal olarak devlet denilen mekanizmanın merkezinde yer alır. Bu yüzden Hz. Peygamber herkesi yönetici konumunda görerek sorumluluk bilincini şu ifadelerle yaygınlaştırmıştır: *“Dikkat edin, hepiniz sorumluluk sahibi kimselersiniz ve hepiniz kendi sorumluluk alanınızdan sorumlusunuz. İnsanların başında yönetici bulunan kimse de sorumludur. O da yönetmekte olduklarından sorumludur.”*¹⁵⁴ Hadis-i şerifte kullanılan genel ifadeler, aile reisliğinden devlet başkanlığına kadar yetki sahibi olan herkesi hüküm kapsamına almaktadır.

En küçük bir kurumda bile yöneten ve yönetilenler olma üzere iki grubun varlığı şarttır. Aksi halde bir yönetimden söz edilemez. Yöneticilere yüklenen sorumluluk gibi çeşitli yetkiler de verilir. Yetki ve sorumluluklarının bilincinde olan yöneticiler toplumda huzur ve güven ortamı tesis ederler. Yönetici devletin kendi yetkisine verdiği kaynakları emanet bilerek, israf etmeden, hak sahiplerinden kısmadan kullanmalı/kullandırmalıdır. Bu dengeyi kuramayan yönetimler ise bitip tükenmek bilmeyen problemlerle yüzleşmek zorunda kalırlar.

İnsanlar genel olarak nefislerini her türlü nimete layık gördüklerinden yöneticilerin sorumluluklarından ziyade yetkilerine gıpta ederler. Güç sahibi olmak, önde olmak, sözü dinlenmek, yönetimin getirilerinden faydalanmak, bazı insanların cazibesinden kurtulamayacağı imkânlardır. Sıradan bir yöneticilikten devlet başkanlığına kadar genişleyen yelpazede meydana gelen çekişmeler bu ve benzeri imkânları kullanma arzusuna dayanmaktadır. Bitip tükenmeyen ihtiyaçları, sonu gelmeyen arzuları, dizginlenemeyen hırslarıyla daima nimet devşirmeye çalışan insanları yönetmek ise hiç kolay değildir.

¹⁵² Razî, *Meftahü'l-gayb*, X, 109;

¹⁵³ Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *Sahihü'l-Buharî = Camiü's-sahih*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 1980, Rikak, 1.

¹⁵⁴ Müslim, İmaret, 5.

Bu sorumluluğun farkında olanlar yöneticilikten kaçınırlar. Yöneticilik onları bulunca da sorumluluk bilinci bütün hayatlarını kapsar. M. Akif'in Hz. Ömer'den naklen şiiirleştirdiği “*Kenar-ı Dicle'de bir kurt aşırısa bir koyunu / Gelir de Adl-i İlahî Ömer'den sorar onu*” sözü/düşüncesi sorumluluk bilincinde seviyeyi oldukça yüksek bir noktaya taşımıştır.

Bir yönetici elinde bulundurduğu yetkilerin, makam ve mevkiin geçici, çevresini saran nimetlerin de birer emanet olduğunu hatırdan çıkarmamalıdır. Sahiplenmek yerine emanet bilmek, hakkı olandan başkasına el uzatmamak, zamanı geldiğinde bu makamlardan ayrılmayı da kolaylaştıracaktır. Bir makamdan ayrılmak için ille de hata yapmak ve başarısız olmayı beklememelidir. Nitekim Hz. Ömer Halid b. Velid'i başarısız olduğu için değil; yerine Ebû Ubeyde'yi daha uygun gördüğü için komutanlık görevinden azletmiştir. Halid b. Velid bundan sonra da orduda asker olarak kalmaya devam etmiş, Humus, Hama, Şeyzer ve Kınnesrîn gibi şehirlerin fethine Ebû Ubeyde'nin emri altında iştirak etmiştir.¹⁵⁵

Kamu görevi ve emanet ilişkisini iki aşamalı olarak ele almak mümkündür. Birisi kamu görevine yapılacak atamalarda adil davranmak; diğeri de görevlendirildikten sonra makamın hakkını vermeye çalışmaktır. Nitekim Ebuzer'in bir görev talebi, onun yapısını bilen Hz. Peygamber tarafından olumlu karşılanmamıştır.¹⁵⁶

Bu bahsi kamu hizmeti ile ilişkilendirilen Nisa sûresi 58. Âyetin yorumu ile tamamlamak istiyoruz. Âyetinin Mekke'nin fethinde Osman b. Talha hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in Kâbe'nin anahtarını henüz Müslüman olmayan Osman b. Talha'dan alıp ilgili hizmetleri görmek üzere başka birisine vermesi/vermeyi düşünmesi üzerine “*Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.*”¹⁵⁷ âyeti nazil olmuş, Hz. Peygamber Kâbe'nin anahtarını tekrar Osman b. Talha'ya vermiştir.¹⁵⁸

Burada emanetin ehline verilmesi yönündeki emirlerin muhatapları, *Kur'an Yolu* tefsirinde aşamalı olarak bütün insanlar, müminler ve yöneticiler olarak sıralanmakta ve tarih boyunca insanların huzur ve mutlulukları “Emanet ve adalet” kavramlarına bağlanmaktadır: “Emanetler ehline verildiği ve adalete riayet edildiği müddetçe cemiyette huzur ve saadet bulunmuş, hıyanetler ve haksızlıklar ise huzursuzlukların, kavgaların, savaşların, servet ve neslin helâk olmasının baş sebepleri arasında yer almıştır.”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Fayda, Mustafa, Hâlid b. Velid, *DİA*, İstanbul, 1997; XV, 291.

¹⁵⁶ Müslim, İmaret, 4.

¹⁵⁷ Nisa, 4/58.

¹⁵⁸ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923), *Tarihü'r-risul ve'l-mülük*, (*Tarihü't-Taberî*), Darü't-Türas, Beyrut, 1967, VIII, 491; Vahidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, bty.

¹⁵⁹ Karaman, vd, *Kur'an Yolu*, II, 82.

Taberî, (ö. 310/923) Osman b. Talha ilgili bu rivayeti nakletmekle beraber emaneti, yöneticilerin sorumluluğu olarak yorumlayan görüşü tercih eder. Ona göre davalarda adaletle hükmetmek, gelir ve imkânları ilgililerin arasında adilce paylaşmak emanetin icaplarındadır.¹⁶⁰ Allah Teâlâ bu ayete yöneticilerin tebaalarına karşı adil olması emrederken, devam eden âyette de halkın ulu'l-emre itaat etmesini buyurmuştur.¹⁶¹ Pek çok müfessir Taberî gibi âyetin tefsirinde sebab-i nüzulünü dikkate almakla beraber ayetin siyakına bakarak emaneti Müslümanların adilane yönetilmesi olarak veya yönetim sorumluluğuna da kapsayacak şekilde kişilerin uhdesine verilen her şeyi emanet kapsamında değerlendirmişlerdir.¹⁶²

Muhammed Reşit Rıza, (ö. 1354/1935) Nisâ sûresinde zikredilen ehline verilmesi gereken emanetten kastın Osman b. Talha'ya Kâbe'nin anahtarlarını iade etmek olsa da, sebebin hususiliğinin hükmün umumiliğine mani olmadığını söyler. Ona göre âyette zikredilen emanet, ehl-i kitabın Hz. Muhammed'in (sav) risaletine ait hakikatleri gizlemeleri şeklinde de yorumlanabilir. Ehli- Kitap Hz. Peygamber'i kışkırdıklarından onu çok iyi tanıdıkları halde bunu ifade etmekten kaçınmışlardır. Müşriklerin İslam dinin gerçekliği hakkında kendilerine yönelttiği soruları da çarpıtarak cevaplamışlardır. Reşid Rıza bu noktadan hareketle Allah'ın bu ayetle müminlere çok genel bir emanet bilinci öğütlediği sonucuna varır. O da ister maddi ister manevi alanla ilgili olsun daima hakkın ifade edilmesi gereğidir. Emanet kendisine verilen şeyde başkalarına ait olan hakla ilgilidir. Örfen birisine öğretilen ilim onun başkalarına öğretmek üzere almış olduğu emanettir. Bu emaneti ancak başlarına ilim öğretmesi ile korumuş olur. Âlim kişi bu emaneti hangi yollarla sahibine ulaştırması gerektiğini de bilmek zorundadır. Kısaca halkı aydınlatma vazifesini yerine getirmeyen âlimler, emaneti yerine getirmemiş olurlar. Eğitim öğretim araçlarının zamanla değişebileceğinden hareketle çağdaş metotlarla ve her türlü aracı vesile kılarak hakkı tebliğ etmek de emanet kapsamındadır.¹⁶³

6. Çevre ve Emanet Bilinci

Allah Teâlâ dünyayı insan neslinin yaşayabileceği özellikte yaratmıştır. Bu düzenleme sadece hayatın idamesi için gerekli olan şartlarla sınırlı kalmamış, insanın zevk-i selimine hitap eden, tefekkürüne yol açan, fitratındaki kabiliyetlerin keşfine vesile olan mükemmel bir mahiyet kazanmıştır. İnsana düşen ise bu doğal sergi ortamında sebeplere takılmadan sanatı, sanatkârı ile beraber tanımaktan/zikretmekten ibarettir.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmi'ül-beyân*, VIII, 495.

¹⁶¹ Taberî, *Câmi'ül-beyân*, VIII, 495; Zemahşeri, Ebül-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhit-te'vil (Keşşâf)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1995, I, 513.

¹⁶² Matürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, III, 221; Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 512-513; Razî, *Mefatihü'l-gayb*, X, 109; Cevzî, *Zadü'l-mesir*, I, 423.

¹⁶³ Muhammed Reşid Rıza (ö. 1354/1935), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsirü'l-menar)*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme, bby, 1990.

Kur'an-ı Kerim Allah'ın güzel isimlerinin tecelligâhı olan doğal çevreye özel bir anlam yükleyerek, tabiattaki unsurları kevnî âyetler olarak niteler. Bu âyetler de Kur'an'daki diğer âyetler gibi, ulûhiyete işaret eder, ubudiyeti netice verir. İslam'ın çevre hassasiyetinin özünde bu kutsiyet yatmaktadır. Bir mümine yakışan tavır Allah'ın kavli/sözlü ve kevnî/hissî âyetlerini birbirinden ayırmadan yorumlamaktır. Birbirlerini tefsir eden her iki ayet grubunu beraber okumalı, muhafaza hususunda aynı hassasiyet göstermelidir. “Allah, kudretinin en mükemmel sanat eseri olan insan için yarattığı doğanın dengesini bozacak bütün fiillerden, sonucunda yine kendileri zarar göreceği için insanları men etmiştir. Avlanmaya verilen izin de bu genel prensip çerçevesinde değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle, ekolojik dengeyi bozan bir avlanma, Kur'an nazarında hoş karşılanmayan ve sorumluluk gerektiren bir eylemdir.”¹⁶⁴ Hac ve umrede ihramlı iken Müslümanlara getirilen av yasağı, belli bir zaman dilimini kaplasa da farkındalık oluşmasına önemli katkılar sağlamaktadır.¹⁶⁵

İslâm bütün varlıklara saygı duymayı, onların hayat hakkına ilişmemeyi öğretir. Kaynak kullanımında kanaat duygusunu aşılır, israfı ve savurganlığı yasaklar. İnsanlara musahhar kılınan varlıkların emanet olduğu bilincini taze tutarak, insan davranışlarını olumlu yönde etkilemeyi hedefler. Hayvanlara merhamet etmek, bitkilere helal rızık nazarıyla bakmak, mevsimlerle beraber değişen tabiat hallerine ibret nazarıyla bakmak bu bilincin yansımaları arasında sıralanabilir.

Çevreye “benim malım” olarak değil, “bana emanet” gözüyle bakan kişi, en güzel deyimini ile ona gözü gibi bakacaktır. Zira kişi kendi mülkünde istediği tarzda tasarrufta bulunabilirken, emanet için aynı uygulamayı yapamaz. Emanete riayet, ona tabiatınca muamele yapmakla tahakkuk eder. “İnsana sınırsız tüketim ruhu aşılacakla birlikte tabii kaynaklarının bir sınırının olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla çevre sorununun oluşumunda, üretim ve tüketimin sınırsızlığı ile tabii kaynakların sınırlılığı arasındaki çelişkinin önemli bir rol oynadığını ifade etmek gerekir. Burada, ihtiyaçların ve tüketimin çoğu zaman gerçek ihtiyaçlara dayanmadığını da belirtmekte yarar vardır.”¹⁶⁶ Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber'in doğal kaynakların kullanımı ve korunmasına ilişkin emirleri/tavsiyeleri¹⁶⁷ aynı zamanda bilinçlendirmeye yöneliktir. Bir akarsuyun başında abdest alırken bile israf etmemeyi öğütleyen Nebevî emrin gerçek anlamda az su tüketimi ile ilgili olmadığı açıktır. Çevre için hayati bir öneme haiz olan ağaç dikimine dair Hz. Peygamber'in tavsiyeleri de bu bağlamda okunabilir. “Kıyamet koptuğunda sizden birinin elinde bir hurma fidanı bulunur, o da bunu kıyamet

¹⁶⁴ Akdemir, Hikmet, Kur'an Açısından Ekolojik Denge ve Avlanma, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: 13, sayı: 20, s. 193-200.

¹⁶⁵ Geniş İbgi için Bakınız: Öztürk, Mahmut, “Çevre Bilinci Oluşturmada İhram Tecrübesi” *ISEM2016, 3rd International Symposium on Environment and Morality*, 4-6 November 2016, Alanya – Turkey.

¹⁶⁶ Demir, “Doyumsuz Tüketim Arzusu ve Çevre Sorununa Kur'an Çerçevesinde Bakış”, 5.

¹⁶⁷ İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, (ö.273/887), *Sünenu İbn Mace* (Tah: Muhammed Fuad Abdulbaki) Darü İhyai Kütübi'l 'Arabi, byy, bty, Taharet, 48.

kopmadan dikmeye güç yetirebilirse bunu yapsın!”¹⁶⁸ Hadisi ağaç dikimini ihmal edecek hiçbir mazerete açık kapı bırakmamaktadır.

Bir Müslüman çevredeki bütün canlı ve bitki türlerinin haklarını korumak zorundadır. Ona taalluk eden işlerde gayretkeş ve gerektiğinde müdahil olmalıdır. Canlı ve bitki türlerinin genleriyle oynanmasına müsaade etmemeli, bütün gücü ile bu ifsada dur demelidir. Bu konuda bilgi düzeyindeki eksikliklerini gidermeli, teknolojisini yenilemeli, gücünü artırmalı, cesaretini bilemeli, sesini yükselterek dünyada kamuoyu yaratmalıdır. Ancak bu şekilde gelecek nesillerin hakkını ancak bu şekilde korumak ve Allah’ın bir emaneti olan çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmek mümkün olabilir.

Sonuç

Emanet şahsa ait olmayıp belli bir zaman zarfında onun yanına/kullanımına bırakılan şeydir. Bu canlı/cansız bir varlık olabileceği gibi, manevi bir şey de olabilir. Emanet, niteliğine ve emanet eden kişinin niyetine göre önem kazanır. Emanete riayet bazen bir şeye asla dokunmamak şeklinde gerçekleşirken, bazen de emanetten kasıt o şeyi sonuna kadar kullanmak anlamına gelebilir. Bir talebeye emanet edilen kitap sayfaları hiç açılmamakla değil; defalarca okunmak suretiyle korunmuş olur.

Kişi varlık boyutuna çıkmak için hiçbir gayreti sarf etmediği ve esasında böyle bir şey olmasına da imkân bulunmadığı içindir ki, sahip olduklarının tamamı emanet kapsamına girmektedir. Bunların en başında “akıl” gelmektedir ki, bunun gereği Allah’ı bilmek ve ubudiyetin gereklerini yerine getirmektir.

Emanet kapsamına giren maddi/manevi bütün imkânlar bir yönüyle akıl emanetine bağlıdır. Allah’ın hukukuna riayet eden kişi diğer emanetlere de riayet etmiş demektir. Helal ve harama dikkat, ibadetlerini eda eden ve kebairden kaçınan şahıs, nefesine karşı –bu konudaki emirlerine ittiba ile aslında Allah’a karşı- emanet vazifesini yerine getirmiş demektir. Diğer emanet şekilleri de buna mukayese edilebilir. Kişinin layık olarak getirildiği makamda adaleti gözetmesi, aile efradına dinin icaplarına göre muamelede bulunması, diğer canlılara ve tabiata saygı gösterip israf etmemesi, toplumda İslam ahlakına göre davranması hulasa insanları kendisinden emin kılması emanete riayet anlamına gelecektir.

Emanet dokunmamak değil, gereğince kullanmaktır. Tüketmemek değil, israftan kaçınmaktır. Sahiplenmek değil, geçidi olduğunu bilip imkânlara saygı göstermektir. Emanet, bir şeye, emanet eden kişinin istediği tarzda muamele etmektir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani (ö.241/855) *el-Müsned*, Müessesetü’r-Risale, byy, bty, XX, 251.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani (ö.241/855) *el-Müsned*, Müessesetü’r-Risale, byy, bty, XX, 251.

- Akdemir, Hikmet, Kur'an Açısından Ekolojik Denge ve Avlanma, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: 13, sayı: 20, s. 193-200.
- Akdemir, Hikmet, Kur'an-ı Kerim'de İsrâf Kavramı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: VII, sayı: 1, s. 31-61.
- Cevheri, Ebû Nasr İsmâil b. Hammad (ö. 400/1009), *es-Sıhah tacü'l-luga ve sıhahi'l-'arabiyye (Tacü'l-luga)* (thk. Ahmed Abdülgafur Attar) Dârü'l-İlm li'l-Melayin Beyrut, 1990.
- Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî (ö. 597/1201), *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, Darü'l-Kitabi'l-'Arabi, Beyrut, 2001
- Çalışkan, İsmail, "Güven Toplumunun Kur'anî Temelleri" *Hz. Muhammed ve Güven Toplumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2017, 107-126
- Demir, Recep, "Doyumsuz Tüketim Arzusu ve Çevre Sorununa Kur'an Çerçevesinde Bakış", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2012, cilt: I, sayı: 4, s. 1-12.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, Ankara, 2011, "Emanet" maddesi,
- Fayda, Mustafa, Hâlid b. Velîd, *DİA*, İstanbul, 1997.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, (ö.273/887), *Sünenu İbn Mace* (Tah: Muhammed Fuad Abdalbaki) Darü İhyai Kütübi'l 'Arabi, byy, bty.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrâhim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, Kur'an Yolu, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *Tefsirü'l-Maverdî (en-Nüket ve'l-'uyun)*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, byy.
- Muhammed Reşid Rıza (ö. 1354/1935), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Hakim (Tefsirü'l-menar)*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l- 'Amme, bby, 1990.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adl ani'l-adli ila Resûlillah s.a.v. (Sahihu Müslim,)* (thk. Muhammed Muad Abdalbaki) Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, byy-bty
- Oymak, Mehmet, *Şanlıurfa'dan Derlenen Arasözleri ve Deyimler*, Edessa Yayınları, Şanlıurfa, 2017.
- Öztürk, Mahmut, "Çevre Bilinci Oluşturmada İhram Tecrübesi" *ISEM2016, 3rd International Symposium on Environment and Morality*, 4-6 November 2016, Alanya – Turkey.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *et-Tefsirü'l-kebir (Mefâtihi'l-gayb)*, Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, byy, 1999.

- Şahinalp, Mehmet Vehbi, Vasat Ümmet Örneği, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XIX, sayı: 31, s. 184-222.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923), *Tarihü'r-rüsul ve'l-mülûk, (Tarihü't-Taberî)*, Darü't-Türas, Beyrut, 1967.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (ö. 279/892), *el-Câmiü'l-kebir (Sünenü't-Tirmizi)*, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Toksarı, Ali, "Emanet" DİA, İstanbul, 1995.
- Vahidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburî (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, bty.
- Yavuz Yusuf Şevki - Zeki Ünal, "Cebrâil", *DİA*, İstanbul, 1993; VII, 203
- Yavuz, Yusuf Şevki, Bezm-i Elest, *DİA*, İstanbul,
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 333/944), *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim (Te'vilâtu ehli's-sünne)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005
- Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *Sahihü'l-Buharî = Camiü's-sahih*, el-Matbaatü's-Selefiyee, Kahire, 1980.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücuhit-te'vil (Keşşâf)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1995.

Toplumsal İnşa Sınırlarının Bulanıklaşması: Emanet Kavramından Güvenlik Stratejilerine

Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAKMAK*

Özet

Güven içinde olma duygusu ve başkasına güven vermenin sağladığı sosyal emniyet insanlığın en eski gereksinimlerinden biridir. Fiziksel emniyetle başlayan bu ihtiyaç nihai kertede manevi emniyeti de içerisinde barındıran bir yelpazeye tekabül etmekte ve anlam kazanmaktadır. Bu çalışmada kavramsal bir güzergâhtan hareketle modern zamanların, emanet kavramının ruhuna muhalif bir biçimde ürettiği yeni güvenlik eşiklerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Söz konusu amaçla öncelikle kavramsal bir çözümleme ile konular arasındaki bağlantılara ve bağlamsal vurgulara odaklanılarak inşa edici bir bütünlük sağlanması amaçlanmıştır. Modern terminolojinin ürettiği temel söylem çıkmazları ile kavram tekelinin imkân tanımadığı yaklaşım sorunları ekseninde Hz. Peygamber ve güven kavramı arasında kurulan irtibatın temsil ve değerinin anlamı ele alınmaya çalışılmıştır.

Giriş:

Kavramların tasavvur dünyamıza açılan birer kapı olduğu gerçekliğinin vurgulanması, kavramların düşünce ve yaşam pratiklerimizin belirleyiciliği noktasındaki etkisinin anlaşılabilir kılınması açısından önemlidir. Tasavvurumuzu doğrudan doğruya kelimelerle inşa ettiğimiz varsayıldığında “emanet” kavramı ile “güvenlik stratejileri” kavramsallaştırmaları arasına bir bulanıklaşma süreci girdiğine ilişkin tespit aynı zamanda düşünsel envanterimizi oluşturan temel yaklaşımlarımızın da süreklilik ve kopma arasında bir yerde kaldığı anlamına gelmektedir. Müslümanların Yaratıcı, insan ve âlem konusundaki yaklaşımlarını dönüştüren ve düzenleyen Kur’an, bu düzenlemeyi “kelimeler ve kavramlarla” gerçekleştirmiştir. Bunu yaparken kimi kavramların tamamen değiştirmemiş fakat belirginleştirmiştir, bazı anlamları ise ön plana çıkararak yeni bir kavramsal çerçeve meydana getirmiş ve bu bağlamda gelişen bir yaşam tasavvuru sunmuştur.

Emanet kavramı da İslami dünya tasavvurunda öne çıkan kavramlardan biridir. Zira insanın yaratılışına, bu dünyadaki yerine ilişkin varoluşsal sorulara cevap teşkil eden bir kavram olduğu açıktır. Nitekim Allah’ın göklere ve yere tevdi ettiği ve onların kabul etmektен kaçındığı emaneti insan yüklenmiştir. İnsan Rahman’dan bir parça taşıyan tek varlık olarak yüklenmiştir bu emaneti. Mü’min’in “kendisinden emin olunan yani emanet sahibi” kimse olarak nitelendirilmesi, iman etmenin aynı kavramsal semantikten besleniyor olması tesadüf değildir. Zira insan emaneti yüklenerek emin bir vasma, güvenilir bir sığata sahip olmuştur. Emanetin yani güvenilir olmanın, başta göklerin ve

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı

yerin kaldırmadığı o büyük emanet olmak üzere bütün emanetlere karşı sadık kalabilmenin bütün Peygamberlerin ortak niteliği olması da bu bağlamı tamamlayıcıdır aslında. Hz. Peygamber (sav)'in de “Muhammed’ül Emin” olmasının bu kavramsal semantikle bir ilgisi olduğu aşikârdır.

1.İnsanın Kavramlarla İlişkisinin Sarsılışı:

İnsanın kavramlarla ve anlamlarla kurulmuş olan ilişkisi zamanın ruhundan ve süreçlerden bağımsız ilerleyen bir husus değildir. Aydınlanma ile birlikte insanın uhrevi olanla bağlarının girdiği türbülans, hasarları kolay atlatılabilir bir sarsıntı değildir elbette. Salt insan aklının merkezde olduğu ve kalbi duyarlılığın, uhrevi olanın insan aklı önünde açabildiği daha derin pencerelerin hızla tükendiği modern çağın ruhunun ürettiği dönüştürücü etki, kavramsal birikimleri de bir bakıma yerle bir etmiştir. Sosyolojik bağlamda düşünüldüğünde güven kavramı toplumların temel bileşenlerinin başında gelmektedir ve hatta güvenin toplum içindeki bireyleri bir arada tutan bir harç vazifesi gördüğü de açıktır (Aydın,1993:34). Fiziksel güvenden başlayarak manevi güvene kadar insanın kendisini emniyet içerisinde hissedebilmesine yönelik her eşik hayati derecede önem arz etmektedir (İkbal, 2013:55). Bu yüzden güven kavramının yavaş yavaş yok olduğu toplumlarda, bir tür anomi olarak toplumsal çözülme sürecinin başlaması kaçınılmaz olarak gelecektir.

Güvenlik kavramı Latince “se” (olmaksızın) ve “cura” (endişe) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen “securitas” kelimesinden oluşan bir anlam ağına sahiptir. Modern kaynaklarda geçen güvenlik tanımlarına bakıldığında, kavramın; “emniyet, asayişin sağlanması, kamu düzeninin sağlanması, birey veya toplumun kendilerine veya maddi ve manevi değerlerine karşı suç işlenmesinin önlenmesi” şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Fukuyama, 2005:19-23). Arnold Wolfers’a göre güvenlik; “objektif anlamda eldeki değerlere yönelik bir tehdidin olmaması, subjektif anlamda ise bu değerlere yönelik bir saldırı olacağı korkusu taşımamak” anlamındadır. Robert Art ise güvenliği “bir bireyin, diğerlerinin verebileceği zarardan uzak olduğunu hissettiği ruh hali” şeklinde tanımlamaktadır (Akt. Karabulut,2011:8).

Modern güvenlik tanımlarında, modern zamanların ürettiği güvensizliğin bu tanımların temel hareket noktası olması ilginçtir. Erwing Goffman’ın “uygar ilgisizlik” (Goffman, 2009:67) koşullarında tanımladığı 21. yüzyılın dünyası, temel yaşama haklarına ilişki en basit korkuların bertaraf edilmesi anlamına gelen güvenlik hissini daha kriminal endişelerin eşlik ettiği bir çerçeveye hapsedmesi nedeniyle tanımın kendisi kadar endişe vericidir aslında. İnsana güvenin olmadığı, insanlar arası güvenin söz konusu edilmediği bir toplumsal koşulda “güvenliğin” de hangi parametreler üzerine inşa edileceğinin bu denli bulanıklaşması hayret değilse de yine de şaşkınlık meydana getirebilmektedir. Bu değişimi, yani zamanın ruhuna endeksli olarak kavramların nasıl dönüştüğünü ifade edebilmek için “emanet” ve “güvenlik stratejileri” şeklindeki kavram çiftini vurgulamayı uygun buldum. Nitekim bugün bir tarafta Hz. Peygamber’in mesajında içkin olan ve beden dahil her şeyi bir emanet olarak kabul

eden, onları bir emanet bilinciyle sahiplenen, emin olmayı Mü'min olmanın odağı yapmış bir yaklaşım var. Diğer tarafta ise kendini emniyete alma adına yeryüzünü ateşe atma hoyratlığına göz kırpan yeni insanın geliştirdiği modern teknolojiler ve bu teknolojilerin getirdiği yeni güvenlik kaygıları, varoluş krizleri, politik kaosların inşa ettiği ve vurucu/öldürücü güç odaklı emniyet supapları var. Bu durumu anlamak için modern dünyanın koşullarına emanet kavramının merceği ile yeniden bakmaya ihtiyaç olduğu ortadadır.

2.Yeni ve Yakın Dünya Ajandasında “Güvenlik”

Bugün insanlığın tecrübe ettiği dünya, yeniliğini kadim olanın eksen ve bağlarından koparak tahkim etmeye çalışan, ayrıca modern olana endeksli ve güvenlik stratejileri konusunda keskin ve acımasız bir ajandayla kendini görünür kılmaktadır. Birçok kavramın yeniden tanımlandığı veya kavramsal bir tekel üzerinden varlık hiyerarşisinin bir mekanizma gibi dizayn edildiği bu yeni ajanda bilgisi kendi medeniyeti dışındaki insanlık müttesiplerini “öteki” olarak tanımlamanın da kolaylaştığı bir retoriğe dayanmaktadır.

Devletlerin iç güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla yeni proje, sanayi ve sistemlere ihtiyaç duyduğu bugünün dünyasına emniyet ve güven kavramları da bireyler üstü bir sistem mekaniğinin parçası olarak yeniden tanımlanmaktadır. Böyle bir ihtiyacın en önemli nedenlerinden biri kişisel emniyetin yeni bir güvenlik stratejisi içerisinde tanımlanmasını zaruri kılan suç çeşitliğidir. Suç çeşitliliğinin ve oranlarının artması güven kavramını “tehdit” algısı üzerinden tanımlayan yeni yaklaşımlara da hem ulusal hem de uluslararası düzeyde etki etmekte de bu yaklaşımların biçimlenmesinde birincil faktör olarak rol oynamaktadır. Emniyet'in bir profesyonellik alanı ekseninde yeniden tanımlanmasına yol alan bu koşullar, insan merkezli bir güven beklentisinin daha kriminal bir eşiğe evrilerek sistematize edilmesine ve “sektörleşme”sine neden olmaktadır. Devletlerin güvenlik için ayırdıkları büyük bütçeler bireyin beden, ruhen, manen kendisini şifa ve rahatlıkta hissetmesine tekabül eden emniyetini devletlerin sınır güvenlikleriyle eşdeğer bir mekanizma içerisinde yeniden inşa etmektedir. Bu bağlamda insan kavramı artık vatandaş kavramının yükümlülükleri ile birleşmiş olarak her an gözetim içinde olmanın getirdiği yeni bir güvenlik eşiğine dâhil olmaktadır. Hatta modern zamanların güvenlik stratejileri ile birlikte güvenliğe yönelik olarak artırılan önlemlerin, bir başka açıdan ele alındığında modern bireyin kendisini daha huzursuz ve güvensiz hissetmesine yol alacak bir yaşam deneyimini de beraberinde getirdiğini ifade etmek mümkündür.

Özgürlük, başkalık, ötekilik, yerlilik ve yabancılığın yeniden tanımlandığı, savaştan müteşekkil göçlerin büyük trajedileri de beraberinde taşıyan kitlesel insan hareketlerine dönüştüğü, güvenlik kavramının çoğunlukla başka medeniyetlerin ürettiği yeni ve mekanik bir stratejiye evrildiği, görüp haberdar olmamanın konforunun fakedip dehşete düşmenin şokuyla karşılaştığında yeni dünya ajandasının sürekli olarak güçlü

olanın ürettiği “öteki”ye yönelmek üzere dizayn edilen bir güvenlik kavramını, insanlığın ortak bilincinde bir yaklaşım olarak tedavüle soktuğuna şahit olunmaktadır.

3.Neden Güvenlik Kavramı ile Hz. Peygamber Arasında Bir Bağ Kuruyoruz?

Allah (c.c.) insanı kendi kulu olarak, başka hiçbir şeyin kulu olmasına imkân vermemesi gerektiğine vurgu yapılan bir erdem ve bilinç üzerinde yaratmıştır. “Yürüyen bir Kur’an” olarak Hz. Peygamber’den öğrenilecek olanların karşılık bulduğu sınır elbette emniyet ve güvenlik kavramını da içine alacak kadar geniş ve insancıldır. Her şeyden önce aidiyet ve referans emniyeti bakımından bir Peygambere bağlı olmanın ne anlama geldiği ve bir Peygamberi takip etmenin ürettiği güvenin insanın bu dünyadaki yaşam deneyiminin değeri açısından neye tekabül ettiği üzerinde düşünmek gerekmektedir.

İslam geleneğinde insanın teolojik temelde sahip olduğu nitelikler, onu iman sahibi olmakla emniyet kavramı arasında kurulan bir ilişkinin de temsil ve taşıyıcısı haline getirmektedir. Yaratılmış olan bütün her şeyin emrine sunulmuş olmasıyla, yeryüzünün halifesi olarak nitelendirilmesiyle, varlıkların en şerefli olarak takdim edilmesiyle ve daha pek çok niteliğiyle insan yaratılmışlar arasındaki ontolojik hiyerarşide en önemli yeri ve vasfı kendinde toplamış görünmektedir. Her ne kadar bütün bu erdemli niteliklere sahip olsa da “ıfsad” a açık bir yön de taşımakta olan insan, nihai planda “fitrat” itibariyle hakikate de kapıları açık olan bir varlıktır. Bu niteliksel özelliklerin kendisinde hayat bulduğu en önemli temsil olan Hz. Peygamber’in iman-emniyet düzleminde ortaya koymuş olduğu yaşam pratiği ve Peygamber olarak sahip olduğu misyon, onunla güvenlik kavramı arasında kurulabilecek bir irtibata da ilk elden imkan vermektedir.

İslam’ın canın, aklın, namusun ve haysiyetin ayrıca dinin, malın korunması olarak ifadelendirdiği emniyet duygusunun bugünün koşullarında nasıl bir çağrışımla kendisini güncellediği üzerine düşünmek gerekir. Irk ve cinsiyet ayrımlarının farklı güvenlik söylemleriyle kendisini meşrulaştırabildiği, din ve kültüre ilişkin aidiyetlerin kriminal bir takım kavramlarla bir tür “ötekileştirme” mekanizması olarak nitelendirildiği, sosyal statü ayrımcılığının bir tür sınıf baskısı olarak dünyanın önemli bir parçasına etki edecek biçimde yaygınlaştırıldığı, insani varlığı aşağılamaya dönük nefret suçlarının arttığı post-modern zaman diliminde İslam’ın ortaya koyduğu ve kul olmanın anlamına tekabül eden “emaneti sahiplenme” fikrinin bir mihenk taşı olduğu açıktır.

Sonuç

Toplumu bir arada tutan ilkelerin başında toplumu meydana getiren kişilerin karşılıklı güven içerisinde olmaları gelmektedir. Sosyal hayatın da temel dinamiği olan güven, toplumsal barışın da en önemli gerekliliklerinden birisidir. Şüphe ve güvensizliğin yaygınlaştığı sosyal koşullar toplum sağlığı ve huzuru açısından da bir uyarı niteliğindedir. İnsanın yüksek değerlere sahip olması ve erdemli olmanın ahlaki bütünlükten bağımsız ilerlemediği gerçeği güvenlik kavramının da suç endeksli bir

yaklaşımın ötesinde temel insani değer ve duyarlılıklarla birlikte, ferдин manevi ve fitri niteliklerine de yakın bir anlayışla ele alınması gerektiğini göstermektedir.

İnsanın teknik ve dijital tecrübelerle birlikte artan hoyratlığının gölgesinde, emaneti korumaya ve emin olarak yaşama ve yaşatmaya yönelik beklentiyi dikkate almayan bir ilişkiler ağı ve düzenek içerisinde Hz. Peygamber'in temsil ettiği ve henüz daha peygamberlikle görevlendirilmemişken de insani bir vasıf olarak taşıdığı "emin" olmanın modern zamanların Müslümanlık deneyiminde nasıl bir anlam ağına işaret ettiği oldukça önemlidir. Bu bağlamda tarihsel ve entelektüel arayışların da ortaya koyduğu perspektifleri ihmal etmeyen bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in örnekliğini sahici ve samimi bir deneyimle ele almak ve dinin bu konuda neler söylediğine bakmak durum tespiti yapmanın ötesine geçebilmek açısından kaçınılmaz ve koşulsuz bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır

Başka bir deyişle dünyayı bazen büyük bir düş kırıklığına dönüştüren bütün bu hallere rağmen Hz. Peygamber'in iyiliği ve erdemi inşa etme ve yaygınlaştırma konusundaki gayret ve ahlakını doğru okuyarak, meselelerimizi içeriden ve kendimizden yola çıkarak kendi dinamiklerimize ve birikimimize eğilerek konuşmak zorunda olduğumuz ortadadır. Bu açıdan İslam ve İslam'ın imkânları elbette görmezden gelinemez.

Kaynaklar:

Aydın, Mehmet, *Din Fenomeni*, Konya, Tekin Kitapevi, 1993.

Collins, Alan, "Introduction: What is Security Studies", Alan Collins (Ed), New York: Oxford University Press, 2010, s.3; Wolfers'tan akt. Bilal Karabulut, *Güvenlik*, Ankara: Barış Kitap, 2011.

Fukuyama, Francis, *Güven*, Çev. Ahmet Buğdaycı, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2005.

Goffman, Erving, *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, Çev. Barış Cezar, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.

İkbal, Muhammed, *İslam'da Dini Düşünce*, Çev. Rahim Acar, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.

Bariş Ortamını Sağlamada Selam'ın Rolü

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Cüneyt GÖKÇE*

Genel anlamda bütün insanları, özelde mü'minleri kaynaştırıp yakınlaştıran unsurların başında "Selamlaşma" gelir.

Birbirlerinin kötülüklerinden emin olan insanların daha rahat iletişim kurdukları bilinen bir husustur. Bu bağlamda "Selam", bir bakıma "Bak kardeşim, benden sana zarar gelmez" anlamını ifade eder.

Günümüzde bu tür bir ilişkiye daha çok ihtiyaç hissedilmektedir. Çünkü bireyler arası güven sarsılmış, insanlar birbirlerine itimat etmez duruma düşmüşlerdir.

Selam terimi Arapça "selime" kökünden bir mastar olup, sözlükte; maddî ve manevî sıkıntılardan kurtulmak, barış ve esenliğe kavuşmak demektir. Dinî bir terim olarak selam; karşılaşan iki Müslümanın birbirlerine yaptıkları dua cümlesinden ibarettir. Selam veren "es-selamu aleyküm /Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun" der, selamı alan ise "ve aleykümü's-selam ve rahmetullah/Allah'ın selamı ve rahmeti de sizin üzerinize olsun)" diyerek ilaveli duada bulunur.

Böyle bir diyalog, insanları birbirinden emin kılar. Emniyet ve güvenin olduğu ortamda huzur ve bereket vardır. Şüpheli davranış ve yaklaşımların olmadığı böylesi yerler ferah ve esenliğin egemen olduğu zeminlerdir.

Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

"Bir selam ile selamlandığınızda, siz de ondan daha güzeli ile selamlayın veya aynı ile karşılık verin." (Nisa, 4/86.)

Selam, aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ın doksan dokuz güzel isimlerinden birisidir. Nitekim ilahî isimlerin tümünde insanlığa sayısız mesajlar vardır. Bu isimden de yüce Allah'ın bizden barış ve huzuru sağlayıcı davranışlar benimsediğini ve bunlardan hoşnut olduğunu anlayabiliriz.

Hız. Peygamber'in ve ashab-ı kiramın birbirleriyle "es-selamu aleyke" veya "es-selamu aleyküm" (Allah'ın selamı sana veya size olsun) sözlerini kullanarak selam verdikleri bilinmektedir. (bkz. Buharî, İsti'zan, 1; Müslim, Edeb, 37)

Nitekim Yüce Allah, Hız. Adem'i yarattığında, ona; "Git, meleklerle selam ver, nasıl selam alacaklarını dinle, bu senin ve neslinin selamlaşma örneği olacaktır." dedi. Bunun üzerine Hız. Adem meleklerle; "es-Selamu aleyküm/Allah'ın selamı size olsun" dedi. Onlar da; "es-Selamu aleyke ve rahmetullah/Allah'ın selamı ve rahmeti sana olsun" diyerek karşılık verdiler. (Buharî, Halku Adem, 2).

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Kalam Ana Bilim Dalı

Selam başta belirtme takısı olmaksızın "Selamün aleykum" şeklinde de ifade edilebilir. (Bkz. Buhârî, İsti'zan, 9.)

Selamlaşma için pek çok ifade kullanılıyorsa da aslında selamlaşmanın "selam" sözcüğü ile yapılması gerektiğini bildiren pek çok ayet ve hadis vardır. Biz burada bunlardan sadece bir kaç tanesini zikredeceğiz:

1. "Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara deki: Size 'selam' olsun." (En'am, 6/54.)

2. "Elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdiler ve "sana 'selam' olsun" dediler."(Hûd, 11/69.)

Ahiret hayatında da selamlaşmanın aynı kelimelerle yapılacağı belirtilir:

3. "Melekler: "Sabrettiğinize karşılık size 'selam' olsun..." derler." "İman edip de iyi işler yapanlar, Rablerinin izni ile içinde sonsuza kadar kalacakları altından ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır. Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri söz 'selam'dır." (İbrahim, 14/23.)

4. "Onlar meleklerin "size 'selam' olsun. Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık cennete girin" diyerek, tertemiz bir şekilde canlarını aldıkları kimselerdir."(Nahl, 16/32.)

Hadis-i Şerif'te de

5. "Selam, cennet ehlinin 'selamlaşma' şeklidir.» buyrulur, (Bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 381)

Günümüzde kullanılan "hayırlı sabahlar", "hayırlı akşamlar", "iyi günler", "iyi akşamlar", "günaydın" veya "tünaydın" gibi deyimler, selam verilenler üzerinde huzur, güven ve esenlik meydana getirebilirse de "İslam'a ait selam"ın yerini tutmadığı bilinmelidir. Bu deyimler asıl selamlaşmadan sonra dua ve temenni niteliğinde söylenebilir.

Selamı vermek sünnet, almak farzdır. Çünkü ayette, "Size selam verilince, ona ondan daha güzeli ile veya aynı ile karşılık verin." buyrulur, selam alma emir siygası ile ifade olunmuştur. Diğer yandan Hz. Peygamber, Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarını sayarken, ilkinin verilen selamı almak olduğunu belirtmiştir. (İbn Mace, Cenaiz, 1.)

Selamın İslam toplumunda yaygınlaştırılmasını emreden Hz. Peygamber, bir hadis-i Şerif'te bunun toplumsal sonucunu şöyle açıklamıştır:

"Ruhumu kudret elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir ameli size haber vereyim mi? Aranızda selamı yayınız." (Müslim, İman, 93.)

Sonuç olarak şu tespitleri yapmak istiyoruz:

a) Huzurlu yaşamak istiyorsak, öncelikle ilişkilerimizde selâm ve barış dilini hâkim kılmak zorundayız. Çünkü İslâm'da insan ilişkileri hak, hukuk, adalet, doğruluk, eşitlik, merhamet, şefkat, sevgi, saygı, dostluk, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma gibi yüksek fazilet ve erdemler üzerine inşa edilmiştir ve bunlar da büyük çoğunlukla selam ile sağlanır. Başka bir tabirle; selam, fert ve toplum hayatında barış ve güvenin sembolü, huzur ve mutluluğun kaynağı, müminlerin birbirlerine karşı iyi niyetlerinin bir göstergesidir. Daha da önemlisi kardeşlik hukukunun bir gereğidir.

b) Selam, Müslümanın kimliğini inşa eden temel bir şiar ve semboldür.

c) Ayrıca selâm, insanların birbirleriyle sağlıklı iletişim kurmalarının temelidir. Dilden kalbe, kalpten diğer organlara; bireyden topluma ve tüm insanlığa yansıyan barış dilidir.

d) Selâm, kardeşine dost olduğunun, kendisinden ona asla bir zarar gelmeyeceğinin, elinden ve dilinden herkesin güvende olduğunun sözlü teminatıdır.

e) Selâm, Yüce Allah'ın, "Bir mümin tarafından bir selâmla selâmlandığınız zaman siz ondan daha güzel bir karşılık verin veya aynı ile mukabele edin." (Nisâ, 4/86) fermanını yerine getirmektir.

f) Selâm, yine yüce Mevlâ'nın, "Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin." (Nûr, 24/61) emri uyarınca, müminlerin evlerine duayla girerek ailelerini ve evlerini bereketlendirmelerinin güzel bir vesilesidir. Böylesi hanelere elbette huzur hakim olur, saygı hakim olur, sevgi hakim olur.

g) Selâm, Hz. Peygamber'in "İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir iş göstereyim mi? Aranızda selâmı yayın." (Müslim, İmân, 93) tavsiyesi gereğince müminlerin arasında sevgi ve muhabbete dayalı bir gönül bağı oluşturmaktır. Bu bağ sayesinde birey ve toplumlar arasında huzur köprüleri kurulur ve her tarafta sevgi esintileri eser.

İKİNCİ BÖLÜM: GÜVEN TOPLUMU OLUŞTURMANIN İLKELERİ

Güven Toplumunun Ahlaki İlkeleri

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN*

Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu anlamına gelen güven; fertlerin birbirleriyle samimi ilişki kurmalarının temel şartı olup toplumsal huzur ve mutluluğun kaynağıdır.

Güven, bütün peygamberlerin en önemli sıfatlarından biridir. Güvenilir olmayan, özüyle sözü bir olmayan bir peygamberin tebliğ görevinde başarılı olmasından ve insanların kendisine inanmasından söz edilemez.

Güven, Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) en belirgin vasfıdır. Kendisine inanmayanlar bile ona güvenir, eşyasını emanet eder ve onun asla yalan söylemediğine şahitlik ederlerdi. Peygamberliğinden önce de güvenilir olarak tanınan Allah Resûlü (s.a.s.), ahlak ve davranışlarıyla insanların güvenini kazanmış ve Muhammedu'l-Emîn olarak tavsif edilmiştir.

Allah Resûlü, Risalet'in dördüncü yılında önce en yakın akrabalarını İslam'a davet etmiş, bu çağırışı işitenler onun etrafında toplanmışlardı. Safa tepesinde onlara "*Ben size, 'Şu vadinin arkasında size saldırmak isteyen süvari birlikleri var' desem bana inanır mısınız?*" diye sormuş, onlar da hep bir ağızdan, 'Evet inanırız... Biz senin bugüne kadar yalan söylediğini hiç görmedik' diye karşılık vermişlerdi. Bunun üzerine Allah Resûlü, '*O zaman, ben sizi şiddetli bir azaba karşı uyarıyorum.*' demiş ve onları tevhid inancına davet etmişti. Ancak önce amcası Ebû Leheb karşı çıkmış, sonra da diğerleri."¹⁶⁹ Hz. Peygamber'in o güne kadar yalan söylemediğini ve o gün de yalan söylemediğini biliyorlardı. Zaten ona yalan söylüyorsun da diyememişlerdi. Çünkü o doğruluk timsaliydi. Ancak küfürdeki inatları onları iman etmekten alıkouyordu.

Kutlu Nebi (s.a.s.), "*el-Emîn/Güvenilir*" vasfıyla bilinip dürüstlüğün ve güvenin müşahhas bir örneği olduğu gibi, onun temsil ettiği İslam dini de bu erdemi benimsemiş ve inananları bu yönde teşvik etmiştir. Bu nedenle insanların güvenini sarsan, onlara zarar veren söz, tutum ve davranışlardan kaçınmak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en önemli özelliklerinden biri olduğu kadar müminlerin de en belirleyici vasfı haline gelmiştir.

Kelime olarak "doğru, haktan ayrılmayan ve güven duyulan kişi" anlamına gelen Müslüman, bu özellikleriyle her yönden güvenilen kişi olmalı, bu güveni sarsacak her türlü davranıştan uzak durmalıdır.

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı

¹⁶⁹ Buhârî, Tefsir, (Şu'arâ) 2; Müslim, İmân, 355.

İnsanlar arasında güven duygusunun yerleşmesi için uyulması gereken bazı kurallar vardır. Bu konuda Kur'an ve sünnet bize yol göstermektedir. Biz bu tebliğimizde ayet ve hadislerden hareketle güven toplumunun bazı ahlaki ilkelerini ortaya koymaya çalışacak, bunun için önce uyulması gereken ilkeleri, ardından da kaçınılması gereken davranışları ele alacağız.

Güven toplumu oluşabilmesi için uyulması gereken ilkelerin en önemlilerinden biri **doğru sözlü olmaktır**. Özü-sözü bir olmak anlamında kullanılan doğruluk, insanın niyetinin söz ve eylemleriyle uyum içinde olmasını ifade etmektedir. Bu ilke, hem dinî/ahlakî hem de dünyevî açıdan gereklidir. Zira sağlıklı ve güvenilir bir toplum, doğruluk esası üzerine inşa edilir. Yalanın yaygın olduğu bir toplumda güvenden söz etmek mümkün değildir. Doğru sözlü olmak ve yalandan kaçınmak, bireylerin kendi iç tutarlılıklarını sağlamaları ve vicdanen rahat olmaları için de gereklidir.

Allah Resûlü, bir kişinin kalbinde aynı anda iman ile küfür, doğruluk ile yalancılık, hıyanet ile emanetin bir arada bulunamayacağını belirtmiş,¹⁷⁰ bir konuda kendisine inanan bir kardeşine yalan söyleyen kimsenin büyük bir ihanet içerisinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Buna göre Müslüman, kendisine olan güveni sarsan davranışlardan uzak durmalı, doğruluğu esas almalıdır.

Doğruluktan ayrılmayan ve asla yalan söylemeyen Kutlu Nebi, ümmetine doğruluktan ayrılmamalarını öğütlemiş, doğruluğun iyiliğe, iyiliğin de cennete götüreceğini müjdelemiş, aynı şekilde yalandan sakındırmış, yalanın kötülüğe, kötülüğün de cehenneme götüreceğini bildirmiştir.¹⁷² Buna göre cenneti arzulayan ve cehennemden uzak durmak isteyen kişi doğruluktan şaşmamalı, yalandan da mümkün olduğunca kaçınmalıdır. Kişi yalancı olarak bilindiğinde güven kaybına uğrar ve doğru söylediği sözlere de itibar edilmez. Zira bu kişi yalancı olarak bilinmiş ve insanların güvenini kaybetmiştir.

Allah Resûlü ister şaka maksadıyla¹⁷³ ister güldürmek amacıyla olsun,¹⁷⁴ insanları yalan söylemekten sakındırmıştır. Büyük günahların en ağırını sayarken de Allah'a şirk koşmayı ve anne-babaya itaatsizliği zikrettikten sonra birden doğrularak, "*İyi dinleyin! Bir de yalan söylemek ve yalan şahitlik yapmaktır.*" buyurmuştur.¹⁷⁵ Yalan söylemek ve yalan şahitlik yapmak insanın güvenilir vasfını ortadan kaldıran en kötü davranışlardır. Zira yalan, güven temelini sarsar ve güven toplumu oluşmasına engel olur.

Resûlullah, müminleri alışveriş esnasında yalan yere yemin etmekten özellikle nehyetmiş, Allah'ın kıyamet gününde yalan yere yeminlerle malını satmaya çalışan kimselerin yüzüne bakmayacağını ve onlarla konuşmayacağını haber vermiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁰ İbn Hanbel, II, 349.

¹⁷¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 71.

¹⁷² Müslim, Birr, 105.

¹⁷³ İbn Mâce, Sünnet, 7.

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 80.

¹⁷⁵ Buhârî, Edeb, 6.

¹⁷⁶ Müslim, İman, 171.

Yalan söylemeye sadece şu üç durumda izin verilmiştir: 1. Kişinin yuvasının huzurunu düşünerek eşini memnun etmesi için. 2. Aralarında küslük bulunan insanları barıştırmak için. 3. Savaşta ordunun menfaati ve kazanması için.¹⁷⁷

Bir kimsenin güvenilirliği, ahlaki davranışlarındaki tutarlılıkla ölçülür. Ahlaki tutarlığı olmayan kimse, ibadetlerini düzenli olarak yerine getirirse bile güvenilir olma vasfını kaybetmiş olur. Bundan dolayı Hz. Ömer bir kişiyi şu açıdan değerlendirmemizi tavsiye etmiştir: “Bir kimsenin ne namazına ne de orucuna bakın. Konuştuğunda doğru söylüyor mu, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete riayet ediyor mu, dünyalık meselelerle uğraştığında helali haramı gözetiyor mu, siz ona bakın.”¹⁷⁸ Doğru sözlü olmayan, emanete ihanet eden ve haram-helal duygusu gelişmeyen bir insana nasıl güvenilecektir. İbadetleri yerine getirip hak hukuk dinlememek ve yalan konuşmak, günümüzün Müslümanlarının en önemli problemidir.

Güven toplumu oluşması için uyulması gereken ahlak ilkelerinden bir diğeri de **sadakattir**. Sadakat, sorumluluk ve aidiyet duyulan her alanda ve herkese karşı gösterilmesi gereken bir erdem, bir fazilettir. Aile yuvasının ayakta kalabilmesi ve huzurlu olmasının en önemli yapı taşlarından birisidir sadakat. Çalışma hayatının istikrarlı yürümesi ve devam etmesinin en önemli ilkelerinden biri, işçi ve işverenin birbirine karşı sadakati ve güven duymasıdır. Bu bağlamda işveren iş akdine sadık kalmalı, aleyhine dahi olsa anlaşmayı bozmamalı, işçi de sadakatin yanında işverenin malını kendi malı gibi bilerek hassasiyet göstermeli ve güven sarsıcı davranışlardan uzak durmalıdır.

Sadakat sahibi kişi, insanlarla ilişkilerinde dosdoğrudur, yalan konuşmaz, yalan yere yemin etmez, maldaki kusuru gizlemez, emanete riayet eder, ahde vefa gösterir, ticaretinde dürüst davranır. Bu haliyle insanlara güven telkin eder. Güvenin olmadığı yerde şüphe ve tereddüt vardır. Şüphe ve tereddütün olduğu yerde ise samimiyetten, birlik ve beraberlikten ve toplumsal huzurdan söz etmek mümkün değildir. Bunun idrakinde olan Allah Resûlü, Medine’ye geldiğinde öncelikle birbirine yabancı olan Ensar ve Muhaciri kardeş ilan etmiş, güven alameti olan selamı aralarında yaymayı öğütlemiş, ortaya koyduğu ilkelerle farklı kesimlerden gelen insanların Müslüman kimliği altında kenetlenmelerini sağlamıştır.

Güvenilir olmak Müminin en önemli vasfıdır. Allah Resûlü, müminlere hangi şartlarda olursa olsun emin (güvenilir) olmalarını telkin etmiş, hatta komşusuna güven telkin edemeyen kişinin gerçek manada imana ulaşamayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁹ Gerçek mümin, her ortamda güven telkin etmeli, sadakat sahibi olmalı ve güveni sarsan davranışlardan uzak durmalıdır.

Verdiği sözde durma anlamına gelen **ahde vefa**, güven toplumu oluşması için uyulması gereken bir diğer önemli ilkedir. Her ne koşulda olursa olsun, lehine de olsa

¹⁷⁷ Tirmizî, *Birr*, 26.

¹⁷⁸ Beyhakî, *Şu‘abu’l-îmân*, IV, 230.

¹⁷⁹ Buhârî, *Edeb*, 29.

aleyhine de olsa verilen sözün tutulması, müminin ayırıcı özelliklerindedir. Yüce Allah, “**Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü söz (veren, sözünden) sorumludur.**”¹⁸⁰ buyurarak verilen sözlerin tutulmasını emretmiş, Hz. Peygamber de “...Kardeşine, yerine getiremeyeceğin sözü verme.”¹⁸¹ diyerek söz vermenin kişiye ağır bir sorumluluk yüklediğine işaret etmiştir. Mümin verdiği sözde durmalı, verilen sözün sorumluluk getirdiğini bilmeli ve yerine getiremeyeceği sözü vermemelidir. Verilen sözden dönmenin müminlerin değil, fâsıkların ve münafıkların özelliği olduğunu unutmamalıdır.

Kime ve neden verildiği değil, bizzat sözün kendisi değerli ve önemlidir. Dolayısıyla sadece hukukî antlaşmalar ya da resmî sözleşmeler değil, toplumun her ferdini ilgilendiren günlük hayata dair bütün vaatler bağlayıcıdır. Bu nedenle kişi, kendi eşine ve çocuklarına verdiği sözü bile küçük görmemeli, basite alıp savuşturmamalıdır. Zira ne kadın ne de çocuk, verilen sözü asla unutmaz ve yeri geldiğinde sözü verene hatırlatır.

Ahde vefayı dinin temel ilkelerinden biri olarak zikreden Peygamberimiz,¹⁸² verilen sözü tutmayı, cennetin güvencesi olan altı davranış arasında saymıştır.¹⁸³

Verilen sözlerin tutulması, ahde vefa, antlaşmalara riayet, kişinin kurtuluşuna vesile olacağı gibi, toplumda da huzur ve barış getirecek, Allah’ın sevgisini ve insanların güvenini kazandıracaktır. Tutulmayan söz, yerine getirilmeyen vaat, şartlarına riayet edilmeyen antlaşma ise kişide nifak alameti olarak görülecek, güveni sarsacak ve toplumsal çöküşü hızlandıracaktır.

Allah Resûlü, ahde vefa konusunda ümmetine örnek olmuş, aleyhine de olsa antlaşmalara riayet etmiş ve verdiği sözleri yerine getirmiştir. Hatta Mekke’den kaçıp Medine’ye gelen bazı Müslümanları, Hudeybiye antlaşması hükümlerinden dolayı Mekkelilere teslim etmiştir.

Hz. Peygamber, savaş halinde bile antlaşmaların bozulmamasını istemiş,¹⁸⁴ şartlar değişmiş olsa da yapılan antlaşmaların süresi içinde geçerliliğini koruduğuna vurgu yapmıştır.¹⁸⁵ Buna göre verilen sözde durmak, müminin ayırıcı vasfı olmalı, güven toplumu oluşmasında bu ilkeye mümkün olduğunca riayet edilmelidir.

Güven toplumu inşa edilmesinde yapılması gerekenlerin yanında, kaçınılması gereken bazı davranışlar vardır ki, Müslüman bunlardan uzak durmalıdır.

Müslümanın kaçınması gereken davranışların başında **Münafıklık** gelmektedir. Münafıklık iki çeşittir: İtikadî ve Amelî. İtikadî münafıklık; İslam’a inanmadığı halde inanmış gibi davranmaktır. Kur’an’da bu nevi münafıklığa sıkça vurgu yapılır. Amelî

¹⁸⁰ İsrâ, 17/34.

¹⁸¹ Tirmizî, Birr, 58.

¹⁸² İbn Hanbel, III, 134.

¹⁸³ İbn Hanbel, V, 323.

¹⁸⁴ Tirmizî, Siyer, 48.

¹⁸⁵ Tirmizî, Hac, 44.

münafıklık ise; İslam'a inandığı halde münafıklarda bulunan bazı davranışları yapmaya denir ki, dinî uygulamalarda gevşeklik gösterme, söz ve davranışlar arasında uyumsuzluk şeklinde tezahür eden bu durum amelî nifak olarak isimlendirilmiştir.

Samimiyeti zedeleyen ve toplumda güven duygusunu sarsan bir husus olarak münafıklık, birçok ayet ve hadiste kınanmış olmasına rağmen bugün de devam eden bir olgudur. Toplumda mümin olduğunu söylediği halde münafıkça davranışlar sergileyen, çeşitli menfaatler için gerçek niyetlerini gizleyerek insanları aldatan kimseler bulunmaktadır. İnançtaki samimiyetsizliğin davranışlara yansımaları sonucu oluşan gayri ahlakî tutumlar, güven toplumu oluşmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Hâlbuki dinin özü, bütün davranışlarda samimi olmaktır. İncasında samimi olan kimseye yakışan, kalbindeki sağlam imanı hem Allah ile hem de insanlarla olan ilişkilerine dürüst bir şekilde yansıtmaktır ve Yüce Rabbimizin “**Emrolunduğu gibi dosdoğru ol**”¹⁸⁶ ayetinde ifade ettiği gibi dosdoğru olmaktır.

Sevgili Peygamberimiz, bir hadisinde amelî nifaka işaret ederek şöyle buyurmuştur: “*Şu dört özellik kimde bulunursa o, tam bir münafık olur. Kimde bu niteliklerden biri bulunursa onu terk edinceye kadar kendisinde münafıklıktan bir özellik vardır: Kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder. Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde sözünden cayar. Husumet sırasında haktan sapar.*”¹⁸⁷ Samimi Müslüman, inandığı değerlere göre hareket etmeli, münafıklara has olan bu davranışlardan uzak durmalıdır.

Münafıklığın temel göstergelerinden biri de **ikiyüzlülüktür**. Hz. Peygamber, ikiyüzlülüğün ashabını sakındırmış, insanlarla olan ilişkilerinde ikiyüzlü olanların güvenilmeyi hak etmediğini bildirmiş¹⁸⁸ ve Kıyamet günü Allah katında insanların en kötülerinin ikiyüzlüler olduğunu haber vermiştir.¹⁸⁹

Resûlullah'ın ashabı, ikiyüzlülük konusunda titiz davranmış ve münafık olmaktan korkmuştur. Bir defasında sahabi Abdullah b. Ömer'in yanına gelen bazı kimselerin, “Biz amirlerimizin yanında onların lehine konuşuyor, yanlarından ayrıldığımızda ise aksini söylüyorduk” demeleri üzerine, “Biz böyle bir davranışı münafıklık kabul ederdik.” demiştir.¹⁹⁰

Allah Resûlü münafıklıktan ve kötü ahlaktan Allah'a sığındığı gibi ashabını ve bütün Müslümanları münafıkça tavırlardan sakındırmıştır. İhanet, yalan, sözünde durmama, ikiyüzlülük ve riya gibi, ahlakî olmayan ve toplumda güveni sarsan tavırların hepsi münafıkça davranışlardır. Buna göre samimi Müslümanın söz ve davranışları arasında uyumsuzluk olmamalı, özü sözü bir olmalıdır.

¹⁸⁶ Hûd, 11/112.

¹⁸⁷ Buhârî, İmân, 24.

¹⁸⁸ İbn Hanbel, II, 290.

¹⁸⁹ Buhârî, Edeb, 52.

¹⁹⁰ Buhârî, Ahkâm, 27.

Toplumsal güveni sarsan diğerk bir davranış türü de **dalkavukluktur**. Dalkavuk, bir diğerk ifade ile yağcı olan kişi, kendisine çıkar sağlayacak kimselere aşırı saygı ve hayranlık gösterir, onları aşırı şekilde överek itibar ve menfaat sağlamaya çalışır. Dalkavukluk, bir kişilik zafiyeti olup Müslümana yakışmayan bir davranıştır.

Fazilet sahibi kimseler, övgüler düzen şarlatanların övgülerinden hoşlanmazlar ve onları kendilerinden uzaklaştırmaya çalışırlar. Çünkü dalkavuklar, güç ve iktidar gözetirler, her zaman güç ve iktidardan yana tavır alırlar ve menfaat nerede ise oraya yönelirler. Övdüğü kimseler güç kaybına uğrayınca da onlardan uzaklaşıp yeni güç ve iktidara yanaşırlar.

Allah Resûlü dalkavukluğa engel olunmasını emretmiş,¹⁹¹ huzurunda bir adam övülünce de şu tavsiyede bulunmuştur: “Sizden birisi illa bir kimseyi methedecekse, “Gördüğüm kadarıyla filancanın şöyle olduğunu sanıyorum. Ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah’tır. Allah’ın karşısında hiç kimseyi temize çıkarıp aklayamam” desin. Bunu da o kimsenin halini öyle biliyorsa söylesin.”¹⁹²

Dalkavukluk, önce bu işi yapana zarar verir. Zira övdüğü kimsede bulunmayan vasıfları söylediği için yalan konuşmuş, inanmadığı halde yüzüne karşı övdüğü için münafıkça tavır sergilemiş olur. Ayrıca övdüğü kimseye de zarar verir. Çünkü övülen kimsenin kendini beğenmesine ve kibirlenmesine neden olur.

Allah Resûlü, kendisinin övülmesinden hoşlanmadığı gibi aşırı övenlere de tepki göstermiştir. Benû Âmir heyetiyle birlikte Peygamberimize gelen Abdullah b. Şihhîr şöyle anlatıyor: “Biz Hz. Peygamber’in yanına geldik. Ona selam verip, “Sen bizim velimizsin, sen bizim efendimizsin! Bizden daha güçlü, daha kudretlisin! Bizden daha faziletlisin. Sensin cömert, sensin misafirperver olan!” deyince Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Ne söyleyecekseniz söyleyin. Şeytan sizi kendi vekili yapmasın!”¹⁹³

Bununla birlikte Sevgili Peygamberimiz, ashabından fazilet sahibi, şahsiyetli, cömert, iyiliksever, İslam için çalışan ve yaptıkları iyi işler herkesçe bilinen kimseleri zaman zaman övmüş ve onlara iltifatlarda bulunmuştur. Allah Resûlü bunu, hayrı özendirmek, iyiliğin yaygınlaşmasını sağlamak, takdir edilen iyi davranışları ve davranış sahiplerini örnek göstermek amacıyla yapmıştır.

Övgüde istenmeyen husus, insanın kendisinde olmayan birtakım vasıflarla yüzüne karşı aşırı bir şekilde övülmesi ve bundan dünyalık bir menfaat beklenmesidir. Dalkavukluk yapan kimseler, toplum nazarında güven kaybına uğradıkları gibi güven toplumu oluşmasına da engel olurlar.

Güven toplumu oluşması için kaçınılması gereken davranışlardan biri de **aldatmaktır**. Ölçü ve tartıda hile yapmak, alışverişte yalan söylemek, malın kusurunu gizlemek vb. davranışlar aldatma çeşitleridir. İster alışverişte olsun ister diğerk ilişkilerde

¹⁹¹ Tirmizî, Zühd, 54.

¹⁹² Buhârî, Edeb, 95.

¹⁹³ İbn Hanbel, IV, 26.

olsun aldatma ve hileden uzak durmak, İslam ahlakının gereğidir. İslam doğruluk ve dürüstlüğü öğütlemiş, aldatmayı ise yasaklamıştır.

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de "**Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline!**"¹⁹⁴ buyurarak aldatanları uyarmış, Kutlu Nebi de toplumda kardeşlik bağlarını zayıflatan ve güven duygusunu sarsan aldatma ihtimalini ortadan kaldıracak önlemler almıştır. Bu yüzden alışveriş sırasında satıcı ve alıcının, satılan mal ve ona verilecek bedelle ilgili tüm detayları açıklamalarını şart koşmuş, hatta bunu alışverişin bereketi olarak görmüştür.¹⁹⁵

Bir Müslümanın malında kusur bulunduğu takdirde bunu açıklamadan satmasının haram olduğunu söyleyen¹⁹⁶ Allah Resûlü, bir gün pazarda dolaşırken hububat satan adamın yanına gelerek buğday yığımına elini daldırmış, ıslak olduğunu fark edince sebebini sormuş, yağmurdan kaynaklandığı cevabını alınca, "*Öyleyse insanların görmeleri için ıslak olan kısmı üste koyman gerekmez miydi? Müslümanlar arasında aldatma olamaz. Bizi aldatan bizden değildir.*" buyurmuştur.¹⁹⁷ Buna göre samimi Müslüman, aldatma olabilecek her türlü davranıştan uzak durmalı, kazancına haram katmamalıdır.

Hız. Peygamber, sağmal hayvanlarını satmak isteyen kimselerin sütü bol görünmesi için birkaç gün sağmadan bekletmelerini aldatma olarak nitelemiş ve bu davranışın hiçbir Müslüman için helal olmadığını ifade etmiştir.¹⁹⁸ Malını satmak için çokça yemin edenlerin¹⁹⁹ ve malındaki kusuru açıklamadan satan kimselerin Allah'ın gazabına uğrayacaklarını ve melekler tarafından lanetleneceklerini haber vermiştir.²⁰⁰

Allah Resûlü şakayla da olsa insanların aldatılmasına karşı çıkmış, çocuğunu çağırıp kendisine hurma vereceğini söyleyen kadına, "*Eğer çocuğa bir şey vermeseydin, bu söz (amel defterine) bir yalan olarak yazılacaktı.*" demiştir.²⁰¹

İnsanları aldatan kimsenin her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ı aldatması mümkün değildir. Bu şekilde davranan kişi, gerçekte kendini kandırmakta ve kendisine olan güveni kaybetmektedir: "**Onlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değildirler.**"²⁰²

İnsanlarla ilişkiler temelde güven esasına dayalı olmakla birlikte kişi ihtiyatlı davranmalı ve aldatılmaya karşı tedbirli ve dikkatli olmalıdır. Bu konuda Sevgili

¹⁹⁴ Mutaffifin, 83/1.

¹⁹⁵ Ebû Dâvûd, Büyû'ü'İcâre, 51.

¹⁹⁶ İbn Mâce, Ticâret, 45.

¹⁹⁷ Müslim, İmân, 164.

¹⁹⁸ İbn Mâce, Ticâret, 42.

¹⁹⁹ Nesâî, Zekât, 77.

²⁰⁰ İbn Mâce, Ticâret, 45.

²⁰¹ İbn Hanbel, III, 447.

²⁰² Bakara, 2/9.

Peygamberimiz “*Mümin aynı delikten iki defa sokulmaz.*”²⁰³ buyurarak Müslümanların aynı hataya iki defa düşmek suretiyle aldanmamaları gerektiğine vurgu yapmıştır.

Güven toplumu oluşması için kaçınılması gereken davranışlardan biri de **iltimastır**. Bir kimseye herhangi bir konuda hak etmediği halde öncelik ve ayrıcalık tanımak, haksız da olsa ona arka çıkmak anlamlarına gelen iltimas, adaleti ortadan kaldıran, toplumsal huzuru bozan ve güven toplumu oluşmasını engelleyen bir hastalıktır. İltimasın temelinde haksızlık ve zulüm vardır. Zira bu yolla bir kimseye hakkı olmayan bir iş verilmiş veya bir menfaat sağlanmış olur yahut da başkasının hakkı gasp edilmiş olur.

İslam, hak etmediği halde bir menfaati elde etmek veya bir sorumluluktan kurtulmak için araçlar kullanmayı ve aracılık yapmayı yasaklamıştır. Zira bu takdirde başkasının hakkını gasp etmek söz konusu olabilir.

Allah Resûlü her konuda adaleti tavsiye etmiş, özellikle cezaların uygulanmasında iltimasa, adam kayırmaya, yakınları gözetmeye asla müsaade etmemiş ve ister yakın ister uzak olsun, hukukun herkese eşit şekilde tatbik edilmesini emretmiştir. Hukukta eşitlik olmadığı takdirde insanların adalete olan güveni sarsılır ve adaletin yerini zulüm almış olur.

Kur’ân-ı Kerîm’de kişinin kendisi, anne-babası ve yakın akrabası aleyhine de olsa şahitlik ederken doğruluktan ayrılmaması ve adaleti tesis etmesi emredilmiştir.²⁰⁴ Hatta kin duyulan bir topluma dahi adaletle muamele edilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁵ Adaletin olmadığı yerde haksızlık, haksızlığın olduğu yerde de güvensizlik meydana gelir.

Günümüzün en önemli sorunlarından biri ehliyete riayet edilmemesidir. Ehliyete riayet edilmediği için toplumsal sorunlar baş göstermekte ve güven duygusu yara almaktadır. Görev ve sorumlulukların dağıtımında hakkaniyeti gözetmek asıldır. İşlerin düzgün yürütülebilmesi için her işin ehil kimselere verilmesi ve o kimselerin de sorumluluk duygusuyla hareket edip işinin hakkını vermesi gerekir. Kur’ân’da bu gerçek şu şekilde dile getirilir: “**Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.**”²⁰⁶

Resûl-i Ekrem bir gün, “*Benden sonra adam kayırma olayları ve hoşlanmayacağınız işler göreceksiniz.*” buyurunca sahabiler, “Yâ Resûlallah, bizden o günlere erişenlere ne tavsiye edersin?” diye sormuş, bunun üzerine Allah Resûlü, “*Yapmanız gereken görevleri yaparsınız, hakkınız olan şeyin size verilmesini Allah’tan niyaz edersiniz.*” demiştir.²⁰⁷ Müslümanın görevi her durumda adalet ilkesine göre hareket etmek, kendisine haksızlık yapılsa da adaletten ayrılmamaktır.

²⁰³ Buhârî, Edeb, 83.

²⁰⁴ Nisâ, 4/135.

²⁰⁵ Mâide, 5/8.

²⁰⁶ Nisâ, 4/58.

²⁰⁷ Buhârî, Menâkıb, 25; Müslim, İmâre, 45.

İslam, adalet ilkesine aykırı olan iltimas ve adam kayırmayı yasaklamış, görevlendirmelerin adalet ve liyakat ilkesine göre yürütülmesini ve her konuda kul hakkının gözetilmesini istemiştir. Dolayısıyla hak etmediği halde yakınlık, dostluk, tanıdık olma, aynı dünya görüşünü paylaşma, aynı ırk, cemaat veya partiden olma gibi ilişkilerden hareketle bir kimseye görev vermek veya menfaat sağlamak, İslam'ın adalet ve liyakat ilkelerine aykırıdır. Bu ilke göz ardı edildiğinde insanlar arasında güven duygusu zayıflar, hak ve adalet beklentisi ortadan kalkar ve neticede toplumsal bozulma meydana gelir. Bu hususa Hz. Peygamber, “*İş ehline verilmediği takdirde kıyameti bekle.*”²⁰⁸ buyurarak toplumsal huzursuzluğun kaynağına işaret etmiştir. Toplumun huzuru adalette, eşitlikte ve haklara saygıda; huzursuzluğu ise zulümde, adam kayırmada ve hakların çiğnenmesindedir.

Toplumda güveni sarsan bir diğer davranış da **ihanettir**. Güvenilir olmak, verilen sözde durmak, emanete ihanet etmemek, Müslümanın en önemli özelliklerindedir. Hz. Peygamber, doğup büyüdüğü toplum içerisinde güvenilirliği, ahde vefası, emanete ihanet etmemesi ile tanınıyordu. Onu öldürmek için bir araya gelen insanlar bile birbirlerinden çok ona güveniyorlardı. Bu güven duygusundan dolayı kıymetli eşyalarını, altın ve mücevherlerini ona emanet etmişlerdi. Onun asla ihanet etmeyeceğini biliyorlardı.

Güven timsali bir Peygambere ümmet olan Müslüman, kendisine ihanet edilse de sadakatten vazgeçmemeli, her halükarda güvenilir olma vasfını korumalıdır. Bu hususa Sevgili Peygamberimiz, “*Sana bir şey emanet eden kişiye emanetini (hakkıyla koruyarak) iade et. Sana hainlik edene sen hainlik etme.*”²⁰⁹ hadisiyle işaret etmiştir.

Allah Resûlü, devlet malını gasp edenlerin, yetim ve kimsesizlerin hakkını yiyip emanetlerine ihanet edenlerin başkalarının hakları olan mallarla kıyamet gününde Allah'ın huzuruna çıkacaklarını haber vermiş,²¹⁰ hainlikten de Allah'a sığınmıştır.²¹¹

İhanet edenler cezayı hak etmiş ve merhamet haklarını kaybetmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber, kasten ihanet eden hainleri en ağır şekilde cezalandırmış, ihanetlerini karşılıksız bırakmamıştır. Hendek savaşında aralarında anlaşma olmasına rağmen müşriklere yardım eden ve Müslümanlara saldırarak ihanet eden Yahudi Kurayzalıları kılıçtan geçirerek cezalandırmıştır.

Yüce Allah emanetlere hainlik etmeyi yasaklamış,²¹² Sevgili Peygamberimiz de emanete ihanet etmeyi münafıklığın alameti saymış²¹³ ve devlet malından bir iğneyi dahi zimmetine geçirmeyi bir nevi ihanet olarak nitelendirmiştir.²¹⁴

²⁰⁸ Buhârî, İlim, 2.

²⁰⁹ Tirmizî, Büyü', 38.

²¹⁰ Müslim, İmâre, 24.

²¹¹ Ebû Dâvûd, Vitr, 32.

²¹² Enfâl, 8/27.

²¹³ Buhârî, Vesâyâ, 8.

²¹⁴ Müslim, İmâre, 30.

Müslüman, güveni sarsan davranışlardan uzak durmalı, kendisine verilen her türlü emanete sahip çıkmalı ve her ne sebeple olursa olsun hainlik etmemelidir. İhanet eden kişi, güveni kaybettiği gibi cezayı da hak etmiş olur.

Güven toplumu oluşturmak için uzak durulması gereken bir davranış türü de **istismardır**. Birinin iyi niyetini kötüye kullanmak ve birilerini veya bazı şeyleri kendi çıkarına alet etmek anlamına gelen istismar, maddi veya manevi her şeyi menfaat aracı haline getirmektir.

Özellikle ekonomik, fiziksel, sosyal ve siyasal bağlamda gücü elinde bulunduranlar; kadınlar, çocuklar, hizmetçiler gibi zayıf kimseleri istismar etmekte ve kendi çıkarları için kullanmaktadırlar. İstismara konu olan şeyler ise güzellik, cinsellik, iyi niyet, emek, yetki, duygular ve değerler olarak sıralanabilir.

Günümüzde istismarın en olumsuz örneklerini dinin ve dinî değerlerin kötüye kullanılmasında görmekteyiz. Nitekim 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde bunun en acı örneğine şahit olduk. Yıllarca din kisvesi altında insanların dinî duygularını istismar eden FETÖ örgütü, emperyalist güçlerle işbirliği yapıp kendi vatanına ihanet emiş ve birçok insanı katletmiştir. Bu örgüt, aslında en büyük darbeyi toplumdaki güven duygusuna vurmuştur. Zira insanlar din adına hizmet ettiklerini zannettikleri bu örgütün gerçekte dine ve Müslümanlara değil, emperyalist güçlere hizmet ettikleri gerçeğiyle karşılaşmışlar ve güvenleri sarsılmıştır.

Din istismarının en kötü ve aynı zamanda en tehlikeli şekli, Allah'ın kitabının ve Resûlullah'ın sözlerinin istismar edilmesidir. İslam tarihi boyunca ortaya çıkan pek çok siyasî ve itikadî grup, kendi icraatlarını meşrulaştırmak ve fikirlerini hâkim kılmak amacıyla ayetleri kendi düşüncelerini destekleyecek şekilde yorumlayabilmişler, hatta birbirine taban tabana zıt olan iki grup, düşüncelerine dayanak olarak aynı ayeti gösterebilmişlerdir. Bunun yanında bazı siyasî ve itikadî gruplar ile şahsî çıkar elde etmek isteyen bazı kötü niyetli kimseler, büyük günah olmasına rağmen hadisler uydurmuş ve Allah Resûlü'ne onun söylemediği bazı sözler isnat etmişlerdir.

Sevgili Peygamberimiz, görevini kötüye kullananlara izin vermemiş ve haksız şekilde elde edilen malların sorumluluk getirdiğini hatırlatmıştır. Bir gün Ezd kabilesine mensup İbnu'l-Lütbiyye isimli bir adam, Süleymoğullarının zekâtlarını toplamak üzere Peygamberimiz tarafından görevlendirilmişti. Toplama işini bitirip geldiğinde zekât için verilen malları Resûlullah'a teslim etmiş, ancak bir kısmını kenara ayırıp, “Ya Resûlallah! Bu size aittir, bu da bana hediye edilendir.” demişti. Bunun üzerine Allah Resûlü, “*Gerçekten öyle ise, sen ana babanın evinde otursaydın bu hediye sana gelir miydi?*” demiş, ardından bir hutbe vererek insanların haksızlıkla elde ettiği malların, kıyamette ağır bir ceza olarak karşılırlarına çıkacağını haber vermiştir.²¹⁵

Din samimiyettir, Müslüman da samimi olandır. Dolayısıyla Müslüman Allah'ın rızasını her şeyin üstünde tutmalı ve asla dini kendi çıkarına alet etmemelidir. Zira her

²¹⁵ Buhârî, Hiyel, 15; Müslim, İmâre, 27.

türlü istismar, özellikle de din istismarı toplumdaki güveni sarsmakta ve insanlara olan güveni azaltmaktadır.

Güven toplumu oluşturmanın önündeki engellerden biri de **iftiradır**. Suçsuz bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme anlamına gelen iftira, toplum hayatını dinamitleyen, dostlukları bitiren, yuva kurmaya engel olan, kurulmuş yuvaları yıkan, aile facialarına yol açan, insanların işlerini, itibarlarını, istikballerini, hatta bazen hayatlarını kaybetmelerine sebep olabilen çok kötü bir davranıştır. İftira sonucunda insanlar arasındaki sevgi, saygı ve güven duygusu azalır, kin ve nefret duygusu çoğalır, toplumsal problemler baş gösterir.

Peygamberimiz, toplumdaki güven duygusunu ortadan kaldıran iftira konusunda Müslümanları uyarılmış; bilhassa İslam'a yeni giren erkek ve kadınlarla biatleşirken, içtimaî ve siyasî önemi bulunan prensipler yanında, iftira etmemek üzere de söz almıştır.²¹⁶

İslam iftirayı yasaklamakla kalmamış, onu engellemek için bazı önlemler de almıştır. Buna göre insanların ayıp ve kusurlarını araştırmak,²¹⁷ evleri gözetlemek,²¹⁸ karşı cinsten yabancı kimselerle baş başa kalmak²¹⁹ ve evlere izin almadan girmek yasaklanmıştır.²²⁰ Bu ve benzeri uyarılar, bireyin kişiliğini ve saygınlığını korumaya, muhtemel iftira ve dedikoduları önlemeye ve güven toplumu oluşturmaya yönelik alınmış tedbirlerdir.

İslam, masum insanların iffet, şeref ve haysiyetlerini korumak için özellikle zina iftirası atanları cezalandırmak suretiyle bu kötü davranışın önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bunun için zina suçlamasının ancak dört şahidin bizzat ve çok net tanıklığı ile tespit edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Dört şahitle ispatlanamayan zina suçlamasının iftira olacağını belirten Kur'ân, bu iftirayı atanlara da seksen sopa cezası uygulanacağını ve iftirası sabit olanların şahitliklerinin bir daha kabul edilmeyeceğini açıklamıştır.²²¹ Bütün bunlar, insanların kişilik haklarını korumak, insanlar hakkında gelişigüzel laf üretilmesine mani olmak, iftiraların önüne set çekmek ve insanların güvenilir vasfını korumak içindir.

İftira, toplumda güven duygusunu yaralayan ve gerektiğinde tepki gösterilmesi gereken kötü bir davranıştır. Nitekim Yüce Allah, Hz. Aişe'ye atılan iftira karşısında müminleri uyarılmış ve böylesi bir iftirayı duyduklarında hüsnü zan besleyip, "**Bu apaçık bir iftiradır**" demeleri ve tepki göstermeleri gerektiğini söylemiştir.²²²

İnsanların kusurlarını araştırmamak, hatta var olan kusurları yamamak, İslam ahlakının önemli ilkeleri arasında yer alır. Özellikle günümüzde siyaset, sanat, spor ve

²¹⁶ Buhârî, Tevhîd, 31.

²¹⁷ Müslim, Birr, 28.

²¹⁸ Buhârî, Diyât, 23.

²¹⁹ Buhârî, Nikâh, 112.

²²⁰ Nûr, 24/27.

²²¹ Nûr, 24/4.

²²² Nûr, 24/12.

magazin dünyasındaki insanlar, rekabet duygusu, çekememezlik, kıskançlık gibi sebeplerle birbirleri aleyhine çeşitli iftira, itham ve karalamalar yapmakta, evrensel ahlak kurallarını ihlal etmektedirler. İftira ne kadar çok yayılırsa, iftiracının sorumluluğu ve günahı o nispette artmış olur. Bunun yanında iftira, hem iftirayı atanın hem de iftira atılan kişinin saygınlığına ve güvenilir vasfına zarar verir.

Mümine yakışan, büyük bir günah olan iftiradan uzak durmak, söylenen her söze itibar etmemek ve iftiracılara tepki gösterip iftiranın yaygınlaşmasına mani olmaktır.

Güven duygularının yoğun bir şekilde yaşandığı toplumlarda kimse kimsenin aleyhine çalışmaz, insanlar birbirlerine kuşkuyla bakmaz, arkalarını dönmekten çekinmez ve zarar görme endişesi taşımazlar. Eşler birbirine, kardeş kardeşe, komşu komşuya, amir memura, patron işçiye, öğrenci öğretmene, müşteri satıcıya, hasta doktora, vatandaş devlete karşılıklı olarak güven duyar. Böylesi bir güven ortamında yaşayan insanlar, hayatlarını huzurlu ve mutlu bir şekilde sürdürürler.

Sonuç olarak Müslüman, temsil ettiği dinin sorumluluğunu üzerinde taşımalı, davranışlarıyla çevresine güven vermeli, güven duygusunu kötüye kullanmamalı, özü sözü bir olup “Bu Müslümansa buna güvenilir” kanaatini oluşturacak şekilde davranmalı, ister dil, ister el, ister diğer organlar yoluyla hiçbir varlığa zarar vermemelidir.

Tebliğimizi Sevgili Peygamberimizin şu hadisiyle bitirmek istiyoruz: “*Hayırlınız, kendisinden iyilik umulan ve kötülüğünden emin olunandır. Kötünüz de kendisinden iyilik beklenmeyen ve kötülüğünden emin olunmayandır.*”²²³

Bibliyografya

Kur’ân-ı Kerîm.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Şu‘abu’l-îmân*, Bombay: 1986, ed-Dâru’s-Selefiyye.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as, *es-Sünen*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

Müslim, İbnu’l-Haccâc, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul: 1992, Çağrı Yayınları.

²²³ Tirmizî, *Fiten*, 76.

Hız. Peygamber'in (sav) Güven Toplumu Oluşturmasında Adalet İlkesi

Prof. Dr. Âdem APAK*

Adalet, kısaca bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlâkî erdem olarak tanımlanabilir. Adalet, "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak gibi anlamlara gelen bir masdar-isimdir. Aynı kökten bir masdar-isim olan ve "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi manalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlıdır. Âdil aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir.

Adalet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır. Nitekim Şûra sûresinde Hz. Peygamberin (sav) adalet sıfatını kazanabilmesi, risâlet görevini yerine getirmesi, bu konuda insanların keyfi istek ve arzularını hesaba katmaksızın ilâhî emirlerin gösterdiği şekilde doğru olması ve Allah'ın daha önceki kitaplarda bildirdiği ebedî gerçeklere inanması şartına bağlanmışır:

"İşte onun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekteştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilir bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır".²²⁴

Hulâsa adalet, başkalarının gelişi güzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekteşen ruhî denge ve ahlâkî kemâl demektir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm toplumunun bir niteliği olarak geçen "vasat ümmet" tabirindeki vasat kelimesinden adaletin kastedildiği hususunda hemen bütün müfessirler müttefiktirler.²²⁵ Kur'ân'da adalet sıfatından yoksun olan kişi dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetilerek böyle birinin, adalet faziletini kazanmış, dolayısıyla doğru yolu bulmuş olanla bir tutulamayacağı bildirilmiş, böylece adaletin bir kemâl sıfatı olduğuna işaret edilmiştir.²²⁶ İnsanın Allah nezdinde en üstün değer ölçüsü olan takva²²⁷ erdemine nail olabilmesi için adil olması²²⁸ ve adaletli söz söylemesi gerekir.²²⁹

Kur'ân-ı Kerîm'e göre adaletin tek ölçüsü ve dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı

²²⁴ Şûrâ, 42/15

²²⁵ Bakara 2/143.

²²⁶ Nahl 16/76.

²²⁷ Hucurât 49/13

²²⁸ Mâide, 5/8.

²²⁹ En'âm, 6/152.

sayesinde ulaşılabileceği gibi, adalet de ancak hakka uymakla sağlanır.²³⁰ Nitekim bir hak konusunda hüküm verilirken, hakkın kendi lehine hükmedilmesi halinde bundan memnun olan, fakat aleyhine hükmedilmesi durumunda bu hükmü tanımayan insanlar için *"işte bunlar zalimlerdir"* denilmiştir.²³¹ Bu sebeple şahsî menfaat temini, akrabalık, düşmanlık gibi hissî durumlar, taraflardan birinin soylu veya aşağı tabakadan olması, bedenî veya ruhî bakımdan kusurlu bulunması gibi ahlâk kanununu ilgilendirmeyen sebepler bir hakkın ihlâlini, ihmal edilmesini ve sonuç olarak adalet ilkesinden sapmayı hiçbir şekilde mazur gösteremez.²³² Zira, Kurân'ın da ifadesiyle *"Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu"*.²³³ Kur'ân-ı Kerîm'de hak ve adaletin mutlaklığı öylesine vurgulanmıştır ki bizzat Allah'ın âhirette hiçbir haksızlığa mahal verilmeyecek şekilde mutlak anlamda adaletle hükmedeceği ve onun bu vadinin kesin (hak) olduğu belirtilmiştir.²³⁴

Adalet aynı zamanda verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi de ifade eder. Bu denge bazı hallerde eşitlikle gerçekleşir; ancak adalet salt eşitlik değil, denge demektir. Nitekim diyet ve tazminat yoluyla adaletin sağlanmasında denge esastır. *"Çocuklarınıza verdiklerinizde adil davranın..."* hadisinde²³⁵ kastedilen adalet, eşit tutmakla gerçekleşmektedir. Malın Allah'a ait olması, insanların ve özellikle müminlerin kardeş olmaları, şahsî servetlerde fakir ve mahrumların haklarının bulunması, Allah'ın ihsanı emretmesi gibi ana esaslara dayanan ve insanın toplum içindeki iktisadî ve sosyal durumuna bakılmaksızın herkese insanca yaşama, temel ihtiyaçlarını temin etme imkânı veren sosyal adalet anlayışında ise ölçü eşitlik değil, dengedir.

Hukukî meselelerde adaletle hüküm, "hak ile hüküm" şeklinde de ifade edilmiş ve dava konusunu açık ve kesin, yahut galip zan derecesinde hükme bağlayan nasların (âyet ve hadisler) bulunması halinde, bunlarla hüküm vermek, adaletle hüküm vermek olarak görülmüştür. Bu anlayış da adaletle hükmetmeyi emreden âyetler²³⁶ ile Allah'ın kitabıyla hükmetmeyenleri yerine göre fâsık, zâlim ve kâfir diye vasıflandırarak kınayan âyetlerin²³⁷ birlikte değerlendirilmesinden çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ ettiği İslâm'ın gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri de yaratılmışlar arasında adalet, yani insan denen canlı türünün üyeleri arasında sonradan meydana gelmiş olan eşitsizlikleri ve dengesizlikleri kaldırmak olmuştur. Nitekim bu hususta Kur'ân şöyle der: *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."*

²³⁰ A'râf, 7/159, 181

²³¹ Nûr 24/48-51.

²³² Mâide, 5/8; Nisâ 4/3.

²³³ Mü'minûn, 23/711.

²³⁴ Yûnus, 10/54-55; Enbiyâ, 21/47; Zümer, 39/69.

²³⁵ Buhârî, *Hibe* 12

²³⁶ Nisâ, 4/58; Mâide, 5/42; Sâ'd, 38/ 26.

²³⁷ Mâide, 5/44.

Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır”.²³⁸ Bir başka âyette ise şöyle buyrulur: “... O’nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.”²³⁹

Hicretin 10. yılında Mekke’de irâd ettiği meşhur Veda Hutbesi’nde, Muhammed (sav) şöyle buyurmuştur: “Sizler hepiniz Âdem’in soyundansınız. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Takvâ dışında Arabin Arap olmayana karşı ya da Arap olmayanın Arap olana karşı hiçbir üstünlüğü yoktur.”²⁴⁰

Antik dönemde başka ülkelerde olduğu gibi Mekke’de hukuku tesis edecek bir “icra ve infaz makamı” yani adalet müessesesi mevcut değildi. Bu faaliyet genelde kabile hakemleri tarafından yerine getiriliyordu. Eğer iki taraf birbiriyle uzlaşamaz veya akrabaların yahut aile başkanlarının müdahalesi sorunu çözümleyemezse, taraflar kemâl ve hikmet sahibi oldukları kanıtlanmış bazı kişilerin hakemliğine başvururlardı. Bu hakemlerin önceden belirlenmiş bir görev yerleri yoktu. Bir hakemin seçilmesi kesinlikle tarafların tercihine bağlıydı. Nitekim Kâbe’nin duvarına Haceru’l-Esved’i yerleştirme şerefine kime ait olacağı konusunda ihtilâfa düşüldüğünde, muhtemel bir çatışmayı engelleyebilme adına Mekkeliler bu kişinin rastgele seçimini kabul etmişlerdi. Oradan ilk girecek olan hakem olarak tespit edilecekti ki bu kişi, genç Muhammed (sav) olmuştur.²⁴¹ Bu hadiseden yıllar önce Hz. Peygamber’in (sav) büyük dedesi, aynı zamanda Mekke şehir devletinin kurucusu Kusay’ın taraftarları ile Mekkeli Huzâalılarının ileri gelenleri arasında çıkan tartışmada Ya’mur b. Avf b. Ka’b adındaki bir yabancının hakemliği kabul edilmişti.²⁴²

İslâm’dan önceki adalet sisteminin en önemli eksiklerinin başında, bir hakemin doğru ve haklı olan sonucu sadece açıklamakla yetinmesi ve verdiği hükmün icrasının ise lehine karar verilen kişinin güç ve kuvvetine bağlı olması gelir. Ayrıca bu dönemde bilinen hukuk metinleri yani belirgin yasalar da bulunmuyordu. Bu durumda adaletin tecellisi ancak hakemin ve tarafların iyi niyetine ve sağduyusuna bağlıydı. Tabii olarak alınan kararların götürüleceği bir üst mevki, temyiz müessesesi de mevcut değildi. İslâm öğretisi getirdiği adalet sistemindeki bütün bu problemlere çözüm getirmiştir.

Hz. Muhammed (sav) Hicretten önce Mekke’de, küçük ancak giderek büyüyen cemaatinin tartışmasız başkanı konumundaydı. Ancak dinlerini değiştirerek İslâm’a geçen bireyler, putperestliğin egemen olduğu kabilelerin mensubu olarak kaldıkları için, ortada henüz bir İslâm Devleti organizasyonu bulunmuyordu. Dolayısıyla burada bir hukuk sisteminden bahsetmek mümkün değildi. Gerçek anlamda İslâm Devleti, Medine’de M. 622 yılında ortaya çıktığı için adalet mekanizmasının kuruluşu da burada

²³⁸ Hucurât, 49/13.

²³⁹ Rûm, 30/22.

²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 307, 330, 372; Buhârî, *Meğâzî* 77, *Hudûd* 9; *Hac* 132; Müslim, *Hac* 147; Ebû Dâvûd *Menâsik* 56, 61; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* 10; İbn Mâce *Menâsik* 76, 84; Vâkıdî, *Meğâzî*, III, 1103; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 250-252; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 184-186.

²⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 204-211; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 145-146; Belâzürî, *Ensâb*, I, 99-100.

²⁴² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 107; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 69

gerçekleşmiştir. Nitekim Allah Rasûlü (sav) Medine'ye ulaşmasının hemen ardından Şehir-Devlet anayasasını ilan etmiştir. Onun şehrin sakinleriyle birlikte akdettiği Medine Sözleşmesi, aynı zamanda devletin hukukî temellerini de tesis etmiştir. Anayasada fertlerin ve hattâ kabilelerin kendi haklarını kendilerinin savunması usulünü kaldırmış, bunun yerine adaletin bütün yetkileri tamamen merkezî otoriteye, yani devlete geçmiştir. Buna göre Allah ve Rasûlü (sav), yani Kur'ân ve Hadis en üst yargı mercii ve yasa kaynağı olarak kabul edilmiştir. Eski şartlarda haklı olmak hakkı elde etmekte tek başına yeterli değildi, ayrıca güçlü de olmak gerekiyordu. Kaldı ki, karara uymanın tarafların keyfine bırakılması da genel bir kabuldü. İslâm'da ise durum artık tamamen değişmiştir: “Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur”.²⁴³

Medine sözleşmesine göre şehirdeki Gayr-i müslim tebeayı teşkil eden Yahûdîlere hukukî yasaların uygulanmasında tam bir özerklik tanınmıştır. Buna göre Yahûdîlerle ilgili davalarda, Yahûdî hukuku, Yahûdî mahkemesinde Yahûdî olan taraflara uygulanacaktı. Ancak çeşitli Yahûdî kabileleri arasında ihtilâfın ortaya çıktığı ve bir Yahûdî ile bir Müslüman'ın, bir Yahûdî ile bir Hıristiyan'ın ya da iki Yahûdî'nin hakem tayini hususunda aralarında anlaşamadıkları ya da Müslüman bir hakim seçme konusunda anlaşıkaları için bazı problemler çıkabiliyordu. Bu durumda sıkıntıyı aşabilmek için anayasa, Medineli Yahûdîlerin hukukî ve adlî bağımsızlıklarından feragat edip İslâm mahkemesine başvurabileceklerini açıklamakta idi. Kur'ân da, bazı istisnâî durumlarda bu tür imkânların bulunduğu söz eder.²⁴⁴

Hz. Peygamber (sav) döneminde Müslümanlar dışındaki tebaanın İslâm adaletinden hiç de şikâyetçi olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Yemen'deki Negrânlı Hıristiyanları İslâm Devletine bağlayan anlaşma, kendi dindaşları tarafından yönetilen bu Hıristiyanların yargı bağımsızlıklarının güvence altına alındığını göstermektedir.²⁴⁵ Ancak onlar bizzat Allah Rasûlü'ne başvurmak suretiyle kendisinde şu talepte bulunmuşlardır: “Aramızda çıkacak malî ihtilâflarımız konusunda, sahabelerin arasından seçeceğin bir kimse bize hakemlik etsin; zira biz bu hususta size itimat ediyoruz.” Bunun üzerine Allah Rasûlü (sav) Hıristiyanlar arasında meydana gelebilecek muhtemel anlaşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı görevlendirmiştir.²⁴⁶

A. Hukukun Gelişmesi

İslâm'ın getirdiği yeni adalet anlayışına göre Hz. Peygamber (sav) câhiliye döneminde geçerli suç-ceza ilişkisine yeni bir muhteva kazandırmıştır. İslâm öncesi Arap toplumunda her işlenen suçun değişmez bir cezası varken, Hz. Peygamber'le (sav)

²⁴³ Ahzâb, 33/36.

²⁴⁴ Mâide, 5/65.

²⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 356-357; Belâzürî, *Futûh*, s. 85-89. Bu konuda ayrıca bk. Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 24-34.

²⁴⁶ Buhârî, *Menâkıb* 22; Müslim, *Fedâil* 53-55.

birlikte suç işlemedeki kasıt ve niyete göre farklı cezalar takdir edilmeye başlanmıştır. Örnek vermek gerekirse, eski zamanlardan beri uygulanan kısas yeniden yorumlanmış, yeni durumda öldürme olayının kasten mi, yoksa istenmeden mi yapıldığının tespitine gidilmiştir. Bu husus Hz. Peygamber'in (sav) meşhur "Ameller niyetlere göredir"²⁴⁷ hadisine dayandırılmıştır. Buna göre kasıt unsuru olup olmadığı tespit edildikten sonra kısas cezası para cezasına (diyet) dönüştürülerek sanığın hayatının bağışlanması, ya da bir uzvun zarara uğraması halinde, belirli bir tazminat ödenmesi imkânı getirilmiştir. Adalet anlayışındaki bu değişik yorum Kur'an'da geçen "*Şüphesiz Allah, adaleti ve iyiliği emreder*"²⁴⁸ âyetinde de açıkça ortaya konulur. Buna göre İslâm dini, kurala dayalı ve körü körüne bir adalet yerine, insanın değerini ve hakkaniyet ölçülerini esas alan bir adalet sistemini esas aldığını ifade etmek mümkündür.

İslâm öncesi dönemde hukuk sistemi kabile anlayışı üzerine inşa edildiği için, suçlar ve cezalar bunu gerçekleştiren ferdin değil, bütün bir kabilenin sorumluluğuna teşmil ediliyordu. Başka bir ifadeyle evrensel bir hukuk kuralı olan suçun şahsiliği prensibi dikkate alınmıyordu. Netice olarak bu sakat anlayış, asıl suçlular ortada dolaşırken pek çok masum insanın cezalandırılması sonucunu getiriyordu. Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği adalet sisteminde mesuliyet kişisel bir nitelik kazanmış, artık kabileciliği çağrıştıran kolektif sorumluluk anlayışı terk edilmiştir. Yeni durumda öldürme hadisesi sosyal boyutlu olsa da, sorumluluk ferdî olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış değişikliği temelini "*Her nefis kendi sorumluluğundakini kazanır. Hiç kimse başkasının suçundan dolayı hüküm giymez*"²⁴⁹; "*Her nefis kendi yaptığına rehindir. Yükü ağır gelen bir kimseye, onu taşımak için başkalarını çağırırsa, akrabası olsa bile onun yükünden hiç kimse taşımaz*"²⁵⁰; "*Kim yola gelirse kendisi için gelmiş olur, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü çekmez*"²⁵¹ âyetlerinden almıştır.

Âyetlerde de görüldüğü gibi Kur'an'da sorumluluğun şahsiliği açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Dolayısıyla sahibinin bir kusurundan dolayı bir kölenin cezalandırılması, ya da kocasının işlediği bir suç sebebiyle karısının cezalandırılması artık söz konusu değildir. Üstelik burada köleler lehine bir istisna konulmuştur. Şöyle ki, eğer köleler bir zarara yol açarak bir para cezasına çarptırılırlarsa, sahibi olan kişi bu cezayı ödemekle yükümlüdür. Çünkü kölelerin, ilke olarak kişisel ve bağımsız bir mülkleri yoktur. Dolayısıyla bu istisnaî durum, daha önceleri çokça istismar edilen ve hakları gasp edilen köleler lehine bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

İslâm öncesi dönemde Araplar sorumluluk taşıma bakımından kendileri aralarında da ayırım yaparlardı. Buna göre güçlü kabileler, kan diyeti gibi örf ve âdetle belirlenmiş tazminatların ancak yarısını öderlerdi. Hz. Muhammed (sav) eşitlik ve denklik

²⁴⁷ Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 1.

²⁴⁸ Nahl, 16/90.

²⁴⁹ En'âm, 6/164.

²⁵⁰ Fâtır, 35/18.

²⁵¹ İsrâ, 17/15.

anlayışını ihlâl eden bu adeti kaldırılmış, aynı sosyal konumda olan insanların diyetlerini standart hale getirmiştir.

İslâm dini câhiliye döneminde de geçerli olan kısas uygulamasının muhtevasıyla ilgili de bazı düzeltmeler yapmış, eski telakkinin aksine bütün Müslümanların kanlarının, yani hayat haklarının eşit düzeyde kabul edilmesi esasını getirmiştir. Hâlbuki câhiliye Araplarında toplum fertleri arasında fazilet açısından farklılık gözetilmesi sebebiyle, bir kabileden şerefli kabul edilen bir kişinin öldürülmesi durumunda, katilin ailesinden önde gelenlerinden bir kişinin kısası istenmekte veya onun yerine birden fazla kişinin öldürülmesi talep edilmekteydi.

İslâm adalet anlayışı kabileciliğin tabî bir görüntüsü olan kan davası uygulamalarının ortadan kaldırılabilmesi için öldürme cezasının infazı (kisas), maktulün yakınına veya kabilesine değil, devlet otoritesine devredilmiştir. Yeni uygulamada suçluyu takip ve ceza sorumluluğu fertlerden ya da kabilelerden toplum adına devlete intikal ettirilmiş, intikam hissi de, sosyal düzeni bozmadan meşru sınırlar, yani hukuk içinde tatmin edilmeye çalışılmıştır. Adil yargılama sonucunda hükmedilen kısasın infazı hukukî yolla ve devlet tarafından gerçekleştirdiği için, yeni kan davaları, dolayısıyla sonu gelmez kabile savaşlarının sebebi ortadan kalkmıştır. İslâm dini ayrıca kasten öldürme vuku bulduğunda kısas hükmü yanında, buna alternatif olarak diyet sistemini de kabul etmiş, kısas ile diyet arasındaki tercihi ise öldürülenin yakınlarına bir hak olarak vermiştir. Bununla birlikte diyete razı olunması özellikle tavsiye edilmiştir:

“Ancak kim kardeşi tarafından affedilirse kısas düşer. Bundan sonra iyiye uymak, öldürülenin velisine diyeti güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. O halde söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra saldırıya kalkışırsa, muhakkak onun için elem verici bir azap vardır”.²⁵²

Ayrıca yeni uygulamada diyetin yaygınlaşması ve öldürme ve yaralamalarda asıl çözüm yolu olarak kabul edilmesi için câhiliye döneminde de uygulanan âkile²⁵³ müessesesi meşrulaştırılmıştır. Câhiliye dönemi intikam savaşları göz önüne alındığında

²⁵² Bakara, 2/78.

²⁵³ Kasit unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğuna ve İslâm ceza hukukunun bu işlevi yerine getiren müessesesine âkile denilmektedir. Bu adetin esası eski Arap kabile dayanışmasından gelmekle birlikte, bunun meşruluk kazanması Hz. Peygamber'in (sav) uygulamalarıyla gerçekleşmiştir. Mezhepler âkileyi, suçlunun baba tarafından erkek akrabası olan asabenin oluşturduğu hususunda genel olarak hemfikirdirler. Sadece Hanefiler bu çerçeveyi daha geniş tutmuşlar ve suçlunun kayıtlı olduğu divan sistemindeki şahısları da âkileye dahil etmişlerdir. Buna göre kasit olmayan bir öldürme ve yaralamada diyetin ödenmesi birinci derecede suçu işleyenin asabesi üzerine bir yükümlülüktür. (Aktan, Hamza, “Âkile”, DİA, II, 248-249). Uygulama câhiliye dönemi kabile dayanışmasına şeklen benzemektedir. Ancak muhteva bakımında farklı bir durum arzeder. Şöyle ki, eski adete göre zalim de olsa, mazlum da olsa kabiledaşa destek olmak varken, bu defa suçluya zalim olduğu için değil, intikam girişiminin ve kabile savaşının engellenmesi için yardım edilmektedir. Yani, önceden intikam alma hususunda gerçekleştirilen dayanışma, bu defa sulha ulaşma hedefini gözetmektedir. Yine bu dayanışma sayesinde, diyet yükünün ağırlığı paylaştırılarak ödeme kolaylaştırılmış, bunun sonucunda kısas engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla câhiliye döneminde çatışmayı artırıcı rol oynayan kabile dayanışması, bu defa düşmanlığı önleyici ve intikam hislerini teskin edici bir fonksiyon üstlenmiştir ki, bu esaslı dönüşümü sağlayan kuşkusuz İslâmî öğretilerdir.

yeni hukukî uygulamaların intikamı önemli derecede önlediği açıkça görülür.²⁵⁴ Gerçekten de yeni durumda İslâm dini kan davası hakkını ve sorumluluğunu akrabadan alarak bunu bütün ümmetin sorumluluğu olarak kabul etmiş, başka bir ifadeyle kan davası meselesini hukukî bir ceza hüviyetine büründürmüştür. Bununla birlikte cezalandırmada maktulün yakınları da bu cezalandırmaya dahil edilmiş, onlara katile had uygulanmasını isteme veya diyeti kabul etme gibi tercih hakları verilmiştir.

B. Adalet Teşkilatı

Mekke döneminde Hz. Peygamber (sav) devlet başkanlığı konumunda olmadığı için bütün toplumu ilgilendiren bir adlî icraatta bulunmamıştı. Ancak bilhassa buradaki Müslümanlar arasında ortaya çıkmış olan anlaşmazlıklarda müracaatta bulunulduğunda bunlara çözüm aramıştır. Hicretten sonra imzalanan Medine sözleşmesine göre Hz. Peygamber'in (sav) hukukî konumu açıkça ortaya konulmuş, önemli meselelerde kendisinin son müracaat mevkiinde olduğu resmen kayda geçirilmiştir.²⁵⁵ Ancak zamanla Medine'de adliye ile ilgili davaların sayısı giderek artınca, Allah Rasûlü (sav) hâkim sıfatıyla taşıdığı yetkilerden bir kısmını bu konuda ehil olan bazı sahâbeye devretmek suretiyle yargı konusunda sadece temyiz yetkisini kullanmaya başlamıştır. Rivayete göre Rasûlüllah (sav) iki kişi arasında çıkan bir anlaşmazlığı halletmesi için Amr b. el-Âs'ı görevlendirmişti. 'Amr şöyle dedi: "Ey Allah'ın Elçisi, senin huzurunda mı hüküm vermem gerekiyor?" O da "Evet" diye cevap verdi. 'Amr tekrar sordu: "Peki neyi esas alacağım?" Hz. Muhammed (sav) şöyle buyurdu: "Şayet bütün akl-ı selimini kullanarak adaleti yerine getirebilersen on sevap elde edersin; yanılman halinde ise, yine de bir sadaka sevabı elde edersin".²⁵⁶ Medine'de olduğu gibi Hz. Peygamber (sav) eyâletlere de hukukî ihtilafların çözülmesi için hakimler göndermiş, bu şahıslara adil bir şekilde hüküm vermeleri konusunda tavsiyelerden bulunmuştur.

Allah Rasûlü (sav) kaza fonksiyonunu ifâ edecek hakimlerin özellikle bilgili, kültürlü, dindar, ehliyetli şahıslar arasından seçilmesinde ısrar etmiştir. Ayrıca bir taraftan bilgili, dindar, ehliyetli hakimlerin âhirette mükâfatlara kavuşacaklarını haber verirken diğer taraftan bilgisiz, karakersiz, ehliyetsiz hakimlerin karşılaşacakları cezalardan bahsetmiş, kaza görevini yerine getirenlerin manevî ve uhrevî mesuliyet altında olacaklarını hatırlatmıştır. Nitekim Hz. Ali, Peygamber'den (sav) bu hususla ilgili olarak şöyle bir rivayette bulunur:

"Hiçbir vali ve hakim yoktur ki, sırat üzerinde Allah'ın huzurunda hesap vermeye getirilmiş olmasın. Şayet hakimler ve valiler, vazifelerinde adaletle hüküm vermişlerse, Allah onları mükâfatlandırarak, şayet adaletle riayet etmeksizin hüküm vermişse, Allah onları yüzükoyun Cehenneme atacaktır".²⁵⁷ Bir kimse Müslümanlar arasında hakimlik

²⁵⁴ Kısas uygulamasının suçun tekrarını önlemesi hakkındaki bilgi ve değerlendirmeler için bk. Maşalı, Müntheha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 219- 227.

²⁵⁵ Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 30-31.

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 205.

²⁵⁷ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, I-XXVII, Kâhire ts., (Dâru'l-Kütüb), VI, 264-265.

yaparken, adaleti zulmünden fazla ise, başka bir ifadeyle adaletine galebe çalıyorsa o cennetliktir. Şayet zulmü adaletine galebe çalıyorsa cehennemliktir.²⁵⁸ Benzer bir rivayette ise Hz. Peygamber (sav), hâkimlik mesleğinin sorumluluğunun büyük olduğunu ifade ederek²⁵⁹ hâkimin adaletten sapmadığı müddetçe Allah'ın onunla birlikte olacağını ve onun cennete gireceğini, gerçeği bildiği halde haksızlık edenlerin cehenneme atılacaklarını haber vermiştir.²⁶⁰

Allah Rasûlü (sav) hakimleri üç kısma ayırarak bunların durumlarını şöyle tavsif eder: Hakimlerin bir kısmı Cenneti hak eder, bir kısmı ise Cehennemi hak eder; Cenneti hak eden hakimler hakkı bilip onun gereni yerine getiren adil şahıslardır. Hakkı bildiği halde adil davranmayan hakim ise Cehenneme gider. Hakimlikle ilgili hukuki bilgisi olmadığı halde, insanlar arasında cahilane hükmeden bir hakim de cehenneme gider.²⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm de aynı mevzu üzerinde durmakta ve belli kaideler koymaktadır:

*“Ey Dâvûd, Biz seni, yeryüzünde hükümler kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu, Allah'ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarına karşılık çetin azap vardır”.*²⁶² *“Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”.*²⁶³

C. Muhakeme Usulü

İslâm öncesi Arabistan'ında gerçekleşen mahkeme faaliyetlerinde bazen sonuca ulaşmak için fal okları, oyun zarları, sihir gibi yardımcı araçlara başvurulurdu. Allah Rasûlü (sav) bunların yerine tarafların sundukları delil üzerine hüküm bina edilmesi uygulamasını getirmiştir. Bizzat kendisi de ancak delile göre hüküm verdiğini şu veciz sözüyle ortaya koyar: “Ben ancak ölümlü bir insanım (beşerim); önüme birçok ihtilâflar getiriyorsunuz, içinizden biri karşı tarafa göre beni daha çok ikna etmiş ve ben de ondan işittiğim şeye göre karar vermiş olabilirim. Ben verdiğim hükümle bir kimseye aslında din kardeşine ait bir şeyi (yanılarak) bağışlayacak olursam, o bunu kesinlikle almasın, zira ben ona bu şekilde ancak Cehennem'den bir pay vermiş olurum”.²⁶⁴

Allah Rasûlü (sav) hukukî problemlerin çözümünde sadece tarafların açıklamalarıyla yetinmeyip, delilin yanında yemine de başvurmuştur. O'nun muhakeme usulünün temel kaidesi kabul edilen hadisi şu şekildedir: “Delil gösterme, talepte bulunan yani iddia eden tarafa, yemin ise iddiayı reddeden, yani kendisini müdafaa eden davalıya düşer”.²⁶⁵

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2

²⁵⁹ Ebû Dâvûd *Akdiye* 1; İbn Mâce *Ahkâm* 1.

²⁶⁰ İbn Mâce *Ahkâm* 3; Tirmizî *Ahkâm* 1.

²⁶¹ Ebû Dâvûd, *Akdiye* 2

²⁶² Sa'd, 38/26.

²⁶³ Nisâ, 4/58.

²⁶⁴ Buhârî, *Şehâdât* 27, *Hıyel* 10, *Ahkâm* 20; Müslim, *Akdiye* 4. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Akdiye* 7, *Edeb* 87; Tirmizî, *Ahkâm* 11,18; Nesâî, *Kudât* 12,33; İbn Mâce, *Ahkâm* 5.

²⁶⁵ Buhârî, *Rehin* 6.

Yeni muhakeme metodunda şahitlerin de önemli bir yeri vardır. Kur’ân, genellikle iki “âdil ve dürüst” şahit getirme zorunluluğu üzerinde ısrar eder,²⁶⁶ hattâ zina gibi gayr-ı meşru cinsel ilişkiler söz konusu olduğunda ise iki değil, dört şahit getirilmesini şart koşar.²⁶⁷ Bu şekilde muhakeme sonucuna, karşılıklı iddialar deliller, yemin ve şahitlerin verdikleri bilgilerle ulaşılmıştır. Prensip olarak bu muhakeme metodunda avukatlar bulunmuyordu. Her iki taraf kendilerini hâkim önünde bizzat ifade ederlerdi ve verilen kararlar kısa ve özlü olup genellikle derhal yerine getirilirlerdi.

Hz. Peygamber’in (sav) ihdas ettiği yeni mahkeme usulünde bilirkişi (elh-i vukûf) yardımına da yer verilmiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yusuf’un uğramış olduğu iftirada suçun kime ait olduğunu tespit etmek için, davanın bilirkişiye havale edildiği görülür:

*“Yûsuf, “O benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, O (Yûsuf) yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir. Kadının kocası Yûsuf’un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce dedi ki: “Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür”.*²⁶⁸

Neseb davalarında, fizyonomi mütehassıslarından (Kâif) nesebin tespitinde istifade edilebilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) zamanında ve sonraki dönemlerde kâiflerin neseb tespitinde oynadıkları rol kaynaklarda görülmektedir.²⁶⁹

İslâm’ın getirdiği yargılama usulünün bir başka yönü ise şüpheli durumlarda sanığın lehine karar verilmesi, tahmine ve zanna dayalı infazdan şiddetle kaçınılmasıdır. Bu uygulamanın gerekçesi Allah Rasûlü’nün (sav) şu sözüne dayandırılır: “(Kesin delil bulunmaması halinde) mümkün olduğu kadar Müslümanlara uygulanacak cezaları kaldırmamız: Cezaya çarptırılmama ihtimali varsa, (sanığı) serbest bırakınız. Zira bir başkanın yanlışlıkla cezalandırmaktansa, yanlışlıkla affetmesi daha hayırlıdır.”²⁷⁰

²⁶⁶ Bakara, 2/282; Talâk, 65/2.

²⁶⁷ Nisâ, 4/15; Nûr, 24/4.

²⁶⁸ Yûsuf, 12/-26-28.

²⁶⁹ Buhârî, *Fedâil* 17; Beyhakî, *Da’vâ ve Beyyinât* 12.

²⁷⁰ Tirmizî, *Hudûd* 2. Bu konuda bk.Hamidullah, Muhammed, (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1990-1991, II, 917-940; Karaman Hayrettin, *Asr-ı Saadette İslâm Hukuku’nun Oluşumu, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, (ed. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1994, III, 25-101; Atar, Fahrettin, “Asr-ı Saadette Adliye Teşkilatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, III, 105-176; Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, (çev. Komisyon), I-VI İstanbul 1996, III, 15-78, 361-408; Çağrı, Mustafa, “Adalet”, *DİA*, I, 341-343.

“Güven Toplumu Oluşturmada Emanet, Ehliyet ve Liyakat İlkeleri”

Yrd. Doç. Dr. Ömer SABUNCU*

Giriş

Hız. Peygamber'in toplumunda değişik coğrafyalardan gelen ve farklı statü sahibi insanlar vardı. Allah Resûlü (s.a.s.) ayrımcılıkları ortadan kaldırıp kardeşlik esaslı bir toplum düzeni tesis etti. Yeni toplum kardeşlik, adalet, emanet, ehliyet, liyakat ve ahlaki ilkelerle “Güven toplumu” şeklinde yeni dinin evrensel dinamiklerini oluşturdu.

Emanet, ehliyet ve liyakat; toplumda huzuru, sükûnu ve güveni temin etmede önemli ilkeler arasında yer almaktadır.

Emin olmak Peygamberlerin beş temel vasfından biri olup Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde önemine oldukça vurgu yapılmıştır. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) o günkü toplumda beraber yaşadığı ancak kendisinin Allah'tan aldığı vahye inanmayan kimselerin bile Onu “Muhammedü'l-emîn” diye nitelemeleri Hız. Peygamber'in (s.a.s.) bu vafâ ne ölçüde değer verdiğinin ve layık olduğunun en açık göstergesidir. Emanet sadece maddiyatla alakalı değildir. Bunun yanında sağlığımız, çocuklarımız ve vatanımız da bizlere emanettir. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) ifadesiyle olgun mümin olmanın yolu bütün bu alanlarda emin olmaktan geçmektedir. Nitekim Hız. Peygamber (s.a.s.), emanetin zıttı olan hıyanetin bir müminde huy haline gelemeyeceğini belirtmiştir.

Emanet gibi ehliyet ve liyakat ilkeleri de güven toplumunun oluşmasında önem arz eden kavramlardandır. Söz konusu ilkeler bir işi yapabilecek yetkinlikte olmak ve bir işi layık olana vermek şeklinde ifade edilebilir. Toplumun pek çok kesiminde eksikliği hissedilen ehliyet ve liyakatin tekrar fonksiyonel hale getirilmesiyle güven toplumunun oluşturulmasında önemli bir adım atılmış olacaktır. Zira Müslümanlara her yönüyle örnek olan Hız. Peygamber (s.a.s.) işi her zaman ehline vermiş, her işe layık olduğunu düşündüğü kimseleri görevlendirmiştir. Emanet olan görevler ehline ve liyakat sahibi olan kimselere verilmediği takdirde toplumsal çözülmenin başlayacağı ve

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.

artık kıyametin beklenmesi de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Müslümanlara yaptığı bir uyarıdır.

Bu tebliğde Asr-ı Saâdet toplumunda en güzel örneklerini gördüğümüz emanet, ehliyet ve liyakat ilkelerinin güven toplumunun oluşturulmasındaki önemi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamaları çerçevesinde ele alınacaktır.

Emanet İlkesi

Emin, emniyet ve emanet kelimeleri Arapça'da "güvenmek, korku ve endişeden emin olmak" anlamındaki *emn* mastarından gelir. Emanet kelimesi ihanetin karşıtı anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi "güvenilir olmak" anlamında mastar şeklinde de kullanılır. Ayrıca "güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey" anlamına da gelmekte olup kelimenin bu son kullanılışı daha yaygındır.²⁷¹ Bu terimin karşıtları ise, hainlik ve anarşi gibi dinde menfî anlama gelen kavramlardır. Bu nedenledir ki, İslâm dini, inananlarından bu kelimenin olumlu manalarını üstlerinde taşımalarını, zıt anlamlarından da şiddetle kaçınmalarını ister.²⁷²

Emanet kavramı çok geniş anlamlara sahiptir. İnsanın en önemli görevi olan Allah'a kulluk vazifesinden, vücut ve ruh sağlığı, maddî-manevî sahip olunan varlık ve imkânlar, verilen görev, sorumluluk ve yetkilerden, korunması için bırakılan en küçük eşyaya varıncaya kadar her şey emanet dairesi içinde değerlendirilebilir.

Gerek sözlüklerde gerekse emanet kelimesinin geçtiği âyetlerin yorumu münasebetiyle tefsirlerde bu kavramın terim anlamı konusunda değişik görüşlere yer verilmiştir. Buna göre Bakara sûresinde geçen, "Kendisine emanet bırakılmış olan kimse, nezdindeki emaneti iade etsin"²⁷³ ifadesi ve diğer bazı âyetlerde zikredilen emanet kavramı, "bir kimseye koruması için bırakılan mal ve eşya" şeklindeki günlük dilde kastedilen dar anlamı yanında insanın sahip olduğu ve kendisine geçici olarak verilmiş bulunan ruhî, bedenî, malî imkânları da kapsamaktadır. Özellikle, "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan

²⁷¹ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, 3. Baskı, 18 cilt, Beyrut: Dâru İhyâü't-türâsü'l-Arabî, 1419/1999, c. 1, s. 223; Ali Toksarı, "Emanet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), c. 11, s. 81.

²⁷² Adem Apak, *Siyer-i Nebî [Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti]*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, c. 2, s. 418-419.

²⁷³ Bakara, 2/283.

korktular ve onu insan yükledi”²⁷⁴ meâlindeki âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve buradaki emanetin “ruhî ve bedenî kabiliyetler, mârifetullah, dinî vecibeler, okuma yazma” gibi anlamlara geldiği ileri sürülmüştür.

“Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”²⁷⁵ anlamındaki âyette ahlâkla hukukun en geniş kapsamlı ilkelerinden olan emanet ve adalet kavramları bir arada zikredilmiştir. Âyet, özellikle devlet adamlarının hem emanet hem de adalet ehli olmalarını gerekli kılmıştır. Emanet ehli olmaları, ülke imkânlarını halka haksızlık yapmadan paylaşmalarıyla, adalet ehli olmalarının da bütün kararlarında hukuka riayet etmeleriyle gerçekleşeceği ifade edilmiştir.²⁷⁶

Eminlik sıfatı, ancak kişinin kendi niyeti, gayreti ve faaliyeti neticesinde kazanılabilir. Yani bu sıfat, doğuştan elde edilen, anne-babadan tevarüs yoluyla kazanılan bir özellik değildir. Ayrıca makam, mevki ve zenginlik sayesinde de güvenilir olma hususiyeti elde edilemez. Hatta makam ve mevki, kendisine daha çok şey emanet edildiği için, bazen kişinin emniyetsizliğini, güvenilir olmayışını daha da açık bir şekilde ortaya çıkarır. Güvenilir olmak, ancak kişinin kendi gayreti neticesinde kazanılabildiği için, bir kişiden niye güçlü kuvvetli biri olmadığı, niye çok hızlı koşmadığı, niye güzel bir fiziğe veya sese sahip olmadığı sorulamazken, buna karşılık kişi niçin güvenilir olmadığı hususunda hesaba çekilebilir. Çünkü ilk önce zikredilenler, Allah’ın kula verdiği veya vermediği şeyler olduğu için, bunlarda kulun herhangi bir mesuliyeti yoktur. Ancak güvenilir olmama hususunda ferdin başkasını suçlama hakkı yoktur, bu halin sorumluluğu doğrudan şahsın kendisi üzerinedir. Nitekim evrensel hukuk da ancak kişinin yaptıklarına göre hüküm ihdas etmesi sebebiyle, kişiyi hainlikten, verdiği sözden dönme, vadini yerine getirememe gibi davranışlarından dolayı sorumlu tutmaktadır.²⁷⁷

Emanet ehli olmak önce insan, sonra da Müslüman olmanın zeminini, altyapısını oluşturur. Başka bir ifadeyle, ancak emin olarak görülen ve emanet sahibi olanlar iyi insan ve nihayetinde iyi Müslüman kabul edilebilirler. Müslümanlar için her anlamda örnek bir hayat yaşayan Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (s.a.s.) İslâm öncesi

²⁷⁴ el-Ahzâb, 33/72.

²⁷⁵ en-Nisâ, 4/58.

²⁷⁶ Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, c. 11, s. 82.

²⁷⁷ Âpak, *Siyer-i Nebî*, c. 2, s. 419.

dönemde en bilinen ve öne çıkan özelliği “emin” olmaktır. Bu sebeptendir ki, Mekkeliler ona risâletinden çok önce “Muhammedü’l-emîn” adını vermişlerdi. Peygamberliğinden sonra da müşrikler onu emin olarak tanımlamaya devam etmişler, kendisine şair, mecnun, sihirbaz, kâhin gibi sıfatlar yakıştırmaya çalışmışlarsa da hiçbir zaman onu ihanetle ve yalanla itham etmemişlerdir. Mekke’deki tebliğ süreci boyunca Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ve ona tabi olan Müslümanlara düşmanlık yapan, hatta hicret öncesinde onu öldürme girişiminde bulunan Mekke müşrikleri, ticaret amacıyla şehir dışına çıktıkları zaman ellerindeki altın, gümüş ve kıymetli malları birbirlerine emanet etmek yerine, şehrin en güvenilir kabul ettikleri insanına, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) teslim etmişlerdir. Bu yüzdendir ki, Allah Resûlü (s.a.s.), Mekke’den Medine’ye hicretinde önce kendisinde bulunan emanetleri sahiplerine geri vermesi için Hz. Ali’yi görevlendirmiştir.²⁷⁸

Her insanda zarurî olarak bulunması gereken bir özellik olan emanet, aynı zamanda peygamberlerin sıfatlardan birisidir. Yani insanın olduğu gibi, peygamberliğin alt yapısını da emin olma teşkil eder. Nitekim onlarda bulunması şart olan sıfatlardan ikisi sıdk ve emanettir ki, bu iki sıfat birbiriyle çok yakın ilişkilidir. Buna göre peygamberler, sözde ve fiilde güvenilir kabul edilen ve kendilerine tebliğ görevi, yani dini yayma emaneti verilen insanlar olarak tanımlanabilir.

Emaneti yüklenmek bir sorumluluk iken, bu emaneti yerinde kullanmak, gereğini yerine getirmek ise daha büyük bir sorumluluk gerektirir. Buna göre herkes, kendi canından başlamak üzere himayesi altında olanlardan, kendisine bahşedilen her türlü mal ve servetten hesap vermek durumundadır. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz. Devlet reisi halkıyla ilgilenmekten sorumludur. Kişi ailesinin koruyucusu ve eli altında olanlardan sorumludur. Kadın, eşinin evinin koruyucusu ve eli altında bulunanlardan sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının koruyucusu ve eli altında bulunanlardan sorumludur”.²⁷⁹ Hz. Peygamber sözleri ve uygulamalarıyla bu ilkeleri toplumda yerleştirmek suretiyle güven toplumu oluşturmak istemiştir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) saydığı bu sorumluluk zincirini uzatmak ve çoğaltmak mümkündür. Bu sıralamaya göre vazife ve yetki büyüdükçe, görevi yerine getirenin sorumluluğu da tabîî bir şekilde artmaktadır.

²⁷⁸ Âpak, *Siyer-i Nebî*, c. 2, s. 420.

²⁷⁹ Buhârî, *Cumua*, 11.

Gerek Allah'ın kitabında gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerinde emanetin üzerinde durulurken, bunun tersi davranışlar da kınanmakta ve bunların ihmal edilmesi durumunda ceza vesilesi olacakları hatırlatılmaktadır. Nitekim Allah bu konuda müminleri şu âyetle uyarmaktadır:

“Ey iman edenler! Allah'a ve peygambere hainlik etmeyin. Siz kendiniz bilip dururken, kendi emanetlerinize hainlik eder misiniz?”.²⁸⁰ Allah Resûlü de (s.a.s.) emanete hıyaneti münafıklık alameti olarak kabul etmiştir: “Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğiğinde vaadinden döner, kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder”.²⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.s.) vergi memurluğu görevi isteyen Ebû Zer el-Gıfârî'ye, “Sen güçsüzsün; bu iş bir emanettir. Emanet, üstesinden gelemeyen kimse için kıyamet gününde zillet ve perişanlık doğurur” demiştir.²⁸² “Emanet zayi olduğunda kıyameti bekle”²⁸³ anlamındaki hadiste, hangi türden olursa olsun emanete hıyanetin yaygınlaşması ve güvenin ortadan kalkmasının toplumsal bir felâket olduğu anlatılmak istenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de emanete riayet müminlerin başlıca meziyetleri arasında zikredilmektedir.²⁸⁴

Ayet ve hadislerden anlaşıldığı üzere emanet, hıyanetin zıttı ve bir Müslümanın taşıması gereken en önemli hasletlerden biridir. Hıyanet ise Müslümanın taşıyamayacağı bir özellik olup aksine bir münafık alameti olarak telakki edilmiştir. Güven toplumu ise ancak iyi özelliklerin hâkim olduğu bir topluluktan ibarettir.

Ehliyet İlkesi

Arapça'da *ehl* kökünden türetilmiş bir mastar olan ehliyet sözlükte “yetki, elverişlilik, liyakat, yeterlilik” gibi anlamlara gelir. Görevin ehline verilmesi, emanete riayet prensibinin en temel esaslarından biridir. Çünkü emanete riayet edilmesini beklemeden önce, o emanete riayet edebilecek, emanet sorumluluğu yüklenebilecek kişilerin tespit edilmesi gerekir. Bu hususun önemini Kur'ân-ı Kerim şu şekilde ortaya koyar: “Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her

²⁸⁰ Enfâl, 8/27.

²⁸¹ Buhârî, *İman*, 24.

²⁸² Müslim, “İmâre”, 16.

²⁸³ Buhârî, “İlim”, 2.

²⁸⁴ el-Mü'minûn, 23/8; el Meâric, 70/32.

şeyi bilen ve görendir”.²⁸⁵ Yine Kur’an’da Mü’minûn sûresinde gerçek müminlerin özellikleri sıralanırken, bunlar arasında emanete riayet ve ahitleri yerine getirme de zikredilmektedir.²⁸⁶

Emanetlerin ehline verilmemesi, yani emanetin zayi edilmesi, cemiyette fesada ve anarşiye sebep olur. Herkes hak etmediğini almaya, üstesinden gelemeyeceği işleri yapmaya kalkar, bu ortamda ayaklar baş, başlar ayak olur ki, böyle bir durum bütün cemiyetler için yıkımdan başka bir netice getirmez. Bu hal yaygınlaştığında ise dünyanın düzeni bozulmuş demektir. Allah Resûlü (s.a.s.) böyle bir durumu kıyamet alâmeti olarak nitelendirir: “İşler ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekleyin”.²⁸⁷

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) güven toplumunu oluşturmada hedeflediği idare anlayışında emaneti ehline verme prensibine son derece riayet edildiği görülür.

Hicret sırasında Resûlullah (s.a.s.), gece vakti Hz. Ebu Bekir’le (r.a.) yola çıkarken bir rehber ihtiyacı duyuyordu. İki insanın şehirden güvenle çıkmaları ve ulaşmak istedikleri yere varmaları, tarihin seyrini değiştirecekti. Nebi (s.a.s.) o gün, tercihini bir müşrik olan Abdullah b. Uraykıt’tan yana kullanarak din, ırk, nesep ayırt etmeksizin işi ehline vermenin önemini göstermiştir.²⁸⁸

Hz. Peygamber, kendisini vali tayin etmesini isteyen Ebû Zerr’e şu şekilde nasihat etmiştir: “Ey Ebâ Zerr, sen zayıfsın, bu valilik bir emanettir, gerçekten kıyamet gününde o perişanlıktır. Yalnız onu hakkıyla alan, o hususta üzerine düşeni yapan müstesna”.²⁸⁹ Bu anlayış çerçevesinde hareket ettiği için Hz. Peygamber (s.a.s.), ilk Müslümanlar arasında yer alan ve sahâbe arasında mümtaz bir yere sahip bulunan Ebû Zerr’e (r.a.) valilik görevi vermezken, çok geç dönemde İslâm’a giren ancak askerî ve siyasî alanda üstün kabiliyet ve birikime sahip olan ehil kişileri çok önemli vazifelere tayin etmiştir. Meselâ Bedir savaşına sebep olan, Uhud ve Hendek savaşlarında müşrik ordusuna komutanlık yapan Mekke reisi Ebû Süfyan, idareciliğindeki tecrübesi sebebiyle Mekke fethinden sonra Resûl-i Ekrem (s.a.s.) tarafından Taif’e elçi, ayrıca zekât amili olarak

²⁸⁵ Nisâ, 4/58.

²⁸⁶ Mü’minûn, 23/8.

²⁸⁷ Buhârî, “İlim”, 2.

²⁸⁸ Naime Erkovan, “En Sevgili Emanet”, *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB. Yayınları, Ankara, 2017, s. 197.

²⁸⁹ Müslim, “İmare”, 16.

görevlendirilmiş,²⁹⁰ kaynakların bir kısmının bildirdiğine göre ise Necran'a vali tayin edilmiştir.²⁹¹ Hz. Peygamber (s.a.s.), Hudeybiye Barış Anlaşması'ndan sonra geç sayılabilecek bir dönemde Medine'ye gelerek Müslüman olan Amr b. el-Âs'ı, siyasî ve askerî alandaki dehası sebebiyle Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) gibi ashâb önderlerinin de yer aldıkları Zatüs's-Selâsil gazvesinde ordu komutanı olarak tayin etmiştir.²⁹² Onun bu yöndeki icraatının daha sonraki dönemdeki örneklerini, bilhassa Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti döneminde çokça görmek mümkündür. Devlet yönetiminde tam bir insan sarrafı olan Hz. Ömer (r.a.), tebliğin başlangıç döneminde Müslüman olan birçok sahâbe ileri geleni dururken, İslâm'a çok daha sonraları dahil olan, ancak idarî alanda büyük donanımına sahip bulunan Muaviye b. Ebû Süfyan, Amr b. el-Âs, Muğire b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh gibi siyasî kişilere önemli sorumluluklar vermiştir.²⁹³

Vali, komutan ve diğer atamalarda Allah Resûlü'ne (s.a.s.) hiç itiraz gelmemiştir. Çünkü O'nun bunu ehliyet esaslı olarak yaptığı görülüp bilinmektedir.²⁹⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) özellikle devletin faaliyetlerine tayin edeceği kimseleri seçerken bu kadar titiz davranması ve ehliyet ilkesini sürekli olarak göz önünde bulundurması hem sahabesi için hem de sonraki dönem Müslümanları için bir eğitimidir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kurduğu devletin yönetimini de bu önemli ilkeler üzerine kurması Halifeler döneminde İslam devletinin geniş alana yayılması ve kurumsallaşmasında önemli bir etki yapmıştır. Gerek o dönemde gerek sonraki dönemde oluşturulması hedeflenen güvenli bir toplumun da temelleri bu hasletlerde yatmaktadır.

Liyakat İlkesi

Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumuna; o iş için gereken vasıfları taşımasına liyakat denmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, "emanet" olarak nitelediği görevlerin ehil olanlara verilmesini ve insanlar arasında adaletle davranılmasını emrederken²⁹⁵ aynı zamanda vazife taksiminde iltiması onaylamayan, liyakatı esas alan genel bir ilke ortaya koymuştur. Hz. Peygamber

²⁹⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, I (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963, I, 229-230.

²⁹¹ İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstater), Beyrut ts., Daru'l-Afaki'l-Cedîde, s. 126.

²⁹² Vâkîdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Beyrut, 1984, II, 771; Âpak, *Siyer-i Nebî*, c. 2, s. 422.

²⁹³ Şiblî, Mevlâna, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1980, II, 43.

²⁹⁴ Enbiya Yıldırım, "Hz. Peygamber ve Güven Toplumu", *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, s. 117.

²⁹⁵ en-Nisâ, 4/58.

görev dağıtımını sırasında talepten ziyade liyakat aramış, kendisinden sonra adam kayırma işinin görüleceğini bildirerek bu gelişmeler karşısında sabırlı olunmasını öğütlemiştir.²⁹⁶ Bir hadiste de “İş ehli olmayana verildiğinde kıyameti bekle”²⁹⁷ denilerek iltimas kıyamet alâmeti olarak zikredilmiştir.

Hz. Peygamber’in yönetim anlayışında ehliyet ve liyakat önemli bir yer tutmaktaydı. Zira güvenli bir toplum oluşturma ancak nebevi öğretilere uyulmasıyla mümkün olur.

Ehliyet ve liyakatin önemini, Allah Resûlü (s.a.s.) uygulamalarında defalarca göstermiştir. Mekke’nin fethinin ardından Kâbe’nin anahtarlarını bu görevi en iyi yerine getirecek kişi olarak Osman b. Talha’ya vermesi bu örneklerden biridir.²⁹⁸

Bir diğer örnek İslam Devleti’nin en önemli faaliyetlerinden olan ordu komutanlığına kölelikten azat edilmiş olan Zeyd’in oğlu Usame’yi getirmesi; gelen itirazlara onun bu işte liyakat sahibi olduğunu belirterek cevap vermesidir.²⁹⁹ Nitekim Usame, Hz. Ebubekir döneminde ordunun başında gönderilmiştir.

Hz. Peygamber’in iş tevdiinde liyakati soy sop, toplumsal statü vb. kıstaslara üstün tutmasına en güzel örneklerden biri de kendisi sefere çıkacağı zaman bazen İbn Ümmü Mektum’u yerine imamlık için vekil tayin etmesidir.³⁰⁰

Resûlullah, işin layık kimselere verilmesi gerektiğini bildirmesinin yanında ehil ve layık olmayan kimseye işi tevdi edenleri de uyarmıştır. Nitekim O, bu kimselerin Allah’a, Resûlüne ve tüm Müslümanlara hıyanet etmiş olacaklarını buyurmuş, ayrıca göreve iltimas yoluyla bir kimseyi atayanları ise lanete varan ifadelerle uyarmıştır. Toplumun ve devletin her işiyle ilgilenen Allah Resûlü toplumdaki ifadeleri ve uygulamalarıyla ehliyet ve liyakat anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır.

Bu anlayışın yerleşmediği toplumlarda nasıl bir toplumsal yapı oluşacağına dair açıklamalarda da bulunan Allah Resûlü, sahâbesine kendisinden sonra bazı adam kayırmaları görececeklerini haber verince onlar bu konuda Hz. Peygamber’in ne tavsiye edeceğini merak etmişler; o da üzerlerine düşeni yaptıktan sonra hakkınız olan şeyi

²⁹⁶ Buhârî, “Fiten”, 2, “Ahkâm”, 7; Müslim, “İmâre”, 14, 48.

²⁹⁷ Buhârî, “İlim”, 2.

²⁹⁸ Mehmet Efendioğlu, “Osman b. Talha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2007), c. 33, s. 475.

²⁹⁹ Buhârî, “Ahkâm”, 33.

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, Salat, 64.

bahşetmesi için Allah'a niyazda bulunmalarını öğütlemiştir.³⁰¹

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse gerek ferdi gerekse toplumsal sorumlulukların bilincinde olarak şahsımıza emanet bırakılan her şey üzerinde titizlik göstermek, işi ehil ve layık olana tevdi etmek, bu görevleri yerine getirirken ihmalden kaçınmak hem kendimiz hem de cemiyetimizin menfaatine olacaktır. Aksi halde toplum olarak güven içinde yaşayabilmemiz mümkün olmayacaktır.

Güven toplumunu oluşturmada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamalarından hareketle O'nun görevlendirme anlayışını üç temel noktada anlamamız mümkündür. Görev hak eden, emin ve layık kimselere verilmelidir. Görev verilirken yukarıdaki özellikleri taşımayan kimselere birtakım sebeplerden dolayı iltimas geçmek, adam kayırmak İslam'ın onaylamadığı davranışlardır.

KAYNAKÇA

- Âdem Apak, *Siyer-i Nebî [Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti]*, 2 cilt, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, (thk. Muhammed Hamidullah), Jarusalem, 1963.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dımeşk: Daru İbn Kesîr, 2002.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davûd*, I-IV, 2. Baskı, 4 cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Enbiya Yıldırım, "Hz. Peygamber ve Güven Toplumu", *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB. Yayınları, Ankara, 2017.
- İbn Habîb, *Kitabu'l-Muhabber*, (thk. Eliza Lichtenstater), Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem el-İfrikî el-Mısırî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, 3. Baskı, 18 cilt, Beyrut: Dâru İhyâü't-türâsü'l-Arabî, 1419/1999.
- Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Talha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2007), c. 33, s. 475.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulkâki, Daru İhyâi'l-kütübi'l-arabiyye, byy, 1991.
- Naime Erkovan, "En Sevgili Emanet", *Hz. Peygamber ve Güven Toplumu*, DİB. Yayınları, Ankara, 2017.

³⁰¹ Müslim," İmâre", 45.

Şiblî, Mevlâna, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, I-II, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1980.

Toksarı, Ali, “Emanet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), c. 11, s. 81-83.

Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, 3 cilt (thk. Marsden Jones), Beyrut. 1984.

Hiz. Peygamber Örneğinde Ailede Güven

Doç. Dr. Abdullah Yıldız*

1-En Güzel Örneklilik Hiz. Peygamber'in Güvenirliğı:

“Müctebâ“ ve Mustafa” isminden de anlaşıldığı üzere akıl ve tetkik üstü seçkinliğe sahip Hiz. Peygamber, ahlakı Kur'ân'da övülmekte³⁰²; yalan, aldatma, hile, haksızlık, vefâsızlık vb. huylardan tamamen uzak bulunduğı için, dostları ve düşmanları tarafından ortak vasıf “*Muhammedu'l-Emîn*” (Güvenilir, inanılır) diye anılmakta ve bilinmektedir. Bunun içindir ki düşmanları bile, zor ve kritik anlarda onun görüş ve hakemliğine murâcaat ederler, kıymetli emanetlerini ona teslim ederlerdi. Bilirlerdi ki o, emanete hıyanet etmezdi. Âlemlere rahmet ve ahlakı Kur'ân olan Allah Elçisi'nin, bu “*el-Emîn*” sıfatı yalnız yeryüzünde değil diğer âlemlerde de geçerli olduğu bilinmektedir. O, kendisi için “Allah'a yemin olsun ki; ben hem gökte eminim hem de yeryüzünde eminim”³⁰³ buyurmaktadır. *Nitekim*

وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين “*Ey Muhammed!*) seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”³⁰⁴ âyeti, O'nun risâlet misyonuyla bütün varlıkların mükemmelliğini temsil eden bir gaye varlık ve hem de âlemler için rahmet olduğunu dile getirmektedir.

Hem filolojik ve hem de kavramsal olarak **أمن (emine)** kökünden “*el-emîn*” kelimesi, güvenilen, itimat edilen, hain olmayan, bir şeyi koruyan anlamlarında olup iman, emânet, emniyet ve mü'min kelimeleriyle aynı kökten gelmektedir. “Kendisine güvenilen ve kendisi de başkalarına güvenen kimse demektir.”³⁰⁵ Hakikat ve güven önderi Hiz. Peygamber, başkalarının güvendiğı mükemmel bir insan olmanın yanında, insanlara güvenen kişi olarak da en ünlüdür. Nitekim Nebiler sultanının bazı sözlerinden, toplumda güveni yok eden, fitrat itibariyle de çirkin olan yalan ve aldatmanın bir mü'mine asla yakışmadığını ve büyük günahlardan olduğunu; aldatılmanın da büyük hakaret ve saygısızlık olduğunu ve bunlardan çok rahatsızlık duyduğunu anlamaktayız:

لا إيمان لمن لا أمانة له ولا دين لمن لا
من غشنا فليس منا =Bizi aldatan bizden değildir.³⁰⁶ لا
لا يجتمعان في مؤمن البخل (الكذب) وسوء =Ahde vefası olmayanın imanı da olmaz.³⁰⁷

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı

³⁰² Kalem, 68/4; Allah, Hiz. İbrahim'in evladından Hiz. İsmaili, Hiz. İsmail'in evladından Kinâne'yi, Kinâne'nin evladından Kureys'i, Kureys evladından Haşimileri, Haşimiler içinden de beni süzüp seçti. Bkz. Müslim, *Sahihu Müslim*, “Fezâil”, 1, II, 1782.

³⁰³ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Meğâzi”, 61; Müslim, *Sahih*, “Zekât”, 144, İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4; Kadı İyaz, *eş-Şifa bi ta'rifi Hukûki'l-Mustafa*, I, 172-173.

³⁰⁴ Enbiyâ, 21/107.

³⁰⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XIII; 21-22; Fazlurrahmân, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı (Makaleler)* s. 1, 2; Ankara 1997.

³⁰⁶ Müslim, “İman”, 164; Ebû davud, *Sünen*, “Buyû”, 50.

³⁰⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 135.

الخلق = Bir mü'minde yalan ya da cimrilik ve kötü huy bir arada olamaz (olmamalı)³⁰⁸
Onun anlayışında gerçek mü'min ve Müslümanda yalan ve hıyanet olamaz, olmamalı;
Gerçek Müslüman, insanların canları ve malları konusunda kendisine güvendiği,
insanların elinden ve dilinden güvencede olduğu kimsedir:

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده; المؤمن من أمنه النَّاس على دمانهم و أموالهم³⁰⁹

Bu âyet ve hadislerden de anlaşıldığı üzere kişilik açısından İman etmenin, mü'min olmanın, emanete saygının, güven ve emniyetin “*el-emin*” vasfıyla ilgisi ortadadır. Güven ve barış Peygamberi, toplumda güvenin ikinci ve üçüncü daireleri diye kabul edebileceğimiz küresel barışa doğru yönelen (açılan) kısmına da şu sözleriyle ışık tutmaktadır:

عن أبي شريح أن النبي صلى الله عليه وسلم قال : والله لا يؤمن والله لا يؤمن والله لا يؤمن قيل ومن يا رسول الله ؟ قال : الذي لا يامن جاره بوائقه .
“Vallahi iman etmiş olamaz!” şeklinde Allah adıyla üç defa yemin ettikten sonra, “Komşusu eziyet, sıkıntı ve kötülüklerinden emin olmayan kişi mü'min olamaz.”³¹⁰ Gerçek mü'min, canları ve malları konusunda tüm insanların kendisine güven duyduğu kimsedir.”³¹¹ “Komşusu tüm kötülük ve şerlerinden emin (güvenli) olmayan kimse, gerçek bir mü'min değildir ve böyle bir kimse cennete giremez.”³¹²

Resûlullah'ın bu sözleri bize gösteriyor ki, ister bireysel isterse toplumsal boyutta olsun **emîn (güvenilir) olamayanlar mü'min de olamazlar**. Çünkü “Hanefiyyet (dosdoğru olmak) ve semâhat (hoş görü) İslam'ın önemli özelliklerindedir.

“Ben, kendim için hoş görmediğim bir şeyi sizin için de istemem”³¹³, “Kendi nefsin istediğin şeyi tüm insanlar için de iste ki, iyi bir Müslüman olasın”³¹⁴ “Hiçbir kul, kendi nefsi için istediğini tüm insanlar için de istemedikçe gerçek bir mü'min olamaz”³¹⁵ buyurarak O, ümmetine yalnız Müslümanlara karşı değil, tüm insanlara karşı hoşgörü ve empatiyi tavsiye etmektedir. İslâm medeniyeti'nde çoğulcu bir toplumda bir arada yaşamanın ve küresel barış ve güvenin temelini oluşturan bu tür rivayetlerden birisi de Buharî'nin Sahîhi'nde bulunan zimmîlerle ilgili şu hadislerdir:

“Kim anlaşmalı bir muâhidi (zimmiyi) haksız yere öldürürse değil cennete girmek cennetin kokusunu dahi alamaz. Halbuki cennet ehline cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden duyulur.”³¹⁶ “Kim bir zimmiyi öldürürse ki, zimmi için Allah ve Resûlünün

³⁰⁸ Tirmizî, *Sünen*, “Birr”, 41, IV, 343; Aliyyu'l-muttakî Alâaddin el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 166.

³⁰⁹ Buharî, *Sahîh*, “İman”, 4, 5; Tirmizî, *Sünen*, İman, 12; Nesâî, *Sünen*, “İman”, 8; İbn Mâce, *Sünen*, “Fiten”, 2.

³¹⁰ Buharî, *Sahîh*, “Edep”, 29; Müslim, *Sahîh*, “İman”, 73.

³¹¹ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 145; VI, 21, 22; Tirmizî, *Sünen*, “İman”, 12.

³¹² Alâaddin el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, IX, 53 (24905).

³¹³ Buharî, *Sahîh*, “İman”, 7; Müslim, *Sahîh*, “İman”, 71; Tirmizî, *Sünen*, “Kıyamet”, 59.

³¹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, “Zühd”, 24

³¹⁵ Aliyyu'l-muttakî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 665.

³¹⁶ Buhari, *Sahîh*, “Cizye”, 5; “Diyât”, 30.

teminatı vardır; böyle bir kimse Allah ve Resûlü'nün teminatını ketmetmiştir (saklamıştır).. O kimse cennetin kokusunu alamaz..."³¹⁷ "Kim bir muâhide (zimmiye) eziyet ederse, (bilsin ki) ben onun (zimminin) ve yetimin davacısıyım. Ben bu dünyada kime davacı olursam, ahirette de ona davacı olurum."³¹⁸

Bilindiği üzere Hz. Muhammed (s), Peygamberliğini ilan ettiği zaman onu tanıyanlardan dost-düşman hiç kimse ona "kâzib" (yalancı) dememişti. Onun risâlet davetini hazmedemeyen bazı kimseler, onun duyu organlarında birtakım bozulmalar olduğu, birtakım tahayyüllere kendini kaptırmış olduğu düşüncesiyle "şâir, sihirbaz, mecnûn (deli), kâhin, büyülenmiş" demişler; ama ona hiçbir zaman "yalancı" dememişlerdi. Bir gün Kureyş'in ileri gelenleri bir araya geldiler ve Hz. Peygamber'in risâlet davasını üzerinde düşünmeye başladılar. Kueryş'in büyüklerinden ve tecrübeli adamlarından Nadr b. Hâris onlara şu sözleri söyledi: "Ey Kureyş! Başımıza gelen felâketi (risâlet problemini) hala bertaraf edemediniz. Halbuki Muhammed sizin gözlerinizin önünde büyüdü. Hepinizin en doğrusu, en iyi huylusu ve en güvenilir kişisi o idi. Şimdi biraz yaşlanıp saçları kirlaştığı (beyazladığı) için siz ona; sihirbaz, şâir, deli, büyülenmiş vb. sözler demeye başladınız. Halbuki Muhammed ne şâirdir, ne sihirbazdır, ne delidir ne de büyülenmiştir. Sizin başımıza gelen bütün bunların ötesinde hiç duyulmayan bir felâkettir."³¹⁹

Buharî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde *Sahih*'lerinde nakletmedikleri bir hadiste Ebû Cehil, O'nun hakkında: "Ey Muhammed! Ben sana "kâzib" (yalancısın) demiyorum. Dediğim şey şudur: Senin bütün sözlerini doğru telakkî etmiyorum." derdi. Bunun üzerine şu âyet nazil olmuştu:

قد نعلم انه ليحزنك الذى يقولون فانهم لا يكذبونك ولكن الظالمين بآيات الله يجحدون .
*Ey Muhammed biz çok iyi biliyoruz ki, onların (müşriklerin) söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini inadına (bile bile) inkâr ediyorlar.*³²⁰

Doğru sözlü olmak ve doğru davranış sergilemek (ısmet), emânete riâyet etmek ve güvenilir olmak (emânet) Peygamberliğin önemli iki sıfatı vâcibeleridir. Doğru sözlü olmayan bir kimse Peygamber olamaz. Ancak "el-emîn" (güvenli) olmayan güven veremez." ilkesinden hareketle denilebilir ki, merkez bir noktadan taşraya doğru genişleyen daireler misali "el-emin" ve güvenli olmak, her şeyden önce kişinin kendinden ve inancından emin olmasıyla başlar, ailesinden akraba ve yakın çevresine, beldesine, ülkesine ve oradan da cihana doğru açılım kesbeder. Güvenli (emin) olmanın bu manadaki tecellisine ışık tutma örneği sergileyen en etkin ve yetkin şahsiyet hiç kuşkusuz Hz. Peygamberdir. O, bu örnek tavrını, putperest Mekke müşriklerinin "Gel şu davandan (nübüvvet davasından) vazgeç ne istersen verelim, istersen seni başımıza reis yapalım!..." demeleri üzerine, "eğer Güneşi sağ elime, Ayı da sol elime getirip

³¹⁷ Buhari, *Sahih*, Diyât, 30.

³¹⁸ Aclunî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 303 (2341).

³¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 328.

³²⁰ En'âm, 6/33; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 129.

koysanız bu davadan (nübüvvet ve tebiğden) yine de vazgeçmem!” cevabını vererek ortaya koymuştur.³²¹

Bir diğer güven örneğini de, Habîbullah, “(önce) en yakın akrabamı uyar”³²² emri nazil olunca, ilk defa kavmini İslam’a çağırmaya memur olduğu zaman Safa tepesinin üzerine çıkarak söylediği şu hitabıyla sergilemiştir: “Ey Kureyş! Size şu dağın arkasından düşman atlılarının gelmekte olduğunu söylesem bana inanır mısınız? demiş; orada bulunanların hepsi, “ Tabi ki, hepimiz de sana inanırız, çünkü sen ömründe hiç yalan söylemedin!” cevabını vermişlerdi.³²³ Bir başka zaman da, Bizans hükümdarı Hırakl, Müşriklerin lideri Ebû Süfyanı huzura kabul ettiğinde ona: ” Peygamberlik iddiasında bulunan bu adamın daha evvel hiç yalan söylediğini duydunuz mu?” diye sormuş, Ebû Süfyan da ona: “Hayır, Aslâ!” diye cevap vermişti. Soru-cevap şeklinde yapılan uzun bir konuşmanın sonunda imparator Hırakl ona şu sözü söylemişti: “Size Peygamber’in daha evvel yalan söyleyip söylemediğini, insanları aldatıp-aldatmadığını sordum. Onun hiç yalan söylemediğini ikrar ettiniz. Şayet bu adam, Allah hakkında yalan söylemiş olsa idi, daha evvel diğer insanlara da yalan söylemesi icap ederdi. İşte resuller böyledir yalan söylemez, aldatmaz ve sözünden caymaz” dedi³²⁴.

O halde emin ve güvenli kişinin kendi iç dünyasında kurması gereken emniyet ve güven bu olmalıdır. Aynı zamanda bu eminlik ve güven durumu, gerçek bir mü’minin, kendisine Yaratıcı Kudret tarafından yüklenen emaneti (akıl ve tevhidi), son nefesine kadar taşıma kararlılığının da bir tecellisidir. Gerçek inanış; insanları hayırlı işler (amel-i salih) işlemeye sevkeden en kuvvetli sâik görevini görmelidir. Yoksa o inanış sahih değildir. İdeal bir mü’min de, gerçek inanış sahibi kimsedir. Nitekim bu bağlamda T. Izutsu; gerçek inançın güzel işlerle (amel-i salihle) olan ilgi zorunluluğunu, sıhhatli bir imanın salih amellerle vücut bulmasının zorunluluğuyla ilişkili olduğunu belirtir³²⁵.

Peygamberî ahlâka sahip gerçek bir mü’minin *el-emîn* (güvenirlik)sıfatının -kendisi dışında- başkalarındaki tecellisi ise; merkezden taşraya doğru kişinin ailesi, komşuları, beldesi, ülkesi şeklinde tedrici olarak ve tüm toplumu kucaklayıcı küreselleşen bir güven olmalıdır. Hz. Peygamber ve altın nesil arkadaşlarında (ashâbında) olduğu gibi mü’min veya mü’minler topluluğu küre-i arza güven vermelidir. Çünkü iman eri ve misyon adamı,- Hz. Peygamber’de olduğu gibi- önce ailesinde güven veren adamdır. Gerçek ve ideal bir mü’minin güven anlayışı Nebvî güvenle örtüşmeli, samimi e devamlı olmalı, kucaklayıcı ve kapsamlı olmalıdır. Güven vermek için güvenli olmak gerekir. Zira ailesi içinde güven vermeyenlerin çevrede verecekleri güvenlerine kimse inanmaz. Bu gün güven vermeyenlerin, yarınlarına ilişkin va’dlerine kimse inanmaz. Yaptıkları ihânetle 15 Temmuz gecesi ülkemizi cehenneme çevirenlerin yarın ki (gelecekteki) cennet iddialarına kimse ilgi duymaz (duymamalı) ve inanmaz

³²¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, I, 299.

³²² Şuarâ, 26/214.

³²³ Müslim, *Sahîh*, “İman”, 355; Taberî, *Câmiu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, XIX, 74; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, III, 349.

³²⁴ Buhârî, *Sahîh*, “Bedü’l-vahy”, 6, I; Müslim, *Sahîh*, “Cihad”, 74.

³²⁵ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul ts., s. 245-246.

(inanmamalı). Çünkü küresel anlamda çevreye güven verme olgusu, merkezden dışa doğru, kişinin ailesi ve en yakınlarına, komşularına, beldesine ve ülkesine ve nihayet tüm insanlığa güven vermesi şeklinde iç içe daireler oluşturan, gittikçe kitleselleşen ciddî ve samîmî bir özellik ve güzelliştir.

2-Hz. Peygamber Örneği ve Ailede Güven:

2.1- Âile; Akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlanan fertlerin (anne- baba, çocukların) bir araya getirdiği topluluk olarak ifade edilir.³²⁶ Toplumun çekirdeği, temel birimi ve temel ünitesidir. İnsan ve İslâm toplum hayatının da temelini teşkil etmektedir.

2.2- Dînî terminolojide âile: Kan, süt ve evlilik bağıyla birbirine bağlanan fertlerden teşekkül eden sosyal çekirdek ve temel topluluğun adıdır. Sözlükte “**âile**” kelimesinin, “ nafaka sağlama, geçimini temin etme, muhtaç olma” gibi kök anlamları vardır. Arap dilinde daha çok, tutsak, bağlı, erkeğin kendisiyle kuvvet bulduğu kimseler, erkeğin ehli ve aşireti anlamındaki “**üsre**”³²⁷ kelimesiyle ifade edilmektedir. En eski sosyal müessese olan âile, ilk insan Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva ile teşekkül etmiş ve bu güne kadar, farklı zaman ve muhitlere göre çerçevesi değişse bile aralıksız devam etmiş; toplumun çekirdeği ve en temel birimi olma özelliğini korumuştur. Milletlerin varlığının, benliğinin, dînî ve kültürel değerlerinin korunması, geliştirilip devam ettirilmesi, kutsal değerler ve kültür intikâlinin gelecek nesillere aktarılması, hatta küresel huzur (barış) ve güvenin sağlanması gibi büyük roller (sonuçlar), bireylerin âile içi eğitimi ve yaşam kalitesiyle doğrudan ilgilidir. Çünkü bireyleri ancak bu denli sıcak, güçlü ve güvenli bağlarla birbirlerine bağlı olan âilelerden oluşan toplumlar, hâricî olumsuzluklardan kendilerini olabirler.

Evlilik olgusu, hayatın geçiş dönemlerinden veya dönüm noktalarından biri olarak, kadın ve erkek için yeni bir hayatın başladığı, yeni bir âilenin kurulduğu, ilişkinin resmileşerek gayri meşrûluktan ayrıldığı toplumsal bir olaydır. Denilebilir ki, **evlilikte başarı, güven ve huzur eş seçiminin dikkatli yapılmasına bağlıdır.** Eş seçme, insan hayatının en önemli dönüm noktalarından birisidir. Eş seçiminde tercihler toplumsal faktörlere ve zamana bağlı olarak değişiklik göstermekte ise de, böyle hayâtî bir konuda iyi bir Müslüman Yüce Allah’ın şu önemli tavsiyesini göz ardı etmemelidir: “(Mü’minler!) *İçinizden bekar olanları ve kölelerinizden, câriyelerinizden sâlih olanları (evliliğe hazır ve uygun, yararlı amel ve iyi davranış sahibi olanları) evlendirin. Eğer fakir iseler Allah, onları kendi fazlından zengin yapar. Allah, lütfü geniş olan ve her şeyi bilendir.*”³²⁸ Görüldüğü üzere âyet, hayatın her alanında olduğu gibi özellikle evlilik gibi hayâtî bir olayda takvâ ve salâhın (dindarlık ve güzel ahlakın) kıymetine işaret etmektedir. Bunun yanında âyet, Allah katında insan mal, mülk, makam, mevki,

³²⁶ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *DİA*, II, 196-200.

³²⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, s.17-18.

³²⁸ Nur, 24/32

hasep, nesepe ile değil dindarlık, güzel davranış ve takvâsı ile kıymete hâizdir. Rahmet Peygamberi, bir âile reisi olarak bekarlar hakkında ümmetine şunları öğütlemektedir:

“Ey gençler topluluğu! Sizden (içinizden) beden ve maddeten evlenmeye güç yetirenlere evlensin; çünkü evlenme gözleri harama dikmekten, ırzları da harama düşmekten korur. Kim de evlenmeye güç yetiremiyorsa oruç tutmaya devam etsin; çünkü oruç şehveti azaltıcıdır.”³²⁹ “Size dinini ve huyunu beğendiğiniz, hoşlandığınız birisi geldiği zaman onu hemen evlendirin; eğer evlendirmezseniz yeryüzünde fitne ve fesat yayılır.”³³⁰ “Nikâh benim sünnetimdir; kim benim sünnetimi işlemezse benden (yolum ve gidişâtımdan) değildir.”³³¹ Kendisine kadın (evlenme) ve güzel kokunun sevdirildiğini ve namaz gözünün nuru kılındığını mırıldayan Rahmet Peygamberi,³³² şu dört hususun en seçkin insanlar olan Peygamberlerin müşterek sünnetlerinden olduğunu söylediler. Onlar: Haya (günah, hata ve kabalıklarına karşı kişideki utanma duygusu), güzel koku, misvâk kullanma ve evlenmektir,³³³ Kâinatın Efendisi, toplumun temeli olan âile müessesesinin özü ve esâsı olan evlenmedeki tercih konusunda mü’min gençlere şu kriterleri önemle öğütlemektedir: “ Bir kadın şu dört özelliği için seçilir. Onlar: Zenginliği, güzelliği, nesebi ve dindarlığı; göreyim, sen dindar olanını tercih et ki elin bol olsun (bereket bulasın veya malın çok olsun) ”³³⁴

Bilindiği üzere insanların aslî (gerçek) sîret ve sûretleriyle tanındıkları yer âile ocaklarıdır. Onların yaşantı ve huylarını en iyi tanıyanlar ise, hiç kuşkusuz sırlarını ve özelliklerini bilenler âile bireyleridir. Peygamberlik istidât (donanımı) ve ma’sûmiyeti (ısmeti) bir tarafa, sosyal hayatta beraber yaşadığı insanların yukarıdaki ifadelerinde verildiği, Kur’an’da “ yüce ahlâk ve yüksek karakteriyle”,³³⁵ yerde ve gökte el-emîn (güvenilen ve güvenilir) vasfıyla anılması rivâyetlerinde³³⁶ belirtildiği üzere şefkat Peygamberi’nin ailesinde güvenirliliğinin temelini, yalan, aldatma, haksızlık ve vefâsızlık gibi olumsuz sıfatlardan uzak olması; bu sıfatların aksine toplumda güvenin temelleri olan adâlet, vefakârlık, iyilik ve hoşgörü, selâmlaşma, yardımlaşma ve paylaşma vb. faziletli uygulamaları hayatına hakim kılmasında görülmektedir. Birçok tasarruflarından birisi olan, onun rol model âile reisliğini ve **“Güvenilir Bir Aile Babası Olarak O Nasıldı?”** sorusunun cevabını kendisi ve aile fertlerinin dilinden öğrenmeye çalışalım.

³²⁹ Buhârî, *Sahih*, “Savm”, 10; “Nikâh”, 2, 3, 19; Müslim, *Sahih*, “Nikâh”, 1, 2; Ebu Dâvût, *Sünen*, “Nikâh”, 1; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 1; Nesâî, *Sünen*, “Sıyâm”, 43; İbn Hanbeli, *Müsned*, I, 58

³³⁰ Tirmizî, *Sünen*, Nikâh, 3.

³³¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 1.

³³² Nesâî, *Sünen*, “İşratü’n-nisâ”, 1; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 28, 199, 285.

³³³ Tirmizî, “Süne”n, Nikâh, 1; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 421.

³³⁴ Buhârî, *Sahih*, “Nikâh”, 15; Tirmizî, *Sünen*, “Nikâh”, 1; Ebu Davut, *Sünen*, “Nikâh”, 2; Nesai, *Sünen*, “Nikâh”, 13; İbn Mace, *Sünen*, “Nikâh”, 6; Dârimî, *Sünen*, “Nikâh”, 4; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 428; VI, 152; V, 421.

³³⁵ Kalem, 68/4.

³³⁶ Buhârî, *Sahih*, “Meğâzî”, 61; Müslim, *Sahih*, “Zekât”, 144, İbn Hanbel, *Müsned*, III, 4; Kadı İyaz, *eş-Şifa*, I, 172-173.

2.3-Güvenilir Bir Baba Olarak Hz. Peygamber Aile Efradı Arasında Adaletli Davranırdı:

2.3.1-Eşleri Arasında Adaletli Davranırdı: Varlığı ve bekası açısından toplumun ve mülkün esası, güven ve huzurun teminatı olan adâletin, ihsânın ve yakınlarla yardım etmenin Kur'ân'da mü'minlere emredildiği bilinmekte; bunların zıddına hayasızlık, fenalık (dinen ve aklen çirkin olan şeyler), azgınlık, anarşi ve terör yerilmektedir. Yüce Allah, her Cuma günü hutbe makamında mü'minlere hitaben okunan ilgili âyette toplum düzen ve güvenini sağlayan üç temel esasa (adalet, ihsan ve yardımlaşmaya) şöyle dikkat çekmektedir:

“Şüphesiz ki Allah, adaleti, iyilik yapmayı akrabaya yardım etmeyi emreder; hayasızlığı (çirkin işleri), fenalık ve azgınlığı yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”³³⁷

Toplum düzeninin temelleri olan bu kavramlardan **adalet**; toplumun ve ictimâî nizamın imanı mahiyetinde olup her şeyi hak ettiği şekilde tam olarak yerine getirmek, herkesin hak ettiği hakkını vermek ve ölçülü davranmak demektir. **İhsan**: Kulların her şeyi Allah görüyor ve değerlendiriyor düşüncesiyle kulluk (ibâdet) etmesi veya işlerini sağlam yapmak, ayrıca insanlarla olan ilişkilerinde iyilik ve hayır yapmak, bağışta bulunmak ve emredilen her şeyi gerektirdiği gibi yerine getirmek anlamına da gelmektedir. **Akrabaya Yardım**; uzak ve yakın akrabaya iyilik etmek, ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara karşı iyi davranmaktır. Yaratıcı kudret, aynı ayette bunların karşıtı olarak da toplumu bozan şu üç hususa dikkat çekmektedir: **Fahşâ**; yalan, iftira, zina ve hayasızlık gibi söz ve fiille işlenen çirkin günahlar. **Münker**; dinin ve akli selimin beğenmeyip fena kabul ettiği, çirkin saydığı iş ve davranışlar demektir. **Bağy**: insanın kendine ait olan yetki ve sınırı aşması, insanlara karşı üstünlük iddia edip onları zulüm, baskı, anarşi, terör vb. şeylerle dikte altında yaşatmak demektir.³³⁸

Parçaların sıhhati aksâmın ve bütünü sıhhatini, hücrelerin sıhhati organ ve beden sıhhatini oluşturduğu gibi, şüphesiz güvenli aileler de güvenli toplumu oluşturmaktadır. Toplumun temel ünitesi ve en küçük parçası olan aile ve toplumun imanı mesabesinde olan aile içinde adalet konusunda da Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman Edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın) Çünkü Allah ikisine de daha yakındır.....”³³⁹

Bu önemli emir ve tavsiyelerden ailede, özellikle de birden fazla eşlilik durumunda adâleti vurgulayan âyet ise şöyledir:

³³⁷ Nahl, 16/90.

³³⁸ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 55- 56, 325-326, 374, 505; Ali Özek, Hayreddin Karaman..., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Cidde 1987.

³³⁹ Nisâ, 4/135.

“Eğer kendileriyle evlendiğiniz takdirde yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz (size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuzla (cariyelerle) yetinin. Bu adâletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”³⁴⁰ Âyette de ifade edildiği üzere İslâm’da birden fazla evlilik bir emir değil, şart ve koşullara bağlı olarak başvurulabilecek bir ruhsattır. Âilede kadın, kocası karşısında özgür ve bağımsız bir kişiliğe sahip olmakla beraber, ekonomik bakımdan da bağımsızdır. Kişisel mülkiyet ve tasarruf hakları vardır. Erkek ise fizyolojik ve biyolojik farklılığı bir tarafa ancak üstlendiği rolleri ve üstlendiği misyon itibariyle ailenin reisidir. Bir âile reisi olarak baba, doğal hayatın vazgeçilmezi ve aile kurumunun temel ögesi olan eşine ve çocuklarına karşı adâletli olmak zorundadır. Çünkü adâletin olmadığı yerde zulüm, zulmün olduğu yerde ise barış ve huzur değil, anarşi olur.

Bu bağlamda Yüce Allah: Eğer müteaddit kadınlar arasında adâlet yapamayacağınızdan korkarsanız ki bundan korkmalısınız; o halde tek bir tane kadın nikâh ediniz veya o zaman size tek bir kadın kâfidir buyurmaktadır. Bir de, birden fazla eş durumunda kadınların arasını denk tutmaya, kalben muhabbetde dahi eşitlik üzere adâlet yapmaya kalksanız herhalde buna muktedir olamazsınız³⁴¹. Hepsini bir derecede, aynı seviyede sevemezsiniz. Buna gücünüz yetmez; yetmeyince de “Allah, her şahsa ancak gücünün yettiği kadarını yükler...”³⁴² hükmü mücibince bunu teklif etmez. Ancak siz de bütün meylinizi (kalbî yönelişinizi) diğer bir eşe verip de eşlerinizin bazısını muallakta yani ne kocalı ne de kocasız bir vaziyette, arada ve ihmâl edilmiş şekilde bırakmayın. İşte korkulması gereken adâlet budur! Eşlerden kadınlar hakkında iki türlü adâlet var. Onlardan birisi; onlardan her birine İnfâk (yeme, içme, giyim, barınma vb.), taksîmât, nevbet-i beytutet (yanında geceleme sırası) ve ilgi gibi hususlarda adâlet ve müsâvât ki bunlar, kişinin vüs’atî dahilindedir. Diğerisi ise, her birine kalbin meylî ve her birinden alınan hazz-ı nefsânî ki, bunlarda eşitlik belki mümkün olmayabilir. İşte bu noktada Yüce Allah: “Buna güç yetiremezsiniz...” buyurmaktadır.

Sürekli olarak ailede geçimden ve barıştan yana olan Nebiler Sultanı şöyle buyurur:

“Kadınlara (eşlerinize) hayrı öğütleyin; çünkü onlar sizin hayatta en etkin ve yakın yardımcılarınız (hayat arkadaşlarınızdır); evlatlarınız, çoluk çocuğunuz arasında adâletli olun, onlar arasında fark gözetmeyin”³⁴³ Rahmet Peygamberi, mü’min kocaları Allah’ın adıyla olan bir ahidle, ve akitle emanet olarak aldıkları eşlerine karşı iyi ve adil davranmalarını ısrarla öğütledi:

اتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَاتِ اللَّهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ

³⁴⁰ Nisâ, 4/3.

³⁴¹ Nisâ, 4/129; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, III, 1487.

³⁴² Bakara, 2/286.

³⁴³ Buhârî, *Sahîh*, “Hibe”, 12, 13; Müslim, *Sahîh*, “Hibâ”t, 13; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Buyû”, 83; Nesâî, *Sünen*, “Nahl”, 1; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 47; İbn Hanel, *Müsned*, IV, 275, 278, 375.

Kadınlar konusunda Allah'tan korkunuz. Çünkü siz onları Allah'ın emanetleri olarak aldınız. Ve onların namuslarını –Size helal olan kadınlardan (ikişer, üçer, dörder olmak üzere) nikahlayın âyetiyle ilişkili olarak- Allah'ın kelimesiyle (dini ve hukuki bir akitle) namuslarını kendinize helal saydınız”.³⁴⁴

Ömrünün son yıllarında dokuz eşiyle bir arada kalan güven önderi ve rahmet Peygamberi, hanımları arasında nevbet taksimatı yapar, bunu adâletli yapardı, sonra da şöyle buyurdu: “Ey Allahım! Elimden gelen işlerimde yapabildiğim budur; sana ait olan şeylerde beni ayıplama, beni yerme!”³⁴⁵ Bilhassa eşler arasında adâleti uygulama noktasında birden fazla evliliğin büyük bir risk olduğunu işaret eden Kutlu Nebi şöyle derdi: “Kimin iki eşi olur da, uygulamada eşitliği sağlamaz, birini diğerine tercih ederse o dehşetli gün olan kıyamet gününde bir tarafına eğilmiş ve bir tarafı düşük olarak huzura getirilir.”³⁴⁶ Bir defasında Kainatın Efendisi, Ümmü Seleme ve Zeyneb bt. Cahş ve bu ikisinin grubu olan (Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Safiye, Hz. Sevede dışındakiler) tarafından, eşleri arasında eşit davranmamak ve Hz. Âişe'yi daha çok sevmekle suçlanmıştı. Kadınlık gururu ve duygusallığı içerisinde bu konuda iki gruba ayrılan eşlerine Allah'ın Resülü: “Sakın Âişe hakkında kendi kendinize söylenerek bana ezâ etmeyin, bana hiçbir eşimin nevbetinde iken vahiy gelmez de, yalnız Âişe'nin odasında iken gelir. O, Hz. Ebu Bekir'in kızıdır!”³⁴⁷ buyurarak ona sevgi ağırlığını ifade etmiş olmasına rağmen uygulamada birini diğerine tercih etmemeye çok özen göstermiştir. Nitekim bu durumu Hz. Âişe şöyle ifade eder: “Hiç birimizin bir kattan fazla elbisesi yoktu. O, eşleri yanında kalma ve geceleme nevbetlerini eşit yapar, bir sefere çıkacağı zaman eşleri arasında kur'a çekerdi. Medine'ye geldikten (hicretten) sonra Resûlüllâh vefat edinceye kadar âile efradı üç gün üst üste buğday ekmeği ile karnını doyurmamıştır; günde iki vakit yemek yememiş, hatta yemeklerden birini hurma ile geçiştirmiştir”³⁴⁸ Kısaca Habîbullah her halukarda eşleri arasında adâletli davranırdı.³⁴⁹

2.3.2-Çocukları Arasında Adaletli Davranırdı:

Şefkat Peygamberi, anne ve baba ile çocuklarla ilgili olaylardan çok etkilenir, onları dinleyip anlar ve sorunlarını çözmek isterdi. *Güven ve Sevgi Peygamberi, çocuklarına düşkün (ilgilenen) ve onlara karşı şefkatli olanları takdir etmek suretiyle, onları ailede huzur ve güvenin temeli olan iyi çocuk yetiştirmeye teşvik etmektedir. O, çocuklarıyla sıcak ilgi içinde Kureyş kadınlarını şöyle betimlemektedir: “ Kadınlardan hayırlıları develere binen, onlar üzerinde (asıl ve vakur) yolculuk yapan sâliha olan Kureyş kadınlarıdır. Onlar, küçüklüklerinde çocuklarına sıcak ilgi ve şefkat gösteren,*

³⁴⁴ Müslim, Sahîh, “Haccé, 147; Ebû Dâvud, “Menâsik56; İbn Mâce, “Menâsik”, 84; bkz..Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 47 (97).

³⁴⁵ Nesâî, “Aşaretü'n-nisâ”, 2; İbn Mâce, Nikâh, 47

³⁴⁶ İbn Mâce, Nikâh, 47.

³⁴⁷ Buhârî, Hibe, 14; bkz. Mirâs, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tecemesi*, VIII, 17-23, D.İ. B. Y.

³⁴⁸ Buhârî, *Sahih*, “Vüdû”, 13; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 47, 48.

³⁴⁹ Ebû Davud, *Sünen*, “Nikah”, 38; Tirmizi, *Sünen*, “Nikah”, 42; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikah”, 47.

kocasının elindeki şeyleri (malını, onur ve namusunu) onun arzu ve isteğine göre güdüp gözetleyen kadınlardır.³⁵⁰

Bir defasında yoksul bir kadın iki küçük kızıyla Hz. Aişe'yi ziyaret etmiş, Hz. Aişe evde onlara ikram edecek tek hurmadan başka bir şey bulamamıştı. Hz. Aişe, o bir hurmayı anneye vermiş; kadın, iki çocuğu arasında eşit şekilde bölerek yedirmişti. Bu durum karşısında duygulanan Hz. Aişe olayı Resûlullah'a anlatınca Resûlullah şöyle buyurdu: Kim bu şekilde kızlarla imtihan edilir, o da onlara böyle iyi (adil) davranırsa, kızları onun için cehenneme karşı kalkan olur."³⁵¹ Hak ve adalet rehberi Hz. Muhammed (s), mü'min anne babalara da çocuklarına karşı adaletli olmalarını şöyle emretmektedir:

(Mü'minler!) Allah'dan korkun, Evlatlarımız arasında adil davranın. Nitekim sizler de onlardan size karşı itaat ve iyilik yapmalarını beklersiniz³⁵²

Kız olsun erkek olsun, evlatlarından birine verdiği şeyi diğerine vermeyip mahrum eden babayı Hz. Peygamber (s), Nu'mân b. Beşir yoluyla gelen bir hadiste şöyle uyarmaktadır: Nu'man der ki: Babam bana vereceği şeyi verdi (bir köle) de annem "Amra b. Ravâha" ona itiraz etti ve bu durumu Resûlullah'ın (s) bilmesini istedi. Resûlullah geldi ve babama şöyle sordu: Başka çocukların var mı? diye sordu da o, "evet" dedi. Peki, Nu'man'a verdiği şeyleri aynısını onlara da verdin mi? diye sordu. O: "hayır!" diye cevap verdi: Resûlullah (s) "işte bu zulümdür, haksızlıktır!" buyurdu ve devamında -Müğîre'nin rivayetine göre- Resûlullah (s) ona, onların (evlatlarının) sana itaatli olması ve ince davranması seni mutlu etmez mi? diye sordu; o da "evet" dedi. "Mücâlid'in anlattığına göre ise- Resûlullah (s) o babaya ilkesel ve uyarıcı nitelikli olan şu sözü söyledi:

و ذكر مجالد في حديثه: " ان لهم عليك من الحق أن تعدل بينهم، كما أن لك عليهم من الحق أن يبروك "

عن النعمان بن بشير يقول: اعدلوا بين أو لادكم اعدلوا بين أبناكم³⁵³

2.3.3-Karşılıklı Vefâkâr, Anlayış ve Paylaşımçı Olmak:

Rahmet Peygamberi'nin ilk eşi Hz. Hatice onun ahlâk ve seciyesi hakkında: "Sen akrabalık bağlarına saygı gösterir, kimsenin hakkına tecâvüz etmezsin."³⁵⁴ diyerek onun sadâkat ve vefâkarlığını belirtir. Diğer eşi Hz. Âişe de, yaşayan Kur'an olan Allah Resûlünün ev içindeki işlevleriyle ilgili olarak şöyle der: "O, aile içinde sizlerden iyi davranışlı normal bir aile reisinin yaptığı şeyleri yapardı. O, ev işlerinde yardıma ihtiyacı olanlara yardım eder, koyunları sağlar, kendi işlerini kendisi yapar, ayakkabılarını yamar, söküğünü diker, önüne konulan yemeği eleştirmeden yer ve olandan fazlasını istemez, ev halkının da kusurlarını bağışlardı."³⁵⁵

³⁵⁰ Buhârî, *Sahîh*, Enbiyâ, 46; "Nafakât", 10; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 319, 449, 469, 502; IV, 101.

³⁵¹ Buhârî, *Sahîh*, "Edeb", 9; Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, II, 124.

³⁵² Buhârî, *Sahîh*, Hibe, 12, 13; Müslim, *Sahîh*, "Hibât", 13; Ebû Davud, *Sünen*, "Buyû", 83.

³⁵³ Müslim, *Sahîh*, "Hibât", 13; Ebû Davud, *Sünen*, "Buyû", 85.

³⁵⁴ Buhârî, *Sahîh*, "Bed'u'l-vahy", 1; Müslim, *Sahîh*, "İman", 252.

³⁵⁵ İbn Hanbl, *Müsned*, VI, 106, 256.

Hız. ÂiŖe'nin ifade ettiği üzere, Nebiler Sultanı tüm hayatı boyunca hiçbir hizmetçiye, hiçbir kadına vurmamış; eşlerini ve hizmetçilerini hiçbir şekilde dövmemiştir. O kendisi hanımlarını hiç dövmediği gibi, bu eylemi yapanları kınamış; hanımları dövme olayını câhiliye âdeti olarak ifâde etmiş; böyle yapanların kötü kimseler olduğunu belirtmiş ve bu kaba eylemi daha ne kadar sürdüreceksiniz? buyurarak onlardan derhal vazgeçmelerini istemiştir.³⁵⁶ Bir çok sözlerinde eşlere iyi davranılmasını emreden Allah'ın sevgili elçisi bu konuda ümmetini uyarıcı nitelikteki Ŗu sözleri söyler: “Kadınlarınızı dövmeyin, yüzlerine kesinlikle vurmayın, kötü ve aŖađılayıcı sözlerle onurlarını kırmayın, onları tahkîr etmeyin, onları evlerinizden kovmayın, kadınlarınızı sizden ancak kötü olanlarınız döver. Kadınlarınızı nasıl dövüyor, sonra da akŖam olunca koyunlarına girip yatıyorsunuz?”³⁵⁷

Güven Peygamberi'nin âile içi anlayışlı ve barışcıl davranışını aileden sayılan hizmetçilerinden dinleyelim. Daha on yaşında iken annesi Ümmü Süleym tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilmiş olan ve onun terbiye ikliminde yetişen Hz. Enes hayranlıkla Habîbullah'ın aile içi halini şöyle anlatır: “Resûlüllah (s), insanların en güzel ahlâklı olanıydı. Medine'de evinde ona 10 yıl hizmet ettim. Daha çocuktum. Her işim Efendimin istediği şekilde mükemmel değildi. Buna rağmen Rahmet Peygamberi bana “üf!” demedi. O, yaptığım bir iş için “Neden bunu yaptın?” yapmadığım bir iş için de “Neden bunu yapmadın?” demedi. Âile fertlerine karşı Resûlüllâh kadar Ŗefkatli ve yumuşak davranan hiç kimse görmedim.” Yine âileden sayılan Resûlüllah'ın üvey evladı Hind b. Hale de, seciye itibariyle Enbiyâlar Serveri'nin genelde ve özellikle de âilesi içinde nazik kalpli ve yumuşak huylu olduğunu, hiç kimseyi mahcûp etmek istemediğini, şahsî bir hatadan dolayı kızıp azarlamadığını vb. güzelliğini belirtmektedir. Nitekim rahmet Peygamberi, hemen her fırsatta âile içi barış ve huzura temel teşkil eden Ŗu sözünü sık sık söylerdi: “Mü'minlerin iman bakımından en üstün olanı, ahlâkı en güzel olanıdır. İcinizden ahlâkı en güzel olanınız da kadınlarına (eşlerine) en güzel davrananınızdır.”³⁵⁸

İslâm dini, mensubu olan Müslümanlara İslam'ın içinde hayat bulduğu, yaşandığı sağlıklı, kuvvetli güven ve huzurlu bir toplum olmayı önermektedir. Bu doğrultuda âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed (s), âile olgusunun iki temel unsuru olan koca-eş ilişkisini, zevcin (kocanın) beraberindeki zevce (eş), ona en yakın arkadaş olmanın yanında mutlaka gözetilmesi gereken Allah'ın pek önemli bir emânetidir. Nitekim o, Veda Haccı gibi önemli ve stratejik bir zamanda, kutsal mekân Arafatta insanlığa ve arkadaşlarına barış ve birlik mesajlarını verirken âile içinde kadın haklarının gözetilmesini ve bu konuda Allah'tan korkulması gerektiğini vurgulamış; kadınların namus ve ısmetlerinin Allah adına söz verilerek alındığını ve helâl sayıldığını belirterek onların hakları hususuna dikkat çekmiştir.

³⁵⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 5; Ebû Davud, *Sünen*, “Nikah”, 42, 43; İbn Mace, *Sünen*, “Nikah”, 5.

³⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 5; Ebû Davud, *Sünen*, “Nikah”, 42, 43; İbn Mace, *Sünen*, “Nikah”, 5.

³⁵⁸ Buhârî, *Sahih*, “Edeb”, 38, 39; Ebû Davud, *Sünen*, “Sünnet”, 14; Tirmizi, *Sünen*, “İman”, 6; “Redâ”,

Âile bireylerinin hepsine yakın ilgi, derin bir sevgi ve şefkat gösteren Hz. Peygamber, yaşları ne olursa olsun onlara ayrı ayrı değer verir, ciddiye alır, selâm verir, hallerini sorar, seviyelerine iner, problemlerini dinler, onları hayra ve doğruya yönlendirirdi. Rahmet Peygamberi, örnek bir âile reisi olarak bir Müslümanın âile fertlerine nasıl davranması gerektiğini çeşitli platformlarda emir ve tavsiyeleriyle ifade ettiği gibi bizzat kendi uygulaması ile de göstermiştir. Âile içi güven ve huzurun te'sisi konusunda şefkat Peygamberi, öncelikle bazı fitrî donanımları ve rolleri ile ailede öne çıkan erkeğin kadına iyi davranması gerektiğini kesin bir dille ve ısrarla vurgulamaktadır. Bu anlamda o:

“Sizin en hayırlınız ailesi için en hayırlı olanınızdır. Bana gelince, ben aileme karşı en iyi olanınızım; En hayırlınız eşlerine karşı en iyi davrananınızdır.”³⁵⁹ “Mü'minlerin iman bakımından en üstün olanı, ahlâkca en güzel olanı ve aile bireylerine en yumuşak davrananıdır.”³⁶⁰ buyurmaktadır. Kadınlar hakkında Allah'tan korkulmasını, onlara haksızlık yapılmamasını her vesileyle vurgulayan Habibullah, kocalarını şikâyet eden kadın sayısı artınca bu tür davranışta bulunanların (hanımlarını döven ve onlara haksızlık yapanların) hayırlı kimseler olmadıklarını belirtmiştir. “Sizin en hayırlınız ailesi için en hayırlı olanınızdır. Bana gelince, ben aileme karşı en iyi olanınızım; En hayırlınız eşlerine karşı en iyi davrananınızdır.”³⁶¹ “Mü'minlerin iman bakımından en üstün olanı, ahlâkca en güzel olanı ve aile bireylerine en yumuşak davrananıdır.”³⁶² buyurmaktadır. Kadınlar hakkında Allah'tan korkulmasını, onlara haksızlık yapılmamasını her vesileyle vurgulayan Habibullah, kocalarını şikâyet eden kadın sayısı artınca bu tür davranışta bulunanların (hanımlarını döven ve onlara haksızlık yapanların) hayırlı kimseler olmadıklarını belirtmiştir.³⁶³

2.3.4-Eşler ve Âile Bireyleri Arasındaki Fitrî Farklılıklar ve Kişiliklerine (Cinsiyet ve Karakter Farklılıklarına) Saygı Duymak: Nebiler Sultanı'nın aile hayatındaki yaşantısı, âile içi barış ve huzurun temini ve devamı doğrultusunda eşlerine karşı engin anlayış ve davranışı, biz Müslümanlara onun kadınları en iyi anlayan ve onların yaratılış ve karakter farklılıklarını en iyi gören mükemmel bir baba olduğunu göstermektedir. Rahmet Peygamberi, öncelikle kadınların yaratılışındaki farklılığı görüyor ve onların doğalarındaki nârinlik ve kırılmalığa şu sözleriyle tüm insanlığın dikkatini çekiyor: “ Doğrusu kadın, fitratı itibariyle eğe kemiği gibidir; onu birden doğrultmaya kalkışırsanız kırarsınız (Aman kırmayınız!).³⁶⁴ Bir sefer dönüşünde hanımların bindiği deveyi koşturan sürücüye: “ Ey Enceşe! Dikkat et, develeri

³⁵⁹ Tirmizi, *Sünen*, “Redâ”, 10.

³⁶⁰ Tirmizi, *Sünen*, “Menâkıb”, 45.

³⁶¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 50; Dârimî, *Sünen*, “Nikâh”, 55.

³⁶² İbn Hanbel, VI, 47.

³⁶³ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, VIII, 205; Ebu Davud, *Sünen*, “Nikâh”, 43; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 51.

³⁶⁴ Buhârî, *Sahih*, “Nikâh”, 79, 80; “Enbiyâ”, 1; Müslim, *Sahih*, Redâ' 61, 62, 65; Tirmizi, *Sünen*, “Talâk”, 16; Dârimî, *Sünen*, “Nikâh”, 53; İbn Hanbel, II, 497; V, 8, 151.

koşturma, camları veya kristalleri kırarsın.”³⁶⁵ Kutlu Nebi bir başka platformda da kadınların sosyal hayatta ve kocaları yanındaki fonksiyonlarına işaret ederek şöyle buyurmaktadır: “Kadınlar hakkında Yüce Allah size hayrı, onlara iyi davranmanızı öğütler; çünkü onlar sizin anneleriniz, kızlarınız, hala ve teyzelerinizdir. Ey İnsanlar kadınlar, sizin yanınızda bir hayat arkadaşı bir dengedir; onları Allah’ın emâneti olarak aldınız, Allah’ın adıyla onların namuslarını helâl edindiniz; sizin onlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır.”³⁶⁶ Nitekim kadınların kocaları yanlarındaki hayâtî önem ve fonksiyonunu Yüce Allah, vecîz ve mu’ciz bir şekilde şöyle belirtir: “*Onlar (kadınlar), sizin için birer elbise (koruyucu), siz de onlar için birer elbisesiniz (koruyucusunuz).*”³⁶⁷

“Kadın ve güzel koku bana sevdirdi, namaz gözümün nuru kılındı.”³⁶⁸ buyuran Âlemlerin Efendisi, eşlerinin karakter ve ruh hallerini iyi tanır ve onların sosyal konum ve statülerine de saygı gösterirdi. O, eşi olması ve vefâkarlığı nedeniyle Hz. Hatice’yi çok severdi. Bilindiği üzere Kutlu Nebi, Hz. Hatice ile evlendiği sırada o, 25 yaşında idi ve gençliğinin en canlı dönemindeydi. Halbuki Hz. Hatice 40 yaşında yaşlıca bir kadındı. Resûlüllâh(s) onunla 25 yıl evlilik yaşamış; bir çok imkan ve teklifler olmasına rağmen, eşi Hz. Hatice’nin sağlığında başka bir kadınla evlenmemiştir. Sağlığında hep ona saygı duyan rahmet Peygamberi, vefatından sonra da Hz. Hatice’nin hatırasını yaşatan her şeye saygı duymuş, ona olan bağlılık ve sevgisini ifade etmiştir. Hz. Peygamber, yalnız hanımlarının kendilerine değil, onların yakınlarına ve arkadaşlarına da saygı ve ilgi gösterirdi. Nitekim Resûlüllah (s), Hz. Hatice’nin bir arkadaşı yanına geldiğinde ona iltifatta bulunmuş; her hayvan kestiği zamanda onun arkadaşlarına da et göndermiştir.³⁶⁹ Resûlüllâh (s), Hz. Aîşe ile evlendikten sonra dahi Hz. Haticeyi hatırlar, ondan ondan bahseder, Hz. Âişe, “Allah sana daha hayırlısını verdi.” diyerek bu durumu gıyâben kıskanırdı. Hz. Âişe Resûlüllah’a (s): Bunu neden yapıyorsun? dediğinde Resûlüllah Hz. Aîşe’ye şöyle cevap verdi: “Hayır! İşin hakikatı senin bildiğin gibi değil. Herkes beni inkâr ettiği sırada o bana inanmıştı. Herkes müşrik iken o îmân etmişti. Hiçbir yardımcım yok iken o bana yardımcı olmuştu.”³⁷⁰

Sevgi ve Rahmet Peygamberi, peygamberliğinin 13. yılında 53 yaşında iken evlendiği ve dokuz sene beraber yaşadığı Hz. Âişe’yi de bir eş olarak çok severdi. Fakat onun sevgi sebebi, gençliğe ve güzelliğe dayanan bayağı bir sevgi değildi. Çünkü aynı dönemde eş olan Hz. Safiyye başta olmak üzere Resûlüllâh’ın eşleri arasında Hz. Âişe’den daha güzelleri de vardı. Fakat Hz. Aîşe’yi sevdiren şey, onun kabiliyeti, zeki

³⁶⁵ Buhârî, *Sahîh*, “Edeb”, 90, 95, 111, 116; Müslim, *Sahîh*, “Fezâil”, 70-73.

³⁶⁶ İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 3; Alaeddin Ali el-Müttekî, *Kenzü’l-ummâl*, XVI, 374, 375, 379.

³⁶⁷ Bakara, 2/ 187

³⁶⁸ Tirmizî, *Sünen*, “Nikâh”, 1.

³⁶⁹ Buhârî, *Sahîh*, “Menâkıbü’l-Ensâr”, 20; Müslim, *Sahîh*, “Fezâilü’s-sahâbe”, 75; Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 62.

³⁷⁰ Buhârî, *Sahîh*, “Menâkıbü’l-Ensâr”, 20; Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 63.

oluşu, ince görüşü, müctehid bir dimâğa sahip olması doğru ve isâbetli görüşleri ve derin malumatları idi.³⁷¹

Herbir hanımıyla ilgili onları onura eden, onların güzelliklerini, tebâruz eden yönlerini dile getiren Rahmet Peygamberi, bu nitelikleriyle diğer hanımlardan öne çıkmış olan Hz. Âişe için de şöyle buyurmuştur: "Âişe'nin diğer hanımlara üstünlüğü, tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."³⁷² Hz. Cibril'in kendisine Hz. Âişe suretinde geldiğini ve Hz. Aişe için: O senin dünyada ve âhirette eşindir dediğini ve ona selâm gönderdiğini, onun da "ve aleyküm selâm " diyerek mukabelede bulunduğunu ifade eder."³⁷³

2.3.5- Âile Bireylerine Selâm Vermek, Yumuşak Davranmak (Davranış Estetiğine Sahip Olmak):

İslâm'da "selâm", mü'min bireyler arasında barış ve güvenin parolası ve anahtar kelimesi olarak bilinmektedir. Bu doğrultuda denilebilir ki, o halde Müslüman ailede barış ve güvenin temelini, ailede selâmı önceleyen, aralarında genel özel ilişkisi bulunan şu âyetler oluşturmaktadır: *"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin ve güvence alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor."*³⁷⁴ Aynı doğrultudaki diğer âyet ise şöyledir: *"Köre güçlük (sakınca ve güvensizlik) yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur."*³⁷⁵ Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak selam verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar."³⁷⁶

Hakim anlamı barış, sıkıntılardan kurtulma olan "selâm" kavramının güven ve huzurla ilişkisi muhakkaktır. Huzur bulma amacıyla kurulan İslâm'da evliliğin hukûki çatısı, devamı ve sonuçları üzerinde ayrıntıya girmeyen Kur'an, muhtelif âyetlerde huzuru sevgi ve merhamete dayandırmakta ve güvenin devamı konusunda genel anlamda ve önemle eşlere şunları telkin etmektedir: İyi geçinmeyi, adaletli davranmayı, karşılıklı sevgiyi, merhamet ve anlayışı, sabrı, ahlâki olgunluğu, tevekkül ve Allah'tan

³⁷¹ Müslim, *Sahih*, "Fezâil", 90, 91; Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 63; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, II, 142, 178; ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, *Hiz. Âişe'nin Hadisciliği*, Kitâbiyât Yayınları.

³⁷² Buhârî, *Sahih*, "Fezâilü'l-ashâb", 30; Müslim, *Sahih*, "Fezâilü's-sahâbe", 72, 89; Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 63.

³⁷³ Müslim, *Sahih*, "Fezâilü's-sahâbe", 90,91;Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 63.

³⁷⁴ Nur, 24/27.

³⁷⁵ Müslümanlar, savaşa çıkarlarken evlerinin anahtarlarını savaşa çıkamayan kör, topal ve hastalara bırakırlar; bunların evlerine göz kulak olmak isterlerdi. Bunlar, kolladıkları evlerde yiyip içmekten çekinirlerdi. İlgili âyet, bunda bir sakınca olmadığını ifade etmekte ve güvence vermektedir.

³⁷⁶ Nur, 24/ 61

korkmayı, dünyanın geçici arzularıyla uhrevî ve ebedî olan şeyler arasında doğru ve yanlış arasında tercihlerini iyi yapmalarını önemle tavsiye etmektedir.³⁷⁷

Akıl ve tetkik üstü bir seçkinliğe ve isti'dâda sahip olan, bir beşer olarak kendi halkının içinden gelen, hayatın zorluklarını yaşayan kâinatın Efendisi, genel olarak bir günlük vaktini üçe ayırırdı. Bu vakitlerden bir kısmını ibâdetle, bir kısmını doğru ve güzeli öğreten bir muallim olarak halkının işleriyle, bir kısmını da ailesi ve şahsi işleriyle geçirirdi.

Resûlüllah(s), birçok hikmetlere dayalı olarak değişik zamanlarda 12 kadınla evlenmiş; bunlardan dokuzu ile bir arada yaşadığı olmuştur. Hadis ve İslâm tarihine ait rivâyetlerde belirtildiği üzere o, her gün akşama doğru eşlerini tek tek ziyaret eder, onların hal, hatır ve ihtiyaçlarını sorar ve nihâyet gecesini geçireceği hanımının yanına giderdi. Bir başka rivâyete göre Nebîler Sultanı gece kalacağı eşinin odasına gider, bütün eşleri oraya toplanırdı. Hemen hergün bu böyle devam ederdi. Bu durum, Hz. Peygamber'in hanımları arasında ara sıra sürekli ve kalıcı olamayan çekişmelere sebep olabiliyordu. Bu çekişmeler onların kalbinde kalıcı bir iz bırakmamıştır. Nitekim hem Resûlüllah ve hem de Hz. Âişe için en zor, kritik zorlu bir olay olan ifk (iftira ve isnâd) hadisesinde, başta Hz. Zeynep olmak üzere Hz. Peygamber'in diğer eşleri Hz. Âişe hakkında iyi şehâdette bulunmuşlardır. Çünkü rahmet Peygamberi ile beraber olmak onları eğitmiş ve gönüllerini temizlemişti. Üstelik en güzel ahlâk sahibi olan örnek insan Resûlüllah(s) hanımlarının haklarına son derece riâyet ediyor, onlara karşı sabırlı ve yumuşak davranıyordu. Âile içindeki barış ve mutluluğu son derece önemseyen Nebîler Sultanı bu konuda şöyle buyurur: “Kim (hangi baba) aile bireylerinin huzuruna güler yüzlü ve mutlu bir şekilde girerse, Yüce Allah, bu mutluluk sebebiyle, o güler yüzlü kimse için kıyamete kadar af dileyen bir mahluk yaratır, o kimse onun için istiğfar eder.”³⁷⁸ Bir başka sözlerinde de O: “Kocasını kendisinden hoşnut olarak geceleyen kadın Cennet'e girer.”³⁷⁹ Bunun aksine kocasının rızası olmaksızın, ayrı bir yatakta geceleyen kadının ise, geriye kocasının yatağına dönünceye kadar meleklerin lanetine muhâtab olacağı ifade edilmektedir.³⁸⁰

Rivâyetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber'in hanımlarından Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa, Resûlüllah'ın (s) evine eş olarak geldiğinde 20 yaşındaydı. Hâne-i saâdetde Hz. Sevde ve Hz. Âişe de vardı. Hz. Peygamber genelde tüm eşlerine müsâmahalı ve yumuşak davranırdı. Onların karakterlerini tanır, ona göre davranır, onları kırmazdı. Ancak Hz. Hafsa ibâdete ve özellikle de oruç tutmaya çok düşkün bir hanımdı. Ancak sert mizaçlıydı. Anlatıldığına göre bir ara güven ve hoşgörü Peygamberi Hz. Hafsa'yı tahrîm olayı veya sır saklamadaki kusuru nedeniyle, dönüşü olan ric'î talakla boşamak istemiş; ancak Hz. Hafsa'nın dindarlığı, babası Hz. Ömer'in gücenmesi sebeplerine binaen Cebrail (a.s.) Resûlüllah'a: “O, çok oruç tutan ve çok namaz kılan bir kadındır;

³⁷⁷ Nisâ, 4/4, 19, 34, 128-129, 135; Ahzâb, 33/28-29.

³⁷⁸ Alaeddin Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 379.

³⁷⁹ Alaeddin Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 407.

³⁸⁰ Alaeddin Ali el-Müttekî,, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 379.

Cennet de senin de zevcendir.” demiş, Resûlüllah da talaktan vazgeçmiştir.³⁸¹ Nitekim babası Hz. Ömer de onun sert tabiatlı bir hanım olduğunu itiraf etmektedir. Bu durumu Hz. Ömer şöyle anlatır: “Câhiliye döneminde kadınlara çok önem vermedik. Kadınlara istediğimizi yapardık, onlara hâkimdik. Müslüman olup Medine’ye hicretle Ensâr’ın yanına gittiğimizde onların kadınlarına mahkûm olduklarını gördük. Onları gören kadınlarımız da onların gidişatına girmeye başladılar. Bir gün bu olaydan sıkıldım ve eşime darıldım, kızdım. Anında bana karşılık verdi. Hayret ettim. O da bana: Niçin hayret ettiğimi sordu. Ve devamla bana (Kızım Hafsa’yı kastederek): “Yemin ederim ki, Peygamber’in hanımları bile ona karşılık veriyorlar, içlerinde bütün gün onunla dargın duranlar bile var!” dedi. Ben de: Eğer onların içinde böyle olanlar varsa helak olmuşlardır, bu olamaz! dedim. Sonra toplandım ve doğru kızım Hafsa’nın yanına vardım. Kendisini kastederek: Hafsa! Kızım, içinizde akşama kadar Peygamber ile dargın duran var mı? diye sordum. O “evet” dedi. Öyleyse zarar ve hüsrâna uğradın!” dedim.”³⁸²

Bir defasında da Hz. Hafsa, Yahudilerin hükümrân âilelerinden Huyey b. Ahtab’ın kızı olan Peygamberimizin diğer eşi Hz. Safiye’ye “Yahudi kızı” diyerek hakâret etmiş, Hz. Peygamber’in hanımlığının yanında aynı aileye mensup olduğunu, dolayısı ile daha itibarlı olduğunu söylemiş ve onu ağlatmıştı; Hz. Safiye’nin ağladığını gören Resûlüllah (s): “Hayır, sen bir Peygamberzâdesin, bir Peygamber’in yeğeni ve bir Peygamberin de eşisin. Hafsa senden nasıl üstün olabilir?” Hz. Harun senin atan, Hz. Musa amcan, Hz. Muhammedin de senin kocan olduğunu niye ona söylemedin?” diyerek onu teselli etmişti.³⁸³

Hız. Âişe ile Hz. Hafsa, Peygamberimizin yarenleri olan Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’in kızları oldukları için, Resûlüllah’ın diğer eşlerine karşı birlikte hareket ederlerdi. Bir defasında mü’minlerin annesi olan bu iki hanım Hz. Peygamberi diğer hanımlarından Hz. Zeyneb bt. Cahş’ ı kıskanarak ona karşı işbirliği yapmışlardı. Tahrîm sûresinin ilk âyetlerinin inzâline sebep olan bu olay şöyle olmuştu: Her zaman yaptığı gibi, bir defasında Resûlüllah (s), hanımlarının odalarını dolaşırken Hz. Zeyneb’in odasında bal şerbeti içmiş ve biraz fazla kalmıştı. Bu durumu kıskanan iki eşi : Hz. Aişe ve Hz. Hafsa, aralarında kararlaştırıp, Peygamber yanlarına geldiğinde ağzında tuhaf bir koku, meğâfir kokusu olduğunu, bunun da yediği baldan kaynaklandığını i’ mâ ettiler. Böylece onlar, Resûlüllah’ın bazı hanımlarının yanında fazla kalmasını engellemeyi kararlaştırmışlardı. Hz. Peygamber meğâfir diye bir şey yemediğini söyledi. İki eş hemen “ demek ki balı yapan arı meğâfir yalamıştır” dediler. Onların bu tertiplerine üzölmüş olan Resûlüllah (s), bal yememek üzere yemin etti. Bunun üzerine “Tahrîm” sûresinin ilgili âyeti nâzil oldu. Âyette Yüce Allah şöyle buyurdu: “*Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözetererek Allah’ın helal kıldığı şeyi niçin kendine haram kalıyorsun?*

³⁸¹ Nesâî, Sünen, “Talâk”, 76; Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 391-393; Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek*, IV, 15.

³⁸² Buhârî, *Sahîh*, “Nikâh”, 83.

³⁸³ Tirmizî, Sünen, “Menâkıb”, 64.

Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."³⁸⁴ Onların bu davranışlarına Allahüteâlâ'dan uyarı geldiği gibi kendi babaları da durumdan haberdar olunca çok üzüldüler ve kızlarını uyardılar.³⁸⁵

Resûlullah'ın hanımları arasında hiç kıskançlık olmadığını söylemek de çok doğru olmaz. Bir beşer ve ümmet olarak onlar da kalıcı olmasa da bazı kıskançlıklar yaşamışlar, fakat onlar bu hatalarını bir eş ve aile reisi olarak Resûlullah'ın nebevî siyâseti, sabır ve teennî dolu eğitimi, yumuşak davranışı ve tutumuyla güven ve huzura dönüştürmüşlerdir.

Hiz. Safiyye çok güzel yemek yapardı. Bir gün Hiz. Safiye bir yemek pişirerek Hiz. Aîşe' nin odasına göndermiş, Hiz. Âişe de bundan alınmış ve hiddetlenerek yemek tabağını fırlatıp, parçalamıştı. Durumu gören sabır ve şefkat Peygamberi ayağa kalkarak kırık parçaları toplamış; daha sonra kendine gelen Hiz. Âişe: Bunun kefâreti (tazmini) nedir ya Resûlallah? diye sormuş, Allah Resûlü de ona: kaba kap, yemeğe yemek ya Âişe! Diyerek cevap vermiş; bizzat Allah'ın Resûlü, parçaları bir araya getirerek tamir etmiş ve onun yerine Hiz. Safiye'ye yeni bir tabak almıştı.³⁸⁶

Bir defasında yine Hiz. Âişe, bir şeye darılarak Resûlullah'a yüksek sesle hitap etmiş; bu esnada babası Hiz. Ebû Bekir gelmiş ve kızını azarlamak istemişti. Hiz. Ebû Bekir'in kızına çok kızdığını gören Resûlullah onu engellemiş ve teskîn etmiş; o da kalkmış gitmişti. Bir müddet sonra acaba ne oldu? diye merakla geri dönen Hiz. Ebû Bekir Hiz. Âişe ile Peygamberimizin barıştıklarını görmüş; bu duruma çok sevinmiş ve orada Nebiler Sultanı ve kızına şu espirili sözünü sarfetmişti: " Demin kavganıza iştirak ettik; bâri şimdi de barışınıza katılayım."³⁸⁷ Sahâbîlerden Hiz. Ebû Ümâme, Hiz. Mikdâd ve Hiz. Enes'den gelen hadislerde, bir bütünün yarısı anlamında kadınları erkeklerin kardeş olarak gören Allah Resûlü, kadınlara karşı davranış bağlamında erkeklere şunları söyler: "Allah, kadınlar hakkında size hayrı tavsiye eder; çünkü onlar sizin anneleriniz, kızlarınız, halalarınız ve teyzelerinizdir. İnsanların en şerlisi ehline, aile bireylerine karşı şiddetli davranan ve baskı yapandır, elbette kadınlardan bir kısmı, ifâde ve beyândan aciz ve kusurlu olabilir, onların âcizliklerini sükût ederek ayıp ve kusurlarını da evde tutarak (ifşâ etmeyerek ve gizleyerek) önleyiniz."³⁸⁸ Hiz. Ali'den gelen bir haber de şöyledir: "Sizin hayırlınız, âile bireyleri için hayırlı olandır. Ben ise âilem için en hayırlı olanınızım; kadınlara ancak asil ve soylu erkekler ikrâm ve iyilik eder; alçak ve kınanmış olanlar ise onları küçümser, onları tahîr eder."³⁸⁹

2.3.6-Âile Olma Bilinci ve Sorumluluğu Taşımak:

³⁸⁴ Tahrîm, 66/1

³⁸⁵ Buhârî, *Sahîh*, "Talâk", 8; "Tefsîrü'l-Kur'ân", Tahrîm, 1; "Hıyel", 12; Müslim, *Sahîh*, "Talâk", 21.

³⁸⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Buyû", 91.

³⁸⁷ Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, II, 177- 180 .

³⁸⁸ Alâeddin Ali el-Müttekî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 374, 375.

³⁸⁹ Alâeddin Ali el-Müttekî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 371.

Bitkisiyle- hayvanıyla yeryüzündeki her canlıyı dişi ve erkek olarak yaratan Yüce Allah, varlıkların en değerlisi (eşrafı mahlûk) olan insanı da erkek ve kadın olarak yaratmıştır.³⁹⁰

Yaratıcı Kudret'in bize lütfettiği nimetlerin yanında külfetler de bulunmaktadır. Bu doğrultuda denilebilir ki, her nimet gibi aile kurumu da bir mü'min için hayır, huzur, mutluluk ve güzellikler kaynağı olmanın yanında insana aslî olan kulluk görevlerini ihmal ettirecek ve hatta unutturacak kadar zorlu bir sınav da olabilir. Nitekim Yüce Allah'ın *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi aranızdaki emanetlerinize de hainlik etmeyin. Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfaat vardır."*³⁹¹ Ve *"Ey İman edenler! Kendinizi ve ailenizi (aile efradınızı) yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun....."*³⁹²

*"Ey İman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymasın..."*³⁹³ ve

*"Ey iman edenler! Haberinizi olsun ki, eşleriniz ve evlatlarınızdan bazıları (bir kısmı, sizi ibâdetten alıkoymak, emirlerinize uymamak suretiyle) size bir nevi düşmandır. O halde onlardan sakının (onlara karşı uyanık olun ve kötülüklerinden emin olmayın). Bununla beraber onları affeder, kusurlarına bakmaz, günahlarını örterseniz elbette Allah Gafûrdur (çok bağışlayandır), Rahîmdir (çok acıyandır)."*³⁹⁴

Âyetleri ve daha birçok ayet, ailenin bir emanet olduğu ve sorumluluk gerektirdiği konusuna açıklık getirmektedir. Aile sorumluluğu konusunda Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

*"İnsan ailesi, malı, nefsi çocukları ve komşusu ile denenir, sınanır. Oruç, namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülükten sakındırma, bu sınanma esnasındaki kusurlara keffâret olur."*³⁹⁵

Hadisde işaret edildiği üzere aile; Aynı evi paylaştığımız anne, baba ve çocuklar üçgeninde kurulmuş ola hassas bir dengeler ağıdır.

Aynı evi ve ortamı paylaşma, doğal olarak hakları ve sorumlulukları artırmaktadır. Tam da bu noktada Yüce Allah ve O'nun rahmet Peygamberi, güçlü bir anlatım üslûbünde, eşler arasındaki ilişkinin tabiatı ortaya konmaktadır. Genelde *"Ey İman edenler!..."* ve *"Ey İnsanlar!..."* hitablı bu naslar, tek taraflı olmaktan ziyade ailede yetkili ve sorumlu (mes'ûl) kimseler olan anne ve babaya (her ikisine), ayrı ayrı her birine hitabla aile hayatının müşterek olduğunu, birbirlerini koruma ve birbirlerini kollama, birbirlerine bağlı ve saygılı olmaları yönünde birtakım görevler yüklemektedir:

³⁹⁰ Nisâ, 4/1; Hucurât, 49/13; Necm, 53/45.

³⁹¹ Enfâl, 8/27,28.

³⁹² Tahrîm, 66/6

³⁹³ Münafikûn, 63/9

³⁹⁴ Teğâbün, 64/14

³⁹⁵ Müslim, *Sahîh*, "Fiten", 26.

“Onlar sizin için birer elbise (örtü), siz de onlar için birer elbisesiniz (örtüsünüz)”³⁹⁶

“Kadınların yükümlülükleri kadar (olduğu gibi) meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır...”³⁹⁷ “Kadınlar hususunda Allah’tan korkun! Onlar sizin yanınızda yardıma muhtaç (size göre zayıf olan), kendilerine ait bir şeyi olmayan (çalışıp kazanma ve nafaka yükümlülüğü olmayan) kimselerdir.

Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. ... Sizin onlar üzerindeki hakkınız, yatağınızı (evinizi, mahreminizi) istemediğiniz (hoşlanmadığınız) bir kimseye çiğnetmemeleri (yabancı ve sakıncalı kimseleri evlerine almamaları ve onlarla konuşmamalarıdır). Onların sizler üzerindeki hakk, örfü göre yedirip, giydirmek, barındırmak..”³⁹⁸ Vedâ haccında irad ettiği hutbede Âlemlerin Efendisi: Kadınlar hakkında Allah’tan korkunuz; çünkü siz onları Allah’ın emaneti (emaneti zayi etmeme ve hukukuna riayet sözüyle) olarak aldınız. Allah’ın kelimesiyle (ricab ve kabul şeklinde ki nikahı, akdi helal ve mübah kılan âyetiyle) onların namuslarını kendinize helal kabul ettiniz.

Onların sizin üzerinizdeki hakları: Onların – ma’ruf ve yaygın olan örfü göre-rizıkları (yemeleri) ve giyimleri ve barınmalarıdır. Size, kendisine sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınızı, yolunuzu (pusulanızı) kaybetmeyeceğiniz bir şey bıraktım. O, Allah’ın kitabıdır. Size benden sorulacak, (o zaman ne diyeceksiniz? Onlar da hep birlikte şöyle dediler: Biz şahitlik ederiz ki, sen bize tebliğ ettin, görevini eda ettin ve bize nasihat ettin! Bunun üzerine Nebiler Sultanı şehâdet parmağını insanlara doğru meylettirerek göğe doğru kaldırdı ve üç defa “ Allah’ım san şahit ol!” dedi.³⁹⁹

İçinde azap bulunan bazı uyarılarıyla Yüce Allah, mü’min anne ve babaları aile sorumluluk bilincine davet etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

“Ey İman edenler! Kendiniz ve ailenizi (aile efradınızı) yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”⁴⁰⁰ Bu ikaz şüphesiz öncelikli olarak aile reisi olan babaya, sonra anneyedir.

Hayatı ve kulluğu kendisinden öğrendiğimiz en büyük ahlâk mürşidi Nebiler Sultanı , anne-babalar başta olmak üzere her mü’mine sorumluluğu şöyle hatırlatmaktadır:

عن ابن عمر رضي الله عنهما انه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : كلكم راع ومسؤل عن رعيته فالامام راع وهو مسؤل عن رعيته والرجل في أهله راع وهو مسؤل عن رعيته والمرأة في بيت زوجها

³⁹⁶ Bakara, 2/187.

³⁹⁷ Bakara, 2/228.

³⁹⁸ Tirmizî, *Sünen*, “Radâ”, 11; İbn Mace, *Sünen*, “Nikah”, 3.

³⁹⁹ Ebû Davud, *Sünen*, Menâsik, 57(1905); İbn Mâce, *Sünen*, Menâsik, 84 (3074); Dârimî, *Sünen*, Menâsik, 34; İbn Hanbel, V, 73.

⁴⁰⁰ Tahrîm, 66/6.

راعية وهي مسؤلة عن رعيها والخادم في مال سيده راع وهو مسؤلة عن رعيته فسمعت هؤلاء من رسول الله صلى الله عليه وسلم وأحسب النبي صلى الله عليه وسلم قال: والرجل في مال أبيه راع وهو مسؤلة عن رعيته فكلم راع وكلكم مسؤلة عن رعيته 401

Hepiniz birer sorumlusunuz ve hepiniz maiyetinden yani yönetimdekilerden mesüldür. Devlet başkanı, bir sorumludur ve yönettiklerinden sorumludur. Evin erkeği (baba vb.) ehli (çoluk çocuğu) üzerinde sorumludur ve yönetimdekilerden sorumludur. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesüldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden sorumludur.”⁴⁰²

İnsanlara dünya ve âhiret saâdeti va'd eden, temiz, bilgili, bilinçli, mutlu ve kuvvetli bir topluluğu amaçlayan İslâm'ın yüce kitabı Kur'an-ı Kerim, mal, eş ve çocuklardan bazılarının beklenmedik yer ve zamanlarda kişiyi günaha sokabileceğini, yanlışla sevkedip onu âhiret ni'metlerinden alıkoyabileceğini, dolayısıyla bu türden âile içi problemler karşısında mü'min anne-babaların dikkatli ve uyanık olmaları gerektiğini belirtir ve onların çözüm şekillerine mü'minlerin dikkatini çeker: “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfât ise Allah katındadır.”⁴⁰³

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, Mekke'den hicret etme, Resûlullah'ın yanına gitme arzusunda olan bazı Müslümanların eş ve çocukları, kendilerinin perişan duruma düşeceklerini ileri sürerek babalarını gayet hayırlı bir eylem olan hicret etmekten alıkoymak istediler. Böylece çok hayırlı bir iş olan Allah ve Resûlü ile birlikteliğe engel olmak isteyerek, hicretle kazanılan manen yüksek mertebeleri, dereceleri öğrenmiş olan Müslüman babalarına adeta düşman oldular. Buna karşılık Müslüman babalar, kendilerini böylesi hayırlı bir amelden engellemek isteyen eş ve çocuklarını cezalandırmak istediler.

Bize ait olan mal ve evlatlarımızın bir fitne, bir imtihan unsuru olduğunu ifade eden bu âyetle ilgili Büreyde b. Husayb de şunları anlatır. “ Ben Resûlullah'ı (s) hutbe okurken gördüm. Hutbe esnasında torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin çıkageldiler. İkisinin üzerinde de kırmızı gömlekleri vardı. Henüz küçük oldukları için düşe-kalka yürüyorlardı. Onları gören Resûlullah (s) minberden indi ve onları iki taraflı kucağına aldı ve daha sonra onlarla birlikte minbere çıktı ve ardından:

“Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır ve büyük mükâfât Allah'ın yanındadır.” âyetini okudu ve şöyle buyurdu: “İşte ben bu ikisini (torunlarımı) böyle düşe- kalka yürürken gördüm, sabredemedim, sözümü kesip onlara doğru minberden inmek zorunda kaldım.” ve sonra hutbesine devam etti.”⁴⁰⁴

Bu olay üzerine ilgili âyetler inerek hayırlı işlere karar verme ve yönelme anında mal ve evlatların bir fitne (ciddi birer imtihan unsurları) olduğu, böylesi durumlarda âile içi bir problemlerde onlardan gelecek kötülük ve engellere karşı: Uyanık ve dikkatli

⁴⁰¹ Buharı, *Sahih*, “İstikraz”, 20, III, 87-88.

⁴⁰² Buharı, *Sahih*, “İstikraz”, 20, III, 87-88.

⁴⁰³ Enfâl, 8/28; Teğâbün, 64/15.

⁴⁰⁴ Tirmizi, *Sünen*, “Menâkıb”, 31; İbn Mâce, *Sünen*, “libâs”, 20; Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr*, VI, 345.

olmalarının yanında onları affetmeleri, baskı uygulayıp üzerlerine gitmemeleri, kusurlarını başlarına kakmamaları, hoşgörölü ve bağışlayıcı olmaları gerektiği bildirilmektedir.⁴⁰⁵

2.3.7- Âile Bireyleri ve Çocuklarla Hoş Vakit Geçirmek, Onları Okşamak ve Eğlendirmek:

Güven ve barış Peygamberi, âile içi huzura çok önem verir; hanımları ve çocuklarıyla, torunlarıyla gayet hoş vakit geçirir, onların eğlenme ve dinlenmesine de müsâade ederdi. İlim ve hikmetin kapısı olan Hz. Ali'nin de belirttiği üzere geleceğin insanı ve geleceğimiz olan çocukları geleceğe göre yetiştirmek gerekmektedir. Bu nedenle çocuk eğitim bilimcileri ve uzmanları, çocukların meşrû taleplerini ince, derin ve geniş düşünerek önemsemenin, her zaman onların isteklerine karşı çıkmamanın, daha iyi bir yöntem olduğunu tavsiye etmektedirler.

Rahmet ve şefkat Peygamberi, bir gün eşi Hz. Âişe ile yarışmış; o zaman ince ve nârin olduğu için Hz. Âişe Resûlüllah'ı geçmişti. Daha sonra yaptıkları bir yarışmada ise Hz. Âişe biraz kilo almış, Resûlüllah'dan geride kalmıştı.⁴⁰⁶ Resûlüllah(s), eşi Hz. Âişe'nin yanına gelen kız arkadaşları ile oynamasına dahi müsâade ederdi. Hadislerde ifade edildiği üzere Kutlu Nebi, hanımlarını ve çocuklarını Ramazan ve Kur'ban bayramlarında her bir millet tarafından yapılan eğlenceleri seyretmeleri için dışarı çıkarırdı. Bir defasında O, Habeşlilerin kendi milli bayramlarında sergiledikleri oyunları seyretmesi için Hz. Âişe'ye müsâade etmiş ve hatta yardımcı olmuştu.⁴⁰⁷ Genelde çocukları çok seven hayat be barış Peygamberi kendi çocuk ve torunlarıyla çok yakın ilgilenirdi. Habîbullah'ın hizmet ve terbiyesinde yetişen Enes b. Malik'in ifâdesiyle, insanlar içinde Resûlüllah'dan daha çok küçüklere acıyan kimse yoktu. O, Medine yaylasında sütanneye verilen oğlu İbrahim'in yanına gider, onu kucağına alır öper, sora da geri dönerdi.⁴⁰⁸ Rahmet Peygamberi, "Kendimden bir parçadır onu seven beni sevmiş olur, ona eza eden bana eza vermiş olur." dediği ve dünya kadınlarının en sevimlisi, Cennet hatunlarının hanım efendisidir buyurduğu, kızını Hz. Fatıma yanına gelince ayağa kalkar, onu güler yüzle karşılar, iltifât eder ve kendi yanına oturtur onunla sohbet ederdi.⁴⁰⁹

Kutlu Nebi, en önemli değeri an olan namaz esnasında dahi, kendi sevgisini onları sevmeye bağladığı, omuzlarında taşıdığı, dünya çiçeklerinin en güzeli ve Cennet gençlerinin efendisi olarak gördüğü torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilgilenmekte ve onları kırmamaya özen göstermektedir. Bu durumu Şeddâd b. Had şöyle anlatır: "Öğle veya ikindi namazlarından birinde Hz. Peygamber torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile yanımıza geldi. Namaz vakti idi. Allah Resûlü torunlarını yere bıraktı, öne geçti ve namaza durdu. Namazın ortasındaki secdeyi uzattıkca uzattı. Başımı kaldırdım,

⁴⁰⁵ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-Tefsiri'l-me'sûr*, VI, 344.

⁴⁰⁶ İbn Mâce, *Sünen*, "Nikâh", 50.

⁴⁰⁷ İbn Mâce, *Sünen*, "İkâmetü's-salât", 165

⁴⁰⁸ Müslim, *Sahîh*, "Fezâilü's-sahâbe", 63.

⁴⁰⁹ Müslim, *Sahîh*, "Fezâilü's-sahâbe", 94, 98; Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 61

bir de gördüm ki, Resûlüllah secde de iken torunları onun sırtında duruyor. Ben tekrar secdeye döndüm. Resûlüllah namazı bitirince insanlar ona: “Ey Allah’ın Resûlü! Namazın ortasında secdeyi o kadar uzattınız ki, namazda size bir şey oldu veya vahiy geldi zannettik.” dediler Bunun üzerine Habibullah şöyle buyurdu: “Bu dediklerinizden hiç biri olmadı. Ancak torunlarım beni binek yaptı, istediklerini yapsınlar diye acele ettirmek istemedim.”⁴¹⁰

Âile içi huzura çok önem veren Kutlu Nebi, torunlarıyla oynar, onları eğlendirirdi. Bir defasında da O, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i kucağına alarak evinden dışarı çıktı. Bu esnada onlara: “Siz çocuklar var ya insanı cimri, korkak ve bilgisiz bırakacak şekilde meşgul edersiniz.; siz Allah’ın güzel kokulu nimetlerindensiniz.” Buyurdu.⁴¹¹ Hz. Üsâme b. Zeyd’in anlattığına göre O, bazen torunlarını geniş bir giysi olan abâyesinin içine saklardı. Bu halini gören arkadaşlarına şöyle buyururdu: “Bunlar benim oğullarım ve kızımın oğullarıdır, Allahım! Ben onları seviyorum, sen de onları sev, onları sevenleri de sev!”⁴¹² Onları omuzlarına alır taşırdı. Onu öyle gören sahâbîSlerden biri: “Ey çocuk! Bindiğin binek ne kadar güzel!” dedi. Bunu duyan Hz. Peygamber de: “ O da ne güzel binicidir!” diye cevap verdi.”⁴¹³

Bu anekdotlarda da verildiği üzere rahmet ve şefkat Peygamberi, âile fertlerine karşı tutum ve davranışlarıyla, eşlerini, çocuk ve torunlarını sevgi ve şefkatten mahrum bırakan, onlara sevgi ve ilgisini esirgeyerek onları geren, huzursuz eden ve hatta ev içinde şiddet uygulayarak âile barışını yok eden anne ve babalara örnek bir davranış sergilemektedir.

Rahmet Peygamberi, belki de çocuklara sevgi sıcaklığını hissettirmek ve onlara güven vermek için olsa gerek torunlarını öperek ve koklayarak severdi. Fakat katı ve kaba tabiatlı bedevîler çocuklarını öpmezlerdi.

Bir defasında o, torunu Hz. Hasanı öperek, koklayarak severken yanında bulunan bedevî Akra’ b. Habis hayretle, Ey Allah’ın Resûlü! Siz çocukları öper misiniz? Benim on çocuğum var hiç öpmedim.” dedi. Bunun üzerine rahmet ve şefkat Peygamberi ona: “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” Diye cevap verdi. Bir defasında da, “ Siz çocuklarınızı öper misiniz? Biz öpmeyiz de.” diyen bir bedevîye Kutlu Nebi: “Allah senin kalbinden merhameti söküp almışsa ben ne yapabilirim?” diyerek uyarıcı cevap vermişti.⁴¹⁴ Örnek bir baba olarak o, çocukları dünyaya geldiğinde sevinir, vefâtlarında üzülürdü. Âlemlerin Efendisi, oğlu İbrahim’in doğumundan fevkalâde mutlu olmuş; onun doğum haberini kendisine ulaştıran Hz. Ebû Râfi’ye hediye vermiş; doğumunun yedinci günü de bir ziyâfet vermiş, fakirlere sadaka dağıtmış, İbrahim’in annesi Mısır

⁴¹⁰ Buhârî, *Sahîh*, “Fezâilü’s-sahâbe”, 22; “Edeb”, 18; Müslim, *Sahîh*, “Fezâilü’s-sahâbe”, 56, 58, 60; Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 31; İbn Hanbel, VI, 467.

⁴¹¹ Tirmizî, *Sünen*, “Birr ve sıla”, 11; “Menâkıb”, 31.

⁴¹² Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 30, 31.

⁴¹³ Tirmizî, *Sünen*, “Menâkıb”, 30.

⁴¹⁴ Buhârî, *Sahîh*, “Edeb”, 18, 39; Müslim, *Sahîh*, “Fezâilü’s-sahâbe”, 64.

hükümdarı Mukavkis'in hediyesi cariye olan Mariyye'yi de azâd etmiştir.⁴¹⁵ Sevgi Peygamberi, oğlu İbrahim'in bakım ve yetiştirilmesiyle yakından ilgilenmiş; onun süt annesine de Medine'de bir hurmalık tahsis etmiştir. Resûlullah(s) sık sık İbrahim'in süt annesi Ümmi Bürde veya Ümmü Seyf'in bulunduğu yere onu görmek için gitmiş; İbrahim, 16 aylık veya iki yaşında öldüğünde o, göz yaşını dökerek ağlamıştı.⁴¹⁶ Sen de mi ağlıyorsun? Diyen Abdurrahman b.Avfa: Bu göz yaşının şefkatten kaynaklandığını, üzülmemenin imkansız olduğunu, ancak bağıra, çağıra yırtılarak ağlamayı yasakladığını söylemiştir.⁴¹⁷

2.3.8- Kendi Örneğinde Âile Bireylerini Eğitmek:

Rahmet Peygamberi cinsiyet ayırmaksızın, hiçbir anne babanın çocuğuna terbiyeden (eğitimden) daha güzel bir miras bırakmış olamayacağını, kişinin çocuğunu eğitmesinin sadaka vermekten daha hayırlı olduğunu ifade etmiş;⁴¹⁸ iyi kadınları dünya varlığının en değerlisi, dünya saâdetinin en önemli unsuru olarak görmüş,⁴¹⁹ kız çocuklarıyla ilgilenilmesini, bakım ve eğitimlerinin ihmal edilmemesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır: “Bir kimse iki kız evladına âkil ve bâliğ oluncaya kadar bakar, onların sorunlarıyla yakından ilgilenirse zor gün olan kıyâmet gününde, onunla ben beraberiz (komşuyuz) buyurarak iki parmağını bir araya getirmiştir.⁴²⁰ Ayrıca özellikle kız çocuklarını eğitim ve öğretimini tamamlayarak, onları terbiye ederek hayata hazırladıktan sonra iyi bir eşle evlendiren kimselerin ücretinin iki kat verileceğini ve o kimselerin cennetlik olduklarını, eğitilmiş ve sıkıntılar çekilerek, helâl rızık ve sabırla yetiştirilmiş olan iyi kız çocuklarının, kendilerini yetiştiren kimseleri cehennem ateşinden koruyacaklarını belirtmişlerdir.⁴²¹ Bu tavsiyelerini Hz.Peygamber. geçmişte kız çocuklarını diri diri toprağa gömen, kadınlarını bir ticâret metâi gibi algılayan ve aşağılayan bir topluma yapmıştı. İlmin ve îmânın devamında çok hırslı olan Hz. Peygamber, iyi bir isim vermenin, Kur'an okumayı öğretmenin ve iyi bir eğitim vermenin, uygun ve hazır olduklarında evlendirmenin çocukların babaları üzerindeki haklarından olduğunu belirtir. Tâbiîn müfessir Mücahid de “*Ey inananlar! Kendilerinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz.*”⁴²² âyetini: “Kendi nefislerinize ve âile bireylerinize Allah korkusunu öğütleyin ve onları bu doğrultuda eğitin”⁴²³ şeklinde yorumlamaktadır.

Özellikle uzaktan gelen heyetler, uzun bir müddet (20 gün veya bir ay kadar) Resûlullah'ın yanında kalır, daha sonra ailelerini özleyip geri dönmek istediklerinde rahmet Peygamberi, onlara müsâade eder ve şu tavsiyelerde bulunurdu: “Hemen âile

⁴¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, I, 135- 136; Ömer Rıza Doğrul, , *Asr-ı Saadet*, II, 154, 175.

⁴¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, I, 134- 144; Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, II II, 175-176.

⁴¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, I, 134- 144.

⁴¹⁸ Tirmizî, *Sünen*, “Birr ve sıla”, 33; İbn Hanbel, V, 96, 102.

⁴¹⁹ Müslim, *Sahîh*, “Redâ”, 64; Nesâî, *Sünen*, “Nikâh”, 15; İbn Mâce, *Sünen*, “Nikâh”, 5.

⁴²⁰ Müslim, *Sahîh*, “Birr”, 149, 150.

⁴²¹ Buhârî, *Sahîh*, “Nikâh”, 12; “İstikrâz”, 18; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edeb”, 121; İbn Hanbel, IV, 154.

⁴²² Tahrîm, 66/6

⁴²³ Buhârî, *Sahîh*, “Tefsîru'l-Kur'an”, Tahrîm, 3; Alâeddin Ali el-Müttekî, *Kenzu'l-ummâl*, XVI, 417.

efradınızın yanına dönün, onları eğitin ve öğretin, benim namaz kıldığım gibi kılın ve onlara da emredin; namaz vakti geldiğinde biriniz müezzinlik yapsın (ezân okusun), daha sonra içinizden en yaşlı (olgun) olanınız imamlık yapsın.”⁴²⁴ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de bu türden eğitim önerilmektedir: “*Âilene (âile fertlerine) namazı emret, kendin de ona (namaza) sabırla ve karalılıkla devâm et!*”⁴²⁵ Hiç kuşkusuz bir nebi ve bilge kişi olarak Hz. Lokman da oğluna: “*Yavrucağım namazı kıl! İyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış...*”⁴²⁶ derken aynı yöntemi uygulamıştır. “*“Hz. Âişe ve Hz. Ümmü Seleme başta olmak üzere Peygamberimizin hanımlarının diğer Müslüman hanımların eğitim ve yetiştirmelerinde büyük etkileri olmuştur. Ayrıca Kutlu Nebi, dinlerini öğrenme konusunda utanıp sıkılmayan, bilmediklerini sorup öğrenen Ensâr kadınlarını övmüş; “Doğrusu Allah hakkı açıklamaktan hayâ etmez, çekinmez.”*⁴²⁷ âyetini okumuş ve onlar hakkında: “Böyle kadınlara ne mutlu! Hayâları kendilerini câhil bırakmadı, ilim öğrenmekten alıkoymadı.” buyurmuştur.⁴²⁸

Sonuç:

Çalışmamızda belirtildiği üzere âilede güven ve mutluluk daha eş seçimiyle başlamakta; bu güven ve mutluluk, kesinlikle karşılıklı güven, adâlet ve saygıya dayanmaktadır. "Sizin en hayırlınız, âilesi için en hayırlı olanınızdır; bana gelince, ben âileme karşı en hayırlı olanınızdır". "En hayırlınız, hanımlarına (eşlerine) karşı iyi davrananızdır. "Mü'minlerin îmân bakımından en üstün olanı, ahlâkca en güzel olanı ve âile fertlerine karşı yumuşak davrananıdır." anlamlarındaki hadislerde de vurgulandığı üzere güzel ahlâk ve hoşgörü ile devam etmektedir. Ayrıca Allah'ın sevgili Resûlü, çeşitli vesîlelerle ve çeşitli platformlarda, erkeklerin kadınlar üzerinde kadınların da erkekler üzerinde hakları ve birbirlerine karşı görevleri olduğunu ve bu konuda Allah'dan korkulması gerektiğini önemle belirtmişlerdir. Ayrıca âileyi güvenli bir toplumunun temel unsuru gören, bu nedenle de âile birlikteliğine ve huzuruna çok önem veren Rahmet peygamberi, kendisine gelen heyetleri uğurlar ve onlara: " Âilenizin yanına dönün ve onlara ta'limde yani eğitim ve öğretimde bulunun." derdi. Örnek insan Habîbullah, çok değer verdiği âile içi güven ve huzurun temini noktasında ashabına: “Evlâtlarınız ve eşleriniz arasında adâletli olunuz!” buyururdu. Bu tür Nebevî mesajlardan da anlaşıldığı üzere sevgi ve şefkate dayalı âile içi güven ve huzurun temininde: **Karşılıklı sorumluluk bilinci, adâlet, karşılıklı anlayış ve haklara saygı, terbiye (eğitim), afvetme ve hoşgörü (davranış estetiği), yardımlaşma ve paylaşımı esas olmaktadır.**

Bu duygu ve düşüncelerle 2005’de fakültemizde 1. si yapılan ve bu günlerde 11. sini icra etmekte olduğumuz, “HZ. PEYGAMBER GÜVEN TOPLUMU” konulu Kutlu Doğum sempozyumunu düzenleyen heyete, A’dan Z’ye emeği geçen herkese teşekkür

⁴²⁴ Buhârî, *Sahîh*, “Edeb”, 27.

⁴²⁵ Tâhâ, 20/132

⁴²⁶ Lokmân, 31/17

⁴²⁷ Ahzâb, 33/53

⁴²⁸ Buhârî, *Sahîh*, “İlim”, 25, 50; “Edeb”, 68, 79.

eder, saygılar sunar, Türkiye'mizdeki tüm ilahiyatlar arasında hiç aksaklığa uğramadan devam eden bu hayırlı ve yararlı programın fakültemizin varlığı ile birlikte devamını Yüce Allah'tan niyaz ederim.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GÜVEN TOPLUMUNUN İNŞASI

Güven Toplumu İnşa Etme Hedefi Bağlamında Hz. Peygamber Döneminde Himaye ve Eman Uygulamaları

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN*

Hz. Muhammed'in (s) tebliğ etmekle mükellef kılındığı son ilahî mesaj, inançtaki yozlaşmayı düzeltmeyi hedeflediği gibi zulmü, baskıyı ve sömürüyü kaldırmak suretiyle toplumsal düzeni sağlamayı da hedeflemektedir. Bu bağlamda Müslümanlar, ıslah edici oldukları bilinciyle hareket etmekle mükelleftirler. Hz. Muhammed (s), yaşadığı dönemde dinin kendisine ve tabilerine yüklediği bu misyonu bizzat yerine getirmek üzere önemli adımlar atmıştır.

Allah Elçisi'nin (s) muhatap olduğu toplumda ister geçmişte ortaya çıkan ilahî dinlerin bakiyesi olsun, ister insan aklının ulaştığı maruf olsun sahip olunan değer ve tecrübeler ilahî mesaja aykırı olmadığı sürece kabul edilip geliştirilmiştir.

Himaye ve eman konusu, İslâm döneminde karşımıza çıktığı gibi İslâm öncesi dönemin de bir olgusudur. Himaye ve eman uygulamaları İslâm'dan önce de mevcut olduğu için konumuza İslâm'dan önceki dönem hakkında bilgi vererek başlamanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

A. İslâm'dan Önce Araplarda Himaye ve Eman

Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü toplumda kabileler arasında rekabet ve hatta çatışmalar eksik olmadığı için bu çatışmalardan doğan zararı bertaraf etmek üzere bazı kurumlar da gelişmiştir. Himaye [koruma] ve eman [güven, güvence, güvenlik], bunlardandır. Esasen iki kavramın anlamı birbirine yakındır. Bunlara yakın anlama sahip bir de civâr [himaye ve komşuluk] ve zimmet [can ve mal güvencesi] kavramları da vardır. Bütün bu kavramlar, savaşın yoğun yaşandığı bir vasatta insan ve kabile ilişkilerinde hayatı kolaylaştırıcı bir özelliğe sahiptir.

Esir edilen bir insan, kendisi için kurtulmalık bedeli ödenmek suretiyle ya da bedelsiz salınarak özgürlüğüne kavuşabiliyordu. Kişi, kabilesinin dışındaki birisinden himaye istemek suretiyle hayatını sürdürebilirdi. Gücün yüceltildiği bir sistemde güçlüyü zulümden alıkoymanın en açık yollarından biri güçlü bir başkasının himayesidir.

Araplar arasında hilf ve civar, kişiler ve kabileler arasında dayanışma ve desteği sağlayan unsurlardır. Kabileler, çeşitli sebeplerle birbirleriyle antlaşmalar yapıyorlardı. Düşman kabilelere karşı işbirliği yapma ihtiyacı bu sebeplerden birisidir.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı

İslâm'dan önce Arap kabileleri arasında meydana gelen savaşlar, birbirlerini esir edip köleleştirmelerine sebep olabiliyordu. Bu durum güvenliği de ciddi anlamda tehlikeye sokuyordu. Bundan dolayı azatlık müessesesi ortaya çıktığı gibi himaye ve eman da vardı.

Ticaret, Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü toplum açısından hayatî öneme sahipti. Daha kazançlı bir ticaret için uzak diyarlara mallar götürülmesi ve yine uzak diyarlardan mallar getirilmesi gerekiyordu. Talan kültürünün yaygın olduğu bir vasatta değerli malların taşınması oldukça riskliydi. Bunu gerçekleştirmek için himaye ve eman kurumuna ihtiyaç vardı.

Hilf ve civar (mücâvere), Araplar arasında güven ortamını oluşturan anlaşmalardır. Hilf, güçleri birbirine yakın olup dayanışmanın taraflara faydası olacağını düşünen kişi ya da kabilelerin yaptıkları anlaşmalardır. Civar ise nispeten zayıf bir kişi ya da kabilenin daha güçlü birisinin himayesine sığınmasıdır.

Himaye ve eman veren kişi, bu güvenceyi verdiği kişiyi korumak ve mağdur olmasını engellemekle mükelleftir. Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in himayesi altındaki bir Yahudi Harb b. Ümeyye tarafından öldürüldü. Abdülmuttalib, amcazadesi Harb'ten Yahudi'nin diyetini alıp ailesine verinceye kadar onun yakasını bırakmadı.

Mekke'de bazı ailelerin ve kişilerin himaye ve eman sayesinde kaldıklarını, bunun aynı zamanda himaye ve eman veren kişinin saygınlığını arttırdığını görüyoruz. Öte yandan eman ve himaye vermek, sosyal ve siyasî gücün göstergelerinden biridir. Zayıf biri, himaye edeceğini ilan ettiği kişiyi koruyamadığında itibarı zedelenir. Kaldı ki himaye ve eman verecek kişinin bunu verebilecek konumda olması icap eder. Gücü olmayan ya da zararından emin olunmak istenmeyen kişiden himaye ve eman alınmaz.

Himaye ve emanı gerektiren gelişmelerden biri ticari amaçlarla yapılan ilaf denen anlaşmalardı. Hz. Peygamber'in dedeleri yaptıkları ilaflarla güvenli bir ticaret yolu oluşturmuşlardı.

B. Elçiliğin Mekke Yıllarında Himaye ve Eman

Hz. Peygamber'in tebliğe başlamasından sonra Müslümanların çeşitli baskılara maruz kaldıkları bilinmektedir. Allah'ın Elçisi (s), kendilerine yönelik baskıları bertaraf etmek üzere bazı önlemler almıştır. Bunların arasında himaye alma da vardır.

1. Amcası Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'i Himaye Etmesi

Hz. Peygamber, elçiliğinin Mekke yıllarında amcası Ebû Talib'ten büyük destek gördü. Onun himayesi olmasaydı tebliğ görevini yerine getirmede daha fazla zorluklarla karşılaşırđı.

Kuşkusuz Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in kabile lideri sıfatıyla ortaya koyduğu tavır, daha çok öne çıksa da -Ebû Leheb gibi istisnalar dışarıda tutulursa- Allah Elçisi'nin ailesinden destek aldığı bilinmektedir. Bu destek, büyük ölçüde kabile dayanışmasının bir gereğidir. Nitekim -çoğu Müslüman olmadığı halde- Hâşimoğulları

bundan dolayı Kureyş'in protesto ve ambargosuna maruz kalmalarına ve bu baskı üç yıl sürmesine rağmen Hz. Peygamber'e desteklerini devam ettirmişlerdir.

2. İbnü'd-Duğunne'nin Hz. Ebû Bekir'i Himayesi

Mekke döneminin himaye örneklerinden biri Hz. Ebû Bekir'in Habeşistan'a hicret teşebbüsü sırasında meydana geldi. Bir ara Mekkelilerin tavrından sıkılan Hz. Ebû Bekir Habeşistan'a hicret etmeye karar vererek yola çıktı. Ancak yolda karşılaştığı İbnü'd-Duğunne, kendisini himaye edeceğini söyleyerek onu ikna edip Mekke'ye dönmesini sağladı. Hz. Ebû Bekir bu himaye ile bir süre Mekke'de kaldı; ancak müşrikler evinin içindeki mescidinde okuduğu Kur'ân'dan rahatsız olarak kendisine bazı kısıtlamalar getirilmesini istediler. İbnü'd-Duğunne'nin durumu Hz. Ebû Bekir'e bildirmesi üzerine Hz. Ebû Bekir onun emanından çıkıp Allah'ın himayesine girdiğini ilan etti.

3. Habeşistan'dan Dönen Müslümanlardan Himayesi

Bilindiği üzere Müslümanlara yönelik baskılar artınca Hz. Peygamber, onların çoğunu Habeşistan'a göndermişti. Kuşkusuz bu tasarrufunda, evlatlarını ve yakınlarını Mekke'den uzaklaştırarak müşrikler üzerinde baskı kurmayı da hedefliyordu. Bir süre sonra -muhtemelen Mekkelilerin çabalarıyla- Hz. Peygamber'in müşriklerle anlaştıkları haberleri Habeşistan'da yayılınca oradaki birçok Müslüman Mekke'ye döndü. Ancak Mekke'de karşılaştıkları tablo farklıydı. Müşriklerin baskıları devam ediyordu. Bunun üzerine Mekke'ye gelen Müslümanlar, kendilerine himaye verecek kişiler bularak şehre girebildiler.

4. Hz. Peygamber'in Tâif Dönüşü Mut'im b. Adî'den Himaye Alması

Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in vefatından sonra Mekke'de ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Hâşimoğullarının yeni lideri Ebû Leheb, müşrikleri kızdıracak söylemlerden kaçınmasını istiyordu. Bu sıkıntılı dönemde Hz. Peygamber Tâife bir yolculuk yaptı. Ancak burada umduğu desteği alamadı. Tekrar Mekke'ye döndüğünde Süheyl b. Amr'dan kendisine himaye vermesini istedi. Ancak Süheyl bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Nevfeloğullarından Mut'im b. Adî'ye haber gönderdi. Mut'im silahlarını kuşanarak yakınlarıyla birlikte Hz. Peygamber'i alıp şehre girdi ve Kâbe'nin yanında oturan müşriklere giderek Hz. Muhammed'i himayesine aldığı ilan etti.

Allah Elçisi (s) Mut'im'in vefatına kadar bu himayeden yararlanarak Mekke'de kaldı. Hicret sürecinde müşriklerin Hz. Peygamber'in öldürülmesine karar verdikleri Dârünnedve'deki toplantılarına Mut'im'in yakın akrabaları da katılmıştı. Bu da Mut'im'in yakınlarının onun vefatından sonra verdiği himayeye bağlı kalmayarak himayeyi onun kişisel kararı olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

5. Medinelilerin Hz. Peygamber'i Himaye Edeceklerine Dair Söz Vermeleri

Akabe Biatleri Hz. Peygamber'in faaliyetlerinin daha sağlıklı bir ortamda yürütebilmesi için iyi bir imkân sağladı. İkinci Akabe Biati'nde Allah Elçisi, Medine'ye gitmek üzere Medineli Müslümanlarla bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre

Medineliler onu eşleri ve çocukları gibi koruyacaklardı. Biatten sonra Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret etmeye başladılar.

Hz. Peygamber, hicret ettikten sonra kimlerin birbirlerine karşı sorumluluğunu belirlemek üzere kardeşlik akdini gerçekleştirerek muhacirlerle Ensar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamış oldu.

C. Elçiliğin Medine Yıllarında Himaye ve Eman

Hz. Peygamber, Medine döneminde bir lider olarak çeşitli anlaşmalar yaptı ve bazı kişi ya da kabilelere himaye ve eman verdi. Bununla ilgili birçok örneğe sahibiz. Medine'de sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı güçlendirmek için çeşitli adımlar atıldı. Bunlardan biri de Medine'de yaşayan diğer dinî grup olan Yahudilerle yapılan antlaşmadır. Aslında elimizdeki antlaşma metninin yaklaşık yarısı Müslümanların kendi aralarındaki hak ve sorumlulukları belirliyordu.

1. Medine Vesikasında Himaye ve Emanla İlgili Düzenlemeler

Medine vesikasında Müslümanların birbirleri aleyhine anlaşma yapamayacakları ve himaye veremeyecekleri belirtilmiştir. Esasen Müslüman olmak bir hilfe girmek anlamına geldiği için ayrıca bir antlaşma yapmaya da gerek yoktu.

2. Öldürülmeleri Emredilip Daha Sonra Affedilen Kişiler

İslâm'a yönelik düşmanlıkları sebebiyle ölüm cezası verilen bazı kişiler, Hz. Peygamber'e ulaşarak af dilediklerinde affedilmişlerdir. Ancak affedilen kişilerin hadlerle belirlenen suçları işleyenler değil, siyasî suçlarla savaş suçları işleyen kimseler olduklarını söylemek mümkündür. Bunların arasında Kureyşliler olduğu gibi başka kabilelerden olanlar da vardı.

Hz. Peygamber'in amcaoğlu olan Ebû Süfyan (ö. 20/641), onun aleyhinde şiirler okuyarak kendisini hicvetmiş; bundan dolayı öldürülmesi emredilmiştir. Ancak Mekke fethinden kısa bir süre önce Hz. Peygamber'in halası Âtike'nin oğlu [Mahzûmoğullarından ve Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin baba bir kardeşi] Abdullah b. Ebî Ümeyye (ö. 8/629-30) ile birlikte Ebvâ'da Hz. Peygamber'in yanına giderek Müslüman olmuştur.

Mekke fethi sırasında af dışı tutulup daha sonra affedilenlerden biri Müzeyne kabilesinden Ka'b b. Züheyr'dir (ö. 24/645 [?]). Ka'b kardeşinin tavsiyesi üzerine hicretin 9. (630) yılında Medine'ye giderek affedilmesini istemiştir. Meşhur kaside-i bürdenin şairidir.

Kinâne'den veya Diloğullarından olan şair Enes b. Züneym (ö. 60/680 [?]), Hz. Peygamber aleyhine okuduğu bir şiir sebebiyle çıkan kavganın akabinde Huzâa kabilesine baskın yapılarak Hudeybiye antlaşması bozulmuştu. Hz. Peygamber Enes'in öldürülmesini emrettiyse de Mekke fethi sırasında Müslüman olup Allah Elçisi'nin huzuruna çıkmış ve affedilmiştir.

3. Mekke Fethi Sırasında Genel Affın Dışında Tutulup Daha Sonra Affedilenler

Mekke Fethi sırasında Hz. Peygamber Mekkelilere eman vermiş; ancak bazı kişileri genel affin dışında tutmuştur. Allah Elçisi, genel affin dışında tutulan kişilerin Kâbe'nin örtüsüne sarılmış olarak görülseler dahi öldürülmelerini emretmiştir. Bunlardan bizzat ya da aracılar vasıtasıyla Allah elçisine ulaşıp affedilmelerini isteyenler affedilmiştir.

Hz. Peygamber'in af dışı tuttuğu kişilerden biri Âmir b. Lüeyoğullarından Abdullah b. Sad b. Ebî Serh (ö. 36/656-57) idi. Bu şahıs daha önce Müslüman olup hicret etmiş; ancak bir süre sonra dinden dönüp Mekke'ye giderek vahiy kâtipliği yaptığı süreçte yazdığı ayetleri bilinçli olarak tahrif ettiğini söylemiş; bunun üzerine yapılan incelemede iddiasının doğru olmadığı anlaşılmıştı. Hz. Osman, fetihten sonra Allah Elçisi'ne giderek onu affetmesini rica etmiş, Allah Elçisi de onu affetmiştir.

Af dışı tutululardan biri Mahzûmoğullarından İkiye b. Ebî Cehil'dir (ö. 13/634). Hz. Peygamber, Ebû Süfyân ile anlaşarak Mekke'ye girmesine rağmen İkrime, Müslümanların şehre girmesine karşı doyarak küçük bir çatışmaya sebep olmuştu. Bundan dolayı af dışı tutulan İkrime'nin hanımı Ümmü Hakîm, Hz. Peygamber'e giderek onu affetmesini talep etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber onu affetmiştir. Ümmü Hakîm, Mekke'den kaçan İkrime'ye yetişerek geri dönmesini sağladı.

Cumahoğullarından olan Safvân b. Ümeyye (ö. 41/661 [?]), Mekke fethi sırasında İkrime b. Ebû Cehil ve Süheyl b. Amr ile birlikte yanlarına aldıkları adamlarla Müslümanlara karşı koymaya çalıştılar. Genel affin dışında tutulan Safvân, Mekke fethinden sonra Şuaybe Limanı'na kaçtıysa da amcasının oğlu Umeyr b. Vehb, onun için Allah Elçisi'nden eman istedi. Kendisi için eman verilmesi üzerine Hz. Peygamber'den Müslüman olma hususunda nihai kararını bildirmek için iki ay süre istedi; ancak bir süre sonra Müslüman oldu.

Hebbâr b. el-Esved (ö. 15/636'dan sonra), Allah Elçisi'ne düşmanlık yapan ve kızı Zeyneb'in hicreti sırasında onu engelleyip bineğinden düşerek bebeğini kaybetmesine sebep olanlardandı. Mekke fethi sırasında öldürülmeleri emredilen on kişiden biri olan Hebbâr, Medine'ye dönüş yolunda olan Allah Elçisi'ne yetişti. Hakkında öldürülme emri olduğu için bazı Müslümanlar kendisine saldırmak istediysede Hz. Peygamber onlara engel oldu. Hebbâr burada Müslüman oldu.

Mekke fethi sırasında af dışında tutulan Kureyş'in şairi Sehmoğullarından Abdullah b. Ziba'râ da affedilenlerdir. Fetih günü Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hâni'nin kocası Hübeyre b. Vehb ile birlikte Negrân'a kaçmış; ancak daha sonra Mekke'ye dönerek Müslüman olmuştur.

Hz. Peygamber'in genel af dışında tuttuğu Hz. Hamza'nın katili Habeş asıllı Vahşî b. Harb (ö. 23/644'ten sonra) Medine'ye giderek Müslüman olmuş ve affedilmiştir.

4. Mekke Fethinde Genel Affin Dışında Tutulup Öldürülenler

Mekke fethi sırasında genel affin dışında tutululardan bazıları Hz. Peygamber'den eman alamamış olup öldürülmüşlerdir. Bunlardan biri olan Abdullah b. Hatal, daha önce Müslüman olmuş; Hz. Peygamber'in onu zekât görevlisi olarak görevlendirmiş ve

yanına da bir köle vermişti. İbn Hatal yolda köleye kızarak onu öldürüp zekât mallarını alarak Mekke'ye kaçtı.

Cezalandırılanlardan biri olan Mikyes b. Subâbe Müslüman olan ve Mureysî Gazvesi sırasında hata ile öldürülen kardeşi Hişâm'ın intikamını almak için Medine'ye giderek Müslüman olmuş; fırsat bulduğunda kardeşinin katilini öldürerek Mekke'ye kaçmıştı. O da genel af dışında tutularak Mekke'de öldürüldü.

Abdullah b. Hatal'ın cariyeleri olan ve Hz. Peygamber aleyhine şiirler okuyan Sâre (Ümmü Sâre) ve Kureybâ'nın (Ernebe) da genel affın dışında tutulup öldürüldükleri rivayet edilir.

5. Arap Kabilelerinin Müslüman Olması

Mekke'nin fethinden sonra birçok kabile Hz. Peygamber'e heyetler göndererek Müslüman oldu. Hz. Peygamber onlara dokunulmayacağını dair belgeler verdi.

6. Gayrimüslimlere Verilen Eman

Hz. Peygamber Medine döneminde Necran Hristiyanlarına ve Bahreyn Mecusilerine eman vererek bunun karşılığında onlardan cizye almıştır. Bu uygulamalar, sonraki dönemlerde Müslümanlar için önemli örneklikler teşkil etmiştir.

7. Hanımların Eman Vermesi

Müslümanların verdikleri himaye ve emana mutlaka uydukları, onlardan birisinin verdiği himaye ve emanın diğerlerini bağladığı dikkat çekmektedir. Hatta bu hususta Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar arasında fark yoktur. Müslüman bir kadının - Müslümanların aleyhine olmamak kaydıyla- birisine himaye verebilmesi, kadının İslâm toplumunda kazandığı itibar açısından dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in eşi Ebû'l-Âs'a verdiği eman Müslüman kadınların eman örneklerinden biridir. Hz. Peygamber, kızı Zeyneb'in verdiği emanı geçerli kabul etmiştir. Yine Hz. Peygamber Mekke fethi sırasında amcası Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hâni, kayınbiraderlerini korumasını da uyguna görmüştür.

8. Eman Talebi Reddedilenler

Bedir savaşında esir edilenler, savaştan sonra kurtulmalık bedeli karşılığında serbest bırakılırken iki kişi istisna edilmiştir. Bunlardan biri en-Nadr b. el-Hâris diğeri ise Ukbe b. Ebî Mu'ayt'tır. Mekke'de Müslümanlara yaptıkları baskı ve işkenceler sebebiyle idam edilmişlerdir.

9. Müslümanlara Verilen Emanın İhanet Edilmesi

Hz. Peygamber, verilen sözün yerine getirilmesi konusunda çok hassastı. Muhataplarından da aynı hassasiyeti beklerdi. Ancak Allah Elçisi'nin ve Müslümanların ihanete uğradığı bazı hadiseler meydana gelmiştir. Bunlardan biri Bi'r Ma'ûne olayıdır (Safer 4/Temmuz 625). Bu olayda 70 kadar Müslüman ihanete uğrayarak şehit edilmişlerdir. Diğer bir gelişme de Adel ve Kâre kabilelerinin kendilerine İslâm'ı

öğretmek üzere davet ettikleri Müslümanlara ihanet ederek onları şehit ettikleri Recî Vak'ası'dır (4/625).

Sonuç

Güven toplumu oluşturmayı hedefleyen Hz. Peygamber, bunu gerçekleştirmek amacıyla İslâm'dan önce Araplarda mevcut olan bazı müesseseleri kullanmıştır. Himaye ve eman müesseseleri de bunlardandır. Hem Mekke'de, hem de Medine'de bu imkânları kullanan Hz. Peygamber, birçok kişi ve kabileye eman vermiştir. Özellikle Mekke fethinden sonra gerek Mekkelileri affetmesi, gerekse genel affın dışında tutulanların eman istemeleri halinde affedilmeleri onun dikkat çeken uygulamalarındandır. Mekke fethinden sonra Medine'ye giden kabilelere himaye ve eman verdiği gibi, diğer din mensuplarından olup eman talebinde bulunanların taleplerini kabul etmiştir.

Allah Elçisi'nin (sas) himaye ve eman hususundaki önemli düzenlemelerinden biri hanımların da eman verebilmeleridir. Esasen İslâm, Müslüman olan her insana - Müslümanların aleyhine olmamak kaydıyla- bu hususta yetkili kılmıştır.

Allah Elçisi'nin güven toplumunu inşaya yönelik tüm çabasına ve verdiği sözlerde durması hususundaki ilkeli duruşuna rağmen Müslümanların zaman zaman ihanete uğradıkları da bilinmektedir.

الأمن الاجتماعي في وثيقة المدينة المنورة

Yrd. Doç. Dr. Ramadan Omar*

مقدمة :

تعيش الأمة الإسلامية، أحلك حالات الضياع والغربة ؛ حالة انهزام وانحطاط، ذلت بها هيبتها، وترنحت كرامتها، وهانت على عدوها، وبدت كقصعة تداعت عليها الأكلة، تنهشها من كل حدب، وهي تذوي وتتكسر، لا تقوى على الدفاع، يتهدها الخوف، فلا تجد لها ملجأ ولا ملاذا تلوذ به، صراخ في الموصل، ورعب في حلب، ودم مسفوح في طرابلس وانتهاكات في مصر وحرق في بورما، وسحق في اليمن، وضياع في الخليج، وظلم وتحير في فلسطين ؛ لا أمن ولا أمان ولا سلم ولا اطمئنان ؛ لا نصير للمستضعفين من النساء والرجال والولدان، ولا مغيث للملايين من الجوعى المشردين والجرحى المصابين في حروب لا ناقة لهم فيها جمل.

إنها النكبات العظام و الفواجع السخام ؛ حلت بارض الاسلام، غزو صليبي مبرمج ممنهج، وحصار صهيوني فظيع، وغياب لحاضنة الأمة، فشعوب الامة – مع كثرة عددهم، يغطون في سبات عميق، وحكام الأمة ورعاة أمرها هم - في غالبيتهم - أدوات تمكين المحتل الغاصب من رقاب الشعوب، إنهم أسياف الباطل لنحر ما تبقى من رقاب لا تتحني الا لله.

هذا الأمن الاجتماعي الغائب المفقود واحد من كليات التصور، وأساس من أسس الحياة، وضرورة من ضروراتها، تحتاجه الامة لتنمو وتستقر، وتقوى وتنتصر، يفرض على الحكماء والعلماء والامراء السعي لتحقيقه واقعا على الأرض لتعيش الامة من خلاله بسلام.

فالامن عموماً – والاجتماعي منه خصوصاً- أس من أسس التقدم في سبيل تحقيق أهداف المجتمع الجماعية المشتركة، وهو لصيق بالإنسان، مرتبط بسلامة وجوده واستقراره، في كل مراحل حياته، تحتاجه الدول والحكومات والانظمة والمرسسات، و الافراد؛ لأنه ركيزة أساسية لاستقرار الحياة البشرية.

فما أسباب غياب ذلك الامن؟ وكيف نحققه واقعا في حياتنا، وأين نجد له سندا في تاريخنا المجيد، وكيف تعامل معه المصطفى صلى الله عليه وسلم؟ وكيف حققه المصطفى- صلى الله عليه وسلم – في حياة المسلمين الأوائل؟

كل ذلك نناقشه هذه الورقة البحثية عبر دراسة متأنية في دستور الأمة الاول وثيقة المدينة المنورة، حيث نتناول :

- مفهوم الامن ودلالته اللغوية والاصطلاحية
- الامن في وثيقة المدينة : مظاهره ودلالته
- حاجة الأمة- الان- للأمن

تعريف الأمن لغة

الأمن من آمن يأمن أمناً؛ فهو آمن، وآمن أمناً وأماناً، اطمأن ولم يخف، فهو آمن وأمن وأمين، والأمن يعني الاستقرار والاطمئنان، نقول: أمن منه أي سلم منه، وأمن على ماله عند فلان أي جعله في ضمانه، والأمان والأمانة بمعنى واحد، فالأمن ضد الخوف، والأمانة ضد الخيانة، والمأمن الموضع الأمن⁽⁴²⁹⁾

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belağati

تعريف الأمن اصطلاحاً

عرّف الجرجاني الأمن بأنه: "عدم توقع مكروه في الزمان الآتي" (430)، وتابعه بتعريفه هذا القنوي (431) والمناوي (432)، وقد حدد الماوردي قواعد صلاح الدنيا وانتظام عمرائها، وهي عنده ستة أشياء (دين متبع، وسلطان قاهر - دولة قوية - وعدل شامل، وأمن عام، وخصب دائم، وأمل فسيح)

فالأمن ضرورة وحق، حق المواطن على من يمثله في الاطر السيادية لتحقيق "الطمأنينة التي تنفي الخوف والفرع عن الإنسان، فرداً أو جماعة، في سائر ميادين العمران الدنيوي، بل وأيضاً في المعاد الأخروي فيما وراء هذه الدنيا" (433).

فالأمن ليس حالة وصفية فردية تطال شخصا بعينه، في ظرف من الظروف؛ بل هو جزء من مشروع الدولة، وأساس من أسس تشكيلها، فلا دولة بلا امن، ولا تطور دون استراتيجية أمنية تقي مؤسسات الدولة من التهديد والاندثار؛ إنه تلك الحالة من الاستقرار التي يجب أن تشمل المنطقة بعيداً عن أي تهديد سواء من الداخل أو الخارج" (434).

أما الامن الاجتماعي، فهو عبارة عن شعور أو حالة طبيعية تسود أفراد المجتمع فهو: "إحساس الدولة بالطمأنينة والاستقرار، لانعدام الظواهر الاجتماعية التي تتعارض مع قيم المجتمع الأصيلة ومبادئه العليا" (435)

والإسلام لم يترك قضية الأمن بلا متابعة وتوضيح وتشريع؛ فقد تناولت في غير آية وطرقت في غير وجه، وفصل القول فيها تفصيلاً وافياً، فقد جاءت كلمة الأمن في القرآن بدلالاتها المختلفة؛ بدءاً من دلالتها العامة كما في قوله "أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (فصلت الآية 45). وكذا في قوله: "فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا" (آل عمران الآية 97). وهذا التصور الإسلامي جعلنا نتحدث عن رؤية شاملة في تكييف وضع الإنسان ليعيش كما اراد الله له ان يعيش؛ فالله لم يخلق البشر ثم يذرمهم بلا شريعة تنظم لهم امرهم وحياتهم؛ ومن هنا فان التصور الاسلامي عبر تناول موضوع الامن يقدم رؤية سياسية لادارة شؤون الانسان، عبر الحديث عن حقوقه وواجباته؛ أي حديث عن منظومة قيم سياسية تدير تفاصيل حياته الفردية والجماعية؛" (436)، فالفكر السياسي المستنير هو الذي يبني ولا يهدم ويشارك بفعالية أو يعارض بعقلانية فهو ثمرة تنشئة اجتماعية سياسية هادفة وواعية، وعندما يكون هذا الفكر مدعوماً بشرعية ومصارحة وحرية رأي وحوار متواصل وصريح بين الحاكم والمحكوم؛ فإنه عادة ما يكون أساس استقرار الدولة السياسي، وضمانة لأمنها الوطني بمفهومه الشامل، إلا أن ليس كل الأفكار السياسية

- ابن منظور، محمد بن مكرم (711هـ)، لسان العرب، ط1، دار صادر، بيروت، 2000م، ج1، ص163. 429

(الجرجاني الشريف علي بن محمد (816هـ)، التعريفات، دار الكتب العلمية، بيروت، ط3، 1408هـ-1988م، ص37. 430

الوفاء، دار الكبيسي، الرزاق عبد أحمد. د. 1، تحقيق ط 1، (م، الفقهاء)، أنيس هـ (978 علي أمير بن الله عبد بن قاسم) القنوي، 431، ص 1، ج 1، هـ، 1406 جده،

بيروت، المعاصر، الفكر دار الداية، رضوان محمد. 1، تحقيق د ط 1، (م، هـ)، التعاريف، الرؤوف (1031 عبد محمد (432) المناوي، ص94. 1410 هـ، دمشق،

(433) (433) محمد عمارة، الإسلام والأمن الاجتماعي، دار الشروق، القاهرة، ط1، 1418هـ-1998م، ص12.

27. ص م، 1978 القاهرة، العربية، القومية العربي والمصالح القومي الأمن مفهوم بين الترابط عفاف، (434) الباز،

(435) فهد بن محمد الشقحاء، الأمن الوطني: تصور شامل، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، الرياض، ص62

(436) د. فهد بن محمد الشقحاء، الأمن الوطني تصور شامل، جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، الرياض، 1425هـ-2004م،

هي أفكار عقلانية ومقبولة، فقد ينشأ فكر سياسي متطرف ومنحرف عن الحق مما يؤثر على الأمن الوطني وعلى استقرار الدولة وسيادتها⁴³⁷.

الأمن في وثيقة المدينة المنورة

لم تكم وثيقة المدينة حدثاً عابر في تاريخ الأمة السياسي والاجتماعي والفكري، بل كانت حدثاً مفصلياً يؤسس لدستور أمة، ومنهج حياة، وفلسفة دعوة؛ ويعيد ترتيبات الحياة وفق ابجديات فكرية تؤكد على أن صون الانسان والحفاظ عليه وعلى حقوقه اساس من اساس هذا الدين.

ولعل توقيت هذه الوثيقة- فور وصول الرسول المدينة المنورة- يؤكد على أهميتها وقيمتها، ويكشف عن دلالات في أهدافها وموقعها من الفكر الاسلامي؛ مما جعل المؤرخين والمفكرين والمستشرقين -على مدار التاريخ الإسلامي- يفيضون فيها بحثاً وتحليلاً؛ يقول المستشرق الروماني جيورجيو: "حوى هذا الدستور اثنين وخمسين بنداً، كلها من رأي رسول الله. خمسة وعشرون منها خاصة بأمور المسلمين، وسبعة وعشرون مرتبطة بالعلاقة بين المسلمين وأصحاب الأديان الأخرى، ولاسيما اليهود وعبد الأوثان. وقد دُون هذا الدستور بشكل يسمح لأصحاب الأديان الأخرى بالعيش مع المسلمين بحرية، ولهم أن يقيموا شعائرهم حسب رغبتهم، ومن غير أن يتضايق أحد الفرقاء. وضع هذا الدستور في السنة الأولى للهجرة، أي عام 623م. ولكن في حال مهاجمة المدينة من قبل عدو عليهم أن يتحدوا لمجابهته وطرده" (438).

إن الاحتجاج بهذا الرأي الاستشراقي ليس الامعبراً للحديث عن الموقعية التأثيرية في قراءة موضوعية من مشرك لنص حظي بتقدير الغرب لاعتبارات تمس جوهر الدساتير السياسية المعتمدة لدى الغرب.

ولعل وقفة واعية -مع بنود هذه الاتفاقية، وما يخص الجانب الأمني منها - تؤكد حقيقة واحدة ؛ تؤسس لمنهج حياة، وأسلوب تعايش ؛ فالإسلام جاء ليحفظ للناس حقوقهم، ويقيم بينهم العدل، وفق قيم حضارية نراها جلية في هذا الدستور:

أولاً: الوثيقة تبدد المفهوم العصبي القبلي وتنسفه نسفا وترسس لمجتمع مدني وتعايش وفق القانون : تقول الوثيقة: "إنهم [أي الشعب المسلم] أمة واحدة من دون الناس" [439].

ثانياً: التكافل الاجتماعي:

نقرأ فيها:

"المهاجرون من قريش على ربتهم يتعاقلون بينهم وهم يقدون عانيهم بالمعروف والقسط بين المؤمنين" [440].

"وبنو عوف على ربتهم يتعاقلون معاقلمهم الأولى، وكل طائفة تفدي عانيها بالمعروف والقسط بين المؤمنين" [441].

"وبنو ساعدة على ربتهم يتعاقلون معاقلمهم الأولى، وكل طائفة تفدي عانيها بالمعروف، والقسط بين المؤمنين..."

رشاد صالح رشاد زيد الكيلاني الأمن الاجتماعي مفهومه، تأصيله الشرعي وصلته بالمقاصد الشرعية المؤتمر الدولي الأمن الاجتماعي⁴³⁷ في التصور الإسلامي /13-14/ شعبان/ 1433هـ الموافق 3-4/2012/ ص72؟

ك. جيورجيو : نظرة جديدة في سيرة رسول الله، ص 192.⁴³⁸

- [ابن سيد الناس : عيون الأثر /1/ 260، وابن كثير: السيرة النبوية 2/ 321⁴³⁹

- السيرة النبوية - 321.⁴⁴⁰

- نفسه، 321.⁴⁴¹

"وبنو جُشَمٍ على ربعتهم يتعاقلون معاقلهم الأولى، وكل طائفة تفدي عانيها بالمعروف، والقسط بين المؤمنين..

"بنو النبيت على ربعتهم يتعاقلون معاقلهم الأولى، وكل طائفة تفدي عانيها بالمعروف، والقسط بين المؤمنين..

"وَبَنُو الْأَوْسِ عَلَى رَبْعَتِهِمْ يَتَعَاقَلُونَ مَعَاقِلَهُمْ الْأُولَى، وَكُلُّ طَائِفَةٍ مِنْهُمْ تَفْدِي عَانِيَهَا بِالْمَعْرُوفِ وَالْقِسْطِ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ.

"وَأَنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَنْزُكُونَ مُفْرَحًا بَيْنَهُمْ أَنْ يُعْطُوهُ بِالْمَعْرُوفِ فِي فِدَائٍ أَوْ عَقْلِ" [442].
ثالثاً: ردع الخائنين للعهد ونشر السلم المجتمعي وحماية الفرد والدولة :
"وإن المؤمنين المتقين (أيديهم) على (كل) من بغى منهم أو ابتغى دسيعة [443] ظلم أو إثماً أو عدواناً أو فساداً بين المؤمنين، وإن أيديهم عليه جميعاً، ولو كان ولد أحدهم" [444].
وهذا نص في جواز حمل السلاح على أي فصيل من فصائل المدينة إذا اعتدى على المسلمين.

وبموجب هذا النص حكم بالإعدام على مجرمي قريظة – بعد معركة الأحزاب (في ذي القعدة 5 هـ/إبريل 627 م) -، لما تحالفوا مع جيوش الأحزاب الغازية للمدينة، وبغوا وخانوا بقية الفصائل، على الرغم من أنهم أبناء وطن واحد!

رابعاً: الامن للمؤمنين :

"وإن ذمة الله واحدة، يجير عليهم أدناهم، وإن المؤمنين بعضهم موالي بعض دون الناس." [445]..

فلأي مسلم الحق في منح الأمان لأي إنسان، ومن ثم يجب على جميع أفراد الدولة أن تحترم هذا الأمان، وأن تجير من أجاز المسلم، ولو كان المجير أحقرهم. فيجبر على المسلمين أدناهم، بما في ذلك النساء، وقد قال النبي -صلى الله عليه وسلم- لأم هانئ: " أَجْرَتَا مَنْ أَجْرَتِ يَا أُمَّ هَانِئِ " [446].

خامساً: أمن الاقليات :

"وإنه من تبعنا من يهود فإن له النصر والأسوة، غير مظلومين ولا متناصر عليهم" [447].
وهو أصل أصيل في رعاية أهل الذمة، والمعاهدين، أو الأقليات غير الإسلامية التي تخضع لسيادة الدولة وسلطان المسلمين.. فلهم –إذا خضعوا للدولة– حق النصر على من رامهم أو اعتدى عليهم بغير حق سواء من المسلمين أو من غير المسلمين، من داخل الدولة أو من خارجها..
سادساً: الأمن الاجتماعي:

"وإنه من اعتبط مؤمناً قتلاً عن بيته فإنه قود به إلا أن يرضى ولي المقتول (بالعقل)، وإن المؤمنين عليه كافة، ولا يحل لهم إلا قيام عليه" [448].

442. نفسه، 321.

443. نفسه/ 321.

444. - نفسه 321.

445. نفسه- 321.

446. - ابن القيم : زاد المعاد 3/ 108

447. - السيرة النبوية 2/ 321

448. - نفسه، 322.

سابعاً: هوية المجتمع زمرجياته الثقافية والسياسية :

"وإنكم مهما اختلفتم فيه من شيء فإن مرده إلى الله -عز وجل- وإلى محمد...
"وإنه ما كان بين أهل هذه الصحيفة من حدث أو اشتجار يخاف فساده فإن مردّه إلى الله، وإلى محمد رسول
الله، وإن الله على أتقى ما في هذه الصحيفة وأبره"[449].
ثامناً: الحرية :

"وإن يهود بني عوف أمة مع المؤمنين، لليهود دينهم، وللمسلمين دينهم، ومواليهم وأنفسهم إلا من ظلم
نفسه وأثم فإنه لا يوتغ[16] إلا نفسه وأهل بيته"[17].
تاسعاً: الامن الاقتصادي :

وجاء في هذا الأصل:

"وإن اليهود ينفقون مع المؤمنين ما داموا محاربين"[18].
فعلى كل الفصائل بما فيها اليهود أن يدعموا الجيش ماليًا وبالعدة والعتاد من أجل الدفاع عن الدولة، فكما أن
المدينة وطن لكل الفصائل، كان على هذه الفصائل أن تشترك جميعها في تحمل جميع الأعباء المالية للحرب.
الحادي عشر: تأمين الحدود وحماية المدينة :

"وإن بينهم النصر على من دهم يثرب"[20].

"وإن بينهم النصر على من حارب أهل هذه الصحيفة"[21].
وفي هذا النص دليل صريح على وجوب الدفاع المشترك، ضد أي عدوان على مبادئ هذه الوثيقة.
الثاني عشر: الصلح السلمي والتناصح :

وجاء في هذا الأصل:

"وإن بينهم النصح والنصيحة والبر دون الإثم"[22].
فالأصل في العلاقة بين جميع طوائف الدولة -مهما اختلفت معتقداتهم- هو النصح المتبادل، والنصيحة التي
تنفع البلاد والعباد، والبر والخير والصلة بين هذه الطوائف.
وقد اشتملت الدستور على قيم حضارية أخرى منها:

الثالث عشر: وحق الأمن لكل مواطن:

"إنه من خرج آمن ومن قعد آمن بالمدينة، إلا من ظلم وأثم، وإن الله جار لمن بر واتقى، ومحمد
رسول"[450].

الخاتمة

الإسلام هبط من علياء السماء إلى أديم الأرض، لإسعاد البشرية، وحملها على تنفيذ أوامر الله وعبادته،
أذ لم تخلق البشرية إلا لذلك، ولتحقيق حياة كريمة لا ظلم فيها، ولا اضطهاد؛ لكن الإنسان ضل وغوى وظلم
واعتد، فانزل الله كتبه ورسله هداية للناس، وليحكم بينهم بالعدل.

وقد جاءت الشريعة بكل ما يضمن للإنسان حقه، ويعينه على حياته.

ومن ذلك ما طرحته هذه الورقة البحثية، التي شكلت دستورا من دساتير هذه الأمة بينود واضحة ترعى
حقوق البشر وتضمن امنهم وحرية وتنظم شؤون حياتهم، وفق مبدأ العدل والمساواة،

- نفسه، 322.449

- نفسه، 323.450

وقد فصلنا القول فيها مبينين كيف عالجت موضوع الامن باختلافاته السياسية والاجتماعية والاقتصادية، لتقيم مجمعا متجانسا رشيدا مصونا، فهي تمثل بذلك نموذجا فريدا يؤكد على ان الاسلام دين العدل والمساواة دين الامن والامان، دين الحق والعدل والحرية والكرامة.

İfk Hadisesi Çerçevesinde Medine Toplumuna Bakış

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ*

Giriş

İfk olayı, yaklaşık bir ay kadar Medine'deki insanların gündeminde olduğu gibi, kıyamete kadar okunacak olan ayetler sebebiyle de çağlar boyu bütün müminlerin gündeminde kalacaktır. Bu sunumumuzda Müslüman toplumunu bir ay kadar sarsan bu önemli olay çerçevesinde çözümlenmeler yapacağız.

İfk Olayı

Ben-i Mustalik gazvesindeki ilk olay ayetlerin inmesiyle hallolmuş, açığa kavuşmuştu. Bu olayda yalancılığı ortaya çıkan İbn Übey ise gerçekleştirdiği yalandan daha kötü bir işe girişti ki, bu olay Hz. Peygamber'in ailesine iftira olayıdır. Olay şu şekilde gerçekleşti:

Hz. Peygamber, bir sefere çıkmak istediği zaman kadınları arasında kura çekerdi. Kura kime çıkarsa Hz. Peygamber ile birlikte sefere giderdi. Gazaya gitmek istediği bu gazvede de hanımları arasında kura çekti ve bu kurada Hz. Aişe'nin adı çıktı.

Hz. Aişe olayı bize şöyle anlatır: “*Ben Resulullah ile beraber sefere çıktım. Bu sefer, hicap ayeti indirildikten sonra idi. Ben hevdecimin⁴⁵¹ içine bindirilir ve (konak yerinde) indirilirdim. Bütün yolculuğumuzda böyle oldu. Nihayet Resulullah bu gazasından ayrılıp da döndüğü ve Medine'ye yaklaştığımızda ben hacetim için ordudan uzaklaştım. Geri dönüp geldiğimde göğsümü yoklayınca Yemen'in gözboncuğundan dizilmiş gerdanlığımın düşmüş olduğunu anladım. Hemen geri dönüp gerdanlığımı aradım. Fakat onu aramak beni geciktirmişti. Devemi hazırlayan kimseler gelip hevdecimi yüklemişler. Onlar beni hevdecin içinde sanıyorlarmış. O zaman kadınlar hafif idiler, şişmanlamazlardı. Et ve yağ onları büriyüp kaplamazdı. Çünkü onlar az yemek yerlerdi.⁴⁵² Ordu gittikten sonra ben gerdanlığımı buldum. Akabinde konakladıkları yere geldim, fakat ortalıkta kimse kalmamıştı. Bunun üzerine ben orada evvelce bulunduğum konak yerime geldim ki onlar beni hevdecde bulamazlar da beni aramak üzere dönüp yanıma gelirler diye düşündüm.*”⁴⁵³

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı

⁴⁵¹ Ordudaki askerlerin görmesini ve kadınların rahatsız olmasını engellemek için devenin üzerine küp şeklinde tahtadan bir barınak yapılıp ve aralarına perde gerilirdi. Buna hevdec denirdi. Kadınlar bunun içine girerler ve hevdec devenin üstüne yerleştirilirdi.

⁴⁵² Bir rivayette Hz. Aişe “Hz. Peygamber'in vefatına kadar üç gün arka arkaya buğday ekmeği yemediği, karınlarının doymadığını, bazen iki ay geçmesine rağmen evlerinde ocak tütmediğini, ancak iki kara şeyle idare ettiklerini, bunun da hurma ve su olduğunu” belirtir. Müslim, Zuhd ve Rekaik, 28.

⁴⁵³ Buhari, Şehadet, 15.

Hız. Aişe bu noktada akıllı bir kadın olarak yerinden ayrılmamıştı. Eğer ayrılıyorsa çöllerde yok olup gidebilirdi. Onu bulmak üzere birilerinin geleceğini düşünerek beklemişti.

Hız. Aişe devamla şöyle demektedir: “*Yerimde otururken uyukum geldi ve uyumuşum. Safvan b. Muattal es-Sulemi, ordunun arkasından gelmişti. Bu zat sabaha yakın yürümüş, benim bulunduğum yere gelmiş, uyuyan bir insan karaltısı görünce benim yanıma gelmiş ve beni görünce tanımış. Beni tesettür farz kılınmadan önce görünür idi. Ben onun beni tanıdığı sırada onun istirca sözlerini⁴⁵⁴ söylemesi ile uyandım. Uyanınca hemen çarşafıma bürünüp yüzümü örttüm. Allah’a yemin ediyorum ki o bana bir tek kelime söylemiyordu. Ben ondan, istirca sözünden başka hiçbir kelime işitmedim.⁴⁵⁵ Devesini çöktürdü, ön ayağına bastı. Ben de deveye bindim. Safvan bindiğim deveyi çekerek yürüdü. Nihayet kafil konak yerine indikten sonra öğlen sıcağında orduya yetiştik. Bu sırada benim yüzümden helak olan helak olmuştu. İftiranın çoğunu Abdullah b. Übey b. Selül yapmıştı.”⁴⁵⁶*

Hız. Aişe, devesinin üzerinde Hız. Safvan b. Muattal deveyi çekerek orduya yetişmeye çalışıyorlardı. Ancak bu arada Hız. Peygamber’in cebri hızlı yürüyüş emrinden ordu da dolaylı hızlı bir şekilde yol kat ediyordu. İşte böyle bir kovalamaca sonucu, mola verildiği sırada ordu yerleşirken Hız. Safvan b. Muattal ve çektiği devenin üzerindeki Hız. Aişe, ordugaha girdiler. Bu olayı gören müfrikaların başı İbn Übey fırsatı kaçırmadı ve bir müddet önceki rezilliğinin intikamını almak üzere iftira olayını ordu içinde yaydı.

Müfrikaların başı İslam’ı tam kalbinden vuruyordu. İftira attığı kadın peygamberin eşi ve peygamberin en yakınlarından Hız. Ebu Bekir’in kızıydı. Medine, Hız. Safvan b. Muattal ve Hız. Aişe arasındaki mesele ile çalkalanıyordu. Herkes bir şeyler söylüyor, türlü türlü yorumlar yapıyordu. olayı öğrenen Hız. Aişe sabahlara kadar ağlıyor, gözünün yaşı dinmiyor, uyumuyordu.⁴⁵⁷

Toplumsal İstişare

Konu ile ilgili vahiy de gecikince Hız. Peygamber istişarelere başladı. O, günümüzde olduğu gibi konuya tam vakıf olmadan meseleyi namus meselesi haline getirip vurmak, kırmak, öldürmek, günümüz tabiriyle “namusunu temizlemek” gibi işlemlere girmiyor, meseleyi öğrenmeye çalışıyordu. Bu sebeple sahabelerden Ali b. Ebi Talib’i ve Üsame b. Zeyd’i yanına çağırıp onlarla meseleyi konuştu. Üsame b. Zeyd, Hız. Peygamber’in ailesinin beraatini bildiğini ve onlara karşı beslediği sevgiye işaret ederek “Ey Allah’ın Resulü! Onlar senin ailendir. Biz onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz.” dedi. Ali b. Ebi Talib’e gelince, o da “Allah senin başını dara sokmaz. Aişe’den başka kadınlar çoktur. Cariyeye de sorsan sana doğruyu söyler.” demişti.

⁴⁵⁴ “Allahtan geldik ona döneceğiz” anlamında bir ayet, Bakara, 156.

⁴⁵⁵ Taberi, *Tefsiru’t-Taberi*, Nur suresi 11-24. ayetler.

⁴⁵⁶ Buhari, Şehadet, 15.

⁴⁵⁷ İbn Hanbel, VI, 195.

Cariye Berire de benzer sözler söylemişti. Yine Hz. Osman ile görüşmüş karşılığında benzer ifadeler almıştı. Allah Resulü, zevcesi Zeynep bt. Cahş'a da "Ne bilirsin, ne gördün?" şeklinde durumu sormuştu. O da kadınlar arasında en büyük rakibi olan Hz. Aişe hakkında eline fırsat geçmesine rağmen, "Ey Allah'ın Resulü! Ben kulağımı, gözümü muhafaza ederim. Vallahi hayırdan başka bir şey bilmem." şeklinde cevap verdi.⁴⁵⁸

Sahabeye danışmakla bir sonuç elde edemeyen Müslümanların sırtındaki bu problemi çözmeye çalışan Hz. Peygamber, nihayet olayı bütün Müslümanların önünde dile getirerek halletmeyi kararlaştırır ve mescitte minber üzerinde ayağa kalkıp şöyle hitap eder: "*Ey Müslüman topluluğu! Ev halkıma verdiği ezası son dereceye varan bir şahıs için (İbn Übey) bana kim yardım eder? Vallahi ben ailem hakkında hayırdan başka bir şey bilmiş değilim. Bir adamın da ismini ortaya koydular ki bu zat (Safvan b. Muattal) hakkında da ben hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Bu kimse ailemin yanına da ancak benimle beraber girerdi.*"⁴⁵⁹

Burada şu cümleye dikkat etmek gerekir. "Bu kimse ailemin yanına da ancak benimle beraber girerdi." Bu cümleden şunu da çıkarabiliriz ki: Artık münafıklar Hz. Safvan b. Muattal'ın Hz. Aişe ile görüşmek için eve gelip gittiği ve kendi başına eve girdiği gibi sözleri bile söylemiş olmaları ki, Hz. Peygamber, bu sözü söylemek zorunda kalmıştır. Maalesef iftiranın boyutları buralara kadar varmış durumda olmalıdır.

Hz. Peygamber'in bu şekilde yardım isteği üzerine kendi kabilelerinden olan Abdullah b. Übey'i korumak isteyen Hazreçliler ile onu cezalandırmak isteyen Evsliler kavgaya tutuşurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, minberden inip onların arasını bulur ve sorunu çözememiş bir halde üzgün olarak evine döner.

Hz. Aişe devamla şöyle anlatır: "*Biz ağlarken Allah Resulü yanımıza girdi, selam verdikten sonra oturdu. Halbuki Allah Resulü bundan evvel hakkımda dedikodu başladığı günden beri yanımda oturmamıştı ve bir ay beklediği halde kendisine hakkımda bir şey vahyolunmamıştı. Allah Resulü oturduğu zaman, şehadet kelimelerini söyledikten sonra "Ey Aişe! Hakkında bana şöyle şöyle sözler geldi. Eğer suçsuz isen yakında Allah seni muhakkak beraat ettirecektir. Yok, eğer bir günah işledinse Allah'tan mağfiret dile ve Allah'a tevbe et! Çünkü kul, günahını itiraf ve sonra tövbe edince Allah da onun tövbesini kabul edip mağfiret buyurur." dedi. Sözlerini bitirince gözümün yaşı kesildi. Hatta gözyaşından bir damla bulamıyordum. Hemen babama "Allah Resulü'nün söylediği sözlere benim adıma cevap ver." dedim. Babam "Vallahi Allah Resulü'ne ne diyeceğimi bilmiyorum." dedi. Sonra anneme "Allah Resulü'nün söylediği söze benim adıma cevap ver." dedim. O da "Vallahi Allah Resulü'ne ne diyeceğimi bilmiyorum." dedi. Bunun üzerine ben, henüz Kur'an'dan çok şey bilmeyen*

⁴⁵⁸ Kimi İslam tarihçileri Hz. Ali'nin "Aişe'den başka kadınlar çoktur" sözünün Hz. Aişe'yi kırdığı bunun üzerine aralarına giren soğukluğun Cemel Vakası'na sebep olduğunu belirtirler. Bkz. Adem Apak, *İslam Tarihi-Hulefa-i Raşidin*, İstanbul 2007, 297.

⁴⁵⁹ Buhari, Şehadet, 15.

küçük yaşta bir genç olduğum halde şöyle dedim “Vallahi ben kesinlikle anladım ki siz bu dedikoduyu işitmişsiniz. Hatta bu söz sizin gönüllerinizde yer etmiş ve ona inanmışsınız. Şimdi ben size suçsuzum desem (ki Allah suçsuzluğumu biliyor) bu konuda bana inanmazsınız. Eğer ben size bir itirafta bulunsam (ki Allah suçsuz olduğumu bilir) sizler beni hemen tasdik edeceksiniz. Vallahi ben kendimde size verecek bir misal bulamıyorum. Ancak Yusuf’un babasının dediği gibi artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Sizin şu söylediklerinize karşı yardımına sığınılacak ancak Allah’tır.”⁴⁶⁰ Sonra dönüp yatağıma yattım. Halbuki vallahi o zaman ben suçsuz olduğumu ve Allah’ın da muhakkak beni temize çıkaracağını biliyordum. Lakin vallahi hakkımda okunan bir vahiy indirileceğini hiç zannetmiyordum. Benim halim de kendimce aziz ve celil Allah’ın hakkımda okunan bir şeyle konuşmasından daha aşağı idi. Lakin Allah Resulü’nün uykuda bir rüya göreceğini ve Allah’ın da o rüya ile beni beraat ettireceğini umuyordum. Vallahi Allah Resulü oturduğu yerden kalkmamıştı. Ev halkından bir kimse de dışarı çıkmamıştı. Aziz ve celil Allah, peygamberine vahiy indiriverdi. Kendisini vahiy inerken basan şiddet yine bastı. Kendisine indirilen kelamın ağırlığından, kış gününde bile inci tanesi gibi ter dökülürdü. Allah Resulünden vahiy hali kalkınca kendisi sevincinden gülüyordu. Söylediği ilk söz şu oldu: “Müjde ya Aişe! Allah seni beraat ettirdi.”⁴⁶¹

Bireysel Refleks

Hz. Safvan b. Muattal ise iftira olayını ilk duyduğunda kahroldu ve gayri ihtiyari şu sözler ağzından döküldü: “Vallahi haram yere hiçbir dışının eteğini kaldırmadım.” Bu iftira olayı ona çok dokundu. Çok ağırına gidiyordu. Çünkü o Cahiliyye döneminde bile harama bulaşmamıştı. O, kendisini Hz. Peygamber’in en yakınlarından görüyordu. Uzak diyarlardan gelip Hz. Peygamber’e sığınmıştı. Onun uğrunda memleketini terk etmiş, gurbetlerde yaşıyordu. Hayatını kendisine feda ettiği Hz. Peygamber’in pak zevcesi için bu düşünceleri taşımak hiçbir zaman aklına gelmezdi. O, kendisini onların askeri, hizmetlisi olarak addediyordu. Hz. Safvan b. Muattal, meselenin bununla kalmadığını göstermek istedi. Öncelikle bu iftirayı şiirlerle yayan ve şahsına hakaret eden Hassan b. Sabit’e ceza vermesi gerektiğini düşündü. Hassan’ın bu hareketini içine sindiremiyordu. Onlar, Hz. Peygamber’in rahle-i tedrisinden geçerken bu tavırların yanlışlığını öğrenmişlerdi. Kur’an der ki, “Mü’min erkekleri ve mü’min kadınları, yapmadıkları bir fiilden dolayı suçlayanlara gelince, onlar iftira atma suçu işlemiş ve böylece açık bir günaha girmiş olurlar.”⁴⁶²

Hassan b. Sabit, bir şiirinde, Hz. Safvan’a ve onun kavmi olan Mudarlardan kendisiyle birlikte Müslüman olanlara “Şuradan buradan toplanan yabancılar, güç ve kuvvet kazandılar ve çoğaldılar!” diyerek tarizde bulunmuştu.⁴⁶³ Bu sözler, kendini şehirli ve medeni bulup köyden şehre göçenleri aşağılayan bir üsluptur. Esasen Şair

⁴⁶⁰ Taberi, II, 114.

⁴⁶¹ Buhari, Şehadet, 15.

⁴⁶² Ahzab, 58.

⁴⁶³ Bkz. Mehmet Azimli, *Safvan b. Muattal*, İstanbul 2008, 47.

Hassan'ın tavrı bir şehirli olarak asırlar boyunca her coğrafyada yaşanan bir tepkisel harekettir. Hiçbir yerde şehirde yaşayan insanlar, köyden şehre göçenlerden hoşlanmazlar. Bunun sebebi, köylülerin kabalığı, köy refleksini tavırlarıyla ortaya koymaları olduğu gibi, göç edenlerin şehirdeki nimetlerin paylaşılması talebinde bulunmaları da olabilmektedir. Bu tür göç eden insanlara şehirliler “Köyden gelip şehrin ahlakını bozdular!” şeklinde sözlerle tepki verirler. Bu tepki hem köylülerin şehre yeni adetler getirip eskiden beri şehirde geçerli olan kurallara uymamaları hem de şehirdeki refahı paylaşma taleplerine verilen bir tepkidir. Kur'an bu konuda şöyle buyuruyordu:

*Ey iman edenler! Hiçbir insan başka insanları alaya alıp küçümsemesin, belki o alaya alıp küçümsedikleri, kendilerinden daha hayırlı olabilirler. Ve hiçbir kadın da başka kadınları küçümseyip alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha hayırlı olabilirler. Hiçbiri başka birinde ayıplar arayıp onu karalamasın ve kınamasın. Kötü lakaplarla sataşıp atışıp birbirinizi aşağılamayın. İman ettikten sonra kötü bir ad sahibi olmak ne çirkin şeydir. Artık her kim bu yasak ettiği şeylerden tevbe edip dönmezse, işte onlar yaratılış gayesine aykırı yaşayanlardır.*⁴⁶⁴

Hz. Peygamber, bu konuda şöyle buyuruyordu: “(İyi) Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların emin olduğu kişidir.⁴⁶⁵ Birbirinize kin tutmayınız, haset etmeyiniz, sırt dönmeyiniz ve ilginizi kesmeyiniz. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz. Bir Müslüman'ın, din kardeşini üç günden fazla terk etmesi helal değildir.⁴⁶⁶ “Zandan sakınıınız. Çünkü zan (yersiz itham), sözlerin en yalan olanıdır. Başkalarının konuştuklarını dinlemeyin, ayıplarını araştırmayın, birbirinize karşı övünüp böbürlenmeyin, birbirinizi kıskanmayın, kin tutmayın, yüz çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Allah'ın size emrettiği gibi kardeş olun. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir. Ona haksızlık etmez, onu yardımsız bırakmaz, küçük görmez (Göğsüne işaret ederek). Takva buradadır, takva buradadır!” “Kişiye, Müslüman kardeşini hor görmesi kötülük olarak yeter. Müslüman'ın her şeyi, kanı, namusu ve malı Müslüman'a haramdır.” “Birbirinizle alakayı kesmeyin! Birbirinize sırt dönmeyin! Birbirinize kin tutmayın! Haset etmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!”⁴⁶⁷

Hz. Safvan b. Muattal, muhtemelen bunları düşünerek başına gelen bu olayı kabullenemiyordu. Hadislerdeki tavsiyeler doğrultusunda yetiştirilen bu sahabi meseleyi halletmek için kendisi girişimde bulunmaya karar verdi. Bu, cezasız kalmamalıydı. Kendisini bu iftiraya karşı koruyacak bir kabileye de sahip değildi. Haklarını kendisi koruyacaktı. Bu sebeple bu işi gerçekleştirmek için yola koyuldu. Kendisi gibi gurbetten gelen arkadaşı ve Müslümanlığındaki samimiyeti Hz. Peygamber tarafından açıklanan Hz. Cuayl b. Süraka'nın yanına varıp “Gel, gidelim Hassan b. Sabit'i vuralım. Vallahi, biz Resulullah Aleyhisselam'a ondan daha yakınızdır.” dedi.

⁴⁶⁴ Hucurat, 11.

⁴⁶⁵ Buhari, İman, 4-5.

⁴⁶⁶ Ebu Davut, Edeb, 47.

⁴⁶⁷ Müslim, Birr, 30.

Cuayl b. Süraka, Hz. Safvan b. Muattal'ın bu teklifine katılmadı, Hassan'ı vurmaya gitmekten kaçındı ve "Resulullah, bunu bana emretmedikçe yapamam! Resulullah Aleyhisselam, böyle bir şey emretmedikçe sen de yapma!" dedi. Fakat Safvan, Cuayl'ın bu tavsiyesine yanaşmadı.⁴⁶⁸ Çünkü iftira ile onuru zedelenmiş, ayrıca köylülüğü vurgulanarak aşağılanmıştı. Bunu kabullenemiyordu. Hassan'a karşı şiirle karşılık vermesi de mümkün değildi. Hassan ünlü bir şair idi. Bu durumda tek yol kalıyordu. Herkes tarafından bilinen korkusuzluğunu, cesaretini ve kahramanlığını ortaya koyarak Hassan'a gereken cezayı vermektir. Tabii ki bu karar çok kolay bir karar değildi. Safvan b. Muattal'ın Medine'de koruyucusu olan bir kabilesi yoktu. Hassan'ın ise arkasında Medine'nin en güçlü kabilesi olan Hazreç bulunuyordu. Ancak her ne olursa olsun kararını uygulamaya koydu ve Hassan'ı kollayıp bir gece onun önünü keserek Hassan'ı vurdu. Safvan b. Muattal'ın kılıç ile bu saldırısı Hassan'ı yaraladı. Bir gözünü kör etti.⁴⁶⁹

Ayetler

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılmalıdır ki: Olayın hedefindeki gerek Hz. Safvan b. Muattal gerek Hz. Aişe, gerçekten çok mağdur durumda idiler. Üzerlerine atılan iftirayı hangi delille silebilirlerdi? Ne söylerlerse "inkar ediyorlar" denilecekti, Hz. Peygamber de çok sıkıntılı idi. olayın gerçekliğini kabullenemezdi. Reddetse ona da "inkar ediyor, olayı kapatıyor" denilecekti. Medineli Müslümanlar ne yapacaklarını şaşırılmışlar, kimisi bu olayı kabulleniyor, kimisi olaydan şüpheleniyor, kimisi de bunu reddediyordu. İşte Medine bu şekilde bir ay kadar çalkalandıktan sonra Nur suresindeki ayetlerin nazil olmasıyla toplumsal sıkıntı giderildi. Hem Hz. Aişe hem de Hz. Safvan b. Muattal üzerlerine atılan iftiradan böylece kurtuldular. Şimdi İfk olayı üzerine nazil olan Nur suresi 11-16'daki Hz. Aişe ile Hz. Safvan b. Muattal'ın beraatını ilan eden bu ayetleri incelemeye çalışalım:

11. *(Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşlık yapıp) bu günahın büyüklüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır.*

Gelen ilk ayetler Hz. Safvan b. Muattal ve Hz. Aişe olayı ile Medine toplumunun imtihandan geçtiğini, şer gibi gözüken bu olayda esasen hayır bulunduğunu, iftiraya karışan ve imtihanı kaybedenlerle kaybetmeyenlerin böylece ayırt edildiğini belirtiyor. Ayrıca iftira atanların cezalandırılacaklarını belirtiyor. Bu ayet üzerine başta İbn Übey olmak üzere, Hassan, Mıstah b. Üsase ve Hamne bt. Cahş'a iftira cezası uygulandı.⁴⁷⁰

12. *Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da "Bu, apaçık bir iftiradır." demeleri gerekmez miydi?*

⁴⁶⁸ Vakıdi, 436.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esir, "Safvan b. Muattal", *Üsdü'l-ğabe*, byy. trz.

⁴⁷⁰ Buhari, Şehadet, 15.

Bu tavrı gösteren Müslümanlar olmuştur. Bunlardan ilginç bir örnek vermek istiyoruz: Hz. Peygamber'e hicret sonrası ev sahipliği yapan Hz. Ebu Eyyub Halid b. Zeyd el-Ensari'nin zevcesi Ümmü Eyyub, kocasına "Ey Ebu Eyyub! Halkın Aişe aleyhinde söyledikleri şeyleri işittin mi?" diye sorunca, Ebu Eyyub "Evet! İşittim. Onların hepsi yalan ve uydurmadır! Ey Ümmü Eyyub! Sen Aişe yerinde olsan böyle bir kötülük işler miydin?" diye sordu. Ümmü Eyyub "Hayır! Vallahi, ben katiiyen öyle bir kötülük işlemezdim!" dedi. Ebu Eyyub "Safvan'ın yerinde ben olsaydım, böylesine kötülük işler miydin?" Ümmü Eyyub "Hayır! Vallahi, sen de katiiyen öyle bir kötülük işlemezdin!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebu Eyyub el-Ensari şu tarihi cümleyi sarfetti: "Şunu bil ki, Aişe senden Safvan benden hayırlıdır. Onlar hiç işlemezler."⁴⁷¹

Bu sözler, gerçekten bu sahabideki yüceliği gösteren çok önemli bir tavidir. Hz. Peygamber'in "Kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için de istemedikçe gerçek Müslüman olamazsınız." hadisi gereğince yaşamamızın güzel bir örneğidir.⁴⁷² Bu, tarihte ender rastlanan bir empati örneği olsa gerektir.⁴⁷³

13. Onların (iftiracıların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahitler getiremediler, öyle ise onlar Allah nezdinde yalancılara ta kendisidirler.

Bu ayetle iftiracıların yalanı ortaya çıktı ve yalancı konumuna düştüler.

14. Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın lütf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, içine daldığımız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap isabet ederdi.

15. Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile birbirinize aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur.

Hz. Aişe'nin ve Hz. Safvan b. Muattal'ın başından geçen İfk (iftira) olayıyla ilgili olarak Cenab-ı Hak'ın sahabeye yönelttiği bu ikaz dolu ifadeler önemlidir. Bu ikazında Cenab-ı Hak, iftirayı işiten erkek ve kadın müminlerin, hüsnü zanda bulunup "*Bu apaçık bir iftiradır.*" demeleri gerektiğini, oysa onlardan bir kısmının iftirayı dilden dile aktardıklarını, hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeyi ağızlarında geveleyip durduklarını ifade etmektedir. Ayrıca bu olay, önemsiz olmayıp Allah katında büyük bir suçtur. Son olarak Allah "*inanmış insanlarsanız bir daha buna benzer tutumu tekrarlamaktan Allah sizi sakındırıp uyarır.*" buyurmaktadır.⁴⁷⁴ Buradaki hitap ayette de vurgulandığı gibi ilk muhataplar olan mümin erkek ve kadın sahabedir.⁴⁷⁵

16. Onu duyduğunuzda "Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Haşa! Bu, çok büyük bir iftiradır." demeli değil miydiniz?

⁴⁷¹ Taberi, II, 114; bkz. Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Heyet, İstanbul 1990, III, 503.

⁴⁷² Buhari, İman, 7.

⁴⁷³ İfk Olayı sırasında Hz. Safvan b. Muattal'a bu kadar destek veren Hz. Ebu Eyyub el-Ensari'nin mezarı İstanbul'dadır. Hz. Safvan b. Muattal'ın mezarı ise Adıyaman'dadır.

⁴⁷⁴ Nur, 13-17.

⁴⁷⁵ Musa Bağcı, *Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, Ankara 2004, 13.

İftira konusunda en ilginç tepkiyi o zamana kadar kendisinden korktukları için kimsenin kendisine söyleyemediği Hz. Ömer vermişti. Hz. Peygamber'in bu mesele konusunda danışıp görüşünü alması üzerine Hz. Ömer, başını göğe dikip şu şekilde tepki vermişti: “*Allah! Allah! Bu büyük bir iftiradır.*” (Nur, 16). Daha sonra inen ayetler de aynen Hz. Ömer'in dediği kelimelerle nazil olmuştu.⁴⁷⁶

Sonuç

İşte Kur'an'daki kıyamete kadar bütün Müslümanların okuyacakları tilaveti ile ibadet edecekleri ayetlerle (Nur, 11-23), Hz. Safvan b. Muattal ve Hz. Aişe temizlendi. Bu beraat, çift taraflı oldu ve bu ayetler hem Hz. Safvan b. Muattal hem de Hz. Aişe hakkında nazil oldu. Tarihçiler bu konuda son sözü şöyle ifade ederler: “*Allah o ikisini (Hz. Aişe ve Hz. Safvan b. Muattal'ı) dedikleri iftiradan temizledi.*⁴⁷⁷ *Allah onları yedi kat göklerin üzerinden inzal ettiği ayetlerle temizledi.*”⁴⁷⁸

Sonuç olarak Medine toplumunu bir ay boyu meşgul eden bu olay, kıyamete kadar okunacak olan ayetlerle temizlendi. Bu iftira ilk başta çok sıkıntı yaratsa da Müslümanlar açısından hayırlı sonuçlar doğurdu. Münafıkların Medine'deki eylemlerinin zirvesi bu olaydı denilebilir. Bu olaydan sonra Medine'deki münafıkların hareketleri gerilemeye başlayacaktır. Müslüman toplumu da bu olayla birlikte daha bir kaynaşmış, birlikteliklerine sahip çıkmışlardır. Bu da onlar için çok hayırlı neticelerin doğmasına sebep olmuştur.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Suyuti, 123.

⁴⁷⁷ İbn Abdilberr, “Safvan b. Muattal”, *el-İstiab*, byy. trz.

⁴⁷⁸ İbn Hibban, *Sahih*, byy trz, III, 192.

⁴⁷⁹ Medine'deki Münafıklardan oluşan toplumun hepsini Hz. Peygamber bilmiyordu. Nitekim Kur'an bunu şöyle ifade eder, “*Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir.*” Tevbe, 101, Ancak bu ayetin tam tersine bunların ayrıntılı listelerini Hz. Peygamber'in Huzeyfetu'l-Yeman adlı sahabiye verdiği zikredilir ki ayetin anlamına terstir, detay için bkz. Selman Başaran, “Huzeyfe b. Yeman”, *DİA*.

Hiz. Peygamber Devrinde Muahat

Prof. Dr. Kasım ŞULUL*

Arapça “uhuvve” (kardeşlik: أُخُوَّةٌ) kökünden türeyen muâhât (مُواخَاةٌ) sözlükte “bir kimseyle kardeş olmak, birisini kardeş edinmek” anlamına gelir.⁴⁸⁰ Kaynaklara göre, Hiz. Peygamber (a.s.) devrinde; ilki hicretten önce, ikincisi hicretten sonra olmak üzere, Müslümanlar arasında iki defa kardeşlik (muâhât) tesis edilmiştir:

Mekke Muâhâtı

Hadîs ve siyer-megâzî âlimleri, çeşitli şekillerde, -İbn Habîb’in isimlendirmesiyle- Mekke Muâhâtı’ndan bahsetmişlerdir.⁴⁸¹

“Hak ve yardımlaşma (muvâsât⁴⁸²)” üzerine aralarında kardeşlik tesis edilenlerin bir kısmı şunlardır:

- 1- Hiz. Ebû Bekir (r.a.) ile Hiz. Ömer (r.a.),
- 2- Hamza b. Abdilmuttalib (r.a.) ile Zeyd b. Hârise (r.a.),
- 3- Hiz. Osman (r.a.) ile Abdurrahman b. Avf (r.a.),
- 4- Zübeyr b. Avvâm (r.a.) ile Abdullah b. Mesûd,
- 5- Ubeyde b. Hâris (r.a.) ile Bilal b. Rebâh (r.a.),
- 6- Mus’ab b. Umeyr (r.a.) ile Sa’d b. Ebî Vakkâs (r.a.),

7- [Hiz. Peygamber (a.s.) tarafından Ümmetin Emîni,⁴⁸³ aşere-i mübeşşereden, kumandan sahâbî, güzel ahlâklı, yumuşak huylu, dünya işlerine önem vermeyen bir şahsiyet olan] Ebû Ubeyde Âmir b. Abdillâh b. el-Cerrâh el-Fihri el-Kureşî (583-639) ile Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (r.a.),

8- [Hiz. Ömer’in kız kardeşi Fâtıma bint Hattâb b. Nüfeyl’in kocası] Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile Talha b. Ubeydillah et-Teymî.⁴⁸⁴

Mesela Kazâ Umresi’nden (Zilkade H. 7) Medine’ye dönülünce, Mekke Muâhâtı

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı

⁴⁸⁰ M. Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercümesi*, VI,5626 “أخو” md.; *Vankulu Lügati*, II,2389 “أخا” md.

⁴⁸¹ İbn Hişâm, II,150; İbn Habîb, s. 70-75; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,321-322.

⁴⁸² “المُؤَاَسَةُ” bir kişinin malı ancak kendisine yetecek kadar olmasına rağmen başka bir kişiye mali yardımda bulunarak onun sıkıntısını gidermesine denir. Bkz. Mütercim Asım Efendi, *Kamusü'l-Muhit Tercemesi*, VI,5631 “أسو” md.

⁴⁸³ Hiz. Peygamber (a.s.), Ebû Ubeyde (r.a.) için: “Bu, bu ümmetin emindir” (هَذَا أَمِينٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ) buyurmuştur.

⁴⁸⁴ İbn Sa’d, III,174-175; Belâzürî, *Ensâb*, II,113; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 333-334; IV,264.

dolayısıyla Hz. Peygamber'in (a.s.) üç yakını; yani Hz. Ali, kardeşi Cafer ve Zeyd b. Hârise arasında, Uhud'da şehit düşen Hz. Hamza'nın kızı Ümâme'nin velâyeti konusunda tartışma yaşandı. Zeyd, Mekke Muâhâtı dolayısıyla Ümâme'nin velâyeti konusunda hak davasında bulundu. Buhârî Zeyd b. Hârise'nin "O benim kardeşimin kızıdır" dediğini rivâyet etmiş;⁴⁸⁵ hadîs şârihleri, bu sözlerin Zeyd b. Hârise ile Hamza arasındaki kardeşliğe işaret ettiğini belirtmiştir.⁴⁸⁶

Durumu öğrenen Resûlullah (a.s.), üçünün gerekçelerini dinledikten sonra, hepsini övdü ve onlara duyduğu sevgiyi dile getirdi: "Ey Zeyd! Sen Allah'ın ve Resûlü'nün dostusun. Ey Ali! Sen benim kardeşim ve arkadaşımın! Ey Cafer! Sen bana yapıcı ve huyca en çok benzeyensin" buyurdu. Ardından kararını şöyle bildirdi: "Ey Cafer! Ümâme'yi görüp gözetmeye sen daha lâıyısın. Çünkü onun teyzesi (Esmâ bint Umeyy: v. 40), senin eşindir. Teyze, anne yerindedir." Cafer, bu karara çok sevinerek, Ümâme'yi velâyetine aldı.⁴⁸⁷

el-Hâkim en-Nisâbûrî (v. 405/1014) ile İbn Abdileber (v. 463/1071) Mekke'de muhâcirler arasında kardeşlik bağı kurulduğunu rivâyet etmişlerdir. Aynî el-Hâkim'in rivâyetini senet bakımından sahih; Semhûdî hasen; İbn Hacer zayıf kabul etmiştir.⁴⁸⁸ Bazı müteahhir ulemâ ise Mekke Muâhâtı'na dair haberleri tenkit etmiştir. Mesela İbn Teymiye, Mekke Muâhâtı'na, özellikle de Resûlullah'ın (a.s.) Hz. Ali'yi (r.a.) kendine kardeş seçtiğine dair rivâyetleri reddeder. Ona göre muâhât, kardeşlik tesis edilen kişiler arasında yardımlaşma ve ülfeti sağlamak içindir. Oysa Hz. Ali'nin (r.a.) küçük yaştan beri Resûlullah'ın (a.s.) terbiyesi ve himayesinde olduğu malumdur.⁴⁸⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye de aynı görüşü paylaşır. Ancak o, Umretü'l-kaza bahsinde ise Mekke Muâhâtı'nı, Hz. Hamza'nın (r.a.) kızının velâyetinde hak iddia eden Zeyd b. Hârise'nin (r.a.): "Hamza kardeşimdir" demesine sebep olarak gösterir.⁴⁹⁰

Medine Muâhâtının Tarihi

Kaynaklar, kardeşlik tesisinin bir defada değil bir süreç dâhilinde meydana geldiğini belirtirler. Yani Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret ettikçe, Medineliler İslâm'ı kabul ettikçe kardeşlik tesisi de devam ediyordu. Bu durum, Zührî ve Vâkıdî gibi kaynakların belirttiği gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine hicretinden sonra başlamış ve Bedir Gazvesi'ne kadar devam etmiştir. Aynı kaynaklar, Bedir

⁴⁸⁵ Buhârî, "el-Megâzî", 64/45.

⁴⁸⁶ İbn Sa'd, IV,35-36; İbn Habîb, s. 70-75.

⁴⁸⁷ Bkz. Buhârî, "es-Sulh", 6; "el-Megâzî", 43; Müslim, "el-Cihâd", 90; Ebu Davud, "et-Talak", 35; Tirmizî, "el-Birr", 6; Şâmî, V,197.

⁴⁸⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VII,505; Aynî, XVII,264; Zürkânî (1996 n.), II,191.

⁴⁸⁹ وقد أنكر ابن تيمية في الرد على ابن المطهر الرافضي المؤاخاة بين المهاجرين خصوصا مؤاخاة النبي لعللي، قال: لأنها شرعت (

للإرفاق والتألف؛ فلا معنى لها بينهم، وهو رد للنص وغفلة عن حقيقة الحكمة في ذلك، مع أن بعضهم كان أقوى من بعض بالمال

Semhûdî, I,268. (والعشيرة، والارتفاق ممكن، وقد كان النبي صلى الله عليه وسلم يقوم بعلي من عهد الصبا، واستمر ذلك

⁴⁹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 333-334; IV,264.

Gazvesi'nden sonra muahât tesis edildiğini kabul etmezler.⁴⁹¹

İbn Hibbân, İbn Abdilber ve Semhûdî, muâhâtın hicretten beş ay sonra Ramazan H. 1'de tesis edilmeye başlandığını kaydederler.

İbn Kuteybe'nin, "mukimin namazına iki rekât ilâve edilmesinden (12 Rebiülâhir H. 1) beş ay sonra" şeklindeki ifadeleri de Ramazan ayında muâhâtın tesis edilmeye başlandığına işaret eder.⁴⁹²

İbn Seyyidinnâs, kardeşliğin Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında veya inşasından sonra tesis edildiğine dair rivâyetler bulunduğunu kaydeder.⁴⁹³

Makrîzî'nin, Medine muâhâtının tarihi konusunda mütereddît olduğu söylenebilir. Zira o, evvela "hicretin 8. ayı" diye tarih vermiş, ancak ilerleyen satırlarda "muâhât, Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden 5 ay sonra olmuştur, 8 ay sonra olduğu da söylenmiştir" diyerek bu defa "hicretin 5. ayına" öncelik verip "hicretin 8. ayını" ise temrîz siygasıyla nakletmiştir.⁴⁹⁴

Netice itibariyle Semhûdî'nin ifade ettiği gibi kardeşlik tesisi bir süreç dâhilinde gerçekleşmiştir. Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret ettikçe, Medineliler de İslâm'ı kabul ettikçe, Hz. Peygamber'in (a.s.) Medine'ye hicreti ile Bedir Gazvesi arasındaki dönemde kardeşlik tesisi devam etmiştir.⁴⁹⁵ Bu durum siyer-megâzî kaynaklarına farklı tarihler şeklinde yansımıştır.

Medine Muâhâtı

Resûlullah (a.s.), Medine'ye hicretten sonra, Enes b. Mâlik'in evinde⁴⁹⁶ hem muhâcirler arasında hem muhâcir ve ensâr arasında "hak, iyilik, yardımlaşma (muvâsât) ve birbirine mirasçı olma" prensiplerine dayalı bir kardeşlik tesisi etti. Hz. Peygamber (a.s.), ashabına: "Allah için ikişer ikişer kardeş olunuz!" (تَوَاحُوا فِي اللَّهِ أَخَوَيْنِ أَخَوَيْنِ) buyurdu.⁴⁹⁷

Belâzürî, Medine'de bütün muhâcir ve ensâr arasında muahât tesis edildiği

⁴⁹¹ İbn Sa'd, I,238-239; III,584; IV,35,84; (وَقَالَ الواقدي: والعلماء ينكرون المُواخاة بعد بدر، ويقولون: قطعت بدر)

(المواريث) Belâzürî, *Ensâb*, I,318-319.İbn Habîb, s. 70-75.

⁴⁹² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 152.

⁴⁹³ İbn Seyyidinnâs, I,200.

⁴⁹⁴ Markîzî (1999 n.), I,69.

⁴⁹⁵ كانت هذه المُواخاة بعد مقدمه صلى الله عليه وسلم بخمسة أشهر، وقيل: ثمانية، وهو يا بني المسجد، وقيل: بعده، وقيل: قبله، (

وذكره أبو حاتم في السنة الأولى، والظاهر أن ابتداءها كان فيها، واستمرت على حسب من يدخل في الإسلام أو يحضر، كما يعلم

(من تفاصيلها) Semhûdî, I,267.

⁴⁹⁶ İbn Habîb, s. 70-75; Belâzürî, *Ensâb*, I,319; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 333-334; IV,264; *Tecrid Tercemesi*, III,19; VI,343-344; VII,73-77.

⁴⁹⁷ قَالُوا: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ أَخَى بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ بَعْضَهُمْ لِبَعْضٍ وَأَخَى بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ آخَى (

بَيْنَهُمْ عَلَى الْحَقِّ وَالْمُؤَاسَاةِ وَيَتَوَارَثُونَ بَعْدَ الْمَمَاتِ دُونَ ذَوِي الْأَرْحَامِ) İbn Sa'd, I,238; İbn Seyyidinnâs (1414/1993

n.), I,231; Semhûdî, I,267.

nakleder.⁴⁹⁸ Âlimler kardeşlik tesisinin bir defada değil bir süreç dâhilinde meydana geldiğini belirtirler. Yani Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret ettikçe, Medineliler İslâm'ı kabul ettikçe kardeşlik tesisi de devam ediyordu. Bu durum, Zührî'ye gibi âlimlerin belirttiği gibi Medine Muâhâtı, Bedir Gazvesi'ne kadar devam etmiştir. Zira Bedir Gazvesi ile birlikte Medine'de siyasî, sosyal ve ekonomik dengeler nisbeten yerine oturmuş, artık herkes kendi ocağını tüttürecek ekonomik güce sahip olmuştu.⁴⁹⁹ Bu sebeple aralarında kardeşlik tesis edilen ashabın kaç kişi olduklarına dair farklı rakamlar verilmiştir. Mesela İbn Sa'd, 45 muhacir, 45 ensar olmak üzere toplam 90 kişi, 50'si muhacir, 50'si ensardan toplam 100 kişi arasında kardeşlik tesis edildiğine dair iki rivâyet nakleder.⁵⁰⁰ İbnü'l-Cevzî *Telkîh Fuhûm Ehli'l-Eser fî Uyuni't-Tarih ve's-Siyer* adlı eserinde ise aralarında kardeşlik tesis edilenlerin toplam 186 kişi olduklarını araştırma neticesinde bildirir.⁵⁰¹

Muhâcir ve ensâr arasında muâhât tesis edilmesinin bazı sosyal, siyasî ve dinî saikleri bulunmaktadır:

1- Enes b. Mâlik'ten nakledilen rivâyet ve Affân b. Müslim, muâhâtın Câhiliye devrinin "hilf"; yani bir ittifak ve dayanışma yemini âdeti yerine ikame edildiğine işaret eder.⁵⁰²

Hilf (الْحِلْفُ)⁵⁰³ mastarı (çoğulu: أحلاف: ahlâf), sözlükte "birbirine ahdetmek/söz

⁴⁹⁸ قَالُوا: وَكَانَ الَّذِي آخَى بَيْنَهُمْ تِسْعِينَ رَجُلًا: خَمْسَةً وَأَرْبَعِينَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، وَخَمْسَةً وَأَرْبَعِينَ مِنَ الْأَنْصَارِ. وَيُقَالُ إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنْ ()
Belâzürî, *Ensâb*, I,271. (المهاجرين أحد إلا آخى بينه وبين أنصاري

⁴⁹⁹ وَقَالَ الْوَاقِدِيُّ: وَالْعُلَمَاءُ يَنْكُرُونَ الْمُوَاخَاةَ بَعْدَ بَدْرٍ، وَيَقُولُونَ: قَطَعْتَ بَدْرَ ()
Belâzürî, *Ensâb*, I,318 (الموارث

⁵⁰⁰ وَكَانُوا تِسْعِينَ رَجُلًا: خَمْسَةً وَأَرْبَعُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، وَخَمْسَةً وَأَرْبَعُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَيُقَالُ: كَانُوا مِائَةً خَمْسُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، ()
(وَخَمْسُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ).

⁵⁰¹ Makrizî (1999 n.), I,69'den naklen.

⁵⁰² Bkz. İbn Sa'd, I,239; Semhûdî, I,268; "Mekke Dönemi: Peygamberlik Öncesi: 16. Hilf'ül-Fudûl" başlığına.

⁵⁰³ [يقال بينهم حلف أي عهد، "بينهما حلف أي صداقة". (el-hilf) bazı kimseler beyninde münakid olan ahd ve peyman denir; "أحلاف".]

Ve hulus üzere olan dostluğa ve sadâkate denir: "بينهما حلف أي صداقة". Ve şol yâr-ı sâdika denir ki dostuna gadr ve hıyanet eylememek zımında ahd ve yemin eyleye; cem'i "أحلاف" (ahlâf) gelir. ve Zühre nâm şairin işbu: "تَدَارَكْتُمَا الْأَحْلَافَ قَدْ ثُلَّ عَرْشُهَا * وَذُبْيَانٌ قَدْ دُلَّتْ بِأَقْدِمِهَا التُّغْلُ" beytinde vâki' olan ahlâftan murad Esed ile Ğatafan kabileleridir ki birbirine lede'l-iktizâ' teavün ve tenâsür eylemek üzere ahd ve yemin eylemişler idi. ve Sakif kabilesinden bir cemaate ahlâf itlak olunurdu. Ve Kureyş kabilesinde "أحلاف" (ahlâf) altı kabileden ibarettir ki 1) Abdüddar 2) Ka'b, 3) Cumah, 4) Sehm, 5) Mahzum, 6) Adiy kabileleridir. Sebebi budur ki yedlerinde olan hicabet ve sikayet-i Ka'be-i Mükerrreme'yi ahz eylemek daiyesinde olduklarında Abdüddar cemaati ibâ ve imtinâ' eylemeleriyle kabâil-i mezbûreden her bir Abdüddar güruhunu istishab ve avn ve nusret edip Benû Abdimenâf'a makhûr ve paymal ettirmemek babında bi'l-cümle ahd ve peyman eylediler. Kezalik Benû Abdimenâf "أحلاف" (ahlâf)ları olan Esed ve Zühre ve Teym kabileleriyle akd-i ittihad edip bir çanağa tîb-i ratb memlû' eyledikten sonra âdet-i Câhiliye üzere ellerini ona idhal ve tîble âlude edip her biri te'kiden li'l-kasem ellerini cidâr-ı Ka'be'ye mesh eylediler. Ve Fârûk-ı a'zam radiyallahu anhu Adevî olmakla

vermek” demektir.⁵⁰⁴ “أَلْحَفُ”, “أَلْحَفُ” ve “أَلْحَفُ” kelimeleri hepsi aynı maddeden olup yemin etmek anlamlarına gelir. “أَلْحَفُ” birinin “yeminleştigi kişi” manasına gelir, yardımcı/nâsir gibi. Bu kelimenin çoğulu “أَلْحَفَاءُ”dır.⁵⁰⁵ İslâm öncesi Arap örfünde bir ittifak ve dayanışma yemini olan hilf: Kabileler veya şahıslar arasında: 1- Yardımlaşma, 2- Dayanışma, 3- Himaye/koruma, 4- Savunma veya 5- Mazlumun hakkını almak gibi gayelerden birini veya birkaçını gerçekleştirmek için yaptıkları antlaşma ve ittifakları ifade eder. Hilf yapan kişilere halif (çoğulu ahlâf veya hulefâ) denir.⁵⁰⁶ Câhiliye devrinde hilf; yeminle kurulan dostluktur ki, birbirine vâris olmayı da gerektiriyordu. Bu dostluk ve ittifaklar, diğer bir veya birkaç kabilenin aleyhine hareketi netice verebilen müteceviz bir yapıya da sahip olabiliyor idi.

2- Vatanından kopmuş Mekkeli Müslümanlar, mallarını, evlerini terk edip hicret ettikleri için Medinelilere muhtaç bir hale geldiler. Ensâr, muhâcirleri evlerine misafir olarak aldı. Ensârın bu misafirperverliği dinî bir kardeşlikle güçlendirildi. Böylece pek samimi bir sosyal dayanışma meydana geldi ve muhâcirleri saran gurbet havası dağıldı.⁵⁰⁷

Tesis edilen kardeşliğin sosyal hayatta nasıl karşılık bulduğuna dair bir çok veri kaynaklarda yer almaktadır. Mesela -okuma-yazma bildiği için kendisine Câhiliye devrinde el-kâtip denilen, ikinci ve üçüncü Akebe biatlarında bulunan, Abdullah b. Revâha ile birlikte Benî el-Hârs b. el-Hazrec’in nakibi olan, Uhud Gazvesi’nde şehit düşen- Sa’d b. er-Rebî’ b. Amr el-Hazrecî el-Ensârî (سعد بن الربيع), aralarında kardeşlik bağı kurulan Abdurrahman b. Avf’a: “İşte servetim, yarısını sana veriyorum. İki hanımım var, senin seçeceğin birini boşayayım, iddeti bittikten sonra onunla evlen” (إن لي مالا فهو بيني وبينك شطران ولي امرأتان فانظر أيتهما أحببت حتى أخالعهما فإذا حلت فتزوجها) teklifinde bulundu. Abdurrahman b. Avf: ”Ailene ve malına ihtiyacım yok. Allah, aileni ve malını sana mübarek kılsın, bana çarşuyu gösteriniz” (لا حاجة لي في أهلك ومالك بارك الله لك في أهلك) (ومالك دلوني على السوق) dedi.⁵⁰⁸

Muhacirler, ensârın alicenaplığını şu sözlerle dile getirmişlerdir: “Ey Allah’ın Resûlü! Kendilerine muhacir olarak geldiğimiz bu topluluk kadar azdan yetecek kadar, çoktan bol daha güzel veren kimse görmedik. İhtiyacımızı giderdiler, âfiyete bizi ortak ettiler, bizi o kadar güzel bir şekilde karşıladılar ki hicret amelimizden hâsıl olan

[“أَخْلَافِي” (ahlâfi) itlak olunur idi. pes “أَحْلَاف” (ahlâf), “أَنْصَار” (ensâr) lafzı gibi isim itibar olmuştur]

[Mütercim Asım Efendi, *Kamusu'l-Muhit Tercemesi*, IV,3662 “حلف” md.).

⁵⁰⁴ (يقال خَلَفَ بِهِ أَي عَهْدَهُ وَ خَالَفَهُ أَي عَاهَدَهُ وَتَخَالَفُوا أَي تَعَاهَدُوا وَ فِي الْحَدِيثِ أَنَّهُ حَالَفَ بَيْنَ قُرَيْشٍ وَالْأَنْصَارِ يَعْنِي أَخَى بَيْنَهُمْ)

⁵⁰⁵ Muslihuddin Mustafa Ahterî (v. 968/1560-61), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1292, I,197.

⁵⁰⁶ İbn Sa’d, I,75,78; N. Özkuyumcu, “*Hilf*”, DİA, İstanbul 1998,XVIII,29.

⁵⁰⁷ Süheylî, IV,177-178; *Tecrîd Tercemesi*, VI,343-344; VII,73-77; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,180-182.

⁵⁰⁸ Buhârî, *Nikâh*, 7; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I,429 (سعد بن الربيع بن عمرو md.)

sevabın tümünü alıp götüreceklerinden korktuk”.⁵⁰⁹

Aralarında kardeşlik bağı kurulanlar, Bedir Gazvesi’nde şehit düşen kardeşlerinin mirasından pay istemeleri üzerine el-Enfâl Sûresi’nin 75. âyeti inmiştir. “*Allah’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur*” meâlindeki bu âyet, akrabaların birbirlerine mirasçı olmaları hükmünü getirerek muâhâtın miras yönünü iptal etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.): “İslâm’da hilf yoktur. Câhiliye devrinde tesis edilen hilfleri İslâm sadece tam teyit eder” (*لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ وَأَيُّمَا حِلْفٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَزِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً*) buyurmuştur.⁵¹⁰ Hadîs, Câhiliye devrinde yapılmış olsa da İslâm’ın meşru insani ve ahlaki gayelerle yapılmış ittifakları teyit ettiğini bildirmiş, İslâm’ın yasakladığı hususlarda yapılan Câhiliye devri hilflerini kaldırmış, onların yerine din kardeşliğini getirmiş, hilf gibi kardeşlik tesisini yardımlaşmak, ikramda bulunmak, yedirip içirmek ve öğüt vermek gibi meşru gayelere münhasır kılmıştır.⁵¹¹

Netice itibariyle, -hicret öncesinde ve sonrasında olmak üzere- Müslümanlar arasında iki defa kardeşlik tesis edilmiştir. Bu durum, teşekkül halindeki İslâm toplumunun dayanışma halinde ve teşkilatlanmış bir yapıya kavuşmasını sağlamaya yönelik müşahhas girişimler olarak yorumlanabilir.

⁵⁰⁹ قَالَ الْمُهَاجِرُونَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْنَا مِثْلَ قَوْمٍ قَدِمْنَا عَلَيْهِمْ أَحْسَنَ مُوَاسَاةً فِي قَلِيلٍ، وَلَا أَحْسَنَ بَدَلًا مِنْ كَثِيرٍ، كَفَوْنَا الْمُؤَنَّةَ (*فَأَلَّ الْمُهَاجِرُونَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْنَا مِثْلَ قَوْمٍ قَدِمْنَا عَلَيْهِمْ أَحْسَنَ مُوَاسَاةً فِي قَلِيلٍ، وَلَا أَحْسَنَ بَدَلًا مِنْ كَثِيرٍ، كَفَوْنَا الْمُؤَنَّةَ*) İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,322.

⁵¹⁰ Kādî Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149), *Şerh Sahîh Müslim: İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, thk. Yahya İsmail, nşr. Dârü'l-Vefâ, Mısır 1419/1998, VII,567.

⁵¹¹ Bkz. İbn Sa'd, I,238; IV,35; Belâzürî, *Ensâb*, I,318; İbn Seyyidinnâs (1992 n.), I,322; Semhûdî, I,268; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (v. 676/1277), *el-Minhâc Şerh Sahîh Müslim b. Haccâc*, Beyrut 1392, XVI,82.

İslam Kardeşliğinin Toplum Hayatına Etkileri

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA*

İslam kardeşliğinin temelinde tevhid akidesi ve peygamber sevgisi yatmaktadır. Bu kardeşlik mukaddes temeller üzerine bina edildiğinden inananlar arasında güçlü bir bağ meydana getirir. İslam kardeşliğinin tüm unsurları Kur'anı Kerim ve Peygamberimizin hadis ve sünneti ile belirlenmiştir.

İslamiyetin oluşturduğu toplumun temeli ilahi kaynaklıdır. İman birliği ve kardeşlik müessesesi bu birliğin temel harcıdır. Bu toplumda insanları birleştiren, yakınlaştıran ve kaynaştıran tek öge kelime-i tevhiddir. Çünkü iman birliği en kuvvetli birliklerdir. Bu birlik halkasında bulunan insanın karşılaştığı hitap “ Muhakkak ki mü'minler kardeşler” ayet-i kerimesi ve “ Müslüman müslümanın kardeşidir” hadisidir. Müslümanların Medine'ye hicretlerinden bu kardeşliğin ilk ve önemli öğelerini bulmaktayız. Peygamberimiz Mekke'den gelen her bir müslümanı Medine'li bir müslümanla kardeş yapmıştır. Böylece kardeşliğin ilk temeli atılmıştır. Maddi ve manevi olarak kardeş ilan edilen müminlerin aralarındaki birlik ve beraberlik en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu husus insanlık tarihinde eşi benzeri bulunmayan bir eylem haline dönüşmüştür. Toplum dayanışmasının en güzel örneği olan bu kardeşlik müessesesi insanlık tarihinde hak ettiği yeri almıştır. İslam kardeşliği sadece bireyler arasında değil ümmet olma bilinci ve düşüncesinde hak ettiği yeri almıştır.

Peygamberimiz (s.a.v) bu kardeşliğin ölçüsünü her müslümanın kendi nefsinde bu duyguyu içselleştirerek yaşamasını önermiştir. “ Hiçbiriniz, kendi nefsi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe hakiki mü'min olamaz.” buyurmuştur. Kardeşliğin en önemli ögesi kişinin kendisinin olmasını istediği şeyi karşısındaki içinde isteyebilmesidir. İnsan gerçekten çok muğlak bir varlıktır. Hasedlik, çekememezlik, üstün olma duygusu, sahip olma arzusu gibi duyguları barındırır. Bu duyguları genellikle insan sadece kendine özgü olarak kullanır. Karşısındaki insanın kendisinden aşağı ve eksik olmasını isteyebilir. Bunlar insan nefsinin olumsuz fonksiyonlarıdır. Bu olumsuzları olumlu ve müsbete çevirmek ancak iman ile olabilir. Karşıdaki insanı kardeş olarak kabullenmek, kardeşlik hukukunun gerektirdiklerini yerine getirmek ancak din ve iman kardeşliği ile mümkündür. Bunu da dünya tarihinde ve toplumlar nezdinde tesis eden en güzel örnek Medine'de hayat bulan İslam Kardeşliği uygulaması olmuştur.

Dinimizde insanın üstünlüğünün ölçüsü takvadır. Kim ki Allah'tan daha çok korkarsa, dinin emirlerini hakkıyla yerine getirirse üstün odur. İslam kardeşliğinin temeli iman olduğuna göre, iman gerektirdiği ölçüler içerisinde hareket etmek gerekir. Bu olgu ve düşünceden hareketle pekiştirilen İslam kardeşliği, insanlar arasında birlik

*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı

ve beraberliğin temel kaynağı oluşturmuştur. Renk, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın tesis edilen bu kardeşlik insanlar arasındaki sevgi ve muhabbetin yayılmasına da vesile olmuştur. Aynı zamanda diğer insanlara karşı oluşturulan bu birliktelik aynı zamanda bir dayanışma ve güç gösterme faaliyetine de güzel bir örnek olmuştur.

Yüce dinimiz kardeşlik ve sevgi üzerine bina edilmiştir. İslam kardeşliğinin temeli olan uhuvvet, hayatın anlam kazanması ve beşeri ilişkilerin güçlenmesi anlamını taşır. Kişiler arası ilişkilerin sevgi, şefkat, yardımlaşma ve dayanışma ölçüleri içerisinde gelişmesi birey ve toplumunda gelişmesine katkı sunmuştur. Çünkü müslümanların birbirlerini sevmesi dinimizin emridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hususa dikkat çekerek “Birbirinizi sevmedikçe gerçek mü’min olamazsınız.” buyurmuştur.

Sevgi ve muhabbetin olmadığı toplumlarda insan yalnızlaşır. Hayata kötümser bakar. İç ve dış dünyası olumsuzluklar içerisinde bunalıma doğru gider. Hayatın güzelliğinden ve yaşama sevincinden mahrum kalır. Pozitif enerji yerine negatif enerji ile dolduğundan hayatı kendine zindan olur. Hiç kimseyle ülfet ve yakınlaşma kuramaz. Ruh ve kalbi her geçen gün acılar içerisinde kıvrılır durur. İslam kardeşlik anlayışı ise tüm bu olumsuzlukların ortadan kalkmasına vesiledir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “ Mü’min ülfet eden ve kendisi ile ülfet edilendir. Ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet edilmeyen kimsede hayır yoktur.” buyurmuştur. Ülfet ve insanlarla iletişim konusu günümüz dünyasının getirdiği olumsuzluklardan dolayı insanın en çok ihtiyaç duyduğu hususların başında gelmektedir. İnsan için en önemli husus sevgi ve muhabbet meselesidir. Çünkü sevgi ve muhabbet insana mutluluk ve huzur verir. Saadet ve yaşama mutluluğuna ulaşmanın yolu sevgiden geçer. İslam kardeşliğinin en bariz işareti bireyler arasındaki sevgi ve muhabbetir. İslam kardeşliği insana sevgi ve muhabbeti kazandırır.

İslam kardeşliğinin toplum içerisindeki etkinlerinden biri de insanın kendi hal ve hareketlerini, davranışlarını ayarlama ve düzene koyma yetisini kazandırmasıdır. Hoş karşılanmayan alışkanlıkların ve davranışsal bozuklukların düzene girmesi toplumun gerektirdiği şekilde yaşanmasına bağlıdır. Bunu da ortak bir mefkure ve inanç birliği sağlayabilir. Getirdiği ilahi emirlerle insanın hem dünya hem de ahiret hayatını tanzim eden dinimizin her unsurunda birey ve toplumun faydasına oldukları ortadadır. Örneğin yardımlaşma, fedakarlık ve isar gibi davranışların insan için ve toplum için ne kadar önemli oldukları ortadadır. İslam kardeşliğinin temeli olan “ Kendisi için istediğini diğer mü’min kardeşi için de istemek” hususu mükemmel ve muhteşem bir davranıştır. Bu davranış modelinin sergilendiği toplumlarda elbette ki, insanlığın hasret kaldığı insani atmosfer meydana gelecektir.

Mü’minin en belirgin davranışlardan biri de şahsi menfaatten arınmış berrak bir muhabbetle kardeşi hakkında güzel düşünmesi ve davranmasıdır. Menfaatini hiç bir şeyden üstün tutmamak ve gerektiğinde feda edebilmesidir. Menfaatçı ve bencil davranışlardan uzaklaşıp, başkasını kendine tercih edebilme erdemini gösterebilmesidir. Bu insan için gerçekten düşünülmesi zor bir konudur. İnsanın bencil ve hırslı yapısı

düşünüldüğünde, başkasını kendi yerine koyması hiç te kolay değildir. Sadece iman unsuru bu tür hasletleri insana kazandırır. İslam tarihinin birçok şeref tablolarında bu güzellikler bolca görülmüştür. İslam kardeşliği sayesinde insanlar birbirlerine güçlü bir sevgi ve muhabbetle bağlanmışlar ve saadeet tablolarını oluşturabilmişlerdir. Çünkü bu kardeşliğin temeli Kur'an ve sünnettir. Müslümanı birbirine bağlayan yegane bağ iman bağı olmuştur. Cenab-ı Hak Hucurat suresinde “ Mü'minler kardeştir” buyurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bu kardeşliğin tarifini “ Müslüman müslümanın kardeşidir ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir Müslüman'dan bir sıkıntıyı giderirse, Allah ta o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir Müslüman'ın ayıp, kusurunu örterse Allah da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.” şeklinde belirtmiştir.

İslam kardeşliği insanın din kardeşine zulmetmesini kabul etmez. Bir insana zulmetmemek ilahi emirdir. Çünkü zulmetmek ve zalim davranışlarda bulunmak haramdır. Müslüman bu bilinçten hareketle diğer müslümana zulmetmez ve onu aşağılamaz. Hatta zulme uğramışsa hakkını sonuna kadar savunur. Peygamber Efendimiz (s.a.v) İslam kardeşliğinin belli başlı şartlarını dile getirerek kardeşlik hukukunun sınırlarını herkesin anlayacağı tarzda belirlemiştir. “ Müslüman müslümanın kardeşidir. O'na hıyanet etmez, yalan söylemez ve yardımı terk etmez. Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a ırzı, malı ve kanı haramdır. Takva buradadır. Bir kimseye şer olarak Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter.”

İslam kardeşliği mukaddes bir kardeşliktir. Kan kardeşliğinden daha değer ve öncelik taşır. Bu kardeşliğin temeli iman ve inanç bağıdır. Çünkü dinimizde müslüman Allah için sevilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “ Hiç bir gölgenin bulunmadığı hesap gününde, Allah'ın gölgelendireceği yedi grup içinde – Allah için birbirlerini seven kişileri- sayması buna en güçlü delildir. Allah için sevmek Allah için buğzetmek mü'minin şiarındandır. İslam kardeşliğinin esası Allah rızasıdır. Allah'ın rızasının esas alındığı bir hayat şerefli ve değerli bir hayattır. Bireyleri bu anlayış ve düşünceden hareket eden toplumlar elbetteki yaşanabilir yerler olacaktır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) İslam kardeşliğinin güçlü ve muhkem olabilmesinin en ince ayrıntılarını dile getirmiştir. Mü'minler arasında kin ve adavetin, buğz ve düşmanlığın ortadan kalkması için selamın yaygınlaştırılmasına büyük ehemmiyet vermiştir. Selam kişiler arası muhabbetin tesisinde önemli rol oynar. Müslüman tanıdığına ve tanımadığına selam vermelidir. Bu Peygamberimizin tavsiyesidir. Selam ile birbirlerini tanımayan insanlar arasında dahi sevginin oluşmasına katkı sağlar. Müslümanların bu sünnete ittiba etmesiyle aralarındaki soğukluk ve yabancılaşmanın önüne geçilebilir.

İslam kardeşliğinin bir başka önemli unsuru da kardeşler arasında uzun süreli küsmek gibi bir davranışın bulunmamasıdır. Dinimiz, müslümanların birbirlerinden küsmelerini yasaklamıştır. Bilakis sık sık görüşmelerini, cemaate devam etmelerini

önermiştir. Küs durmanın dini bir gerekçe olmadan üç günden fazla sürmemesi gerekir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “ Bir Müslüman’ın kardeşiyle üç günden fazla dargın davranması doğru olmaz. Üç gün geçtikten sonra onu bulsun ve ona selam versin. Eğer selamı alırsa ikisi de sevapta ortaklardır. Eğer selamı alınmazsa, selam veren dargınlık günahından kurtulmuş olur.” buyurmuştur.

İslam kardeşliğinin temel unsurlarından biri de karşılıklı doğruluk ve dürüstlük anlayışı içerisinde hareket etmektir. İnsanı aldatmak ve hilekarlık yapmak haramdır. Peygamber Efendimiz “ Aldatan bizden değildir” buyurmuştur. Özellikle ticaret ve alışverişlerde dürüstlük büyük önem taşır. Zira dürüst tacir peygamberlerle, şehitlerle birlikte haşrolunur müjdesi kardeşliğin tesisinde önemli rol oynayan başka bir etkidir. Kardeşlik hukukuna riyaet eden birisinin aldatma ve hilekar davranması düşünülemez. Doğruluk ve dürüstlüğün hakim olduğu bir toplumda güven ve emniyet hayat bulur. Bunun temelini de dinimizin getirdiği emirler de bulmaktayız. Gerçek anlamda imanın lezzetine erişen bir mü’minde aldatma ve hilekarlık bulunmaz. Müslüman kendine güvenilen ve dayanılan kişidir.

İslam kardeşliğinin bir başka önemli özelliği de kişinin affedici olmasıdır. Müslüman, kardeşinin kusurunu ve ayıbını örter. Başkalarının yanında kardeşinin eksiklik ve özrünü beyan etmez. Çünkü “...Öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını affederler, Allah iyilik yapanları sever.” Al-i İmran 234. Toplum da sevgi ve güvenin tesis edilmesinde insanların kusur ve hatalarını affetmenin büyük bir yararı vardır. Bu durum insanlar arasındaki sevginin daha da artmasına sebep olur.

İslam kardeşliğinin topluma yansıyan etkilerinden biri de gıybet gibi bir hastalığa meydan vermemeleridir. Çünkü gıybet haramdır. Gıybetin haram oluşu Kur’an ile sabittir. “Kimse kimseyi çekiştirmesin, hangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır? Ondan tiksiniyorsunuz. Allah’tan sakının. Allah tövbeleri daima kabul edendir, merhamet edendir.” Hucurat. 13. Müslüman bir başka din kardeşinin gıybetini yapmaz, onu arkadan çekiştirmez.

Dinimiz, toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkeler getirmiştir. Bu ilkeler hem bireyin hem de toplumun hayatını olumlu anlamda geliştiren ve kuvvetlendiren unsurlardır. İslamdaki kardeşlik inanç birliğine dayalı bir kardeşliktir. Bu kavram işin maddi cihetten çok manevi yönüne hitap ettiğinden daha sağlam temele dayandığını gösterir. İslamda kardeşlik kavramının hitap ettiği alan alabildiğince geniştir. Sadece belli bir anne ve baba ile sınırlı değildir. Kan bağının ötesinde inanç ve ahlak ilkeleri etrafında genişleyen bir sahaya şamildir. Büyük bir sevgi ve muhabbet sarmalı içerisinde ilerleyen ve yansımaları toplumun her kesiminde hissedilen bir olgudur. Uygulamaları ile toplumun her katmanında karşılık bulduğu ve toplumun erdem ve fazilete ulaşmasına katkı sağlar.

İslam kardeşliği kavramında müslümanların birbirleri ile olan ilişkileri dışında diğer insanlara karşı yapılacak eylem ve davranışların da bu mefkureye uygun olmasına dikkat edilir. Yani müslüman sadece müslümanlara değil diğer inanç sahiplerine de

insani duygular çerçevesinde yardım ve şefkat gösterme işlemlerini gerçekleştirirler. Bütün insanların Allah'ın kulu olduğu inancında hareketle imandan gelen iyilik yapma ve merhamet etme duygusuyla davranılır.

İslam kardeşliğinin bir başka özelliği de insanları ötekileştirmemektir. Hele hele bir müslümanı ötekileştirmek, ayrıştırmak, itelemek düşünülemez. Müslüman birleştiricidir. Ayrılık ve yabancılaştırma taraftarı değildir. Bir müslümanı, inanç ve akide dışındaki bazı şahsi düşüncelerinden dolayı ötekileştirmez. Müslümanların birlik ve beraberliğe ihtiyacı vardır. Müslüman buna dikkat eder. Bu konu en geniş kapsamıyla hacda görülür. Dünyanın her tarafından kabeye gelen insanlar buna güzel bir örnektir. Çünkü, Müslüman birleştiricidir. Kur'an-ı Kerim'de bu husus “ Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.” (Al-i İmran: 103)

İslam kardeşliğinin gerektirdiği bütün ilkelerin yaşandığı toplumda sevgi, saygı, yardımlaşma ve birlikteliğin en güzel örnekleri görülebilir. Günümüz dünyasında yalnızlaşan insanın hasret çektiği mutlu bir hayat özlemi gerçeğe dönüşecektir. Bireyleri mutlu ve huzurlu olan bir toplumunda mutlu ve huzurlu olacağı muhakkaktır. İslamiyet insanın hem dünya hem de ahiret saadetini temin ettiğinden İslam kardeşliğinin toplum hayatına olan müsbet etkileri kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu gün tüm dünyada olduğu gibi Müslümanlar arasında sevgi saygı ve merhamete ihtiyaç had safhadadır. Karşılıklı sevgi ve saygının, yardımlaşma, merhamet ve diğer ahlaki ilkelerin yeşermesinin, kuvvetli bir İslam kardeşliğine bağlı olduğu görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: GÜVEN YÖNETİMİ

Güven Açısından Çağdaş Müslümanların “İslamofobi”deki Sorumluluğu (Öz eleştirel bir kimlik ve kişilik sorgulaması)

Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR*

Bütün Kuran'ları yaksak, bütün camileri yıksak Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!

Avrupa materyalizmine rağmen Hristiyan'dır; sağcısıyla, solcusuyla Hristiyan. İşçisi de Marksist'i de Hristiyan'dır. Hristiyan için tek düşman biziz: Haçlı ordularını bozgundan bozguna uğratan korkunç ve esrarlı kuvvet. (C. Meriç, *Umrandan Uygurluğa*)

Güven karşılıklılık (mütekabiliyet) esasına dayalı bir kavramdır. Hem güven duyanın, hem de karşı tarafa güven verenin sorumluluğu ve fedakârlığını ihtiva eder.

Son yıllarda Batı dünyasının İslam'a/Müslümanlara karşı büyük bir güvensizlik içerisinde olduğunu, söz konusu güvensizliğin “islamofobi” adı altında Müslüman korkusunu aşır, İslam ve Müslüman nefretine doğru evirildiğini, üzülen ve endişe ile takip etmekteyiz. Bu sürecin temelinde şüphesiz ki yüz yıllardır süregelen rekabetin, çatışmanın, önyargıların, art niyetlerin, kısaca aleni ya da gizli hesapların var olduğunu biliyoruz. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi karşılıklı ilişkinin neticesi olan güven meselesinde, muhatabına güven vermek mükellefiyeti olan Müslümanlara da önemli görevler düştüğü, ya da söz konusu güvensizlikte Müslümanların sorumluluğunun da sorgulanması, öz eleştiriye tabi tutulması gerektiği göz ardı edilemez.

İslamofobi, sulh, barış anlamına gelen “İslam” kelimesine Yunanca korku, ürkme anlamına gelen “-phobos” veya “-phobia” kelimesinin eklenmesi ile elde edilmiş galat bir birleşimdir. Psikiyatride irrasyonel korku muhtevalı zihni rahatsızlıkları izah etmek için kullanılan -phobia ekinin İslam kelimesine eklenmesi ile elde edilen bu kavramı, İslam ve/veya Müslümanlara karşı duyulan irrasyonel korku biçiminde tanımlayanlar varsa da bu tanım, bugün kavrama yüklenen manayı bütünüyle ihtiva etmekten çok uzaktır. İslamofobi denince anlaşılması gereken şudur: İslamofobi, İslam ve/veya Müslümanlara karşı duyulan önyargı, nefret, düşmanlık ve (yersiz) korku gibi halleri, bu hallerden yola çıkarak dile getirilen aşağılayıcı ve şeytanlaştıran söylemi ve ayrımcı eylemleri ifade eden bir kavramdır.⁵¹²

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı

⁵¹² Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karahan Kitabevi, Adana, 2016, 155.

Terminolojik olarak İslamofobi kelimesi ilk olarak 1997 yılında İngiltere’de bir düşünce kuruluşu olan Runnymede Trust tarafından, dünyada yükselen İslam trendine bağlı olarak İslam algısının, özellikle batı kamuoyunda oluşturduğu olumsuz etki üzerine hazırladığı raporda kullanılmıştır.⁵¹³ Ancak yaygınlaşması ve medyada sık sık yer bulması 11 Eylül 2001 yılında İkiz Kuleler olarak da meşhur olan New York’ta bulunan “Dünya Ticaret Merkezine” el-Kaide tarafından yapılan saldırı ile zirveye ulaşmıştır.

İslamofobi her ne kadar 21. yy. başında ortaya atılmış bir kavram olsa da kavramın içeriğinde bulunan İslam karşıtlığı, İslam düşmanlığı, İslam’ı ötekileştirme eğilimi, İslam- Hristiyan dikotomisi ta haçlı seferlerinin başlangıcına dayandırılacak bir tutumdur. Tarih boyunca farklı şekillerde tezahür eden bu eğilimin en belirginleri haçlı seferleri, oryantalizm ve islamofobi⁵¹⁴ kavramlarında tecessüm etmiştir.

Dünya/insanlık var olduğu günden beri “eşya zıddıyla kaimdir” prensibi doğrultusunda varlığını zıddıyla, ötekiyle birlikte sürdürmüştür. Bu dikotomi manevi dünyamıza ilişkin olan dünya-ahiret, şeytan-melek, hayır-şer, günah-sevap vb. kavramların olduğu gibi insan ve toplumsal varlığın varoluşunda da Habil-Kabil, İbrahim-Nemrut, Musa-Firavun gibi ikilemelerinde de sürdürülmüştür. Bu dikotomi 20. yy. başlarında Sovyetler birliği ve Amerika’nın süper güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte dünyayı komünist-kapitalist/liberal, Varşova-NATO, Demir Perde-Özgür Dünya gibi karşıtlıklar ile varoluşunu sürdürmüştür. 1989 yılında Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birlikte Amerika merkezli batı karşıtsız/ötekisiz/düşmansız kalır düşüncesi hâkim olunca kendisine bir öteki yaratma ihtiyacı duymuş ve bunu İslam/Müslümanlar olarak belirlemiştir. Bunu sadece Batı’nın belirlediğini ve ortaya attığını ifade etmek durumun ciddiyetinden ve sorumluluğundan kaçmak olacaktır. Söz konusu dönemde İslam dünyası / Müslümanlar da böylesi bir konumlandırmaya uygun ve birçok açıdan yetersizliği ile edilgen bir durumdaydı. Bu koşullar batının görevlendirmesini İslam/Müslümanların da bunu kolaylıkla üstlenmesi sonucunu doğurmuştur. Netice olarak, Müslümanlara “kendilerinden emin olunamayan toplum/din” rolü biçildiğinde Müslümanlar da adeta inançları tarafından biçilen “güven veren toplum” rolünü unutmuşçasına, karşıtı, düşmanı veya öteki tarafından yüklenen bu vazifeyi üstlenmişlerdir. Oysa Allah’ın gönderdiği; elçisinin tebliğ ettiği bu dinin deyim yerindeyse her zerresi güven üzerine inşa edilmişti. Şöyle ki;

✓ **El- Mü’min:** Allah’ın isimlerinden birisidir: Güven veren, emin kılan, koruyan

✓ **El- Emin:** Rasülullah’ın sıfatlarının en başta gelenidir; ⁵¹⁵ kendisi henüz kutsal vazife ile görevlendirilmeden öncesinde bile insanların “*Muhammedü’l-Emin*” diye çağırıldığı ve nitelediği bir insandır. Peygamberlik görevi verildikten sonra ise, zatı ile

⁵¹³ <http://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/dun-barbar-turkler-bugun-islamofobi-2065935> 232.03.2017

⁵¹⁴ Bu konudaki geniş bir araştırma için bkz.: Nathan Lean, *İslamofobi Endüstrisi*, çev., İbrahim Yılmaz, DİB Yay., Ankara, 2015.

⁵¹⁵ Hz. Peygamber’in sıfatlarının başta alimler olmak üzere bütün Müslümanlar tarafından benimsenmesi ve yansıtılması üzerine bir çalışma için, bkz.: Rıfat Atay, “Peygamber Varisi Mevlâna: İnsan Sevgisi Merkezli Çoğulcu Bir Okuma Denemesi,” *Harran Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17, 2007, 113-122.

mücadele içerisinde olup her türlü düşmanlığı yapmaktan geri kalmazken bile düşmanları olan müşrikler onun “*emin olma*” vasfına hiçbir şekilde söz söyleyememişlerdir. Söz söylemek şöyle dursun her bir şeylerini emanet etmekte de, aralarında hakem olarak belirlemekte de hiç tereddüt göstermemişlerdir.

✓ **Mü'min:** Müslüman olduğunu ikrar eden kişinin en temel vasfıdır ve güven anlamının kökü ile anlamdaştır. Yani *el-Mü'min*'e ve *El-Emin*'e güvenip teslim olmuş, onlara güvendiği gibi kendisi de güven veren olmuştur.

Hz. Peygamber güven toplumunu inşa babında

* الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ *

“Müslüman, diğer Müslümanların, elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir,” buyuruluyor.⁵¹⁶

Hz. Peygamber ve güven toplumu kavramsallaştırması bu üç noktadan (Allah-güven ismi, peygamber-güven sıfatı, mümin-emin ol/un/an, kendisine güven duyulan, inanılan, iman edilen, itimat edilen vb. üçlemesi ele alındığında “**Güven**” kavramının İslam’la özdeşleşmiş, İslam’la bütünleşmiş, güven olmazsa İslam olmaz, İslam olmazsa güven olmaz bir aşamaya gelmiş kavram olduğunu görülür. Hülasa bu kavram Allah’ın kavramıdır, Rasûlullah’ın kavramıdır, İslam’ın kavramıdır, Müslümanın kavramıdır. Hz. Peygamberin hayatını takip ettiğimizde bu dinin nüzulünden önce ve nüzulü esnasında güven referanslı, güven eşgüdümünde ve güven merkezli inşa olduğunu görmekteyiz. Daha peygamberlik gelmeden önce kendine *el-emin* diye hitap eden Arap toplumu, peygamberlik geldikten sonra Rasûlullah’ın karşısında onun düşmanı olarak da *el-emin* demekten geri kalmamış ve her türlü düşmanlıklarına rağmen ona olan güvenlerini mal ve canlarını emanet ederek fiili olarak da göstermişlerdir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisine de Hz. Peygamberin hicreti esnasında rastlamaktayız. Bilindiği üzere peygamberimiz, hicretin öncesindeki akşam Hz. Ali’den sadece yatağında kendisi yerine yatmasını istememiştir. Ondan aynı zamanda Mekke müşriklerinin kendisine emanet olarak bıraktıkları eşya ve mülkün listesini ve sahiplerini tek tek sayarak onlara teslim edilmesini istemiştir.⁵¹⁷ Buradaki asil davranışın Hz. Peygamberin *el-emin* vasfını eşi benzeri görülmeyecek boyutta oluşundan başka izahı yapılamaz. Zira bir tarafta kendisini öldürmek üzere geleceklerin fenalığından kurtulmak üzere çaba sarf ederken, öte yandan bu kişilerin kendi üzerinde emaneten bulunan mallarını onlara teslim etmek gibi bir mükellefiyeti öncelemesi tarihte örneği görülemeyecek bir davranıştır.

Rasûlullah 63 yıllık ömrü boyunca ne sözünde ne düşüncesinde ve ne de fiil ve davranışlarında karşısındakilere güven verici vasfından zerre kadar bir şey

⁵¹⁶ Buhâri, İman, 4, 5 (10, 11); Tirmizi, İman, 12, (2629).

⁵¹⁷ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: «لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَدِينَةِ فِي الْهَجْرَةِ أَمَرَنِي أَنْ أَفِيمَ بَعْدَهُ حَتَّى أُوْدِيَ وَدَائِعُ كَانَتْ عِنْدَهُ لِلنَّاسِ، وَلِذَا كَانَ يُسَمَّى الْأَمِينِ، فَأَقَمْتُ ثَلَاثًا عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَدِينَةِ فِي الْهَجْرَةِ أَمَرَنِي أَنْ أَفِيمَ بَعْدَهُ حَتَّى أُوْدِيَ وَدَائِعُ كَانَتْ عِنْدَهُ لِلنَّاسِ، وَلِذَا كَانَ يُسَمَّى الْأَمِينِ، فَأَقَمْتُ ثَلَاثًا (İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, c. 3, s. 22).

kaybetmemiştir. Bu aşama, bizi çok doğru olmasa da şöyle bir karşılaştırmaya sevk etmektedir. Bir yanda Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı tutumu; Hz. Peygamberin onların tavır ve davranışlarını hiç dikkate almadan kendi kişilik, karakter ve inancının gereğini ne ise o şekilde davranmaktan hiç geri kalmaması; öte yanda günümüz Batı Dünyasının İslam'a/Müslümanlara karşı tutumu, Müslümanların güven bakımından peygamberlerine ne kadar layık oldukları dikkate alındığında islamofobide Müslüman sorumluluğu çözülmesi gereken devasa bir problem olarak karşımızda durmakta olduğu görülecektir. Şöyle de denilebilir. 7.yy Arabistan müşriklerinin İslam karşıtlığının 20.ve 21. yy Batı dünyasının İslam karşıtlığından daha az olduğunu söyleyemeyiz. Öyleyse bugün içinde bulunduğumuz islamofobik durumu sadece Batıyı ve Batılıları suçlayarak kurtulamayız. Bu süreçte biz Müslümanların da ne tür katkılarının olduğunu sorgulamak durumundayız.

Günümüz Müslümanlarının batı ile ilişkilerinde güven sorununu birkaç örnek üzerinden değerlendirmek istiyorum:

Bundan birkaç yıl önce uzun yıllar Amerika'da yaşayan bir dostumuz Türkiye'ye geldiğinde Müslümanların oradaki durumları üzerine değerlendirme yaparken şöyle bir anekdot nakletmişti: Amerika'ya gittikten bir iki yıl sonra ikinci el bir otomobil almak istediğinde çevresindeki insanların kendisine Müslümanlardan değil gayrimüslimlerden almalarını tavsiye ettiklerini ve bu tavsiye doğrultusunda bir Amerikalıdan aldığı aracın satıcısının aracı satarken aracın tüm kusurlarını tek tek saydığını ifade ettiler. Buna karşı Pakistanlı bir Müslümandan ikinci el araç satın alan bir arkadaşının Müslüman satıcının inancıyla ilgili her türlü değerleri referans göstererek yemin ile sattığı aracının satış sonrası birçok kusurunu fark ettiklerini ifade etmiştir.

Diğer bir örnekte ise;

Göçmen Müslüman kadınlar üzerine bir araştırma yapmak üzeri Danimarka'ya gittiğimizde görüşme yaptığımız bir kadın grubunda 82 yaşında ve yaklaşık kırk beş yıldır Danimarka'da yaşayan Uşaklı bir kadın mülakat esnasında şöyle bir ifade kullanmıştı: “Çalıştığımız iş yerinde 40 kişi olsa 39'u Danimarkalı biri Müslüman olsa aynı yerde o 39 kişiden her biriyle tek başımıza kalmaktan çekinmeyiz ama bizim Müslümanla aynı yerde tek başımıza kalmaktan çekiniriz” demişti. Bu konu, en az 5 en fazla 15 bayanın bir arada olduğu 80 yaşından 20 yaşına kadar birinci ikinci üçüncü kuşak olarak Danimarka'da yaşayan farklı görüşme gruplarında gündeme getirilmiş ve hiçbir cevapta o ilk bilgiyi veren kadının söylediği ifadenin hilafına bir ifade ortaya çıkmamıştır. Ayrıca dolaylı olarak güven vermemekle itham edilen Müslüman erkek tiplmesi üzerine analiz derinleştirilmek için söz konusu erkeğin gündelik dini yaşayışıyla ilgili de sorgulama yapılmış; namazını kılan, orucunu tutan ve haramlardan kaçınan gibi değişkenlerle güvensizlik-dindarlık ilişkisi basit düzeyde de olsa ölçülmeye çalışılmıştır. Ancak her hâlükârda sonuç değişmemiş “Müslüman erkekle yalnız başımıza bir arada kalmaktan çekiniriz ya da korkarız” cevabı alınmıştır.

Lisansüstü çalışmalarını tamamlamak üzere uzun süre İngiltere’de kalan bir meslektaşım da Müslümanların zaman algısı konusunda şöyle bir vakıayı nakletmişti. Müslüman öğrenciler her hangi bir etkinlik düzenleyeceklerinde afişin zamanla ilgili bölümünün altına ısrarlı bir not olarak her defasında şöyle yazmaktadırlar: “Lütfen Dikkat: Batılı Zamanlaması Müslüman Zamanlaması Değil.” Dostumuza bunun ne anlama geldiğini sorduğumda, “etkinlik tam zamanında başlayacak, gecikerseniz kaçırsınız,” demek olduğunu ifade etti. Zaman ontolojisini beş vakit namazla sağlamaya çalışan bir dinin müntesipleri olarak zaman disiplini konusunda düşmanımız olduklarını zannettiğimiz Batılıları örnek almak durumunda kalmamızda Batının katkısının ne olduğunu takdirlerinize sunmak isterim.

Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların kendi aralarında yaşadıkları ve Batılılar şöyle dursun kendi aramızda bile inandığı dinin gerektirdiği güven verme vasfına hiç de layık olmayan bu gözlem ve anekdotlara ilaveten ülkemizde yaşadığımız bir tecrübeden de örnek vermek isterim:

2006 yılının Nisan ayının son günlerinde Şanlıurfa’da düzenlenen bir sempozyuma katılmak üzere gelmiş olan emekli bir İlahiyat Fakültesi Profesörü hocamız, sabah namazı için Dergâh camiine gittiğinde sabahın alaca karanlığında orta yaşlarda birkaç kadının tek başına camiye geldiğini, o kadınların herhangi bir endişe duymaksızın sabahın o saatinde gelebilmelerinin şehrin güvenliği açısından gurur verici, güzel bir gösterge olarak ifade etmişlerdi. Hocamın bu takdir ve hayranlığını görünce ben “hocam bunların bir Müslüman toplumda sıradan bir davranış olması gerekmez mi?” diye sorduğum soru ile diyalogumuzu devam ettirmiştik.

Bu örnekleri çok daha fazla artırabiliriz. Bunun aksi olarak “islamofobi” dediğimiz tutumda batılıların İslam’a ve Müslümanlara karşı olumsuz tutumlarının, ön yargılarının örneklerini de istemediğiniz kadar bulabiliriz. Ancak İslam ve güven-güvensizlik meselesinde ister Müslümanların lehinde ister aleyhinde bu örneklerin hiç birisi günümüz İslam/ Müslüman dünyanın durumunu haklı çıkarmaz ve bu örneklerle Müslümanlar İslam’ı temsilden çok uzak kalmaktadır. Esasen gerek islamofobi gerek oryantalizm ve gerekse İslam-terör birlikte anılması gibi İslam’a yönelik olumsuz algılarda günümüz Müslümanlarının vebalinin en iyi özetleyen tespiti o çok eleştirdiğimiz Batı’nın önyargısız Marksist düşünüründe buluyoruz. Terry Eagleton, İslam hakkında şu değerlendirmelerde bulunur:

“‘Teslim olmak’ anlamına gelen *İslam*, temel ilkeleri merhamet, eşitlik, şefkat ve yoksulların koruyuculuğu olan Allah’a tümüyle kendini adamayı gerektirir... Şiddet karşıtlığı, cemaat ve toplumsal adalet, teolojik spekülasyona özellikle kapalı olan İslami inanç sisteminin kalbinde yatar... Zamanımızda petrol zengini otokratlarla kadın taşıyıcılarının, faşist kafalı mollalarla cani yobazların doktrini haline gelmiş olan, aslında işte bu hayranlık verici inanç sistemidir.”⁵¹⁸

⁵¹⁸ Terry Eagleton, *Kuramdan Sonra*, çev. Uygur Abacı, İstanbul, Literatür Yay., 2004, 181.

Sonuç olarak, çağdaş Müslümanların tipik toplumsal ve kişilik tepkilerinden olarak, durumlarını izahta sıklıkla başvurduğu yol olan zıtlık üzerinden kendini tanımlama savunmasının İslamofobiye uygulanmasının çok doğru olmadığı kanaatindeyim. Postmodern düşünürlerin terminolojisi ile ifade edersek, ikili karşıtlık (binary opposition) üzerinden problemlerimizi izah etmek ve bir savunma mekanizması geliştirmek maalesef mümkün olmadığı gibi ikna edici de değildir. Dolayısı ile, “Niçin bu (güvensiz) haldeyiz?” sorusunun cevabı, alışageldiği şekilde, “Kahrolası Batı, Siyonist tuzaklar ve onların yerel uşakları yüzünden,” sloganı değildir.⁵¹⁹ Batı, elbette bir imaj inşası peşindedir ve bunun da gereklerini yapmaktadır. İslamofobi icadı da bunlardan biridir. Ama bu inşada modern çağdaş Müslümanlar olarak bizim katkımız da hiç yadırganmayacak ölçüdedir. Bu bağlamda, hangi Tanrı’ya inandığımızı, nasıl bir peygambere tabi olduğumuzu ve ne tür bir mümin olduğumuzu yeniden gözden geçirerek bulunduğumuz her ortamda güven inşasında üzerimize düşen her türlü görevi yapmak durumunda olduğumuzu vurgulamak isterim. İsmet Özel’in yerinde tespitiyle “hak” yemenin “sol elle yemek kadar” dikkat çekmediği bir ülkede yaşıyorsak,⁵²⁰ temel suçlu karşı tarafta duran Batı/lı değil kendimiziz; onları suçlamak yerine kendimize bakmak ve “dişlerimiz arasındaki ceset”leri⁵²¹ yoklamak zorundayız. Bu cesetler bizi “tahrik” etmeli ve kendimize getirmelidir. Özel’in “Tahrik” şiirinin bazı kısımlarını aktararak sözlerimi tamamlıyorum:

“Şaşılacak bir dünyada yaşamaktı; öğrendik
şimdi külçeler yüklüüz şaşılacak bir biçimde

⁵¹⁹ Bu durumun bir Batılı gözüyle değerlendirmesi için, bkz.: Rıfat Atay, *Ernst Troeltsch'un Din Felsefesi*, Ankara, Yayınevi Yay., 2012, 16-18.

⁵²⁰ <https://benatalislam.wordpress.com/2016/12/22/husn-u-zan-kalemiz-ne-durumda/> (erişim: 11.04.2017).

⁵²¹ **“Dişlerimiz Arasındaki Ceset”**

Biz şehir ahali, kara şemsiyeliler!
Kapçıklar! Evraklılar! Örtü severler!
Çılgıklardan çadır yapmak şanı bizdedir
Bizimdir yerlere tükürülmeyen yerler
Nezaketten, haklılardan yanayızdır hepimiz
Sevinmemiz çapkıncadır, ağlatır bizi küpeştelere
Yaşamak deriz -Oh, dear- ne kadar tekdüze
Katliamlar ne kötü be birader
Güneş neredeyse orada bulur bizi
Ya cünüp ve yalancı veya miskin ve ülser
Falımız neyse çıksın diye açarız indeksleri
Sayılar bizi bulur, o ayıp işaretler
Safamızla kesemizi birleştiren anatomi bilgisi
Hadım tarih, kundakçı matematik, geri kafalı gramer
Evet, bunlar gizlice örgütlenerek alnımıza
Verem Olmak Üretimi Düşürür ibaresini çizer
Biz şehir ahali, üstü çizilmiş kişiler
Kalırız orda senetler, ahizeler ve tren tarifesiyle
Kimbilir kimden umarız emr-i b'il-ma'ruf
Kim bilir kimden umarız nehy-i ani'l-münker
Bize yalnız oğulları asılmış bir kadının
Memeleri ve boynu itimat telkin eder. (İsmet Özel, *Erbain*, İstanbul, TİYO Yay.,)

külçeler yüklüüz ve çıkmak istiyoruz yokuşu
Sokaklar gittikçe katı bizim adımlarımıza
peşimizde bütün bahçeleri boşaltan ter kokusu
yankımız soyunup sevap rahatlığı alınan yataklarda
yürek elbet acıyor esvap değiştirirken
bizden artık akması beklenen kan da katı
kovulduk ölümün geniş resimlerinden.
Efsanelerden kovulduk
kan ve demir kelimeleri söyleyince...
külçeler yüklüüz, çıkmak istiyoruz yokuşu
gözler kısılıp bakılıyor bize.
Biliniyor bizim mahsustan yaşadığımız...”⁵²²

⁵²² İsmet Özel, *Erbain*, İstanbul, Şule Yay., 2005, 82-84.

فقه التدرج منهج نبوي في بناء المجتمعات الآمنة

Yrd. Doç. Dr. Ahmed Zekeriya*

مدخل:

لقد شرع رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد هجرته إلى المدينة المنورة في وضع اللبنة الأولى لبناء مجتمع إسلامي آمن ينعم بالحياة الهانئة في ظلال شرايع الدين الحنيف، فنزل القرآن حاكمًا ومرشدًا ومنظمًا لكافة شئون الحياة، وكان الإسلام يومها دينًا ودولة بحق، فالعقيدة راسخة، والعبادات قائمة، والأخلاق شاهدة، والمعاملات مهذبة. وكان منهج النبي للوصول إلى هذه الغاية هو التدرج سواء في الدعوة أو التكليف أو تغيير العادات الجاهلية.

التدرج لغة واصطلاحًا:

لغة:

ورد في المعجمات العربية: (دَرَج) الدَّالُّ وَالرَّاءُ وَالْجِيمُ أَصْلٌ وَاحِدٌ يَدُلُّ عَلَى مُضِيِّ الشَّيْءِ وَالْمُضِيِّ فِي الشَّيْءِ.⁵²³ وأصل الدَّرَجَةِ: الْمُنْزَلَةُ، وَالْجَمْعُ دَرَجٌ، ومنه دَرَجُ الْبِنَاءِ لِأَنَّهَا مَرَاتِبٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ.⁵²⁴ وَدَرَجُ الشَّيْءِ وَالصَّبِيُّ يَدْرُجُ دَرَجًا وَدَرَجَانًا وَدَرِيحًا، فَهُوَ دَارِجٌ: مَشِيًا مَشْيًا ضَعِيفًا وَدَبًّا.⁵²⁵ وَدَرَجْتُهُ إِلَى الْأَمْرِ تَدْرِيجًا فَتَدْرَجُ وَاسْتَدْرَجْتُهُ أَخَذْتُهُ قَلِيلًا قَلِيلًا.⁵²⁶

اصطلاحًا:

بعد التعرف على المعنى اللغوي للتدرج يمكننا أن نضع تعريفًا له وفق الموضوع الذي نحن بصددده، فنقول إن التدرج يراد به: "سلوك الدعاة إلى الله مع الناس سبيلًا متدرجًا في الدعوة، والتكليف، وتغيير العادات بشكل يراعي حالهم وواقعهم، فيخلق مجتمعًا آمنًا مستقرًا، كما يحقق مقاصد الشريعة".

التدرج في الدعوة:

لا يكفي أن تكون صاحب علم حتى تكون داعية ناجحًا، فإن تدعو قوماً أو حتى شخصاً لا اعتناق فكرة ما ليس بالأمر السهل، لا سيما إذا كانت عقيدة أو شريعة، فالأمر له أصول وفنون، من أبرزها التدرج في الدعوة. وهذا التدرج يكون على مستويات، فالتدرج في الدعوة قد يكون من حيث طبيعتها بين السرية والعينية، وقد يكون من حيث نوع الفئة محل الدعوة، وقد يكون من حيث طبيعة الرسالة الموجهة وكيفية عرضها. وقد راعى النبي صلى الله عليه وسلم في دعوته هذه المستويات كلها؛ فمن المعلوم أن الدعوة إلى الإسلام بدأت سرية حيث كان النبي صلى الله عليه وسلم يجتمع بمن تبعه في دعوته في دار الأرقم بن أبي الأرقم يعبدون الله سرا ويلقنهم أصول الإسلام ويتعهدهم بالتربية ويكمل بناءهم النفسي والروحي حتى يؤهلهم في مرحلة التنفيذ للعمل والإنتاج وتحقيق

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı

⁵²³ مقياس اللغة (درج)

⁵²⁴ المخصص، باب الدرج، ج1، ص 115.

⁵²⁵ لسان العرب (درج)

⁵²⁶ المصباح المنير (درج)

ما يطلب منهم من تضحية وبذل وجهاد. حيث بدأ رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ذلك يدعو إلى الإسلام من وثق بعقله، حتى أسلم عدد من الرجال والنساء ممن عرفوا برجحان الرأي وسلامة النفس.

ثم أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد أن بلغ عدد الداخلين في الإسلام نحواً من ثلاثين أن يبلغ الدعوة جهراً، وذلك في قوله تعالى: فَأَصْدَعُ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرَضُ عَنِ الْمُشْرِكِينَ [الحجر: 94]. فَأَعْلَنَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالذُّعْوَةِ وَجَاهَرَ قَوْمَهُ بِالْعِدَاوَةِ، وَاشْتَدَّ الْأَذَى عَلَيْهِ وَعَلَى الْمُسْلِمِينَ حَتَّى أَدَانَ اللَّهُ لَهُم بِالْهَجْرَتَيْنِ. وَكَانَ بَيْنَ مَا أَخْفَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرَهُ وَاسْتَنْتَرَّ بِهِ إِلَى أَنْ أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِإِظْهَارِ دِينِهِ ثَلَاثَ سِنِينَ.⁵²⁷

ثم إن النبي p بدأ بدعوة أقاربه وعشيرته، ثم شرع في عرض دعوته على قبائل العرب، وأعلن أن الإسلام هو الدين الخاتم أرسله الله نذيراً وبشيراً للعالمين.

وقد ذكر ابن قيم الجوزية فصلاً في ترتيب الدعوة ووضع لها مراتب: المراتبة الأولى: النبوة. الثانية: إندار عشيرته الأقربين. الثالثة: إندار قومه. الرابعة: إندار قوم ما أتاهم من نذير من قبله وهم العرب قاطبة. الخامسة: إندار جميع من بلغته دعوته من الجن والإنس إلى آخر الدهر.⁵²⁸

والتردد لا يكون على مستوى الأشخاص فقط، وإنما يشمل الخطاب الموجه والرسائل التي يرغب الداعية في إيصالها؛ فعليه أن يراعي حال القوم وواقعهم، كما ورد في وصية رسول الله - صلى الله عليه وسلم - لمعاذ بن جبل عندما أرسله إلى اليمن. فعن ابن عباس رضي الله عنهما: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَعَثَ مُعَاذًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْيَمَنِ، قَالَ: "إِنَّكَ تَقْدُمُ عَلَى قَوْمِ أَهْلِ كِتَابٍ، فَلْيَكُنْ أَوَّلَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ عِبَادَةَ اللَّهِ، فَإِذَا عَرَفُوا اللَّهَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ حَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي يَوْمِهِمْ وَلَيْلَتِهِمْ، فَإِذَا فَعَلُوا الصَّلَاةَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ زَكَاةً تُؤْخَذُ مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَتَرُدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، فَإِذَا أَطَاعُوا بِهَا فُحِّدْ مِنْهُمْ، وَتَوَقَّ كِرَامَ أَمْوَالِ النَّاسِ".⁵²⁹

فالنبي يحاول تنبيه معاذ رضي الله عنه إلى هوية القوم وعقيدتهم، فهم أهل كتاب، ولا يخفى أن لهذا التنبيه فائدة إلا لما ذكره النبي في وصيته، وكأنه يقول له إن دعوة أهل الكتاب تختلف في طبيعتها عن دعوة المشركين وعبداء الأوثان، وهو بلا شك مراعاة لحال القوم. ثم يوصي النبي صاحبه بالتردد في التكليف فلا ينتقل من تكليف إلى آخر حتى يقبلوا الأول ويعملوا به.

ثم إن الدعوة في الأصل رسالة لها طرفان: مبلغ وسماع، ولا تتحقق الرسالة إلى بالبلاغ والسماع، فعلى الرسول أن يهيئ الأجواء ويختار أفضل الأوقات لتبليغ رسالته وإلا فلا معنى للدعوة، ولا حجة على المدع، قال ابن تيمية: السَّمَاعُ لَا بُدَّ مِنْهُ وَلَا تَقْوَمُ الْحُجَّةُ عَلَى الْمَدْعُوِّينَ إِلَّا بِهِ. كَمَا قَالَ: [وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ

⁵²⁷ انظر: سيرة ابن إسحاق (كتاب السير والمغازي)، محمد بن إسحاق بن يسار المظلي بالولاء، المدني (المتوفى: 151هـ)، تحقيق:

سهيل زكار، دار الفكر - بيروت، الطبعة: الأولى 1398هـ/1978م، ص145، السيرة النبوية لابن هشام، عبد الملك بن هشام

بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (المتوفى: 213هـ)، تحقيق: مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ

الشلي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة: الثانية، 1375هـ - 1955م، ج1، ص262

⁵²⁸ زاد المعاد في هدي خير العباد، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (المتوفى: 751هـ)، مؤسسة الرسالة،

بيروت - مكتبة المنار الإسلامية، الكويت، الطبعة: السابعة والعشرون، 1415هـ/1994م، ج1، ص84

⁵²⁹ صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله البخاري الجعفي، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة (مصورة عن

السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي)، الطبعة: الأولى، 1422هـ، ج2، ص119، رقم (1458)، صحيح مسلم،

مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: 261هـ)، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي -

بيروت، ج1، ص51.

فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغُهُ مَأْمَنَهُ] وَقَالَ: [لَأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ] وَقَالَ: [وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا]. 530

وقد فعل صلى الله عليه وسلم ذلك، فقد كان يهين نفوس المشركين للسمع؛ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبِ الْقُرْظِيِّ: حَدَّثْتُ أَنَّ عُبَيْةَ بْنَ رَبِيعَةَ كَانَ سَيِّدًا حَلِيمًا، قَالَ يَوْمًا وَهُوَ جَالِسٌ فِي نَادِي فُرَيْشٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ وَحْدَهُ فِي الْمَسْجِدِ: يَا مَعْشَرَ فُرَيْشٍ أَلَا أَقُومُ إِلَى مُحَمَّدٍ وَأُكَلِّمُهُ وَأَعْرِضُ عَلَيْهِ أُمُورًا لَعَلَّهُ يَقْبَلُ مِنَّا بَعْضَهَا، فَنُعْطِيهِ وَيَكْتَفِ عَنَّا، وَذَلِكَ حِينَ أَسْلَمَ حَمْرَةُ وَرَأَوْا أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُونَ وَيَكْتُرُونَ، فَقَالُوا: بَلَى يَا أَبَا الْوَلِيدِ فَعَمَّ إِلَيْهِ فَكَلَّمَهُ، فَقَامَ عُبَيْةٌ حَتَّى جَلَسَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي إِنَّكَ مِنَّا حَيْثُ عَلِمْتَ مِنَ الْبِسْطَةِ [أَوْ السِّطَةِ: الشَّرَفِ]. فِي الْعَشِيرَةِ وَالْمَكَانِ فِي النَّسَبِ، وَإِنَّكَ قَدْ أَتَيْتَ قَوْمَكَ بِأَمْرِ عَظِيمٍ، فَرَفَّتْ جَمَاعَتُهُمْ، وَسَقَّهَتْ أَحْلَامُهُمْ، وَعَبَّتْ آلِهَتُهُمْ، وَكَفَرَتْ مَنْ مَضَى مِنْ آبَائِهِمْ، فَاسْمَعْ مِنِّي أَعْرِضْ عَلَيْكَ أُمُورًا تَنْظُرُ فِيهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قُلْ يَا أَبَا الْوَلِيدِ، أَسْمَعْ، فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي إِنْ كُنْتُ إِيمًا تُرِيدُ بِمَا جُنْتُ بِهِ مَالًا جَمَعْنَا لَكَ مِنْ أَمْوَالِنَا حَتَّى تَكُونَ أَكْثَرْنَا مَالًا وَإِنْ كُنْتُ تُرِيدُ شَرَفًا سَوَدْنَاكَ عَلَيْنَا، وَإِنْ كَانَ هَذَا الَّذِي بَكَ رَنِيًّا تَرَاهُ لَا تَسْتَطِيعُ رَدَّهُ طَلَبْنَا لَكَ الطَّبَّ، أَوْ كَمَا قَالَ لَهُ. حَتَّى إِذَا فَرَعَ عُبَيْةٌ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْمَعُ مِنْهُ، قَالَ: أَقَدَ فَرَعْتَ يَا أَبَا الْوَلِيدِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَاسْمَعْ مِنِّي، قَالَ: أَفْعَلُ، فَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، [حم تنزيل من الرحمن الرحيم كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا]، ثُمَّ مَضَى فِيهَا يَقْرَأُ، فَلَمَّا سَمِعَهَا عُبَيْةٌ أَنْصَتَ لَهُ، وَأَلْقَى يَدَيْهِ خَلْفَ ظَهْرِهِ مُعْتَمِدًا عَلَيْهِمَا يَسْمَعُ مِنْهُ، حَتَّى انْتَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّجْدَةِ فَسَجَدَ، ثُمَّ قَالَ: قَدْ سَمِعْتَ يَا أَبَا الْوَلِيدِ فَأَنْتَ وَذَلِكَ، فَقَامَ عُبَيْةٌ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: نَخْلِفُ بِاللَّهِ لَقَدْ جَاءَكُمْ أَبُو الْوَلِيدِ بِغَيْرِ الْوَجْهِ الَّذِي ذَهَبَ بِهِ، فَلَمَّا جَلَسَ إِلَيْهِمْ قَالُوا: مَا وَرَاعَكَ يَا أَبَا الْوَلِيدِ؟ فَقَالَ: وَرَأَيْتُ أَنِّي قَدْ سَمِعْتُ قَوْلًا وَاللَّهِ مَا سَمِعْتُ بِمِثْلِهِ قَطُّ، مَا هُوَ بِالسِّعْرِ وَلَا السِّحْرِ وَلَا الْكُهَانَةِ، يَا مَعْشَرَ فُرَيْشٍ، أَطِيعُونِي، خَلُّوا مَا بَيْنَ هَذَا الرَّجُلِ وَبَيْنَ مَا هُوَ فِيهِ وَاعْتَرَلُوهُ، فَوَاللَّهِ لَيَكُونَنَّ لِقَوْلِهِ الَّذِي سَمِعْتُ نَبَأًا، فَإِنْ تُصِبْهُ الْعَرَبُ فَقَدْ كَفَيْتُمُوهُ بِغَيْرِكُمْ، وَإِنْ يَظْهَرُ عَلَى الْعَرَبِ فَمَلِكُهُ مَلِكُكُمْ وَعِزُّهُ عِزُّكُمْ، فَانْتُمْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِهِ، فَقَالُوا: سَحَرَكَ وَاللَّهِ يَا أَبَا الْوَلِيدِ بِلِسَانِهِ، قَالَ: هَذَا رَأْيِي لَكُمْ، فَاصْنَعُوا مَا بَدَأَ لَكُمْ. 531

ومن الرواية السابقة يتضح لنا منهج النبي في الدعوة، فقد اتسم بالحكمة والعقلانية في مواجهة المخالف، فعلى الرغم من الخلاف الواضح بين الفريقين إلا أنه لم يوتر على لغة الخطاب؛ فالنبي ينادي عليه بكنيته: يا أبا الوليد. ولا يخفى ما في هذا النداء من تلطف! كما يلاحظ أن النبي لم يقاطعه أثناء كلامه، بل انتظر حتى فراغه من حديثه، وفيه إشارة إلى ضرورة استيعاب الآخر وإشعاره بالاهتمام بمنطقه على ما فيه من عوار، حتى يقابل منطقك بالقدر نفسه من الاهتمام. ولا يفوتنا الإشارة إلى الأسلوب النبوي الخاص حين استهل جوابه بالقرآن الكريم، بل وربما لم يتحدث إلا بنحو 40 آية من سورة فصلت، استمع إليها المشرك بأذان صاغية، فأثرت في قلبه تأثيرا بليغا.

التدرج في التكليف:

من يتأمل منهج الإسلام في التشريع يلاحظ فقه التدرج جليا، وهو أمر طبيعي مع نزول القرآن منجما؛ إذ هو مصدر التشريع الأول، وقد جاءت أحكام الشريعة متفرقة ومتتابعة تراعي حال المسلمين وواقعهم واستعدادهم لتحمل تلك التكليف، فقبل الهجرة كان فرض الصلاة في ليلة الإسراء والمعراج، وفي السنة الأولى من الهجرة تم

⁵³⁰ مجموع الفتاوى، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم بن تيمية الحراني (المتوفى: 728هـ)، المحقق: عبد الرحمن بن محمد بن

قاسم، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة النبوية، المملكة العربية السعودية، 1416هـ/1995م، ج16، ص11

⁵³¹ السيرة النبوية لابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (المتوفى: 213هـ)، تحقيق:

مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ الشلبي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة: الثانية،

1375هـ - 1955 م، ج1، ص293، 294.

تشريع الأذان والقتال وبعض أحكام النكاح كالصداق والوليمة، وفي السنة الثانية شرع الصوم وصلاة العيدين ونحر الأضاحي والزكاة، وحولت فيها القبلة وأحلت الغنائم للمجاهدين، وفي العام الرابع من الهجرة كان شرع قصر الصلاة في السفر والخوف وعقوبة الرّنا، وأنزل الله أحكام التيمم والقذف وفرض الحج، وهكذا تتوالى الأحكام والتشريعات حتى تمام النعمة واكتمال الوحي. كما لاحظنا تدرجا في على مستوى الحكم الواحد، وأوضح مثال على ذلك كان في فرض الصلاة؛ فجاء متدرجا، حيث كانت الصلاة في بادئ الأمر صلاة بالغداة وأخرى بالعشي، فلما اعتادوا عليها شرعت خمس صلوات في اليوم والليلة، ركعتين ركعتين، ما عدا المغرب، ثم أقرت في السفر وزيدت في الحضر إلى أربع في الظهر والعصر والعشاء. فقد روي عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: "أَفْرَضَتِ الصَّلَاةَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ مَا أَفْرَضَتْ عَلَيْهِ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، كُلُّ صَلَاةٍ، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَتَمَّهَا فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَأَقْرَبَهَا فِي السَّفَرِ عَلَى فَرَضِهَا الْأَوَّلِ رَكْعَتَيْنِ".⁵³²

وَفِيمَا يُحْكِي عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَنَّ ابْنَهُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ لَهُ: "مَا لَكَ لَا تَنْقُذُ الْأُمُورَ؟ فَوَاللَّهِ مَا أَبَالِي لَوْ أَنَّ الْقُدُورَ عَلَّتْ بِي وَبِكَ فِي الْحَقِّ". قَالَ لَهُ عُمَرُ: "لَا تَعْجَلْ يَا بَنِيَّ، فَإِنَّ اللَّهَ دَمَ الْخَمْرِ فِي الْقُرْآنِ مَرَّتَيْنِ، وَحَرَمَهَا فِي الثَّلَاثَةِ، وَإِنِّي أَخَافُ أَنْ أَحْمِلَ الْحَقَّ عَلَى النَّاسِ جُمْلَةً، فَيَذْفَعُوهُ جُمْلَةً، وَيَكُونُ مِنْ ذَا فِتْنَةٍ".⁵³³

التدرج في تغيير العادات والتقاليد الجاهلية:

في عصرنا الحاضر كثيرا ما نسمع في عالم الطب عن المرحلة التمهيدية التي تسبق عملية جراحية تهدف إلى استئصال مرض عضال، فكثيرا من الأحيان لا يتحمل الجسد إجراء العملية، ولا بد من بعض الإجراءات المسبقة التي تساعد في العلاج الأمثل والشامل للمرض. وكذلك الحال مع أمراض العرب في الجاهلية، فقد كان المجتمع يعاني من أمراض اجتماعية وعادات أخلاقية خطيرة ومتأصلة في الوقت نفسه، ولما جاء الإسلام لتغيير تلك العادات كان لزاما أن يسلك منهجا متدرجا ليحقق هدفه من تهذيب النفوس وتطهير القلوب.

روي أن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها، جاءها أعرابي، فقال: يا أم المؤمنين، أريني مصحفك؟ قالت: لم؟ قال: لعلي أولف القرآن عليه، فإنه يقرأ غير مؤلف، قالت: وما يضرك أيه قرأت قبل؟ "إنما نزل أول ما نزل منه سورة من المفصل، فيها ذكر الجنة والنار، حتى إذا ثاب الناس إلى الإسلام نزل الحلال والحرام، ولو نزل أول شيء: لا تشربوا الخمر، لقالوا: لا ندع الخمر أبدا، ولو نزل: لا تزنوا، لقالوا: لا ندع الرنا أبدا، لقد نزل بمكة على محمد صلى الله عليه وسلم وإني لجارية العب: [بيل الساعة مؤدهم والساعة أدهى وأمر] [القمر: 46] وما نزلت

⁵³² قال السهيلي، صاحب الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام: «وذكر المزني أن الصلاة قبل الإسراء كانت صلاة قبل غروب الشمس، وصلاة قبل طلوعها، ويشهد لهذا القول قوله سبحانه: وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعِشِيِّ وَالْإِبْكَارِ 40: 55. وقال يحيى ابن سلام مثله، وقال: كان الإسراء وفرض الصلوات الخمس قبل الهجرة بعام، فعلى هذا يحتل قول عائشة: «فريد في صلاة الحضر». أي زيد فيها حين أكملت خمسا، فتكون الزيادة في الركعات وفي عدد الصلوات، ويكون قولها: «فرضت الصلاة ركعتين»: أي قبل الإسراء، وقد قال بهذا طائفة من السلف، منهم ابن عباس. ويجوز أن يكون معنى قولها: «فرضت الصلاة»: أي ليلة الإسراء، حين فرضت الخمس فرضت ركعتين ركعتين، ثم زيد في صلاة الحضر بعد ذلك، وهذا هو المروي عن بعض رواة هذا الحديث عن عائشة

⁵³³ انظر: الموافقات، إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي (المتوفى: 790هـ)، تحقيق: أبو عبيدة مشهور بن حسن آل سلمان، دار ابن عفان، الطبعة الأولى 1417هـ/1997م، ج2، ص148، العقد الفريد، أبو عمر، شهاب الدين أحمد بن محمد بن عبد ربه ابن حبيب ابن حدير بن سالم المعروف بابن عبد ربه الأندلسي (المتوفى: 328هـ)، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، 1404 هـ، ج5، ص185

سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَالنِّسَاءِ إِلَّا وَأَنَا عِنْدَهُ "، قَالَ: فَأَخْرَجَتْ لَهُ الْمُصْحَفَ، فَأَمَلْتُ عَلَيْهِ آيَ السُّورِ "534 أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ جُرَيْجٍ.

قال ابن حجر تعليقا على حديث عائشة رضي الله عنها: "أشارت إلى الحكمة الإلهية في ترتيب التنزيل وأن أول ما نزل من القرآن الدعاء إلى التوحيد والتبشير للمؤمن والمطيع بالجنة وللكافر والعاصي بالنار فلما اطمأنت النفوس على ذلك أنزلت الأحكام ولهذا قالت ولو نزل أول شيء لا تشربوا الخمر لقالوا لا ندعها وذلك لما طبعته عليه النفوس من الثفرة عن ترك المألوف" 535

ولعل أوضح الأمثلة في تغيير العادات الجاهلية بالتدرج هو تحريم الخمر. فقد روي أنه لما نزل قوله تعالى: [يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ، قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا] [البقرة: 219] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ رَبَّكُمْ يَقْدَمُ فِي تَحْرِيمِ الْخَمْرِ»، قَالَ: ثُمَّ نَزَلَتْ: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ] [النساء: 43] قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ رَبَّكُمْ يَقْدَمُ فِي تَحْرِيمِ الْخَمْرِ»، قَالَ: ثُمَّ نَزَلَتْ: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ] [المائدة: 90] فَحَرِّمَتِ الْخَمْرُ عِنْدَ ذَلِكَ "536

وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: [يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ] [البقرة: 219] فَكَرِهَهَا قَوْمٌ لِقَوْلِهِ: [فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ] [البقرة: 219] وَشَرِبَهَا قَوْمٌ لِقَوْلِهِ: [وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ] [البقرة: 219] حَتَّى نَزَلَتْ: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ] [النساء: 43] قَالَ: فَكَانُوا يَدْعُونَهَا فِي حِينِ الصَّلَاةِ وَيَشْرَبُونَهَا فِي غَيْرِ حِينِ الصَّلَاةِ، حَتَّى نَزَلَتْ: [إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ] [المائدة: 90] " فَقَالَ عُمَرُ: «ضَيْعَةٌ لِكَ الْيَوْمِ قُرْنَتْ بِالْمَيْسِرِ» 537

الوصول إلى مجتمع إسلامي مستقر ومتماسك وأمن:

إن المتأمل في سيرة النبي صلى الله عليه وسلم ومنهجه في بناء المجتمع الإسلامي يصل إلى نتيجة مفادها أن الله عز وجل سن شريعة التدرج في الخلق والتشريع لتكون سنة النبي في الدعوة إلى الإسلام وشرائعه وتكليفه، كما كانت سبيلا ناجعا في تغيير العادات والتقاليد الجاهلية المخالفة لدين الله. وأنه لولا هذا النهج الرباني والمنهج النبوي لما تحقق لهذه الأمة فلاح ولا تيسر لها أمن واستقرار.

المراجع:

534 صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي، الطبعة: الأولى، 1422هـ، ج6، ص185، رقم 4993.

535 فتح الباري شرح صحيح البخاري، أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي، دار المعرفة - بيروت، 1379، ج9، ص40.

536 تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي بالتعاون مع مركز البحوث والدراسات الإسلامية بدار هجر الدكتور عبد السند حسن بمامة، دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، الطبعة: الأولى، 1422 هـ - 2001 م، ج3، ص685.

537 تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي بالتعاون مع مركز البحوث والدراسات الإسلامية بدار هجر الدكتور عبد السند حسن بمامة، دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، الطبعة: الأولى، 1422 هـ - 2001 م، ج3، ص680.

1. السيرة النبوية لابن هشام، عبد الملك بن هشام بن أيوب الحميري المعافري، أبو محمد، جمال الدين (المتوفى: 213هـ)، تحقيق: مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ الشلبي، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة: الثانية، 1375هـ - 1955 م، ج1، ص293، 294.
2. المخصص، أبو الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي (المتوفى: 458هـ)، تحقيق: خليل إبراهيم جفال، دار إحياء التراث العربي - بيروت، الطبعة: الأولى، 1417هـ/ 1996م
3. الموافقات، إبراهيم بن موسى بن محمد اللخمي الغرناطي الشهير بالشاطبي (المتوفى: 790هـ)، تحقيق: أبو عبيدة مشهور بن حسن آل سلمان، دار ابن عفان، الطبعة الأولى 1417هـ/ 1997م
4. العقد الفريد، أبو عمر، شهاب الدين أحمد بن محمد بن عبد ربه ابن حبيب ابن حدير بن سالم المعروف بابن عبد ربه الأندلسي (المتوفى: 328هـ)، دار الكتب العلمية - بيروت، الطبعة: الأولى، 1404 هـ
5. سيرة ابن إسحاق (كتاب السير والمغازي)، محمد بن إسحاق بن يسار المظلي بالولاء، المدني (المتوفى: 151هـ)، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر - بيروت، الطبعة: الأولى 1398هـ/ 1978
6. زاد المعاد في هدي خير العباد، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد شمس الدين ابن قيم الجوزية (المتوفى: 751هـ)، مؤسسة الرسالة، بيروت - مكتبة المنار الإسلامية، الكويت، الطبعة: السابعة والعشرون، 1415هـ/ 1994م.
7. صحيح البخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي)، الطبعة: الأولى، 1422هـ
8. صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري (المتوفى: 261هـ)، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي - بيروت.
9. فتح الباري شرح صحيح البخاري، أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل العسقلاني الشافعي، دار المعرفة - بيروت، 1379.
10. تفسير الطبري = جامع البيان عن تأويل آي القرآن، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الأملي، أبو جعفر الطبري (المتوفى: 310هـ)، تحقيق: الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي بالتعاون مع مركز البحوث والدراسات الإسلامية بدار هجر الدكتور عبد السند حسن يمامة، دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع والإعلان، الطبعة: الأولى، 1422 هـ - 2001 م
11. مجموع الفتاوى، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم بن تيمية الحراني (المتوفى: 728هـ)، المحقق: عبد الرحمن بن محمد بن قاسم، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة النبوية، المملكة العربية السعودية، 1416هـ/ 1995م.
12. المصباح المنير في غريب الشرح الكبير، أحمد بن محمد بن علي الفيومي ثم الحموي، أبو العباس (المتوفى: نحو 770هـ)، المكتبة العلمية - بيروت.
13. مقاييس اللغة أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، أبو الحسين (المتوفى: 395هـ)، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، دار الفكر، 1399هـ - 1979م.

Hz. Peygamber ve Arap Yarımadası'nda Kurduğu Güven Toplununun Yönetimi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER*

Sayın Başkan ve Değerli Konuklar, hepinizi saygıyla selamlayarak konuşmama başlıyorum. Kutludoğum Haftamız kutlu olsun!

Tebliğimin konusu, “**Hz. Peygamber ve Arap Yarımadası'nda Kurduğu Güven Toplununun Yönetimi**”dir.

Bildiğiniz gibi, yaklaşık 1400 sene önce, 610 yılında, Hz. Muhammed kırk yaşındayken, Peygamber olarak görevlendirilmiştir. Kendisine, vahiyler gelmeye başlamıştır.⁵³⁸

İbn Kesîr'in, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'sinde anlattığına göre, başlangıçta, bu vahiylerde Mekkelileri, gelecekte çetin bir “ateş”in varlığı ile korkutması istenmiştir. O da bunu, Mekkelilere bildirmiştir. Onları ... **أَنْقَذُوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ النَّارِ** diyerek, *bu ateşten, kurtarmaya çağırmıştır.*⁵³⁹

Bunun üzerine insanlar, ateşin kendilerini Ebediyette yok etmesinden kurtarmak için, Hz. Peygamber'e başvurmaya başlamışlardır.

Hz. Peygamber, bu başvurularda onlara, ateşten kurtulmanın, ancak, Allah'tan başka ilâh yoktur demekle gerçekleşeceğini bildirmiş ve onlara şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَفْلَحُوا “*Ey insanlar! Lâ ilâhe illâ Allah deyin, kurtulursunuz.*”⁵⁴⁰

Bu öneriyi kabul ettiklerinde, kazançlarının, Dünya ve Âhret saadeti olacağını onlara şöyle bildirmiştir:

“*Şüphesiz, ben size ... Dünya ve Âhret iyiliğini getirdim. Sizleri buna çağırmamı, Allah bana emretti. Siz de, bunda bana yardım edeceksiniz.*”⁵⁴¹

*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

⁵³⁸ Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151 h./768 m.), *Sîretu'bnü İshâk*, Tah. : Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s. 109-110; Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm el-Ma'âfirî (ö. 213 h./828 m.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, el-Cuz'u'l-Evvel, Takdîm: Taha Abdurra'uf Sa'd, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1987, s. 219-221.

⁵³⁹ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Kesîr (ö. 747 h./1372 m.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, el-Cuz'u'l-Evvel, Tahkîk: Mustafa Abdulvahid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1971, s. 456.

⁵⁴⁰ İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. I, s. 456.

⁵⁴¹ İbn Kesîr, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. I, s. 458-459.

Böylece, insanlar güvenlerini sağlamak için, Allah'a teslim olup ateşten korunmayı seçmişlerdir. Bunun için, her birine “*mu'min bi'llâh*”, ya da “*mu'min*” denilmiştir. Bunun anlamı, *ateşe karşı Allah güvenceli kimse* demektir.

İşte, bunlar bir araya gelip birlikte yaşama tecrübesine giriştiklerinde, “*Mu'min Toplumu*”nu, yani “*Güvenceli Toplum*”u oluşturmuşlardır.

Bu şekilde oluşan toplumu, Kur'an-ı Kerîm, “*Kavmun Yu'minûn*”, قَوْمٌ يُؤْمِنُونَ diye adlandırmaktadır. İbnu Cerîr Et-Taberî (ö. 310 h./923 m.), *Kavmun Yu'minûn'u*, “*Kur'an'ı, yani ondaki Allah'ın emri, nehyi, haberleri, va'di ve va'idi (الوعد والوعيد)*’ ni gerçek bulup, kendilerini onun ile sapıklıktan kurtararak, doğru yola giren toplum.” olarak açıklamaktadır.⁵⁴²

Hz. Peygamber, Akabe'de Medîneliler ile yaptığı Akabe anlaşmaları ile, Mekkeli imân toplumuna, Medinelileri de katılınca, oluşan birleşik topluma “*Ümmet*” demiştir.
543

Ümmet, İbn Hişâm (ö. 213 h./828 m.)'ın, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'sinde kaydettiği anlaşmada şöyle tanımlanmıştır:

“*Bu yazı, Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli, mü'min ve müslümanlar ile bunlara tâbi olanlar ve yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihad edenler için düzenlenmiştir. İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir Ümmet oluştururlar.*”⁵⁴⁴

Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr, *Ümmet*'i oluştururken yaptıkları anlaşmada, *Ümmet*'in birlikteliğini bozanlar için müeyyideyi (yaptırımı) da şöyle belirlemişlerdir:

“*Takvâ sahibi mü'minler, kendi aralarından mütecevize veya haksız bir fiil ikamı tasarlayan yahut bir cürüm yahut bir hakka tecavüz veyahut da mü'minler arasında bir karışıklık çıkarmak kasdını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evlâdı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.*”⁵⁴⁵

Bu şekilde, Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr'dan oluşan *Ümmet*'te, **cezalandırma yaptırım gücü** oluşturulmuştur.

⁵⁴² Muhammed b. Cerir Et-Taberî (ö. 310 h./923 m.), *Tefsiru't-Taberî* (:Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân), el-Mektebetu's-Şâmil, el-İsdâru's-Sânî, Cild XII, s. 477.

⁵⁴³ Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm el-Ma'âfirî (ö. 213 h./828 m.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, el-Cuz'u's-Sânî, Takdîm: Taha Abdurra'uf Sa'd, Dâru'l-Cil, Beyrût 1987, s. 106.

⁵⁴⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 106; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, İstanbul 1969, s. 31, 35; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1987, s. 211.

⁵⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 32, 37; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 212.

Bu cezalandırma yaptırım gücüne, Siyaset ve Hukuk bilimlerinde, “*siyâsî iktidâr*” denilmektedir. Bir toplum, böyle bir siyâsî iktidârı gerçekleştirince Devlet adını almaktadır. Böylesi, Ümmet’te Devlet kurulmuştur.⁵⁴⁶

Ümmet, bu cezalandırma yaptırım gücünü yönetmeyi şu sözlerle Hz. Peygamber’e vermiştir: “*Üzerinde ihtilâfa düştüğümüz herhangi bir şey, Allah’a ve Muhammed’e götürülecektir.*”⁵⁴⁷

Bu durumda, Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr’dan oluşan Ümmet’te, Hz. Peygamber cezalandırma yaptırım gücünü yönetmek ile yetkilendirilmiş ve Devlet Başkanı olmuştur.

Hz. Peygamber, Devlet yönetimini, şu sözlerinde açıklamıştır:

“*Devlet Başkanı, halkın hizmetçisidir.*”⁵⁴⁸

سيد القوم خادمهم

“*Şayet Allah, bir millete iyilik dilerse, onlara yumuşak huylu ağır başlılarını devlet başkanları kılar... eğer o millete kötülük diliyorsa, ona kötü Devlet Başkanları musallat eder.*”⁵⁴⁹

إذا أراد الله بقوم خيرا ولى عليهم خلماءهم ... وإذا أراد بقوم شرا ولى عليهم سفهاءهم ...

“*Allah Teâlâ bir devlet başkanı hakkında hayır dilediği zaman, ona unuttuğunu hatırlatan, hatırladığını yapmaya yardım eden doğru sözlü bir yardımcı verir. Şayet Allah Teâlâ o devlet başkanı için hayır dilemezse, ona unuttuğunu hatırlatmayan, hatırladığını yapmaya yardım etmeyen kötü bir yardımcı verir.*”⁵⁵⁰

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- « إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِالْأَمِيرِ خَيْرًا جَعَلَ لَهُ وَزِيرَ صِدْقٍ إِنْ نَسِيَ ذِكْرَهُ وَإِنْ ذَكَرَ أَعَانَهُ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهِ غَيْرَ ذَلِكَ جَعَلَ لَهُ وَزِيرَ سُوءٍ إِنْ نَسِيَ لَمْ يَذْكُرْهُ وَإِنْ ذَكَرَ لَمْ يُعْنَهُ ».

Medîne’de kurulan ve Ümmet denilen bu GÜVEN TOPLUMU, Kur’ân’da, şöyle nitelendirilmiştir:

“*Şüphesiz siz de, bir ümmetsiniz. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin.*”⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler*, İstanbul 1971, s. 43.

⁵⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 33, 38; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 213.

⁵⁴⁸ Celâlu'd-Dîn es-Suyûtî (ö. 911 h./1505 m.), *Câmi'u'l-Ehâdis*, c. XIII, el-Mektebetu's-Şâmile, el-İsdâru's-Sâlis, s. 324, Hadis Rakamı: 13222.

⁵⁴⁹ es-Suyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, c. II, s. 277, Hadis Rakamı: 1282.

⁵⁵⁰ Ebû Dâvud Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö. 275 h./889 m.), *Sunenu Ebî Dâvud*, el-Cuz'u's-Sâlis, Beyrût, Tarih Yok, s. 92, Hadis Rakamı: 2934.

⁵⁵¹ 21. sûre (Enbiyâ sûresi), 92. âyet.

Yine, Ümmet denilen GÜVEN TOPLUMU' nun görevi de Kur'ân'da şöyle bildirilmiştir:

*“Siz insanlar için çıkarılmış, ma'rûfu emreden ve münkeri meneden, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.”*⁵⁵²

Âyetteki, “ma'rûfu emretme ve münkeri menetme”nin ne demek olduğunu, ez-Zemahşerî (ö. 538 h./1143 m.) *el-Keşşâf* adlı tefsîrinde şöyle açıklamaktadır: Bu, “Allah'ın emrettiğini emretmek ve Allah'ın yasakladığını yasaklamak” demektir.⁵⁵³

İslâm Tarihi kaynaklarından, **Medîne'de kurulan ve Ümmet denilen bu GÜVEN TOPLUMU içine, sonradan Medîne'deki Yahudîler, Mekkeliler, Tâ'ifliler, Yemen'deki Hıristiyan Necrânlılar, Umânlılar ve Mecûsî Bahreynliler ile Arap Yarımadası çölündeki Bedevî Arap kabileleri dâhil edilmişlerdir.**

Medîneli Yahudiler ile yapılan anlaşmada buna, şöyle yer verilmiştir:

*“... Yahudiler, mü'minler ile birlikte bir Ümmet oluştururlar...”*⁵⁵⁴

Medîne'de kurulan bu Ümmet'in “GÜVEN TOPLUMU” niteliği, şu ilkelerle yönetilmek sûretiyle korunmaya çalışılmıştır:

*“... Muhakkak ki bu sahîfede gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır... Kaidelere muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı davranışlarda bulunmayacaklardır.”*⁵⁵⁵

*“Eğer Müslümanlar tarafından bir sulh akdetmeye veya bir sulh akdine iştirake davet olunursa, Yahudiler bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Eğer Yahudiler, aynı şeyleri teklif edecek olurlarsa, mü'minlere karşı aynı haklara sahip olacaklardır. Din mevzuunda girilen harp vak'aları müstesnadır.”*⁵⁵⁶

*“... Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir... Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikâb eder, veya bir cürüm ikâ eder, o sadece kendine ve aile efradına zarar vermiş olacaktır.”*⁵⁵⁷

*“Bu sahîfenin gösterdiği kimseler lehine Yesrîb vâdisi dâhili harâm (mukaddes) bir yerdir.”*⁵⁵⁸

⁵⁵² 3 Âlu 'İmrân, 26.

⁵⁵³ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Umer ez-Zemahşerî (ö. 538 h./1143 m.), *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Cilt I, Beyrût, Tarih Yok, s. 546.

⁵⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 33, 38; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 213.

⁵⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 34, 39; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 215.

⁵⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 35, 39-40; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 215.

⁵⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 33, 38; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 213-214.

⁵⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 34, 39; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 215.

“Yesrîb’e hücum edecek kimselere karşı, Müslümanlar ve Yahudiler arasında yardımlaşma yapılacaktır.”⁵⁵⁹

“Her bir zümre, kendilerine ait mıntıkadan mes’ûldür.”⁵⁶⁰

“Bir harp vukuunda, Müslümanların masrafları kendi üzerine Yahudilerin masrafları kendi üzerinedir.”⁵⁶¹

Yine, Abdullah İbn ‘Ömer, radıyallahu ‘anh’dan, Hz. Peygamber’in şu rivâyeti⁵⁶², **güven toplumunun yönetim ilkeleri ile ilgilidir:**

Resûlullâh, sallallahu ‘aleyhi ve sellem, şöyle buyurmuştur: «Bize karşı silâh doğrultan kimse, bizden değildir.»

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - - مَنْ حَمَلَ عَلَيْنَا السِّلَاحَ، فَلَيْسَ مِنَّا

Aynı şekilde, ‘Arfece b. Şureyh, radıyallahu ‘anh’dan, Resûlullâh, sallallahu ‘aleyhi ve sellem’in, şöyle buyurduğu nakledilmektedir:⁵⁶³

«Siz işinizde birlik iken, bir kimse size gelip topluluğunuzu ayırmak isterse, onu öldürünüz.»

وَعَنْ عَزْفَجَةَ بِنِ شُرَيْحٍ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: - مَنْ آتَاكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ، يُرِيدُ أَنْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ، فَأَقْتُلُوهُ

Böylece, Arap Yarımadası, Hz. Muhammed zamanında baştan başa **Medîne’de kurulan ve Ümmet denilen bu GÜVEN TOPLUMU’na dâhil olarak İslâm Devleti’nin hâkimiyeti altına girmiştir.** Toprakları bu kadar genişleyen **bu GÜVEN TOPLUMU’nun İslâm Devleti, MEDİNE DIŞINDAKİ YÖNETİMİ’ni de;**

Bazen kendi vâlileriyle Mekke’de ‘Attâb b. Esîd b. Ebî’l-‘Âs, Tâ’if’te ‘Osmân b. Ebî’l-‘Âs gibi,

Bazen de Yemen’deki Negrân, Umân ve Bahreyn’de olduğu gibi dînî, hukûkî ve adlî muhtariyetler verilerek, sadece buralarda temsilcilerini bulundurmak suretiyle gerçekleştirmiştir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 34, 39; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 215.

⁵⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 35, 40; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 215.

⁵⁶¹ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 34, 39; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 215.

⁵⁶² Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ’il el-Buhârî (ö. 256 h./870 m.), *el-Câmi’u’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, et-Tab’atu’s-Sâlise, Tahkik: Mustafâ Dîb el-Bağâ, el-Cuz’u’s-Sâdis, “91 Kitâbu’d-Diyât, 1 Bâb, Hadis Rakamı: 6480” Beyrût, Tarih Yok, s. 2520; Ebû’l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim (ö. 261 h./875 m.), *el-Câmi’u’s-Sahîh*, el-Cuz’u’l-Evvel, “2 el-İmân, 44 Bâb, Hadis Rakamı: 291”, Beyrût, Tarih Yok, s. 69; Ahmed b. ‘Alî b. Hâcer el-‘Askalânî (ö. 852 h./1448 m.), *Bulûğu’l-Merâm Min Edilleti’l-Ahkâm*, Tahkik: İsmâ Mûsâ Hâdî, el-Cubeyl 2002, s. 308, Hadis Rakamı: 1019.

⁵⁶³ Muslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, C. VI, “34 el-İmâre, 14 Bâb, Hadis Rakamı: 4904”, s. 23; İbn Hâcer el-‘Askalânî, *Bulûğu’l-Merâm Min Edilleti’l-Ahkâm*, s. 309, Hadis Rakamı: 1023.

Tâ'if'in Ümmet'e dâhili de şu anlaşma ile yapılmıştır:

“Tâ'ifliler, Müslümlerle birlikte bir Ümmet teşkil ederler. İstedikleri gibi Müslümanlar arasına girip katılacaklardır ve nereye isterlerse oraya serbestçe gireceklerdir.”⁵⁶⁵

“ Onların başkanları kendi aralarından seçilecektir. Benû Mâlik kendi başkanlarına, Ahlâf kendi başkanlarına sahip olacaktır.”⁵⁶⁶

Her ne kadar anlaşmada Tâ'if'in vâlisi, ancak bir Tâ'ifli olabilir idiyse de, bunun seçimini onlar Hz. Peygamber'e bırakılmışlardır. Bu konuda, Ebû Nu'aym'den şöyle bir rivâyet vardır: “‘Osmân b. Ebî'l-‘Âs es-Sekafî, 27 yaşındakenden Resûlullâh, sallallahu ‘aleyhi ve sellem, ona **bir Mushaf** verdi ve onu et-Tâ'ife emir yaptı.”⁵⁶⁷

Bu seçimde Hz. Ebû Bekr'in şu görüşleri etkili olmuştur: “Ben bu genç adamı liyâkatli bir kimse olarak görüyorum. Kur'ân'ın ezberi, onda diğerlerinden daha fazladır. Yine o, dinin tatbiki esaslarını yaşamada, en heyecanlı ve en samimi davranan kimsedir.”⁵⁶⁸

el-Belâzurî (ö. 279 h./892 h.)'nin **Futûhu'l-Buldân**'da naklettiğine göre, Hz. Peygamber, Hicâz'ın Güney'inde Yemen'de **Hıristiyan** Nocrânlıları, Ümmet'e dâhil ederken şöyle anlaşmıştır:

“Allah'ın himâyesi ve Peygamberi Muhammed'in zimmeti, Nocrân ve havalisinde olanların şahısları, malları, dinleri, toprakları, şimdi bulunanları bulunmayanları ve diğerleri ile mabedleri ve suret ve haçları üzerindedir. **Kimse dininden döndürülmeyecektir; hak ve hukuklarına, suret ve haçlarına dokunulmayacaktır...**”⁵⁶⁹ Nocrânlı Yahudiler, Nocrânlı Hıristiyanlarla birlikte bu anlaşmada yer almışlardır; çünkü onlar, Hıristiyanlara tâbi durumdadırlar.⁵⁷⁰

Sonra Nocrânlılar, Hz. Muhammed'den, “Aramızda ihtilâfa düştüğümüz konularda hüküm verecek bir kâdı gönder.” diye istekte bulunmuşlardır. Hz. Muhammed de, onlara Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı kâdı olarak göndermiştir.⁵⁷¹

Nocrân'da, İslâm Devleti'nin temsîlcisi (vâlisi) olarak da Amr b. Hazm görevlendirilmiştir. Amr b. Hazm, orada, dînî, idârî, adlî, öğretim ve eğitim işlerini yürütmüştür.⁵⁷²

⁵⁶⁴ Geniş bilgi için bakınız: Hâfız Ahmed 'Acâc el-Keremî, *el-İdâre fî 'Asri'r-Resûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, el-Kâhire 2006, s. 93-111.

⁵⁶⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri) (I)*, Çeviren: Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 535.

⁵⁶⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I*, s. 536.

⁵⁶⁷ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-Esbahânî (ö. 430 h./1038 m.), *Ma'rifetu's-Sahâbe*, el-Cuz'u'r-Râbi' 'Aşer, Tahkik: 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzi, er-Riyâd 1419, s. 86.

⁵⁶⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I*, s. 539.

⁵⁶⁹ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (ö. 279 h./892 h.), *Futûhu'l-Buldân*, Tahkik: 'Abdullâh Enîs et-Tabbâ', 'Umer Enîs et-Tabbâ', Beyrût 1987, s. 87.

⁵⁷⁰ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 89.

⁵⁷¹ Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Ankara, Tarih Yok, s. 40.

Nitekim, Hz. Muhammed zamanında Hicâz'ın Güney-Doğusunda Umân, İrân'a bağlı olup *Ceyfer* ve *Abd* adlarında iki kardeşin müşterek saltanatıyla idâre edilmektedir. Hz. Muhammed, Amr b. As ile bir mektup göndermiş, onları İslâm'a davet etmiş ve şöyle demiştir: “...Siz şayet her ikiniz de İslâmiyeti kabul ederseniz, ben her ikinizin de iktidârda kalmasına rızâ göstereceğim...”. Ceyfer ve Abd, Müslüman olmuşlar ve ülkelerinde bulunan gayr müslimlerin idârecisi olarak aynı görevlerinde kalmışlardır.⁵⁷³

Hz. Peygamber, müslümaların idâresini yürütmek için Umân da, Amr b. As'ı, İslâm Devleti'nin temsîlcisi olarak göndermiştir. Amr b. As, Umân'da müslümanların adlî işlerini ifâ eden kâdısı, dînîn mübelliği, müslümanlardan zekâtı, gayri müslimlerden cizyeyi toplayıp dağıtan, kalanını Medîne'ye gönderen âmili olmuştur.⁵⁷⁴

Bahreyn, Hicâz'ın doğusunda İrân'a bağlı Sasanîler'in idaresindedir. Onlara gönderdiği ilk mektupta şöyle buyurmuştur:

“Resûlullah Muhammed'den Munziru'bnü Sâvâ'ya, hidâyet yolu üzerinde bulunana selâm olsun! Seni İslâm dînine davet ediyorum. İslâm'a gir, sonunda emniyet ve selâmet içinde olursun. Allah, elinde bulunan iktidarını sana bağışlayacak ve seni iktidârında bırakacaktır.”⁵⁷⁵

Yine, Hz. Peygamber Bahreyn'in *Hecer* şehrindeki **Mecûsîleri** İslâmiyet'e davet eden şöyle bir mektup yazmıştır: “Eğer Müslüman olurlarsanız, Müslümanların lehine olanlar sizlerin de lehinize, Müslümanların aleyhine olanlar sizlerin de aleyhine olacak. Müslüman olmayı kabul etmeyen cizye ödeyecektir. Ancak, onların kestikleri yenilmeyecek, kadınlarıyla da evlenilmeyecektir.”⁵⁷⁶

Kabilelere gelince, Hz. Peygamber onları “GÜVEN TOPLUMU”na dâhil ederken, kabileler kendi içlerinde bağımsız bırakmış ve yöneticilerini de kendi önceki yöneticileri olarak atamıştır. Müslüman olanlarından, İslâm'a uymalarını talep etmiş, Müslüman olmayanlarını ise kendi örf ve adetleri olan hukukları üzere terketmiştir.⁵⁷⁷

Nitekim, Kur'ân'da 4. En-Nisâ sûresi, 59. âyette, bu kabîle emirlerine itaat edilmesi şöyle buyrulmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inaniyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”

⁵⁷² el-Keremî, *el-İdâre fî 'Asri'r-Resûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, s. 100-101.

⁵⁷³ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 103-104; el-Keremî, *el-İdâre fî 'Asri'r-Resûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, s. 102; Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, s. 41.

⁵⁷⁴ Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, s. 41.

⁵⁷⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I*, s. 411.

⁵⁷⁶ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 110.

⁵⁷⁷ el-Keremî, *el-İdâre fî 'Asri'r-Resûl Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem*, s. 103.

Örnek olarak, Benû Giffâr'ın Ümmet'e dâhil edilmesi şu anlaşma ile gerçekleştirilmiştir:

*“Benû Giffâr, Müslümanların teşkil ettiği topluma dâhildirler. Müslümanlar ne gibi haklara sahipse onlar da sahip olacak ve ne gibi vecibeler yüklenmişlerse onlar da bunları yüklenmiş olacaktır. Onların, canları ve malları, Allah'ın ve Resulü'nün teminatı altında (zimmetinde) dir. Şayet, Resûlullah, onlardan yardım isterse, bu çağrıya onlar derhal koşacaktır. Din yolunda çıkılacak bir askeri sefer müstesna onun yardımına koşmak, onların vazifesidir.”*⁵⁷⁸

Bütün bu anlatılanlardan, sonuç olarak;

Hz. Peygamber, *Arap Yarımadası'nda*, eğer milleti din olarak algılasak Yahudî, Hıristiyan ve Mecusî dinleri, yok milleti kavim olarak algılasak Arap, İbrânî, Farisî, ya da Benû 'Avf'lar, Benû'n-Neccâr'lar ve Benû'l-Evs'ler gibi kavimleri ile, Ümmet denilen GÜVEN TOPLUMU'na kurmuş ve bu GÜVEN TOPLUMU'nu, bu din ve kavimlerin tâbi oldukları hukukları ve itaat ettikleri başkanları ile kendisine inen VAHY'ye göre Yönetmiş'tir.

Bu çıkarımı, şu âyet te'yîd etmektedir:

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ

*“İşte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet, Rabbiniz da bir benim onun için hep bana kulluk edin.”*⁵⁷⁹

Demek ki, İslâm, dünya insanına GÜVEN TOPLUMU'nu sağlamak için, yegane çözüm olarak Ümmet'ti getirmiştir.

Bu şekilde, değişik imânlara sâhip insanlar, hukuken İslâm Devleti'nin vatandaşları kabul edilmiş GÜVEN içinde yaşamışlardır. Hz. Peygamber, Yahudi, Sâbi'i, Hıristiyan ve Mecûsîlere, imân ve dîn hürriyetlerini tanımıştır. Hatta, puta tapanlar ve Allah'ı inkâr edenler de bu hürriyetten istifade edebilmişlerdir.

Gayrı Müslimlerle yapılan anlaşmaların hüküm ve şartlarına titizlikle bağlı kalınmıştır. Bunların icaplarını yerine getirmede, Müslümanlar Kur'ân'ın emirlerine sıkı sıkıya uymuşlardır. Müslim ve Gayrimüslim, Ümmet ile tesis edilen bu GÜVEN TOPLUMU'nda, Allâh'ın indirdiği Kur'ân'ın, getirdiği Hukuk önünde eşittirler.

Sözümü burada, yine hepinizi saygıyla selamlayarak bitiriyorum. Sağolun!

⁵⁷⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi I*, s. 466-467.

⁵⁷⁹ 21 el-Enbiyâ', 92.

ملخص

يهتم هذا البحث بالمقارنة بين مناهج التكفير الثلاثة؛ منهج الاعتدال ومنهج الغلو ومنهج التقصير من حيث الملامح العامة لهذه المناهج وأثرها على أمن المجتمع السياسي والفكري والسلم المدني. ويهدف إلى إبراز الأثر الإيجابي لمنهج الاعتدال الذي يمثله عامة علماء الأمة على أمن المجتمع مقارنة بالأثر السلبي لمنهج الغلو والتقصير.

مقدمة

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على نبينا محمد صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه أجمعين، وبعد: فإن مسألة التكفير من أخطر المسائل التي التبس فيها الحق والباطل وانحرفت في فهمها جماعات كثيرة منذ فجر الإسلام إلى اليوم، وكان لهذه الانحرافات أثر سيء على أمن المجتمعات من نواح عدة؛ لذلك قررت أن أقدم ورقة بحثية في هذا الموضوع للمؤتمر الذي يعقد في مدينة شانلي أورفة التركية برعاية كلية الإلهيات في جامعة حران ومؤسسة الإفتاء في المدينة.

تهدف هذه الدراسة إلى نقد الاتجاه العام السائد في بحث مسألة التكفير؛ إذ أن كثيرا من المؤتمرات والأبحاث واللقاءات الإعلامية تعقد تحت عناوين تعد التكفير ظاهرة دخيلة على المجتمع وفتنة يجب القضاء عليها، أما هذه الدراسة فتحاول إثبات أن التكفير ليس ظاهرة وليس فتنة وإنما هو حكم شرعي له شروطه وموانعه، ويجب على المسلم الاعتراف به، لكن الفتنة هي في الانحراف في فهم مسألة التكفير عن دلالات النصوص الشرعية والشذوذ عن عامة علماء الأمة في فهم المسألة، وسيان كان هذا الانحراف نحو الغلو كما فعل الخوارج قديما وأشباههم حديثا أو نحو التقصير كما فعلت المرجئة قديما وذيولهم حديثا.

ثم تحاول الدراسة المقارنة بين الاتجاهين من حيث الانحراف في الفهم وآثارهم السنية على أمن المجتمع من جوانب ثلاثة، الجانب السياسي والعقدي والسلم المدني.

وكان لا بد من بيان المعيار الذي تحاكم الانحرافات إليه، وهو الطريق المستقيم الذي يبيانه تظهر الانحرافات، وهو منهج عامة أهل العلم، وقد حاولت التركيز على المتفق عليه عندهم دون المختلف فيه بينهم؛ للفصل بين المتفق عليه الذي تعد مخالفته انحرافا والمختلف فيه الذي يعد الخلاف فيه اجتهادا سائغا.

وقد تم توزيع مادة هذه الدراسة إلى مقدمة، وتمهيد، ومبحثين ضمنهما عدة مطالب، ثم خاتمة.

المقدمة: وضحت فيها مشكلة الدراسة وهدفها وخطتها.

التمهيد: فيه مسألتان:

الأولى: بين الكفر والتكفير والغلو والاعتدال والتقصير.

الثانية: أصول منهج الاجتهاد في المسائل الشرعية.

المبحث الأول: التكفير بين الاعتدال والغلو والتقصير.

المطلب الأول: الاعتدال والوسطية في التكفير.

*Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalı

المطلب الثاني: الغلو في التكفير.

المطلب الثالث: التقصير في التكفير.

المبحث الثاني: أثر مناهج التكفير على أمن المجتمع.

المطلب الأول: أثر الاعتدال في التكفير على أمن المجتمع.

المطلب الثاني: أثر الغلو في التكفير على أمن المجتمع.

المطلب الثالث: أثر التقصير في التكفير على أمن المجتمع.

خاتمة.

تمهيد

قبل الشروع في معالجة ظاهرة الغلو في التكفير والتقصير عنه يحسن بنا الوقوف عند مصطلحات الكفر والتكفير والغلو والتقصير والاعتدال، ثم بيان أهم الأصول العلمية للاجتهد في المسائل الشرعية التي بينها العلماء.

أولاً: بين الكفر والتكفير والغلو والاعتدال والتقصير

(1) الكفر والتكفير

أصل الجذر (كفر) يدل على معنى الستر والتغطية كما قال ابن فارس⁵⁸⁰، ثم تعدد معاني الكفر كما ذكر اللغويون⁵⁸¹ وكلها راجعة إلى هذا المعنى، وذكروا أن الكفر ضد الإيمان؛ لأنه ستر له وتغطية، فالكافر قد ستر الإيمان الحق وغطاه ومنعه من الظهور؛ لذلك سمي كافراً. أما التكفير فهو مصدر كَفَّرَ، قال ابن سيده: "وَكَفَّرَ الرجل: نَسَبَهُ إلى الكُفْرِ"⁵⁸²، هـ. إذن فالكفر هو الوقوع بما يضاد الإيمان، أما التكفير فهو الحكم على من فعل الكفر بأنه كافر خارج عن ملة الإسلام.

(2) الغلو والاعتدال والتقصير

تتابع اللغويون على ذكر معنى الغلو أنه مجاوزة القدر الواجب⁵⁸³، أما التقصير فهو التفريط أي القعود بالشيء عن رتبته التي هي له⁵⁸⁴، وبينهما الاعتدال والتوسط وهو الاستقامة على الصواب بلا غلو ولا تقصير⁵⁸⁵.

ثانياً

أصول منهج الاجتهاد في المسائل الشرعية

يعتمد منهج الاجتهاد في الأحكام الشرعية عامة على مجموعة من الأصول أهمها الآتي:

⁵⁸⁰ - ابن فارس، معجم مقاييس اللغة (155/5).

⁵⁸¹ - انظر: المصدر السابق، وابن سيده، المحكم والمحيط الأعظم (168/3)، والراغب الأصفهاني، مفردات ألفاظ القرآن، ص (714).

⁵⁸² - ابن سيده، المحكم والمحيط الأعظم (168/3).

⁵⁸³ - انظر: ابن فارس، معجم مقاييس اللغة (387/4)، وابن سيده، المحكم والمحيط الأعظم (454/2)، والراغب الأصفهاني (714).

⁵⁸⁴ - انظر، ابن سيده، المحكم والمحيط الأعظم (454/2).

⁵⁸⁵ - انظر: الجوهري، الصحاح (295/6)، وابن سيده، المحكم والمحيط الأعظم (205/1).

الأصل الأول: جمع النصوص الشرعية ذات العلاقة بالمسألة؛ إذ أن التحاكم الواجب إلى الشرع لا يكون إلا بأعمال جميع النصوص ذات العلاقة، واستبعاد نص واحد فإنه يؤدي إلى الإخلال بهذا الواجب؛ ونسبة معنى باطل إلى الشرع؛ لأن نصف الحق يعني الباطل. وهذا مقصد القاعدة الكلية التي ذكرتها جميع كتب القواعد الفقهية، وهي "إعمال الكلام أولى من إهماله"⁵⁸⁶.

الأصل الثاني: التثبت من صحة نسبة الأحاديث إلى النبي صلى الله عليه وسلم على ضوء منهج نقد الحديث الذي ابتكره المحدثون صيانة لكلام النبي صلى الله عليه وسلم من الوهم والكذب.

الأصل الثالث: فهم النصوص الشرعية على ضوء علم دلالات اللسان العربي من عام وخاص ومطلق ومقيد ونص وظاهر ومفسر ومؤول، إلخ... ولا عجب أن يفهم النص الشرعي بقوانين اللغة التي نزل بها.

الأصل الرابع: مراعاة مواضع الإجماع والاختلاف⁵⁸⁷؛ فمن المتعذر أن تجمع الأمة على الباطل أو يضيع الحق فلا يهتدي إليه أحد من أهل العلم. وينبغي على هذا التمييز بين أصول الدين وثوابته القطعية وبين فروعه الظنية؛ فيجب أن تبقى الأولى موضع الاتفاق أما الثانية فيسع فيها اختلاف الاجتهادات حسب درجتها.

المبحث الأول

التكفير بين الاعتدال والغلو والتقصير

إن الانحراف في قضية التكفير جهة الإفراط أو التفريط هو ناتج عن الإخلال بمنهج الاجتهاد الصحيح في الأحكام الشرعية. وهذا يؤدي إلى الخلل في فهم النصوص الشرعية ثم الخلل في الاستنباط وبناء الأحكام، وهذا الخلل سيرافق من أخل بالمنهج الاجتهادي حيثما اتجه وليس فقط في مسألة دون مسألة.

إن الإخلال بأصول منهج الاجتهاد سيؤدي إلى الغلط في باب الأسماء والأحكام؛ حيث يقع الالتباس بين مفاهيم المؤمن والفاسيق والكافر، وينبغي على هذا اللبس التباس آخر في أحكامهم فكما أن المؤمن غير الفاسق غير الكافر في الاسم فكذلك هم مختلفون في الحكم؛ فتسمية المؤمن فاسقا أو كافرا، وتسمية الكافر مؤمنا أو فاسقا سيغير من حكمه بلا شك. وما أعظمه من خلل أن تكفر من حكم الشرع بإسلامه أو نحكم بإسلام من حكم الشرع بكفره بسبب خلل في منهج الاجتهاد وسوء فهم النصوص الشرعية.

وفي مسألة التكفير اتجاهان منحرفان عن الشريعة، وهما اتجاهان متناقضان تماما في باب الأسماء والأحكام، لكن يجمعهما الانحراف عن منهج الاجتهاد في الأحكام الشرعية مما أدى إلى سوء فهم النصوص ومعارضة مقاصد الشرع. وقبل الكلام عليهما يحسن بيان منهج الاعتدال الذي سار عليه عامة علماء الأمة؛ فهو الخط المستقيم الذي يظهر به الانحراف.

المطلب الأول

الاعتدال والوسطية في التكفير

كثيرة هي النصوص الشرعية في القرآن والسنة التي تعالج مسألة التكفير، وقد تعددت اجتهادات العلماء في فهمها، لكن هناك أصولا عامة اتفقوا عليها تضبط هذه المسألة، وما دامت هذه الأصول والضوابط مستنبطة من النص الشرعي وقد وقع عليها الاتفاق بين علماء الأمة فهي تعد المنهج المستقيم في فهم مسألة التكفير، وهذا المنهج يعد معيارا لكشف الانحراف الذي اعتري هذه المسألة عبر العصور حتى تفاقم في عصرنا هذا ووصل إلى درجة كبيرة، وكان لهذا الانحراف سواء من جهة الغلو أو التقصير آثار سيئة على واقع المسلمين لا زلنا نعاني منها حتى يومنا هذا.

- انظر، محمود مصطفى هرموش، القاعدة الكلية إعمال الكلام أولى من إهماله وأثرها في أصول الفقه، ص (54).⁵⁸⁶

- ذكر العلماء أن من شروط المجتهد معرفة مواضع الإجماع كي لا يخرقه، انظر، الزركشي، البحر المحيط في أصول الفقه (8/232).⁵⁸⁷

إن المساهمة في تجلية المنهج النبوي المستقيم في هذه المسألة وكشف الانحراف وبيان بطلانه لهي خطوة في الاتجاه الصحيح تساهم في تقليل الآثار السيئة للانحراف والقضاء على أحد أسباب الفتن التي عصفت بالمجتمعات الإسلامية هذه الأيام.

ولو نظرنا في كتب التفسير والحديث والعقائد والفقهاء والفرق لوجدناها زاخرة بمعالجة هذه المسألة من جوانبها المختلفة ، وقد ضبط العلماء الكلام في هذه المسألة بعدة ضوابط تضمن فهمها كما دل عليه الشرع بعيدا عن الإفراط أو التفريط، ومن أهم هذه الضوابط:

الضابط الأول: تمييز ما يصاد الإيمان من الاعتقادات والأقوال والأعمال فيتناولها الحكم بالردة والكفر والخروج عن الإسلام؛ مثل إنكار اليوم الآخر أو سب الله سبحانه تعالى أو رسوله صلى الله عليه وسلم أو عبادة غير الله عز وجل، فهذه تنقض الإيمان وتبطله. أما لا يصاد الإيمان من المعاصي كالكذب والسرقة فتنقص الإيمان ولا تنقضه ولا يتناولها الحكم بالردة عن الإسلام⁵⁸⁸.

إن وصف الشرع بعض المعاصي أنها كفر، أو نفي الإيمان عن فاعلها لا يقتضي أنها تضاد الإيمان وتنقضه بدليل وجود نصوص أخرى تدل على أن فاعل هذه المعاصي لا يزال مسلما على الرغم من معصيته، ومن أشهر أمثلة الاستدلال على هذه القاعدة قول الله تعالى: " وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاعَتِ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ٥ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ" ⁵⁸⁹. فقد أثبت القرآن بين المسلمين المتقاتلين الأخوة الإيمانية على الرغم من قتالهم بعضهم، وهذا يدل على أن قول النبي صلى الله عليه وسلم: " سباب المسلم فسوق وقتاله كفر"، وقوله لى الله عليه وسلم: "لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضهم رقاب بعض" هو تغليظ للتفسير عن الاقتتال بين المسلمين وليس حكما بالردة عليهم، فهذه المعصية كفر لكنها كفر أصغر لا ينقض الإيمان وإنما ينقصه.

وهذا ما جعل العلماء يطلقون على هذه المعاصي لفظ "كفر دون كفر" ⁵⁹⁰، والمقصود أنه ما دام أن الشرع وصف هذه المعاصي بأنها كفر فلا يجوز لنا أن ننفي عنها هذا الوصف⁵⁹¹، ولكن هذا الكفر ليس هو الكفر الأكبر المخرج من الملة، وإنما هو كفر أصغر شابه الكفر الأكبر من حيث التحريم لكنه لا يشبهه من حيث الحكم والمآل فلا ينقض إيمان صاحبه وإنما ينقصه، ومن هنا جاءت قاعدة زيادة الإيمان ونقصانه.

وتفسير هذا أنه قد يجتمع في المسلم كفر وإيمان، قال ابن القيم في بيان هذا الأصل: " المعاصي كلها شعب من شعب الكفر كما أن الطاعات كلها شعب من شعب الإيمان، فالعبد تقوم به شعبة أو أكثر من شعب الإيمان، وقد يسمى بتلك الشعبة مؤمنا، وقد لا يسمى. كما أنه قد يسمى بشعبة من شعب الكفر كافرا وقد لا يطلق عليه هذا الاسم" ⁵⁹².

ويزيد ابن القيم هذا الأصل توضيحا فيقول: " وههنا أصل آخر؛ وهو أن الرجل قد يجتمع فيه كفر وإيمان وشرك وتوحيد وتقوى وفجور ونفاق وإيمان، هذا من أعظم أصول أهل السنة، وخالفهم فيه غيرهم من أهل البدع كالخوارج والمعتزلة والقدرية، ومسألة خروج أهل الكبار من النار وتخليدهم فيها مبنية على هذا الأصل. وقد دل

– انظر، ابن القيم، الصلاة وحكم تاركها، ص(72). ⁵⁸⁸.

– سورة الحجرات، الآيتان (9،10). ⁵⁸⁹.

– رويت هذه لمقولة عن ابن عباس رضي الله عنهما وتلميذيه عطاء وطاوس في تفسير قول الله تعالى: "ومن لم يحكم بما أنزل الله ⁵⁹⁰ فأولئك هم الكافرون" سورة المائدة الآية(44)، انظر الطبري، جامع البيان (10/356)

– انظر، ابن القيم، الصلاة وحكم تاركها، ص (72). ⁵⁹¹.

– ابن القيم، الصلاة وحكم تاركها، ص(79). ⁵⁹².

عليه القرآن والسنة والفترة وإجماع الصحابة. قال تعالى: " وما يؤمن أكثرهم بالله إلا وهم مشركون"⁵⁹³. فأثبت لهم إيماناً به سبحانه مع الشرك"⁵⁹⁴.

ومن الجدير بالذكر أن الاختلاف بين الحنفية من جهة والمالكية والشافعية والحنابلة من جهة أخرى في ركنية العمل وزيادة الإيمان ونقصانه لم ينعكس على مسألة التكفير انعكاساً مؤثراً؛ لسببين:

الأول: أن الحنفية عندما أخرجوا العمل عن مسمى الإيمان، وقالوا بعدم زيادة الإيمان ونقصانه فإنهم لم يهملوا العمل، وإنما عدوه ثمرة من ثماره يؤاخذ العبد به ثواباً وعقاباً. قال الطحاوي في عقيدته المشهورة: " والإيمان : هو الإقرار باللسان والتصديق بالجنان، وجميع ما صح عن رسول الله صلى الله عليه وسلم من الشرع والبيان كله حق، والإيمان واحد وأهله في أصله سواء، والتفاضل بينهم بالخشية والتقوى ومخالفة الهوى وملزمة الأولى ... ولا تكفر أحداً من أهل القبلة بذنب ما لم يستحلّه، ولا نقول لا يضر مع الإيمان ذنب لمن عمله"⁵⁹⁵.

الثاني: أن الحنفية موافقون للجمهور في أن الإيمان ينتقض بالمكفرات الاعتقادية والقولية والعملية⁵⁹⁶، فأعمال المكفرة تخل بالإيمان عند الجمهور لأن العمل ركن الإيمان، وتخل بالإيمان عند

الحنفية لأنها تدل على خلل في أصل الإيمان⁵⁹⁷.

لهذا كله صرح ابن أبي العز الحنفي في شرح الطحاوية أن الخلاف بين الحنفية والجمهور خلاف لفظي⁵⁹⁸ في الاسم لا في الحكم.

الضابط الثاني: التمييز بين المكفرات المجمع عليها فلا يمسهما الخلاف، مثل إنكار فرضية الصلوات الخمس⁵⁹⁹ - وبين المكفرات التي اختلف العلماء في التكفير بها هل هي من الكفر الأكبر المخرج من الإسلام أم من الكفر الأصغر الذي ينقص الإيمان ويؤول إلى الكفر الأكبر وإن لم يكن هو بذاته كفراً أكبر، مثل ترك أداء الصلوات الخمس كسلاً لا جحوداً⁶⁰⁰. فالإجماع قائم على إنكارها وتقبيحها أما الاختلاف ففي تصنيفها فقط.

الضابط الثالث: تمييز الخلاف السانغ المعتمد به في التكفير مثل الخلاف بين المذاهب الأربعة في بعض المكفرات وأشهر أمثلته الخلاف بينهم في تكفير تارك الصلاة كسلاً لا جحوداً، فيسلك العلماء فيه سبيل الاجتهاد مع الاعتراف بالمخالف والتماس العذر له. أما الخلاف غير السانغ الذي لا يعتد به مثل خلافات مذاهب الفرق المخالفة لأهل السنة في الاعتقاد كتكفير الخوارج مرتكب كبائر المعاصي كالكذب والسرقة، وقول المرجئة لا يضر مع الإيمان عمل، فيردون آراءهم ويبينون انحرافها وشذوذها على وجه التنفير والتحذير.

ومن أمثلة هذا قول سعيد بن جبیر: "المرجئة يهود القبلة"⁶⁰¹، وقول إبراهيم النخعي: "تركت المرجئة الدين أرق من ثوب سابري"⁶⁰²، وهو ثوب رقيق⁶⁰³، وقول فتادة بن دعامة ويحيى بن أبي كثير: "ليس من الأهواء شيء أخوف عندهم على الأمة من الإرجاء"⁶⁰⁴.

593 - سورة يوسف، الآية (106).

594 - ابن القيم، الصلاة وحكم تاركها، ص (78).

595 - ابن أبي العز الحنفي، شرح العقيدة الطحاوية، ص (316، 331).

596 - انظر، علوي السقاف، التوسط والاقتصاد في أن الكفر يكون بالقول أو الفعل أو الاقتصاد، فقد ذكر كثيراً من آراء المذاهب الأربعة التي تدل على ذلك.

597 - الكشميري، فيض الباري على صحيح البخاري (1/125).

598 - انظر، ابن أبي العز الحنفي، شرح العقيدة الطحاوية، ص (316، 331).

599 - انظر، ابن عبد البر، الاستذكار (2/149)، ابن قدامة، المغني (2/297).

600 - انظر المصدرين السابقين.

601 - اللالكائي، شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة (5/989).

أما الخوارج فالتحذير منهم كان شديدا بسبب رفعهم السيف على الأمة، قال ابن تيمية: "وأهل السنة - والله الحمد - متفقون على أنهم مبتدعة ضالون، وأنه يجب قتالهم بالنصوص الصحيحة، وأن أمير المؤمنين عليا رضي الله عنه كان من أفضل أعماله قتاله الخوارج. وقد اتفقت الصحابة على قتالهم، ولا خلاف بين علماء السنة أنهم يقاتلون مع أئمة العدل"⁶⁰⁵.

الضابط الرابع: التفريق بين حكم الفعل وحكم الفاعل؛ فليس كل من ارتكب كفرا يحكم بكفره؛ فالاعتقاد أو القول أو الفعل قد يكون كفرا يصاد الإيمان لكن المتلبس به قد يكون معذورا لا يلحقه الوصف بالكفر لسبب من الأسباب الأربعة وهي: الجهل أو الخطأ أو الشبهة أو الإكراه.

وهذه الموانع الأربعة ليست خاصة بموضوع التكفير، وإنما هي-ويوجد غيرها- عامة في جميع الأحكام تمنع من لحوق الوعيد بمرتكب ما يواخذ به من الأفعال، وقد اعتنى بها الأصوليون في مبحث شروط التكليف وعوارض الأهلية⁶⁰⁶؛ أي الحالات التي تفقد الإنسان أهليته لتحمل مسؤولية أفعاله وتسلبه حق التصرف.

ويوضح أثر عوارض الأهلية على تكفير المعين ما قاله ابن تيمية في التفريق بين تكفير المطلق وتكفير المعين، قال: "إن التكفير له شروط وموانع قد تنتفي في حق المعين وإن تكفير المطلق لا يستلزم تكفير المعين إلا إذا وجدت الشروط وانتفت الموانع يبين هذا أن الإمام أحمد وعامة الأئمة الذين أطلقوا هذه العمومات⁶⁰⁷ لم يكفروا أكثر من تكلم بهذا الكلام بعينه"⁶⁰⁸.

الضابط الخامس: التمييز بين حالات التكفير المختلفة:

الحالة الأولى: تكفير ما ثبت أنه كفر بالنص والإجماع فهذا من أصول الإسلام المشهورة التي لا تحتاج إلى اجتهاد؛ فمن الورع البارد الإمساك عن وصف مقالة سب الله ورسوله أو إنكار أصول الدين بأنها مقالة كفر؛ ومن مظاهر هذا إن صبيان المسلمين وعوامهم إذا سمعوا شخصا يسب الله تعالى لا يقولون فلان سب الله وإنما يقولون فلان كفر، وتتمتع وجوههم من ذكر اللفظة مما يدل على سلامة فطرهم. قال محمد بن سحنون: "أجمع العلماء أن شاتم النبي صلى الله عليه وسلم المتنقص له كافر والوعيد جار عليه بعذاب الله له وحكمه عند الأمة قتل ومن شك في كفره وعذابه كفر"⁶⁰⁹.

الحالة الثانية: القضايا التي تحتاج إلى اجتهاد للحكم بها فالحكم بها محصور بأهل العلم المختصين ولا يحق لغيرهم الجراءة على الحكم بالكفر دون أن يكون مؤهلا للفتوى، مثل أنواع السحر التي يمارسها بعض الناس؛ فهي ليست كلها سواء في الحكم، فضلا عن أن حكم الساحر مختلف فيه أصلا بين علماء الإسلام⁶¹⁰؛ فليس كل أحد مهما كان مختصا بغير العلم الشرعي أن يفتي بما لا علم له به. ومن البدهي أن غير المتأهل لشيء لا حق له بممارسته أو الكلام فيه، وإن دوره محصور في سؤال أهل العلم كما قال تعالى: "فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا

⁶⁰² - المصدر السابق.

⁶⁰³ - انظر، ابن الأثير، النهاية في غريب الحديث والأثر (2/838).

⁶⁰⁴ - المصدر السابق (5/992).

⁶⁰⁵ - ابن تيمية، منهاج السنة النبوية في نقض كلام الشيعة والقدرية (6/116).

⁶⁰⁶ - بحث كتب أصول الفقه المختلفة هذا الأمر، انظر مثلا ابن النجار الفتوحى، شرح الكوكب المنير (1/510)، وقد قارن بين عوارض الأهلية بين المذاهب د. عبد الكريم النملة في كتاب المذهب في أصول الفقه المقارن (1/321).

⁶⁰⁷ - أي قول العلماء من قال كذا أو فعل كذا فقد كفر.

⁶⁰⁸ - ابن تيمية، مجموع الفتاوى (12/488-487).

⁶⁰⁹ - القاضي عياض، الشفا بتعريف حقوق المصطفى (2/216-215).

⁶¹⁰ - انظر الخلاف عند ابن حزم في المحلى (11/394)، وعند الماوردي في الحاوي الكبير (13/212).

تَعْلَمُونَ⁶¹¹. ومن المظاهر السيئة التي ظهرت هذا الزمان تصدي غير المتأهلين للفتوى في مسائل التكفير التي لو عرضت على عمر بن الخطاب رضي الله عنه لجمع لها أهل بدر، وقد تكلم الأصوليون في الشروط الواجب توافرها في من يتصدى للاجتهاد عاما أو جزئيا من حيث علوم الآلة وعلوم المقاصد⁶¹².

الحالة الثالثة: الحكم على الأشخاص المعينين بالكفر أو تنفيذ حد الردة عليهم يحتاج إلى اجتهاد؛ فلا يصدر إلا بعد مجلس قضاء يتبين فيه للقاضي مدى توافر شروط التكفير وانتفاء موانعه في حق المتهم بالكفر قبل أن يصدر حكمه. وهذا ليس في مسألة التكفير فقط بل في جميع الحدود والقصاص والتعزيرات.

وهذا لا يخالف الآيات القرآنية التي تأمر المسلمين بإطلاق أن يقيموا الحدود، قال ابن تيمية: "خاطب الله المؤمنين بالحدود والحقوق خطابا مطلقا، كقوله تعالى: "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا"⁶¹³، وقال تعالى: "الرَّانِيَّةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا"⁶¹⁴، وكذلك قوله: "وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا"⁶¹⁵، لكن قد علم أن المخاطب بالفعل لا بد أن يكون قادرا عليه، والعاجزون لا يجب عليهم، وقد علم أن هذا فرض على الكفاية، وهو مثل الجهاد، بل هو نوع من الجهاد. فقوله: "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ"⁶¹⁶، وقوله: "وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ"⁶¹⁷، وقوله: "إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبُكُمُ"⁶¹⁸، ونحو ذلك هو فرض على الكفاية من القادرين، والقدرة هي السلطان، فلهذا: وجب إقامة الحدود على ذي السلطان ونوابه"⁶¹⁹.

واختصاص ولي الأمر بإقامة الحدود يرفع مفسدة افتتاح آحاد الناس عليه فيها، كما قال العدوي: "إقامة الحدود شأنها عظيم، فلو تولاهما غير الإمام لوقع من النزاع ما لا يحصى إذ لا يرضى أحد بإقامة الحد عليه"⁶²⁰.

لهذا كله نقل غير واحد انتفاء الخلاف على عدم إسناد إقامة الحدود وأحكام الدماء إلى آحاد الناس، قال ابن قدامة: "وقتل المرتد إلى الإمام، حرا كان أو عبدا. وهذا قول عامة أهل العلم، إلا الشافعي، في أحد الوجهين في العبد، فإن لسيدته قتله"⁶²¹، فالخلاف في العبد لا في الحر، وهي مسألة خارجة عن موضوعنا. وقال القرطبي: "لا خلاف أن القصاص في القتل لا يقيمه إلا أولو الأمر، فرض عليهم النهوض بالقصاص وإقامة الحدود وغير ذلك، لأن الله سبحانه خاطب جميع المؤمنين بالقصاص، ثم لا يتهيأ للمؤمنين جميعا أن يجتمعوا على القصاص، فأقاموا السلطان مقام أنفسهم في إقامة القصاص وغيره من الحدود"⁶²².

وأخيرا، فإذا كانت إدانة متهم ومعاقبته بتهم بسيطة مقارنة بجريمة الكفر وعقوبة الردة كبيع مسروقات أو اعتداء على قطعة أرض أو حادث سير- تتطلب جلسات ومرافعات وشهود وأدلة وفحص الأدلة وربما يطول وقت التقاضي حتى يصل القاضي إلى قناعة فيحكم فيها، فمن باب أولى التروي وشدة التحري من قضاة مؤهلين وخبراء ذوي أهلية في الحكم على الأشخاص بالكفر. وهذا واضح والحمد لله.

611. - سورة النحل، الآية (43).

612. - انظر، الزركشي، البحر المحيط في أصول الفقه (8/233).

613. - سورة المائدة، الآية (38).

614. - سورة النور، الآية (2).

615. - سورة النور، الآية (4).

616. - سورة البقرة، الآية (216).

617. - سورة البقرة، الآية (190).

618. - سورة التوبة، الآية (39).

619. - ابن تيمية، مجموع الفتاوى (175/34).

620. - العدوي، حاشية على شرح كفاية الطالب (360/1).

621. - ابن قدامة، المغني (8/9).

622. - القرطبي، الجامع لأحكام القرآن (245/2).

المطلب الثاني

الغلو في التكفير

أول بدعة ظهرت في الإسلام بدعة الغلو في التكفير، وهي تكفير المسلمين وقتالهم وقتلهم، وقد أخبر النبي صلى الله عليه وسلم عن أهل الغلو ووصفهم في حديثه بعدة أوصاف، وقد خرجوا فعلا على علي بن أبي طالب رضي الله عنه فكفروه ومن معه وقتلوه؛ لذلك سماوا الخوارج لخروجهم على الحاكم الشرعي، وقد أرسل علي رضي الله عنه عبد الله بن عباس رضي الله عنهما لمناظرتهم، ثم قاتلهم في معركة النهروان وقضى عليهم⁶²³.

ما يعنيا في هذا المقام وصف النبي صلى الله عليه وسلم لمسلكهم في فهم النصوص الشرعية بأنه مسلك منحرف فيه إخلال بقواعد الاجتهاد الشرعية وسوء فهم لنصوص الشرع وتطبيق مشوه للأحكام. ومن أهم الأوصاف التي وصفهم بها النبي صلى الله عليه وسلم أنهم "سفهاء الأحلام"، "يقولون من قول خير البرية"، "يقروون القرآن يحسبون أنه لهم وهو عليهم"، "يقروون القرآن لا يجاوز حناجرهم"، "انطلقوا إلى آيات نزلت في الكفار فجعلوها في المؤمنين"، "أنهم يدعون إلى كتاب الله، وليسوا منه في شيء"، "يقتلون أهل الإيمان و يدعون أهل الأوثان"، " يخرجون من الدين كما يخرج السهم من الرمية ثم لا يعودون فيه"⁶²⁴.

تدل هذه الأحاديث النبوية على أهم أوصاف الخوارج الغلاة وهي أنهم فارقوا جماعة المسلمين وخرجوا عليهم وقتلوهم بناء على سوء فهم النصوص الشرعية، وقد جاء سوء الفهم هذا بسبب إخلالهم بمنهج الاجتهاد عند علماء المسلمين، وقد سبق بيان أصول الاجتهاد في المسائل الشرعية، فلننظر الآن كيف أخل الغلاة بأصول هذه المنهج حتى توصلوا إلى نتائج تخالف النص والإجماع وتتعارض مع مقاصد الشريعة؟

(1) أخل الغلاة بأول أصول الاجتهاد وهو الاهتمام بجميع النصوص الشرعية التي تعالج الموضوع قيد الدراسة؛ حيث انتقوا من النصوص الشرعية نصوص الوعيد وأهملوا تماما نصوص الوعد؛ فأقاموا منهجهم على نصوص القرآن والسنة التي فيها الترهيب والتهديد بالعقاب والتكفير والتفسيق وأهملوا نصوص الترغيب والوعد بالمغفرة والشفاعة ونجاة المسلمن العصاة من الخلود في جهنم. إذن هم أخذوا بنصف الحقيقة ولكن هذا النصف لم ينأ بهم عن تبني الباطل لأن نصف الحقيقة تعني الباطل في أحيان كثيرة.

(2) أما السنة النبوية فإن الخوارج لم يعتمدوها أصلا يجب التحاكم إليه، وكيف يفعلون وجدّهم اتهم النبي صلى الله عليه وسلم في عدالته؟! عن أبي سعيد قال: "بينما النبي صلى الله عليه وسلم يقسم جاء عبد الله ابن ذي الخويصرة التميمي فقال: اعدل يا رسول الله! فقال: ويحك ومن يعدل إذا لم أعدل؟! قال عمر ابن الخطاب: انذن لي فأضرب عنقه. قال: دعه، فإن له أصحابا يحقر أحدكم صلاته مع صلاته وصيامه مع صيامه يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية ... يخرجون على حين فرقة من الناس. قال أبو سعيد: أشهد سمعت من النبي صلى الله عليه وسلم، وأشهد أن عليا قتلهم"⁶²⁵

فإذا كانوا يجيزون أن يجانب النبي صلى الله عليه وسلم الحق والعدل فكيف يجعلون سنته مصدرا تشريعيًا واجب الاتباع؟ وكيف يحتجون بالسنة وهو يكفرون جمهور الصحابة الذين نقلوا السنة؟

قال البغدادي: "الخوارج في إنكارها حجة الإجماع والسنن الشرعية، وقد زعمت أنه لا حجة في شيء من أحكام الشريعة إلا من القرآن، ولذلك أنكروا الرجم، والمسح على الخفين؛ لأنهما ليسا من القرآن، وقطعوا السارق

– انظر، ابن كثير، البداية والنهاية (309/7).⁶²³

– انظر، البخاري، الجامع الصحيح، كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب قتل الخوارج والملحدين بعد إقامة الحجة عليهم،⁶²⁴ وباب من ترك قتال الخوارج للتألف (2539/6)، ومسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب ذكر الخوارج وصفاتهم، وما بعده (739/2).

– البخاري، الجامع الصحيح، كتاب استتابة المرتدين، باب من ترك قتال الخوارج للتألف (2540/6)، رقم الحديث (6534)،⁶²⁵ ومسلم، الصحيح، كتاب الزكاة، باب ذكر الخوارج وصفاتهم (741/2)، رقم الحديث (1064).

في القليل والكثير؛ لأن الأمر بقطع السارق في القرآن مطلق، ولم يقبلوا الرواية في نصاب القطع، ولا الرواية في اعتبار الجزز فيه⁶²⁶، وقال ابن تيمية: "وأصل مذهبهم تعظيم القرآن وطلب اتباعه لكن خرجوا عن السنة والجماعة؛ فهم لا يرون اتباع السنة التي يظنون أنها تخالف القرآن كالرجم ونصاب السرقة وغير ذلك فضلوا ... وجوزوا على النبي أن يكون ظالماً فلم ينفذوا لحكم النبي ولا لحكم الأئمة بعده ... فكفروا المسلمين بهذا وبغيره"⁶²⁷

إذن فقد فارقوا جماعة المسلمين باعتماد القرآن وحده دون السنة مصدراً للتشريع، ولما كانت أكثر نصوص القرآن تحتاج إلى تفسير وتخصيص وتقييد كانوا يفهمونها حسب آرائهم الخاصة مما أوقعهم في سوء الفهم الذي خالفوا بسببه القرآن نفسه والسنة والإجماع.

(3) إن ضلال الخوارج وهو عرب أقحاح دليل على أن اللسان العربي وحده لا يسعف في فهم القرآن، بل لا بد من السنة لبيان معانيه وأحكامه، وقد ذكر القرآن هذا بوضوح؛ فأخبر الله عز وجل في كتابه عن وظيفة النبي صلى الله عليه وسلم فقال: "وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ"⁶²⁸، والبيان ليس مجرد التلاوة والتبليغ إنما هو الشرح والإيضاح والتطبيق. ولما أعرض الخوارج عن أمثال هذه الآية حرّموا من الإفادة من تفاوت دلالات اللسان العربي فظنوا الظاهر نصاً والظني قطعياً، ولا عجب أن يشذوا في النتائج إذا كانت مقدماتهم شاذة.

(4) أخلوا بمراعاة الإجماع عندما ردوا السنة النبوية وهي موضع إجماع المسلمين⁶²⁹ وعندما كفروا إمام المسلمين علي بن أبي طالب رضي الله عنه وقاتلوه وجماعة المسلمين معه، فأى إجماع يراعيه هؤلاء عندما يرفضون طاعة إمام الإجماع رسول الله صلى الله عليه وسلم وعندما يكفرون إمام المسلمين علي بن أبي طالب رضي الله عنه ويقاتلونه ومعه خيرة أصحاب النبي محمد صلى الله عليه وسلم؟!!

إذا فسدت المقدمات فسدت النتائج وإذا فسد المنهج فسدت الأحكام المستنبطة بوساطته فماذا أخرج لنا هذا المنهج في قضية التكفير؟ لقد خالف الخوارج كل ضوابط التكفير المعتمدة عند العلماء؛ فقد أخلوا بالضوابط الأولى فلم يفرقوا بين ما يضاد الإيمان وما لا يضاد الإيمان فكفروا بكل المعاصي. وأخلوا بالضوابط الثاني والثالث فلم يميزوا بين المكفرات المجمع عليها والمختلف فيها، ولم يميزوا بين الخلاف السائغ والخلاف الشاذ؛ فكفروا بكل هذه الأشياء، وآل الأمر إلى تكفير بعضهم بعضاً عندما يختلفون في مسائل التكفير؛ فتوالدت عشرات الفرق من الخوارج يكفر بعضها بعضاً ويقاتل بعضها بعضاً. وأخلوا بالضوابط الرابع فلم يفرقوا بين الفعل والفاعل، ولم يعتدوا بموانع التكفير وشروطه؛ فكفروا الناس جميعاً وكفر بعضهم بعضاً. وأخلوا بالضوابط الخامس فلم يميزوا بين حالات التكفير المختلفة؛ فلم يفرقوا بين ما ثبت بالنص والإجماع أنه كفر من أصول الدين وبين ما اختلف العلماء في التكفير به، وأباحوا التكفير لكل أحد ولم يعد مقصوراً على العلماء والفقهاء، وصار الحكم بالكفر يصدر بادي الرأي بلا روية ولا تفكير ولا اجتهاد؛ فساد الهرج والمرج. وأظن أن وضوح هذه المظاهر وانتشارها في أيامنا هذه يغني عن تكلف الاستدلال على وجودها.

المطلب الثالث

التقصير في التكفير

ظهرت بدعة التقصير في التكفير كردة فعل على بدعة الغلو فيه، لما رأى هؤلاء مفاصد التكفير غير المنضبط أعرضوا عن التكفير بالجملة وحكموا بإسلام الجميع مهما فرطوا بأصول الدين القطعية، وهم فرق مختلفة تفرقت حسب مقدار تفريطهم في دينهم ويجمعهم اسم المرجنة، وكانت بداية أمرهم أنهم أرجأوا أي أخروا الحكم على الصحابة المختلفين زمن الفتنة فلم يوالوا طرفاً ولم يتبرؤوا من أحد ولم يصوبوا أحداً منهم ولم

626 - البغدادي، أصول الدين، ص (19).

627 - ابن تيمية، مجموع الفتاوى (208/13).

628 - سورة النحل، الآية (44).

629 - ممن نقل الإجماع على حجية السنة الشافعي في جماع العلم، ص (3).

يخطئوه، ثم تطور الأمر إلى حصر الإيمان والكفر بمعرفة القلب أو تصديقه مع عدم تأثير المعاصي على الإيمان والكفر مهما كانت هذه المعاصي مضادة للإيمان؛ فمن ارتكب كل الموبقات والمكفرات فهو مؤمن كامل الإيمان ما دام مصدقا بالله⁶³⁰.

وهذه النتائج الشاذة هي ثمرة الأسلوب الشاذ في فهم النصوص بسبب الإخلال بضوابط الاجتهاد الشرعية، ومن أهم معالم هذا الخلل ما يأتي:

(1) أخلوا بأول أصول الاجتهاد وهو إعمال جميع النصوص الشرعية الواردة في مسألة التكفير؛ فعملوا بنصوص الوعد وأهملوا نصوص الوعيد، وهكذا يكونون قد اتفقوا مع الخوارج في ماهية الخلل، وعاكسوه في النتيجة. إن الاعتماد على النصوص الشرعية الدالة على سعة رحمة الله ومغفرته ذنوب عبادة دون النظر إلى النصوص الدالة على أن الله تعالى شديد العقاب وأن من الذنوب ما لا يغفره الله يؤدي إلى فهم باطل يصاد الشريعة ويناقض مقاصدها، ونصف الحقيقة التي اقتصر عليها المرجنة تساوي الباطل، كما أن نصف الحقيقة الآخر الذي اقتصر عليه الخوارج يساوي الباطل أيضا؛ فكلاهما باطل لأنه اقتصر على نصف الحق.

(2) لم يكن للمرجنة موقف معارض من حيث المبدأ للسنة عكس الخوارج، لكنهم شوهوا دلالات الأحاديث النبوية عندما حملوا أحاديث الوعد على العموم والإطلاق، وأهملوا أحاديث الوعيد دون النظر إلى مستويات الدلالة من محكم ومتشابه وخاص وعام ومطلق ومقيد.

(3) أما الإجماع فقد شابهوا الخوارج في نقضه، ويكفي في الدلالة على انحرافهم عن عامة الأمة وجماعتها أنهم أهدروا الأحكام الشرعية من حلال وحرام التي تتابع العلماء على العناية بها واستنباطها من النصوص عندما عرفوا بشعارهم "لا يضر مع الإيمان معصية"

وقد نشأ عن هذا الانحراف في المنهج فهم مشوه لمسألة التكفير عاكسوا فيه الخوارج تماما، فكما أفرط الخوارج في التكفير وغنوا فيه فإن المرجنة فرطوا فيه وجفوا عنه حتى حكموا بإسلام الكفار وأهدروا الحلال والحرام فصار مفهوم الإسلام الإيمان اسم لا حقيقة له؛ فلا يوجد في قاموسهم مفهوم معصية أو ردة عن الإسلام إلا في تكذيب الله ورسوله في القلب أو اللسان أما ما عدا هذا فلا توجد معصية ولا كفر⁶³¹.

المبحث الثاني

أثر مناهج التكفير على أمن المجتمع

يتبوأ الدين في مجتمعتنا منزلة عظيمة في النفوس، وبما أن مجتمعاتنا متدينة فإن للدين أثرا عظيما على المجتمع؛ حيث يأبى الأكترون أن ينسبوا إلى الكفر ومعاداة الدين صراحة ولو كانوا غير متدينين حقا، وأصحاب الأفكار المنحرفة يحاولون ما استطاعوا أن يجيروا الدين لصالحهم أو يحدوه على أقل تقدير حتى لا يخسروا المجتمع إذا صرحوا بعدانهم الصريح له.

وقد كان لمنهجي الغلو في التكفير والجفاء عنه أثر سيء على أمن مجتمعات المسلمين من جوانب عدة، أهمها ثلاثة جوانب؛ الأمن السياسي، والأمن العقدي، والسلم المدني.

الجانب الأول: الأمن السياسي

المقصود بالأمن السياسي استقرار نظام الحكم ببعده عن التقلبات والتغيرات الكثيرة التي تؤثر في أسلوب حكم المجتمع. ولا شك أن حياة المجتمع في جوانبها المختلفة: الاقتصادية والمدنية والعلمية والثقافية إلخ، تعتمد على استقرار نظام الحكم وعدله مع الرعية، وهذا مشاهد عندما تقارن بين الدول ذات أنظمة الحكم المستقرة والدول ذات أنظمة الحكم غير المستقرة، فالفرق بينها كبير من جميع النواحي السياسية والاقتصادية والعلمية

– انظر، الطري، تهذيب الآثار (182/2).⁶³⁰

– انظر، ابن أبي العز الحنفي، شرح العقيدة الطحاوية، ص (296).⁶³¹

والثقافية والمدنية إلخ. فحيثما كان الاستقرار السياسي استقر المجتمع ونما الاقتصاد ونشطت الحركة العلمية إلخ، والعكس بالعكس. فالازدهار الحضاري ثمرة مباشرة للاستقرار السياسي.

الجانب الثاني: الأمن العقدي

كان لمنهج التكفير آثار كبيرة على المنظومة العقدية في الإسلام؛ لما تمثله مسألة التكفير من أهمية فهي التي ترسم حدا فاصلا بين الإسلام والكفر، والخلل في رسم هذا الحد خطير؛ لأنه سيؤدي إلى الخلط بين الإسلام والكفر وبين المسلم والكافر، وهذا اللبس سيتعدى إلى آثار الحكم بالإيمان والكفر على الإسلام نفسه كمنظومة عقدية وعلى الإنسان كونه محكوما عليه. ومن يقارن بين مناهج التكفير الثلاثة يجد بونا واسعا بينهما في إظهار حقيقة الإسلام وتمييز الإيمان عن الكفر والمؤمن عن الكافر.

الجانب الثالث: السلم المدني

للانحراف في مسألة التكفير أو الاعتدال فيه أثر واضح على السلم المجتمعي؛ حيث يعيش المسلم آمنا على نفسه وأهله وماله أو خائفا من غلو يحكم بكفره ويسفك دمه ويشق وحدة المجتمع بسبب خلل في الفهم وانحراف في تطبيق الإسلام أو تنتقص حقوقه ويعتدى على نفسه وعرضه وماله بسبب شيوع المعاصي والجرائم التي تشجعها منظومة لا ترى الكفر كفرا ولا ترى المعصية جريمة وتفهم الإسلام على أنه طقوس لا أثر لها في المجتمع.

وقبل تلمس الأثر السيء لطرفي الغلو والتقصير يحسن عرض الأثر الإيجابي على أمن المجتمع لمنهج الاعتدال في التكفير الذي عليه عامة الأمة ويتبناها عامة العلماء المتمسكين بثوابت الإسلام وأحكامه المستقرة.

المطلب الأول

أثر الاعتدال في التكفير على أمن المجتمع

من المعلوم أن منهج الاعتدال هو أسبق المناهج وجودا، وقد كان يمثل النبي صلى الله عليه وسلم وصحابته الكرام رضي الله عنهم من بعده، وتتابع العلماء من المذاهب الأربعة وغيرهم على هذا المنهج. وفيما يأتي بعض المواقف التاريخية التي تدل على أثر منهج الاعتدال في التكفير على حفظ أمن المجتمع السياسي والعقدي والسلم المدني.

الموقف الأول

في العهد النبوي تعرض المجتمع الإسلامي لهزات عنيفة داخلية تمثلت في مؤامرات المنافقين الذين يبطنون الكفر ويظهرون الإسلام، لكن مواقفهم تفضح ما يعتمل في نفوسهم، وفي القرآن والسنة تسجيل لهذه المؤامرات وكيف تعامل النبي صلى الله عليه وسلم معها، حتى وصل الأمر إلى إيذاء النبي صلى الله عليه وسلم في آل بيته⁶³²، والمشكلة أن نفاق هؤلاء كان يخفى على عدد لا بأس به من المسلمين⁶³³؛ لذلك كان لهم أنصار من المسلمين، فلو أن النبي صلى الله عليه وسلم كفرهم واستباح دماءهم لفقد المجتمع لحمته ووحدته لذلك كان

⁶³² - انظر تفاصيل حادثة الإفك وبراءة عائشة منها عند البخاري، الجامع الصحيح، كتاب المغازي، باب حديث الإفك (1517/4).⁶³³

رقم الحديث (3910)، ومسلم في الصحيح، كتاب التوبة، باب في حديث الإفك (2129/4)، رقم الحديث (2770).

- انظر اختلاف الصحابة في مثبري حادثة الإفك التي اتهمت فيها عائشة رضي الله عنها قبل أن تنزل براءتها في القرآن، البخاري، الجامع الصحيح، كتاب المغازي، باب حديث الإفك (1517/4)، رقم الحديث (3910)، ومسلم في الصحيح، كتاب التوبة، باب في حديث الإفك (2129/4)، رقم الحديث (2770).

النبي صلى الله عليه وسلم لا يؤاخذ أحدا إلا على ما ظهر منه، وكان يقول لمن يرى قتل المنافقين: لا يتحدث الناس أن محمدا يقتل أصحابه⁶³⁴.

وكان لهذه السياسة أثر كبير في استقرار المجتمع المسلم من ناحية سياسية؛ فعلى الرغم من رفض ابن سلول لحكم النبي صلى الله عليه وسلم للمدينة لأنه كان المرشح الوحيد للزعامة فيها قبل الهجرة⁶³⁵ – إلا أنه لم يستطع أن يجهر بهذا أو يفقد عصيانا علنيا بأي شكل على حكومة النبي صلى الله عليه وسلم، وظل مكانة النبي صلى الله عليه وسلم محفوظة في النفوس لا يجرؤ أحد على المساس بها باعتباره نبيا وحاكما واجب الطاعة في كل ما ينزل عليه ويجتهد فيه. وظلت أصول الإسلام وقيمه محل اتفاق لم تتأثر بمؤامرات المنافقين كأنها زويدة في فنجان. وبقيت اللحمة بين أفراد المجتمع والروابط المجتمعية في أفضل حال لم تأثر أيضا.

الموقف الثاني

في عهد أبي بكر تعرض المجتمع الإسلامي لفتنة الردة عن الإسلام⁶³⁶؛ فقد ارتد كثير من العرب عن الإسلام بعد وفاة النبي صلى الله عليه وسلم وتفككت دولة المسلمين وخرجت الأقاليم عن سيطرة العاصمة، وكثير من المرتدين لم يكونوا يعلنون خروجهم من الإسلام كله، وإنما كانوا يعلنون التزامهم بالإسلام جملة لكنهم أنكروا بعض أصوله بتأويل شاذ؛ فبعضهم جمع إلى إيمانه بنبوته محمد صلى الله عليه وسلم الإيمان بأنبياء كذبة كأتباع مسيلمة الكذاب والأسود العنسي وسجاح. بعضهم زعم أن الزكاة كانت حقا للرسول صلى الله عليه وسلم وسقطت بعد وفاته. وقد حفظت لنا دواوين السنة المناقشة التي وقعت بين الخليفة أبي بكر الصديق ووزيره عمر بن الخطاب رضي الله عنهما في شأن قتال مانعي الزكاة⁶³⁷، ثم وفق الله عمر لموافقة أبي بكر وأجمعت الأمة على تكفير وقتال الطوائف الممتنعة عن الإقرار بحكم شرعي ثابت فضلا عن أن يكون أصلا من أصول الدين كالإيمان بختم النبوة بمحمد صلى الله عليه وسلم ووجوب أداء الزكاة⁶³⁸. وفي هذا الموقف تحقيق لوحدة المجتمع تحت ظل نظام سياسي واحد من جهة والمحافظة على عقيدة الأمة وقيمتها وفكرها الإسلامي من الاندراس، فضلا عن التأكيد على عدم التساهل في قبول ما يتعارض مع ثوابت الدين بحجة المحافظة على الوحدة المجتمعية؛ إذ لا بد أن تكون وحدة المجتمع قائمة على عقيدة التوحيد.

الموقف الثالث

وفي عهد بعض خلفاء العباسيين حدثت فتنة القول بخلق القرآن⁶³⁹، وزين المعتزلة للخلفاء هذا الرأي الشاذ وإلزام الناس جميعا به، فوقع الناس في فتنة عظيمة إما متابعة رأي الخليفة وإما القتل، فأجاب الأكثرون خوفا من القتل، وثبت عدد قليل من علماء الإسلام ورفضوا أن يقولوا بخلق القرآن حفاظا على عقيدة الإسلام من الاندراس، فحبسوا وأوذوا وبعضهم مات في السجن، ومنهم الإمام أحمد بن حنبل فقد ناظر الخلفاء وزعماء المعتزلة وأفحمهم وتحمل السجن والتعذيب، وكان الناس جميعا ينتظرون كلمة من الإمام أحمد، لكنه أبى وثبت حتى رفعت المحنة وأبطل إلزام الناس بالقول بخلق القرآن، وكان الإمام يرى أن القول بخلق القرآن كفر، لكنه لم يكفر الخلفاء ولا المعتزلة ولا العلماء والعامّة الذين أجابوا وقالوا بخلق القرآن؛ وذلك لقيام موانع تمنع من تكفير

– انظر، البخاري، الجامع الصحيح، كتاب الاستئذان، باب التسليم في مجلس فيه أخلاط من المسلمين والمشركين (2307/5)،⁶³⁴ رقم الحديث (5899).

– انظر، البخاري، الجامع الصحيح، كتاب المناقب، باب ما ينهى من دعوى الجاهلية (1296/3)، رقم الحديث (33330)،⁶³⁵ ومسلم في الصحيح، كتاب البر والثلة والأدب، باب نصر الأخ ظالما أو مظلوما (1998/4)، رقم الحديث (2584).

– انظر، ابن كثير، البداية والنهاية (311/6).⁶³⁶

– انظر، البخاري، الصحيح، كتاب الزكاة، باب وجوب الزكاة (507/2)، رقم الحديث (1335)، ومسلم، الصحيح، كتاب الإيمان، باب الأمر بقتال الناس حتى يقولوا لا إله إلا الله (51/1)، رقم الحديث (20).⁶³⁷

– انظر، ابن تيمية، مجموع الفتاوى (558/28).⁶³⁸

– انظر، الذهبي، سير أعلام النبلاء (282/21).⁶³⁹

القائلين بخلق القرآن على الرغم من كفر المقولة نفسها؛ فهناك شبهة التأويل عند الخلفاء والمعتزلة، وهناك شبهة الإكراه عند العلماء والعامّة. وعلى الرغم من كثرة أنصار الإمام أحمد إلا أنه لم يأمر بالخروج على خلفاء بني العباس الذين امتحنوا الناس وألزموهم بالكفر؛ مما كان له أكبر الأثر في الاستقرار السياسي من جهة والمحافظة على عقيدة الأمة من جهة أخرى، ولم يتحقق للإمام أحمد هذا التوازن بين تحقيق الأمن السياسي بالتوازي مع الأمن العقدي والفكري إلا بالتضحية والثبات. ثم رفعت المحنة بعد سنوات، ولو حدث أن تم تكفير النظام السياسي وقت إذ والخروج المسلح عليه لكان ثمن هذا كبيراً يدفعه المسلمون من دمائهم وأمنهم... ولهذا قال الإمام علي بن المديني و هو أحد شيوخ البخاري: "إن الله أيد هذا الدين بأبي بكر الصديق يوم الردة وبأحمد بن حنبل يوم المحنة"⁶⁴⁰.

المطلب الثاني

أثر الغلو في التكفير على أمن المجتمع

الغلو والأمن ضدان لا يجتمعان، ولم يجتمعا منذ ظهر الغلو في التكفير على يد الخوارج في عهد علي رضي الله عنه، وقبله في عهد عثمان رضي الله عنه، وإن كان الثوار وقت إذ لم تتبلور عندهم أفكار عقديّة واضحة تصلح أن تكون منهجاً عقدياً له معالمه الواضحة. وقد توزع الأثر السيء للخوارج على جوانب الأمن الاجتماعي الثلاثة: السياسي والعقدي والفكري والمدني.

(1) أما إفساد الأمن السياسي فأظهر من أن يذكر؛ إذ يقوم مذهبهم على الخروج على الحاكم إذا ظلم وتكفيره، والحاكم هو إنسان معرض للعصيان والظلم والخطأ، ولذلك كان تاريخ الخوارج هو تاريخ الخروج المسلح على حكام المسلمين مع يتبع ذلك من سفك الدماء والاعتداء على حريات الناس ومعاشرهم وإشاعة الفوضى بينهم؛ مما يعطل حياتهم، ويعطل الدولة عن القيام بواجباتها تجاه الرعية، وكما سببت الفتن الداخلية من توقف الفتوح ونشر الإسلام وتوقف عجلة التنمية في المجتمع. لذلك كان العلماء يمارسون الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر ونصح الحاكم والأخذ على يديه ما استطاعوا إلى ذلك سبيلاً دون الخروج عليه وخلع بيعته إلا بشرطين⁶⁴¹: الأول: ظهور الكفر البواح الظاهر الذي لا يختلف عليه أنه كفر. والثاني: أن يغلب على الظن القدرة على التغيير وتقليل المفسدة.

(2) ويعد الخوارج من الفرق المنحرفة عن العقيدة الإسلامية الصحيحة؛ إذ تبنا أفكاراً مخالفة للمنهج الإسلامي في الاعتقاد؛ مثل رد السنة النبوية، وسوء تفسير القرآن الكريم، وتكفير كبار الصحابة والعلماء ومرتكب المعصية والمخالف لهم في رأيهم. ولم تقتصر مخالفتهم على الاعتقاد، وإنما تعدت إلى الأحكام العملية المشهورة؛ بسبب إنكارهم الاحتجاج بالسنة النبوية واعتمادهم على الرأي المجرد في تفسير القرآن الكريم.

(3) وأما جنابيتهم على السلم المدني فأظهر من أن تذكر؛ فقد كانوا مصدر الفتن والافتتال الداخلي بين أبناء الأمة الواحدة؛ بسبب آرائهم الشاذة المخالفة للكتاب والسنة والإجماع، وبسبب تكفيرهم عصاة المسلمين، وعدم عذر المخالف لهم؛ فكل من خالف مفاصلهم فهو كافر حلال الدم، ولم يكتفوا بالحكم النظري حتى أنهم طبقوا هذا عملياً: فاستباحوا دماء مخالفيهم وقتلواهم. وكلما خمدت فتنة أحدثوا غيرها، ولا يزالون إلى اليوم مصدر القلاقل في مجتمعات المسلمين.

المطلب الثالث

أثر التقصير في التكفير على أمن المجتمع

ربما يتعجب كثير من الناس من طرح هذا الموضوع؛ لأنهم اعتادوا على سماع التحذير من الغلو في التكفير؛ فعقدت المؤتمرات وألفت الكتب والمقالات وامتلات وسائل الإعلام بالتحذير من اتجاه الغلو، وهو حق في

– الذهبي، تذكرة الحفاظ (16/2).⁶⁴⁰

– انظر، ابن حجر، فتح الباري بشرح صحيح البخاري (8/13).⁶⁴¹

ذاته كما تبين في الفقرة السابقة. لكن لماذا لا يسلب الضوء أيضا على الأثر السبيء لاتجاه الإرجاء الذي يقصر في موضوع التكفير فيحاول أن يقلل من شأنه إلى أبعد الحدود؟!

أظن أن من أهم أسباب الابتعاد عن التحذير من التقصير في التكفير هو نفسه سبب الاهتمام الكبير في التحذير من نقيض التقصير وهو اتجاه الغلو في التكفير. والسبب هو أن الغلاة خرجوا على الأنظمة السياسية والمجتمعات وتمردوا عليها فكان من مصلحة هذه القوى محاربة هذا الفكر بشتى الطرق، ومنها البحث العلمي الشرعي الذي يفند الأسس العقدية التي يقوم عليها هذا الفكر. وبالمقابل فإن فكر الإرجاء هو أصلا ردة فعل معاكسة للغلو فهو معول في يدهم لهدم الغلو فلا مصلحة لهم في التحذير منه؛ لذلك فهو مسكوت عنه.

لكن الذب عن الإسلام وخدمة الحقيقة لا تعرف هذه الحسابات الضيقة؛ لان توضيح دين الله أسمى الغايات التي يجب أن تكون هدف البحث الشرعي بقطع النظر عن المنفعة الأرضية أو مصالح مراكز القوى. وهذا يقتضي التحذير من التفريط والتقصير في التكفير ومن الإفراط والغلو فيه بالتوازي حفاظا على عقيدة المسلمين ودين الله من التحريف والضياع، ومحافظة على الفكر الإسلامي من التشويه والأجيال المسلمة من التصليل.

ولا بد من الإشارة إلى أن الأثر السبيء للإرجاء لا يقل عن الأثر السبيء للغلو، ويتبين هذا جليا في الأخلاق بالأمن السياسي والعقدي الفكري والسلم الاجتماعي.

(1) أما الإخلال بالأمن السياسي؛ فلأنه مذهب يتسم بالسلبية أمام مخالفات أنظمة الحكم وظلمها وكفرها، فهم تبع للحكام مهما طغوا وبغوا، ولا شك أن وجود تيار لا يأخذ على يد الحاكم الظالم يشجعه على البغي والاستئطالة في حقوق الرعية. ولما كان استقرار النظام السياسي قائما على العدل وخدمة الرعية؛ فإن غياب العدل وانتشار الظلم وهدر الأحكام الشرعية يقوض هذا الاستقرار ويتحول إلى بطش واستبداد وحكم بالحديد والنار. ولا شك أن رفض تغيير الظلم بالفوضى والتكفير والقتل لا يعني الرضا بالظلم وتسويغه، وإنما المطلوب تغييره بالطرق الشرعية كما سبق بيانه عند الكلام على المنهج المعتدل في التكفير.

(2) أسهم الإرجاء في الإخلال بالأمن العقدي والفكري عندما أهدر الحلال والحرام ولم يعد كثيرا من الاعتقادات والأقوال والأعمال المضادة للإيمان كفرا مما أدى إلى تفريغ الإسلام من حقيقته؛ فصار اسما لا حقيقة له؛ فما فائدة كلمة يقولها الإنسان أو يصدقها ثم يرتكب جميع الموبقات والمكفرات ويبقى مسلما كامل الإيمان؟! لا شك أن هذا المذهب هدم للإسلام وتقويض لأصوله وأركانه فلم يبق شيء من مبادئ الإسلام التي حفلت بالدعوة إليها النصوص الشرعية.

ولئن كان المرجنة الأول يحصرون الكفر بالتكذيب فإن هذا الأمر تطور هذه الأيام ووصل إلى مرحلة إنكار وجود الكفر والتكفير من الأصل؛ فأروا أنه لا يجوز تكفير المسلم مهما قال أو فعل، وعدوا الميلاد في عائلة مسلمة كافيا لأخذ مسمى مسلم ولو أنكروا أصول الدين وارتكب جميع الموبقات المضادة للإيمان، فصرنا كثيرا ما نسمع ونقرأ دراسات عنونها التحذير من التكفير، أو فتنة التكفير هكذا بإطلاق، وكثير من هذه الدراسات بينت أن المقصود بالتحذير هو الغلو فيه لا أنهم ينكرون وجوده، لكن وجود عناوين هكذا يستغله أصحاب الأغراض لترويج باطلهم.

ثم إنهم رفضوا أن يسمى غير المسلم كافرا، فقالوا: نقول هو غير مسلم ولا نقول هو كافر؛ لأنه مؤمن بدينه كما أننا مؤمنون بديننا، وتطور الأمر إلى إقرار كل أصحاب دين على دينهم وأن الجميع مؤمنون سيدخلون الجنة مهما اختلفت أديانهم.

وتطور الأمر إلى عزل الإسلام عن إدارة شؤون المجتمع والنظر إلى جميع الأديان والاعتقادات على أساس المساواة بينها، فالإسلام كباقي الأديان عقيدة في الضمير للآخرين الحق في عدم الإيمان بها ولا يحق للمؤمن بها أن يفرض على المجتمع ما لا يريد.

ولا شك أن هذا خروج عن أصول الدين ومبادئه البديهية، فأى ضياع للدين بعد هذا الضياع وأي إفساد لعقائد المسلمين أخطر من هذا؟! إنهم يصورون الإسلام كسائل هلامي لا ماهية ثابتة له؛ فيصبح أهله في فراغ عقدي وفكري يمكن من تسلل الأفكار المنحرفة إليهم.

(3) إن طبيعة فكر الإرجاء فيه تحلل من العقائد وإهدار للحلال والحرام؛ مما يهدد شخصية المجتمع وهويته الحضارية فيتحوّل إلى مستهلك لقيم الآخرين وأخلاقهم، وكفى بهذا تهديداً للسلم المدني عندما يتحلل المجتمع من قيم الحلال والحرام، ويصبح الحرام منتشرًا بين الناس، ويعتدى على النفس والعقل والعرض والمال، وتجد حياة المسلمين انحرفت لتشابه حياة الكفار في أخلاقهم ومعاملاتهم وعاداتهم.

خاتمة

التكفير ليس ظاهرة يجب استئصالها، ولا فتنة يجب القضاء عليها، التكفير حكم شرعي دل عليه الكتاب والسنة والإجماع، وكما أن الشريعة أقرت الحكم بتكفير من كفر بها، فإنها في الوقت نفسه ضبقت هذا الحكم بسياج من الضوابط الشرعية تضمن أن يحقق هذا الحكم مقصده الشرعي في المحافظة على ثوابت الدين وأصوله ومعالمه من الاندساس والمحافظة في الوقت نفسه على حق المسلم في الاجتهاد والاختلاف.

أما الفتنة الحقيقية والظاهرة المأساوية فهي الانحراف عن ضوابط التكفير الشرعية نحو الغلو أو نحو التقصير، هذا الذي يجب أن يحارب ويقضى عليه؛ لأن الانحراف في مسألة التكفير يؤدي إلى خلل في فهم الإسلام وإضاعة مقاصده، ولا يقل الانحراف نحو التقصير فيه سوءاً عن الانحراف نحو الغلو.

فهرس المصادر والمراجع

- (1) ابن الأثير، مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد الجزري، ت (606) هـ، النهاية في غريب الحديث والأثر، تحقيق طاهر الزاوي ومحمود الطناحي، المكتبة العلمية، بيروت، 1979 هـ.
- (2) البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل، ت (256) هـ، الجامع الصحيح، تحقيق مصطفى البغا، دار ابن كثير، اليمامة، بيروت، ط3، 1987 م.
- (3) البغدادي، أبو منصور عبد القاهر بن ظاهر التيمي، ت (429) هـ، أصول الدين، مدرسة الإلهيات بدار الفنون التركية، استانبول، ط1، 1928 م.
- (4) ابن تيمية، أبو العباس تقي الدين أحمد بن عبد الحلیم الحراني، ت (728) هـ، (1) منهاج السنة النبوية في نقض كلام الشيعة والقدريّة، تحقيق محمد رشاد سالم، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، ط1، 1986 م.
- (2) مجموع فتاوى شيخ الإسلام ابن تيمية، جمع عبد الرحمن بن القاسم، تحقيق أنور الباز وعامر الجزائر، دار الوفاء، ط3، 2005 م.
- (5) الجوهرى، إسماعيل بن حماد، ت (393) هـ، الصحاح، تاج اللغة وصحاح العربية، تحقيق محمد زكويًا يوسف، دار العلم للملايين، بيروت، ط4، 1990 م.
- (6) ابن حجر، أبو الفضل، أحمد بن علي العسقلاني، ت (852) هـ، فتح الباري بشرح صحيح البخاري، تحقيق محب الدين الخطيب، ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي، تعليق ابن باز، دار المعرفة، بيروت، 1379 هـ.
- (7) ابن حزم الظاهري، أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد الأندلسي، ت (456) هـ، المحلى بالآثار، دار الفكر، بيروت.
- (8) الذهبي، أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز، ت (748) هـ، (1) سير أعلام النبلاء، أشرف على التحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة، ط3، 1985 م. (2) تذكرة الحفاظ، تحقيق زكريا عميرات، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1998 م.
- (9) الراغب الأصفهاني، أبو القاسم الحسين بن محمد، ت (502) هـ، المفردات في غريب القرآن، تحقيق: صفوان عدنان الداودي، دار القلم والدار الشامية، دمشق، بيروت، ط1، 1412 هـ.
- (10) الزركشي، أبو عبد الله بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر، ت (794) هـ، البحر المحيط في أصول الفقه، دار الكتبي، ط1، 1994 م.

- (11) الشافعي، أبو عبد الله محمد بن إدريس، ت (204) هـ، جماع العلم، دار الآثار، ط1، 2002م.
- (12) ابن سيده، أبو الحسن علي بن إسماعيل المرسي، ت (458) هـ، المحكم والمحيط الأعظم، تحقيق عبد الحميد هنداوي، دار الكتب العلمية، بيروت، ط2000م.
- (13) الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير، ت (310) هـ، (1) جامع البيان في تأويل القرآن، تحقيق أحمد شاكر، مؤسسة الرسالة، ط1، 2000م. (2) تهذيب الآثار، تحقيق ناصر الرشيد وعبد القيوم عبد رب النبي، 1407هـ.
- (14) ابن عبد البر، أبو عمر يوسف بن عبد الله النمري، ت (463) هـ، الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار، تحقيق سالم محمد عطا ومحمد علي معوض، دار الكتب العلمية، بيروت، ط2، 2000م.
- (15) العدوي، أبو الحسن علي بن أحمد بن مكرم الصعيدي، ت (1189) هـ، حاشية العدوي على شرح كفاية الطالب الرباني، تحقيق يوسف الشيخ محمد البقاعي، دار الفكر، بيروت، 1994م.
- (16) ابن أبي العز الحنفي، صدر الدين أبو الحسن علي بن علاء الدين الصالحي، ت (792) هـ، شرح العقيدة الطحاوية، المكتب الإسلامي، بيروت، ط4، 1391هـ.
- (17) علوي السقاف، التوسط والاقتصاد في أن الكفر يكون بالقول أو الفعل أو الاقتصاد، دار ابن القيم، الدمام، ط1، 1999م.
- (18) ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن زكريا، ت (395) هـ، معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبد السلام هارون، دار الفكر، ط1979م.
- (19) القاضي عياض، أبو الفضل عياض بن موسى السبتي اليحصبي، ت (544) هـ، الشفا بتعريف حقوق المصطفى، دار الفكر، بيروت، 198م.
- (20) القرطبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري الخزرجي، ت (671) هـ، الجامع لأحكام القرآن، تحقيق هشام سمير البخاري، عالم الكتب، الرياض، 2003م.
- (21) ابن قدامة، عبد الله بن أحمد المقدسي، ت (620) هـ، المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، دار الفكر، بيروت، ط1، 1405هـ.
- (22) ابن القيم، أبو عبد الله محمد بن أبي بكر، ت (751) هـ، الصلاة وحكم تاركها، تحقيق بسام عبد الوهاب الجابي، دار الجفان والجابي وابن حزم، قبرص، بيروت، ط1، 1996م.
- (23) ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن كثير بن عمر الدمشقي، ت (774)، هـ، البداية والنهاية، دار الفكر، 1986م.
- (24) الكشميري، محمد أنور شاه الهندي، ت (1353) هـ، فيض الباري على صحيح البخاري، تحقيق: محمد بدر عالم، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 2005م.
- (25) اللالكاني، أبو القاسم هبة الله بن الحسن الطبري، ت (418) هـ، شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة، تحقيق أحمد بن سعد بن حمدان الغامدي، دار طيبة، السعودية، ط8، 2003م.
- (26) الماوردي، أبو الحسن علي بن محمد بن حبيب، الحاوي الكبير في فقه مذهب الإمام الشافعي، تحقيق علي معوض وعادل عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1999م.
- (27) مسلم، أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، ت (261) هـ، الصحيح، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت.
- (28) محمود مصطفى هرموش، القاعدة الكلية إعمال الكلام أولى من إهماله وأثرها في أصول الفقه، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر، بيروت، ط1987، 1م.

- (29) ابن النجار الفتوحى، تقى الدين أبو البقاء محمد بن أحمد الحنبلى، ت (972) هـ، شرح الكوكب المنير، تحقيق محمد الزحيلي ونزيه حماد، مكتبة العبيكان، ط2، 1997م.
- (30) النملة، عبد الكريم بن علي بن محمد، المهذب في علم أصول الفقه المقارن، مكتبة الرشد، الرياض، ط1، 1999م.